

Наири Заръян

ДОВУД СОСУНИЙ

*Арман эпоси
асосида яратилган
қисса*

Тошкент

*Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1983*

Русчадан ТУЛҚИН АЛИМОВ таржимаси

Шеърларни МУҲАММАД АЛИ таржима қилган

Рассом АЛЕКСАНДР КИВА

Иккинчи нашри

З $\frac{4702080200-154}{М 352(04)-83}$ 129-83

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат наشريёти, 1983 й.
(Раёмлар)

Довуд Сосуний

5
Биринчи ағлод

65
Иккинчи ағлод

99
Үчинчи ағлод

257
Тўртинчи ағлод

Арман шоҳи Гагик номи
раҳмат ила ёдлансин!
Халифанинг қора номи
лаънат ила ёдлансин!
Онабоши Совинарни
эсимизга олайлик!
Саносарни эслаганда,
жаҳонга жар солайлик!
Раҳмат ила хотирлайлик.
Бағдасар, мард ўғлонни!
Кери-Торос ёшуллини,
пайғамбардай инсонни!
Дехцун-цан паривашни,
зар кокилли жононни!

Биринчи авлод

*Саносар ва
Багдасар*

Биринчи қисм

I

Совинар

Бағдод халифаси лашкарларини йигди-ю, уруш эълон қилиб юртимизга бостириб келди.

Берд-Капутин шахрини эгаллади, халқни асир олиб, бейликларини талади, кўплаб уйларни вайрон қилиб, кўплаб одамларни қириб ташлади.

Шу-шу Арманистон Бағдод халифалигига бож тўлайдиган бўлиб қолди.

Арманистон шоҳи Гагик қариб путурдан кетган, бувиғ устига унинг меросхўри йўқ эди. Фақат гўзалликда тенги йўқ Совинар деган яккаю ягона бир қизи бор эди.

Орадан бирмунча вақт ўтди.

Халифа ўзининг ўлпончиларини Арманистонга бож йигиб келишга жўнатди. Ўлпончилар Берд-Капутин шахрига етиб келишди. Қоронғи тушгандан кейин қаранса, ҳамма ёқ зимистону, Берд-Капутин шахрида қуёш чарақлаб турибди.

Шунда бир йўловчи учраб қолди.

— Нега шахрингиз бу қадар ёруғ?— деб сўрашди улар.— Қуёш ботган, осмонда эса ой кўрипмайди. Бунинг сири нимада?

— Бу шоҳимиз қизининг хуснидан таралган ёғду,— деди йўловчи.— Совинар хоним ҳар куни кечқурун кун ботгандан кейин дераза олдига келиб ўтириб олади-да, бутун шахарни ёритаверади. Ана шундан кейин одамлар унинг ёругида ўз юмушларини қилаверади.

Ўлпончилар саройнинг ёнидан ўта туриб, дераза олдида бутун бошли шахарга нур таратиб ўтирган Совинар хонимни кўриб қолишди-ю, бошларидан ҳушлари учиб, таппа-таппа ерга қулайверди.

Шоҳ уларга одам юборди.

Ўлпончилар ҳушларига келгач, ләм-мим демай, Бағ-

дод томон йўл олишди, келиб халифага рўпара бўлишди.

— Божни олиб келдиларингми?— деб сўради халифа.

— Дунё тургунча тургин, шоҳим!— дейишди улар бараварига,— бож йўқ деб кейинмагин ҳам! Бож қани деб сўқинмагин ҳам! Берд-Капутинда шундай бир қизни кўрдикки, ҳайратдан юрагимиз ёрилиб, нақ ўлиб қолай дедик.

— Қўйсаларинг-чи, ваҳимаям эви билан-да.

— Сўзимиз чин, шоҳим. У қиз деразанинг олдига ўтириб олар экан-да, қуёшга қараб: «Сен бирпас чиқмай тур, сен учуш шаҳарни ўзим ёритиб тура қоламан», дер экан. Бутун олам зимистон, қоп-қоровғи, Берд-Капутин шаҳри эса, нана йўқотсанг тонгудай би-эрур. Сенга ёл-роц, худога чин, ҳалиги қиз бутун шаҳарни ёритиб турибди. Уни бир кўрсанг борми, уч ой ҳушингдан кетиб ётасан.

— Кимнинг қизи экан?— деб сўради халифа.

— Гагик шоҳнинг,— дейишди ўлпончилар.

— Шоҳнинг қизи бўлса бўлар, нега энди божни олиб келмадинглар?

— Дунё тургунча тургин, шоҳим!— дейишди ўлпончилар.— Бойликни бошингга урасанми? Шунча еринг бор, беҳисоб олтину кумуш, қимматбаҳо тошларга эгасан, дупбонинг ярми қўл остингда бўлса. Агар Гагик шоҳ қизини сенга беришга кўнса, биринг минг бўлади, мингити туман.

Бу гаплар халифанинг юрагини ёндириб юборди. Тезда чопар юбориб:

— Қизингни менга бергин,— деб буюрди.

Гагик шоҳ унинг бу талабига:

— Мен христиан бўлсам, сен эсанг мажусий, қандай қилиб қизимни берарканман? Йўқ, бу тўғри келмайди, оёра бўлма,— деб жавоб берди.

Халифа бўлса:

— Гагик шоҳ, қизингни яхшиликча бермасанг, куч билан оламан. Агар сўзимга унамасанг, Берд-Капутин шаҳрингни ер билан яқсон қиламан, халқингни қириб ташлайман, ўзингни ҳам тахт-пахтинг билан кулингни кўкка созуриб юбораман,— деб дағдаға қилди.

Гагик шоҳ ҳам бўш келмади. Унинг бу дўқига:

— Бир томчи қоним қолгунча урушсам урушаманки, лекин сенга қизимни бермайман,— деб жавоб берди.

Халифа ўз лашкарбошисини чақириб шундай амр қилди:

— Лашкарларни йиғиб, Берд-Капутинга бостириб бор, ғайридин қизини яхшиликча берса хўп-хўп, бермас, тошини тошда қолдирманглар, бошини бошда — бутун бойликларини тортиб олиб, ўзларини ер юзидан хас-чўпдай супуриб ташланглар, улардан ном-нишон қолмасин.

Шундан кейин лашкарбоши бор лашкарни йиғиб, арман ўлкасига келиб шундай талаб қўйди:

— Гагик шоҳ! Қизингни бер, Бағдодга олиб кетайлик. Бўлмаса ер юзида тошингни тошда қолдирмаймиз, бошингни бошда, ўзларингни эса ер юзидан хас-чўпдай супуриб ташлаймиз, бутун тожу тахтинг, халқинг билан беному нишон йўқ бўлиб кетасанлар.

Гагик шоҳ бундай қараб, капалаги учиб кетди... Тумонат лашкар, кўкдаги юлдузларни санаб саноғига етиш мумкин эди-ю, халифанинг лашкарини санаб ҳисобига етиш мумкин эмас эди.

Икки орада жанг бошланди.

Икки тарафдан ҳам кўп қурбонлар берилди.

Жанг Гагик шоҳни довдиратиб қўйди.

Шунда Совинар отасининг олдига келиб:

— Дадажон, нега маъюс тортиб кетдингиз?— деб сўраб қолди.

— Шунча жангу жадал фақат сен туфайлигина бўлганги, қизим,— деди Гагик шоҳ қизига қараб.— Агар сен Бағдод халифасига хотин бўлишга кўнмасанг, халифа халқимизни қиличнинг дамидан ўтказади. Юртимизни хонавайрон қилиб, тож-тахтимизни ер юзидан супуриб ташлайди.

Совинар ўйлаб-ўйлаб шундай деб жавоб қилди:

— Дадажон! Мени деб бутун Арманистон йўқ бўлиб кетадиган бўлса, яхшиси, бир ўзим ўлиб қўя қолай. Розиман! Ўша мажусийга берсангиз бера қолинг!

Ана энди Гагик шоҳ кенгаш чақирди. Кенгашга шоҳнинг қайнатаси епископ Вардпатрикийский келди, ўн өтти яшар Кери-Торос ҳам таклиф этилди.

Шоҳ кенгашга бутун уруғ-туққанларини, мамлакатнинг жамики донишмандларини чорлади-да, уларга қарата шундай деди:

— Арманлар! Бошимизга қора кун тушди, нима қилсизлар? Яккаю ягона қизимни мажусийга берамизми ёки

бир томчи қонимиз қолгунча курашамизми? Нима маслаҳат берасизлар?

Кенгаида ҳозир бўлганлардан бири ўрнидан туриб шундай деди:

— Курашишга ортиқ мадор қолмади, шоҳим. Битта қиз деб шунча қон тўкиш, менимча, жоиз эмас. Қизингни бера қолайлик, халифа олиб, шу билан кўнгли тинчиса тинчий қолсин!

Бошқаси туриб бунга қарши чиқди:

— Йўқ, урушганимиз урушган! Ҳаммамиз қирилиб кетсак ҳам майлига, аммо Совинар хонимни ўша мажусийга бермаймиз,— деди.

Тўғри-да, халқ номусидан ортиқроқ нима бор ўзи жаҳонда?

Ниҳоят, Кери-Торос ўрнидан турди-да, шоҳга таъзим бажо келтириб шундай ваъз қилди:

— Дунё тургунча тургин, шоҳим! Халқ қизингни ғайридинга бермасликка ва бунинг учун бир томчи қони қолгунча курашишга, жанг қилишга тайёр. Лекин фикри ожизимча, бутун бошли бир халқдан айрилгандан кўра, битта қиздан воз кечиш жўялидир. Кел, яхшиси, Совинар хонимни ўшанга бера қолайлик, юрт ҳам босқинчилардан халос бўлсин, тинчисин. Сенга келганда дунёдан бефарзанд ўтдим, деб тақдирга тан бериб қўя қол.

Бу фикрга епископ ҳам қўшилди.

— Битта қизни деб бутун бошли халқни қириб юборарканмизми!— хитоб қилди у.— Йўқ, азизим, бир жонни берайлигу, эвазига минг жонни асраб қолайлик.

Гагик шоҳ қараса, кўнмасдан иложи йўқ. Кенгаининг фикрига ўзи истамаган ҳолда розилик билдириб, Бағдод халифасига келиб қизимни олиб кета қол, деб чопар жўнатди.

Халифа бу хабарни эшитибоқ аъёнлари билан йўлга чиқиб, Арманистонга етиб келди.

Шунда Совинар отасининг олдида борди.

— Қйблағоҳим!— деди у.— Халифага айтингки, менга атаб битта сарой қурдирсин. Кейин бир йилгача менга яқинлашиш уёқда турсин, ҳатто оstonамга ҳам яқин келмасин. Ундан ташқари, хизматларимни қилиб туриш учун менга бир энага билан руҳоний қўшиб юборсангиз. Мен ҳар доим ибодатимни қилиб динимда маҳкам тураман.

Гагик шоҳ халифанинг қароргоҳига келиб, қизининг шартларини маълум қилди.

Шунда халифа Гагик шоҳга қараб:

— Розиман, биродар. Сен айтганча бўла қолсин, — деди, — қизингни менга берсанг, сен билан ярашиб, божу хирождан ҳам воз кечаман. Арман шоҳининг куёви бўлганимнинг ўзи менга катта шараф. Совинарга эса, бир йил экану, етти йилгача яқинлашиш уёқда турсин, остона ҳатлаб ичкари кирмасликка ваъда бераман. Унинг учун ўз саройимнинг нақ рўпарасидан ҳашаматли бир сарой қурдираман, ўша ерда яшайверади. Қўшиб энага ҳам юбор, руҳоний ҳам юбор, иктиёр ўзингда. Майли, қизинг ўз динида қолаверсин, мен ўз динимда, қарши-лигим йўқ. Ахир бизлар араб бўлсак, сизлар арман-сизлар-ку.

Халифа ўз чодирини Төхтисга қурди. Гагик бўлса, Норагөҳ водийсига қўнди. Бу водийдаги чапанзорлар ичра Гагик шоҳининг ёзги қасри бўларди. Бунда Сут булоғи қайнаб турарди. Мана шу водийда икки томон чодир қуриб, етти кечаю етти кундуз шод-хуррамлик билан тўй-томоша қилишди.

Тўй тугагандан кейин Совинар отасининг олдига келиб шундай деди:

— Дадажон! Эртага Меърож куни. Рухсат берсангиз, дугоналарим билан бир сайр қилиб келсам.

Шоҳ нима ҳам дерди, қизининг кўнгли яримта, рухсат берди.

— Майли, қизим, ўйнасанг ўйнаб қол.

Совинар энагаси, канизларини эргаштириб Сут булоғига борди, эртадан кечгача сайру томоша қилди. Бари қизлар ўйнашди, кулишди.

Қиз атрофларга разм солиб қараса, қуёш чарақлаб нур сочиб турганмиш, ҳар ким ўз иши билан банд: биров пода боққан, биров ер сугорса, яна бошқаси ер ҳайдаган.

— Еруғ дунё шу қадар гўзалми-а? — деди у ҳаяжонланиб. — Шу пайтгача бундай роҳатдан бебаҳра юрган эканман-да.

Кейин ҳаммаси чувиллашиб тоққа чиқиб боришди, роса қийқиришиб думалашди, ўйнашди, бир ерга ўтириб овқатланишди. Паст томонда мовий денгиз бор эди. Тушиб денгизни томоша қилишди. Шунда Совинар туриб қизларга шундай деди:

— Қизлар! Ҳаммамиз чанқадик. Сизлар ўйнаб туришлар, мен бир айланиб булоқ қидириб келаман.

У ёнига анагасини олиб қиргоқ бўйлаб кетди. Улар юриб-юриб бир чўққига чиқишди. Қарашса, ҳаммаёқ чеку чегараси йўқ денгиз. Шу ерда иккаласи ўтириб олиб йиғлашга тушишди. Чунки юра-юра роса чарчашган эди, бунинг устига ташналик мадордан кетканган, чучук сув йўқ, денгиз суви бўлса ичишга ярамайди, шўр.

Шунда Совинар хоним худога нола қила бошлади:

— Э, худо! Ўзинг раҳмимизни е, шу ерда булоқ ато қилиб зулматни ёрит.

Буни қарангки, худонинг қудрати билан шу онда денгиз орқага чекинди, унинг ўрнида опшоқ кўпик билан қопланган харсанг тош пайдо бўлди. Мана шу харсанг тошдан зилол булоқ суви жилдираб оқиб туша бошлади. Совинар булоқнинг оқимига ҳовучини тутиб бир ҳовуч ичди, иккинчи марта ҳовучини тутганда, ҳовучи ярим бўлди-ю, булоқ қуриб қолди. Ана шунда Совинар ярим ҳовуч бўлса ҳам сувни ичиб юборган эди, бирдан бўйида бўлиб қолди.

Ҳа, у оддий булоқ эмас, оби ҳаёт чашмаси эди.

Халифа эртаси эрталаб лашкарларини йиғди-ю арман мамлакатиини тарк этиб, ўз юртига қараб равона бўлди.

Ғагик шоҳ ҳам унинг кетидан қизининг бутун сепларини йиғиб, Бағдодга қараб жўнади.

Халифа етти кечаю етти кундуз юртга тўй берди, Совинарга атаб сарой қурдирди, егулик-ичгулик озиқ-овқатларини юбориб:

— Мана, кўнглингдаги кўксингга чиқди, орзуйингга етдинг. Сени энди мана шу ерга қамаб қўяман, — деди.

Ана шундан кейин Совинар уйнинг эшигини ичидан қулфлаб олди-ю, қайгуга чўкди.

II

Саносар билан Багдасар — денгиз ўғлонлари

Орадан бирмунча вақт ўтгандан кейин Совинарнинг бўйида борлиги ошкора бўлиб қолди. Халифа бола ўзидан бўлмаганини яхши биларди. Бувдан қаттиқ ғазабланди-ю:

— Уни нима қиламиз энди?— деб вазирларига маслаҳат солди.

— Дунё тургунча тургин, халифа! Бунинг битта-ю битта чораси уни ўлдириш керак!— деб жавоб беришди ҳамма бир оғиздан.

Халифа жаллодни чақирди-да, унга:

— Бор, вазир билан бирга бориб, унинг каяласини олиб кел,— деб буюрди.

Вазир билан жаллод иккаласи Совинарнинг қошига зудлик билан етиб келиб, халифанинг фармоиши маълум қилишди. Совинар бўлса уларга қараб туриб шундай деди:

— Шоҳларингда диёнат, қонуну адолат деган нарса борми ўзи? Ҳомиладор хотиннинг бошини танидан жудо қилиш — бу иккита одамни ўлдириш, деган гап-ку, ахир. Бор, халифанга айт, бола туғилгунча сабр қилиб турсин, ўлдириш қочмайди. Қани, кўрайлик, қанақа бола туғилар экан. Ана ундан кейин калламини олса олар. Лекин шуни бир билиб қўйларинг,— деб қўшиб қўйди Совинар.— Мен отамнинг уйидан қиз келганман ва ҳануз қизман. Худонинг иродаси билан денгиздан ҳомиладор бўлганман, ҳа.

Вазир билан жаллод халифанинг олдига қайтиб келишди-да:

— Дунё тургунча тургин, шоҳим, Совинар хоним фалон деди, писмадон деди,— деб Совинарнинг гапларини оқизмай-томизмай айтиб беришди.

— Нима ҳам дердим?— деб розилик билдирди халифа.— Буёғини ҳам кўрайлик-чи!

Орадан тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соату тўққиз дақиқа ўтгандан кейин Совинар хоним эгиз ўғил туғди. Каттаси бақувват, бўлалли экану, кичиги нимжон, анча заиф экан.

Руҳоний Меликсед болаларни тандирнинг бошига олиб бориб чўқинтирди. Кейин кўплашиб каттасига Саносар, кичигига Багдасар деб исм қўйишди.

Халифадан суюнчи олгани одам устига одам келаверди.

— Дунё тургунча тургин, шоҳим, суюнчи бер, қувончли хабар олиб келдик. Худо сенга бахт берди: эгиз вақ ўғил кўрдинг. Ҳаммаинг боласи йил сайин ўсса, сенинг болаларинг соат сайин ўсмоқда.

Халифа болаларни кўргани борди. Гўдакларни кўр-

ди-ю, бир зумда ғазабдан кўзларига қон қуйилди. Шу заҳоти вазири чақириб:

— Ҳозироқ жаллодни ёнингга олгин-да, бундай хотиннинг калласини танидан жудо қилиб кел!— деб амр қилди.

Вазир билан жаллод Совинар хопимнинг ҳузурига етиб боришди. Совинар уларни кўриб яна шундай деди:

— Шоҳларингда диёнату адолат борми ўзи? Эмизикли онани ўлдиргудек бўлсаларинг гўдакларни ким боқади? Бориб халифага айтларинг: сабр қилсин, болаларим катта бўлиб, ўзларини тутиб олишсин. Ундан кейин мана бош, қирқсаларинг қирқаверларинг. Ахир мен бу ердан бирор жойга қочиб чиқиб кетолмайман-ку.

Вазир Совинарнинг гапларини оқизмай-томизмай халифага етказди. Шундан кейин:

— Нима маслаҳат берасан?— деб сўради халифа яна вазирдан.

— Шоҳим, майли, болалари катта бўлгунча яна ўн йил муҳлат бера қол,— жавоб берди вазир.— Сўнг калласини оламиз. Дарҳақиқат, Совинар бу ердан қочиб кетолмайди-ку. Усти қулф, ичкарида ўтираверсин.

Орадан ярим йил ўтди. Совинар хопим халифага одам юбориб шундай деб айттирди:

— Қушмидимки, мени қафасда сақлайди ёки бўлмаса унга банди эдиммики, мени зиндонга солиб қўяди. Бу қандай бедодлик? Айт, ташқарига чиқишга рухсат берсин, биз ҳам худонинг ёруғ кунини кўрайлик, қуёш пурдан баҳраманд бўлайлик.

Шунда халифа:

— Майли, болалари билан ўйнаб-кула қолсин,— деди.

Совинарнинг болалари ой сайин эмас, кун сайин, кун сайин эмас, соат сайин улғаяберди. Болалар бир ёшга тўлганда беш ёшнинг келбатини берди.

Орадан беш йилми, олти йилми ўтди. Бу йиллар ичида Саносар билан Багдасар тоғни урса талқон қиладиган паҳлавон бўлиб етишди. Опаси руҳонийни чақириб:

— Отахон, болаларимни ўқитинг, ёзув-чизувни ўргансин, оқ-қорани танисин, одам бўлсин,— деди.

Руҳоний болаларни ўз тарбиясига олиб, ёзув-чизув ўргата бошлади.

Кунлардан бир куни эрталаб Саносар билан Багдасар кўчада Бағдоқ болалари билан ўйнаб юришганда, улар:

— Ҳаромилар! Ҳаромилар!— деб жиггарига тегаверишди.

Шунда Саносар вазирнинг ўғлига тарсаки тортиб юборди-ю, аччиқ устида бўйинини ҳам бураб қўйди. Кейин ака-ука уйга қайтиб келишиб, кўзларида ёш билан онасидан:

— Онажон, тўгрисини айтинг, бизнинг отамиз ким ўзи, қаерда?— деб сўрай бошлашди.

— Оталарингиз ким бўларди, халифа-да, болаларим,— деб жавоб берди онаси.

Вазирнинг ўгли бўлса шу-шу бир умр бўйини қийшиқ бўлиб қолди. Буни кўрган вазир халифага шикоят қилиб борди.

— Бизни худо уриб қолди, шоҳим!— деди у.— Христиан итваччалар болаларимизни кетма-кет майиб қилляпти. Қунда биттасига зиён етказади.

Халифа Саносар билан Багдасарни ҳузурига чақирди. Сўхбатлашиб ўтирганида уларнинг баҳодирона келбатларига қараб туриб қўрқиб кетди. Болаларни тезда онасининг олдига жўнатиб, вазирга маслаҳат солди:

— Катта бўлишгандан кейин йўлимда гов бўлишали, соқолимни битталаб юлишади булар. Бунинг олдини олиш керак.

Нима ҳам бўлди-ю, Саносар билан Багдасар бир кун яна Бағдод болалари билан қўшилиб ўйнаб қолишди. Болалар бу сафар ҳам:

— Ҳаромилар, топиболди ҳаромилар! Ҳаромилар!— деб жигига тегнашаверишди.

Ака-ука яна ҳўнг-ҳўнг йиғлаб уйга қайтиб келишди, келишди-ю, оналарига ўпкаланиб:

— Ойижон, отамизнинг кимлигини ҳозироқ айтиб берасиз, айтмасангиз, бориб ўзимизни дарёга ташлаймиз,— деб туриб олишди.

Шунда Совинар хизматкорига қараб:

— Мен болалар билан дарё бўйида озгина сайр қилиб, юрагимнинг чигилини ёзиб келамаң,— деди.

Саносар дарё бўйига келганда яна онасидан:

— Ойижон, отамиз ким, айтинг, бўлмаса шу топда ўзимни дарёга ташлаймаң,— деди.

Шунда Совинар бор гапни тўкиб солди:

— Болаларим!— деди у.— Бир вақтлар энагам билан денгизга томоша қилгани боргадям. Шунда чапқаб, томогим қақраб кетди. Қарасам, бирдан денгиз орқали

чекиниб, ўрнида тир-тириқ булоқ пайдо бўлди. Шу сувдан аввал тўла бир ҳовуч, кейин сув тугаб қолди-да, ярим ҳовуч ичдим. Сизлар ана шундан бунёд бўлгансиялар, яъни тўла ҳовуч ичган сувдан Саносар, сен, яримроғидан эса, тўполончи Багдасар пайдо бўлган. Ана шунақа, болажонларим.

— Ҳа, кимлигимизни ана энди билдик,— деди Саносар.— Лекин сиз ўзингиз-чи, ўзингиз кимсиз?

— Болажонларим!— деб жавоб берди Совинар ўқиб.— Мен арман шоҳи Гагикнинг қизи бўламан.

Орадан анча-мунча вақт ўтиб кетди. Саносар билан Багдасар қарашса, оналари кундан-кун озиб-тўзиб, устуҳони кўриниб бораётганмиш.

— Онажон! Сизга нима бўлди?— сўрашди улар.— Кундан-кун озиб-тўзиб боряпсиз. Уззунун йиғлаганингиз йиғлаган, кўзингиздан ёш аримайди. Худо икки паҳлавон ўғил бериб қўйибди. Ўзингиз арман шоҳининг қизи бўлсангиз. Бунинг устига Багдод мамлакатининг маликасиёсиз. Нимангизга етмайшти? Қандай қайғу-ҳасратингиз борки, сизга бу қадар азоб беради?

Болаларнинг бу сўроғига Совинар шундай деб жавоб берди:

— Оҳ, болаларим, гофил ўғлонларим! Мен озмай ким озиёи! Бугунми, эртами, халифанинг жаллодлари келиб сизларнинг ҳам, менинг ҳам бошимизни олади.

Бу гапни эшитиб Саносар қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

— Ҳали шунақа денг-а. Хўп, яхши, кўрамиз, ким кимнинг бошини оларкин, шунга ҳам ташвиш чекиб юрибсизми?

Орадан рошпа-роса ўн йил ўтди-ю, муҳлат тугади.

Халифа ўз жаллодларини чақириб:

— Бориб, она-болаларнинг бошларини олинглар!— деб фармон берди.

Жаллодлар келганда Саносар билан Багдасар ўз хоналаридаги гилам тўшалган каравотда ирғишлашиб ўйнашар, олишар, кулишар, оналари бўлса, қўшни хонада кўзларидан юм-юм ёш тўкиб йиғлаб ўтирарди. Жаллодлар келиб тўғри Совинарнинг хонасига киришди.

— Мана, муддат тугади, бошларингни олгани келдик,— дейишди улар.

— Мен-ку, майли, болаларимнинг бошини олгани

қандай қилиб қўлларинг боради?— деди Совинар хоним мунгли бир ҳолатда.

— Гап қўлимизнинг бориш-бормаслигида эканми? Халифанинг амри шу.

— Секипроқ!— деди Совинар.— Болаларни қўрқитиб юборасиз. Озгина сабр қилинглар, яна бирпас ёруғ дунёни кўриб, ўйпаб-кулиб олишсин. Сизлар эса озгина ўтириб дамларингизни олинглар.

— Йўқ.— деди жаллодбоши.— ўтиришга бизнинг ҳаққимиз йўқ. Агар бошларингизни шу ерда кессак сарой қонга беланади.

— Секипроқ!— деб яна илтимос қилди Совинар.— Болаларни чўчитиб юборасизлар.

— Чўчиса менга нима?— деб қичқириб юборди жаллодбоши.— Қани, тезроқ қимирларинг!

Шу пайт Саносар унинг дўқ урган товушини эшитиб қолди-ку. Эшикни шарт очиб қараса, онаси қилич ялангочлаган жаллодларнинг ўртасида турибди.

— Кимсизлар? Нима учун бу ерга келдинглар?

Совинар жаллодларга аста шивирлаб қўйди:

— Болаларимга бошларингни олгани келдик, деб зинҳор айта кўрманглар. Уларни алдаб-сулдаб хонадан олиб чиқинглар-да, бошларини бир-биридан нарида олинглар, кейин каллаларини шундай кесингларки, токи улар ҳеч нимани сезмай ҳам, кўрмай ҳам қолишсин, кўрқишга ҳам улгуришмасин.

— Бўпти.— дейишди жаллодлар.

— Яна бир илтимосим бор, аввал меши, кейин уларни ўлдиришлар.

— Ойижон, қаёққа кетяксиз?— деб сўраб қолди Саносар.

— Ҳозир келаман, қўзичогим.

— Бу ерда бир сир борга ўхшайди. Булар сизни қаерга олиб кетишяпти? Шошмай тур...

— Уғлим, ростини билмоқчимисан? Халифа буларни бошимни олишга юборган.

Шунда Саносар бир ҳимраниб жаллодбошига яқинлашиб келди.

— Ҳали сенмисан онамнинг бошини оладиган?

— Халифа ҳаммангизнинг каллапизини танангиздан жудо қилишга фармон берган.

— Бош олиш мана бунақа бўлади!..

Саносар шундай деб жаллодбошининг башарасига

бир урган эди, калласи учиб кетди. Бошсиз танаси эса тик турганича қолаверди.

Буни кўрган бошқа жаллодлар ўтакаси ёрилиб, орқасига қарамай қочишга тушди. Улар халифанинг олди-га келишиб, бўлган воқеани баён қилишди.

— Дунё тургунча тургин, шоҳим, ўглинг жаллодбошининг башарасига бир уриб, бошини учуриб юборди. Бошсиз тананинг ўзи оёқда тик турганча қолаверди. Шундоғам зўр бўладими одам деган.

Буни эшитган халифа Саносар билан Багдасарга қарши катта қўшин юборди.

Саносар билан Багдасар жангга кириб, эрталабдан қош қорайгунча лашкарнинг ярмини қириб ташлади-ю, кейин уйга қайтиб келишди.

Эртасига халифанинг лашкарлари жанг майдонида кўринмади.

Халифа лашкарбошисини чақириб:

— Ур, ғайридинларни!— деб амр қилган эди, лашкарбоши унга мапа шундай жавоб қилди:

— Йўқ, шоҳим, бу паҳлавонларни енгилга қодир эмасмиз. Улар жуда кучли, бекордан-бекорга тож-тахтинг билан йўқ қилиб ташлашлари мумкин. Яхниси, уларни ўз ҳолига қўйиб қўйиш, тегажоглик қилмаслик керак.

Халифа мундоқ ўйлаб қараса, лашкарбошининг гапида жон бор, шундан кейин, нима қиларини билмай қолди. Охири шахдидан қайтиб, шундай деди:

— Энди ишопч ҳосил қилдим. Совинарда тариқча ҳам гуноҳ йўқ экан. Баҳодирлар чиндан ҳам денгиздан пайдо бўлган экан. Шундай бўлгандан кейин Совинар менинг ўз хотиним, яъни, жуфти ҳалолим, болалари эса ўз болаларим бўлади.

III

Халифанинг енгилиши

Орадан йиллар ўтди.

Халифа арман юртига ҳужум қилиш учун яна лашкар тўплай бошлади.

Буни кўрган Совинар:

— Халифам, сўзимга қулоқ сол, шахдиндан қайт, юртимга қарши қўзғалма, — деди.

— Нега? — сўради халифа.

— Бир туш кўрдим. Тушимда кичик юлдузлар тўн-ланиб катта бир юлдузга ҳужум қилишганмиш. Катта юлдуз бўлса бир ярқ этиб учибди-ю, пастлаб-пастлаб келиб, охири дарвозамизнинг тагига тушибди.

Халифа хахолаб кулиб юборди.

— Оббо Совинар-эй, жуда ақлли бўлиб кетибсан-ку! Уйқуси сизга-ю, туши бизга экан-да. Йўқ, Хали ёнман, билагимда кучим бор, жанг қилишим керак.

— Ўзинг биласан, бир айтдим-қўйдим-да, — деди Совинар. — Лекин падари бузрукворимга, минбаъд сенга қарши уруш қилмайман, деб сўз бергандинг-ку?

— Сўзимдан қайтдим, — деди халифа. — Уруш қилиб, олилмаган ўн йиллик бож-хирожни ундириб келаман.

Ана шундан кейин халифа ўз лашкарларини бешлаб арман ўлкасига келди-да, Берд-Капутин шахрини яна қамал қилди.

Уруш етти йил чўзилди.

Шаҳардан четга на бир одам, на биронта жонивор чиқолмади. Ерлар ҳайдалмади, экин экилмади. Далалар чўлу биёбонга айланиб кетди. Шаҳар халқи ваҳимага тушиб қолди. Юртда нарх-наво кўтарилиб, нон деса кесак гириллайдиган бўлиб қолди, одамлар очдан ўла бошлади.

— Эй худоим-эй! — дейишарди одамлар бир-бирига. — Қорин тўйиб овқат ейдиган кунлар ҳам келармикин?

Шунда Гагик шоҳ қаттиқ қайғуга ботди-ю, охири марди майдон йигитларни тўплаб, шом бўлгандан кейин уларга махфий топшириқ берди.

— Менинг рухсатимсиз биронтанг ҳам жангга кирмайсанлар, — деди.

Ярим кеча бўлиб ҳамма уйқуга кетганда Гагик шоҳ йигитларига:

— Худо ёр бўлсин! Жангга! — деб буйруқ берди.

Шунда мард ўғлонлар ўзларини рақиб лашкарлари тўдасига урди. Буни кутмаган душман қўшини саросимага тушиб қолди. Душманинг олдинги қисмлари орқага қоча бошлади. Буни кўрган уларнинг ичкариги қисмлари ўз одамларини рақиб гумон қилиб, қилич ва пайза

билан қарши олишди. Кери-Торос бошлиқ арманларнинг наҳлавон йигитлари қиличу найзалар билан рақиб лашкарлари устига кетма-кет ҳужум қилиб қириб ташлашарди. Бундай оломонда араблар бир-бирини тапмай, ўзлариникини ўзлари янчаверди.

Халифа қараса, жанг майдонида ёлғиз ўзи қолиб кетдиган. Лашкарлари тапмай бир-бирларини ўлдириб ташлаётти, жанг эса борган сари ўзига яқинлашиб келаяпти. Шунда у битта Дамашқ туясига минди-ю, қочиб қўлди. Қочиб борар экан, санамларига сизғиниб шундай деди:

— Балонинг комидан мени қутқаринглар, санамларим, арманларнинг чапғалидан чиқиб, эсон-омон уйимга сиб олишимда қўлланглар. Мен сенларга икки ўғлам — Саносар билан Багдасарни қурбонликка атадим.

Совинар яна туш кўрди. Тушида икки қўлида биттадан ёниб турган шам бормиш. Шамлар гоҳ ўчай дермиш, гоҳ яна баландроқ ёнармиш.

Совинар тимқоронғида чўчиб уйғониб, икки ўғлини ёнига чақириб:

— Халифанинг бошига қора туп тушди: иккингишни санамлар йўлига қурбон қилишга сўз берди,— деди.— Болаларим, ўзларингга эҳтиёт бўлинглар, арман мамлакатига қочинглар! Кечаси ёруғ юлдузга қараб, кундузи эса арман ўлкаси қайда, деб одамлардан сўраб йўл босинглар, юриб эмас, қанот пайдо қилиб учинглар.

Шунда Саносар туриб:

— Кетдик, Багдасар. Хоҳласак, бир зарба билан халифанинг ўзиниям, лашкарлариниям йўқ қилиб ташлаймиз, лекин бундан нима фойда! Ўзга юртда шоҳ бўлгунча, ўз юртишда гадо бўл, деганлар.

Шундан кейин наҳлавонлар қўлларига гурзи, ўқ-ёй олишди, қилич тақшиди, йўл озигини хуржунга жойлаб, икки бедовни мишганча онанинг олдига келишди.

— Алvido, онажон!— дейишди оналарини қучиб-ўниб.— Мапа энди халифа бизни санамлари йўлига қурбон қилиб кўрсин.

Ака-ука чўқиниб олиб:

— Арман юрти қайдасан? Кетяпмиз, бағрингни оч,— дейишиб ярим кечада йўлга тушишди.

Совинар хоним тонг отар-отмас туриб томга чиқиб ўғилларининг саройдан қанча узоқлашиб кетганларини

кўрмоқчи бўлди. Қай кўз билан кўрсинки, Дамашқ туяслии йўрттириб халифанинг ёлғиз ўзи ҳарсиллаб келаётибди. Ёнида на лашкарбошилари бор, орқасида на лашкарлари, ҳеч ким йўқ. Афт-ангорини билиб бўлмайди, мумдек қорайиб кетган. Халифа етиб келди-ю, туядан ирғиб тушиб, ўзини дарвозага урди.

Упинг ҳолини кўрган Совинар хоним шундай деди:

— Ассалому алайкум, халифам! Вой-бўй, нега бир ҳолатдасан? Етти йилдан буён эл оғзидан тушмасдинг. ҳамма мақтагани мақтаганиди. Нима бўлди ўзи? Қани лашкарларинг? Лашкарбошиларинг қаерда қолди?

Халифа эса:

— Оҳ, хотинжон! Ғайридинларни қамал қилиб, шаҳар деворига қисиб қўйдим. Мана-мана, таслим бўлади, ҳолини кўраман деб турганимда, бирдан тонгга яқин лашкарларим билан лашкарбошиларим бошида чақмоқ чақиб, лажча чўғ ёғила бошлади. Қўшин аро қилич ўйнади ҳаммани қиймалар, янчарди. Шундан кейин лашкарларим нима бўлганини билолмай бир-бирини қириб, янчиб ташлайверди. Ўзим бўлсам асирга тушишимга бир баҳя қолганда туяга миндиму қочиб қолдим.

Орадан яна бирмунча вақт ўтди.

Куллардан бир куни халифа Совинарни чақириб шундай деб қолди:

— Сени нимага чақирганимни биласанми, шоҳнинг қизи?

— Йўқ, шоҳим, билмайман.

— Сапамларим қурбонлик талаб қилишмоқда.

— Шуям ташвиш бўптимми? Шунга ҳам ўйлаб ўтирибсанми? Нима кўп, семиз-семиз қўйларинг, бузоқларинг кўп. Шулардан биронтасини сўй-да, олиб бориб бериб қутулиб қўя қол.

— Йўқ, — деди халифа, — сапамларим қурбонликка мол эмас, одам талаб қилишмоқда. Мен арманлардан енгилиб қочган куним, эсоп-омон уйимга етиб олсам, якки ўғлингни қурбонликка беришга ваъда қилганим.

— Ҳой, худодан қўрқмаган! — деди Совинар. — Менинг болаларим сенинг болаларинг эмасми, ахир? Билганингни қил! Ол, сўя қол. Лекин шу топда Саносар қаердайкину Багдасар қаердайкин? Қани, сапамларинг ўзи? Болаларим қаерда?..

Бу пайтда Саносар билан Багдасар отларини чоптиратоптира, Муша шаҳрига етишган ва Мушег шоҳнинг қо-

шида ҳозир бўлишган эди. Улар етти букилиб шоҳга таъзим қилишгач, қўллари кўксиди қотиб тураверипди. Шундан кейин Мушег шоҳ улардан:

— Хўш, болаларим, келинглар? Қандай тилак билан келдинглар?— деб сўради.

— Ҳоч қандай тилагимиз йўқ,— жавоб беришди улар.— Кўкда паноҳимиз худо бўлса, ерда сен, шоҳим. Ўз паноҳингга ол, бизларни балолардан асраб қол. Бошпана бериб мурувват қил, яхшилигингни ерда қолдирмаймиз.

— Кимнинг болаларисизлар асли?

— Бағдод халифасининг,— деб жавоб беришди улар.

— Ундай бўлса,— деди-ю, Мушег шоҳ ўйлаб қолди,— сизларни олиб қололмайман. Дадаларинг кўп қудратли. Қўшин тортиб келади-да, ҳаммаёқни вайрон қилиб, молдавлатимизни босиб олади, фуқарони эса асир қилиб олиб кетади. Йўқ, сизларга бошпана беролмайман. Сизларга худо ёр бўлсин!

Саносар билан Багдасар Мушег шоҳнинг мамлакатини тарк этиб, яна йўлга тушишди. Бечора ака-ука қаёққа боришини ўйлаб кўп бош қотиришди.

Улар йўл юришди, йўл юришса ҳам мўл юришди-да, охири Арзирум мамлакатига етиб келишди, амирга рўпара бўлишиб таъзим бажо келтиришди. Ака-ука ўзиям шу пайтларда кенг елкали, бақувват, ҳақиқий паҳлавон бўлиб етишган эди. Уларни бир кўрган одам яна кўрсам дерди. Уларнинг юриш-туриши, қиёфаси амирга хуш келди-ю:

— Кимсизлар? Қайси қабиладан? Қайси ўлкадансизлар?— деб сўради.

— Бағдод халифасининг болаларимиз,— деди Саносар.

Амир буни эшитиб бир зумда қовоғини уйиб олди.

— Буни қара-я! Биз уларнинг ўлжакларидан аранг қочиб қутулгандик, мана энди тирикларига дучор бўлиб ўтирибмиз-а! Йўқ, мен сенларга бошпана беролмайман, келган жойларингга туёқларингни шиқиллатиб қолларинг.

Ака-ука бу ердан ҳам ноумид бўлиб чиқишди. Йўл-йўлакай Саносар Багдасарга қараб шундай деб борди:

— Қулоқ сол, ука! Ўйлаб қарасам, ўзимиз-ку, ҳалифадан қочиб кетяпмиз, шундай экан, нега энди ушинг номини тилимизга тамра қилиб юрибмиз? Бундан бўён

увмиг жирканч номини оғизга олмайлик, бўлмаса, бир умр бошпана тополмай сарсон-саргардон ўтиб кетадиганга ўхшаб қолдик. Ким сўраса, «ҳеч кимимиз — на онамиз, на отамиз, на ватанимиз бор, кимсасиз тирик етиммиз», деб жавоб бераверамиз.

Улар шу қарорга келишди-ю, юра-юра Маназкерт қалъасига етишди. Мана бу қалъада шоҳ Теваторос ўтириб юртни сўрарди. Ака-ука дарвоза олдига келишганда, шоҳнинг соқчиси уларга қараб:

— Қаердансизлар? Сизларга нима керак?— деб қичқирди.

— Шоҳга хизмат қилмоқчимиз.

Соқчилар тезда бу ҳақда шоҳга хабар қилишган эди. Шоҳ ака-укани ўз ҳузурига чақиртирди. Паҳлавонлар кириб шоҳга етти бор таъзим қилишди-да, қўлларини кўксига қўйганча жим тураверишди. Шоҳ Теваторос тилларанг, жингалак сочли хушқомат бу йигитларга қараб туриб сўради:

— Болаларим, бу ерга нима мақсадда келдинглар?

— Кўкда паноҳимиз худо бўлса, ерда сен, шоҳим! Паноҳингга ол бизларни, бошпана бериб мурувват қил, яхшиликнингни ерда қолдирмаймиз.

— Қаердансизлар, қай мамлакатдансизлар?

— Ўзимиз ҳам билмаймиз.

— Ота-онангиз, ватанингиз борми?

— Ҳеч кимимиз йўқ, — дейишди улар бараварига, — на уй-жойимиз бор, на оиламизу, на ватанимиз. Онадан тугилибмизки, ҳали онамиз, отамиз ким экашлигини билмаймиз, тирик етиммиз.

— Ундай бўлса, нега дайдиб юрибсизлар? Бу ерга нега келдинглар?

— Сенга хизмат қилмоқчимиз.

Ака-уканинг жавоби шоҳга маъқул бўлди-да, мулозимларини чақириб:

— Йигитларни тоза хоналарга олиб киришлар, яхши-лаб овқатлантириб, дам олдиришлар. Бундан буён Саносар дастурхончим бўлади, Багдасар эса, менга соқийлик қилади, — деб амр қилди.

Орадан яна бир йил ўтди.

Кунлардан бир кун қароқчилар шаҳар халқининг подасини ҳайдаб кетишди. Ана шунда вазир шоҳнинг қошига келиб шундай деди:

— Шоҳим, Саносар билан Багдасарни бир синаб кўрсак дедим. Жасорати қалай экан. Қароқчилардан молларни қайтариб кела билармикин, йўқмикин?

— Бўпти,— деди шоҳ.

Шундан кейин шоҳ ўттизта суворини саралаб, уларни баҳодирларга қўшиб жўнатмоқчи бўлган эди, Саносар туриб:

— Дунё тургунча тургин, шоҳим! Сувориларнинг ўзингга сийлов, уларнинг кераги йўқ. Шуларсиз ҳам ака-ука иккаламиз эплаб келамиз,— деди.

Ака-ука қурол-яроғни олди, отга минди-ю, қароқчилар кетган тарафга елиб кетишди. Кўп ўтмай қароқчиларга етиб олишиб, уларни роса калтаклашди, кейин ўзларини ҳам пода билан бирга қўшиб шаҳарга ҳайдаб келишди.

Буни кўрган шоҳнинг ака-укаларга бўлган ҳурмати ўн ландон ошиб кетди.

Кунлардан бир кун Саносар билан Багдасар томоша қилиб, шаҳар айлангани чиқишди. Қарашса, бир майдонда болалар тўда-тўда бўлиб кўксиларига қалқон тутиб олишган, қўлларида таёқ, уруш-уруш ўйнашаётибди.

Буни кўрган ака-ука ҳам қизиқиб қолиб:

— Юр, биз ҳам ўйнаймиз!— дейишди бир-бирига.

Шундай қилиб, булар ҳам ўйинга киришиб кетишди. Лекин улар кимга қўл тегизишмасин, қай бирининг қалқонидан ушлаб тортмасин, ўша бола шу заҳоти ҳундан кетиб йиқилаверди. Шоҳ буни эшитиб ака-укани ўз ҳузурига чорлади.

— Болалар,— деди у сал ранжиган кўйи.— Нима қилиб қўйдинглар? Шунақаям бўладими?

— Дунё тургунча тургин, шоҳим,— деб жавоб боришди ака-ука.— Атайлаб қилганимиз йўқ, шунчаки ўйин-да.

— Сизлар паҳлавонсиз, уларни ўзларинг билан тенглаштирманглар-да. Майли, бўлар иш бўлибди, энди бунақа номаъқулчилик қилманглар.

— Хўп бўлади.

Шоҳ уларни чиқариб юбориб, вазирни чақирди:

— Паҳлавонлар шу кунга қадар бизларда ҳам ҳақиқий йигитлар бор деб юришарди. Бугун бўлса, шаҳримизда ўзларидан бошқа марду майдон йўқлигига, йигитларимиз хотинлардан ҳам хароблигига ишонч ҳосил қилди,— деди.

— Олампаноҳ! Буларни шаҳримиздан қувиб юбор!— деди вазир.— Яна эртами-индин бошингга бало бўлиб ўтирмасин.

Вазирнинг бу гапи шоҳни ўйлантириб қўйди.

Орадан бир неча кун ўтгандан кейин ака-укани ўртоқларидан бири:

— Шоҳ ғазабга минган, сизларни шаҳардан чиқариб юбормоқчи,— деб огоҳлантирди.

Бу гап ака-укага қаттиқ тегиб, шоҳдан ғоят хафа бўлишди.

— Багдасар!— деди Саносар.— Бу ерда ҳам паноҳ топа олмадик, бу ердан кетиб, бошқа бирон овлоқроқ жойда ўзимизга бошпана қуриб олмасак бўлмайди энди.

— Сенинг гапинг гап, акажон,— деди шунда Багдасар ҳам.— Кетганимиз бўлсин!

IV

Сосун

Шоҳ Теваторос уйқудан уйғониб қошида Саносар билан Багдасарни кўрмади. Уларни чақириб олиб:

— Болажонларим, нимадан хафасизлар? Нима гап бўлди?— деди.

Шунда Саносар туриб деди:

— Олампаноҳ! Сенга арзимиз бор.

— Хўш, арзингиз қандай?

— Мамлакатингнинг бир чеккасидан бир парча ер ажратиб берсанг, ўзимизга бошпана қуриб олсак.

Шоҳ ўйлаб-ўйлаб, охири шундай деди:

— Болаларим! Тахтимга ворислик қилувчи ҳеч кимим йўқ. Ўлсам тож-тахтим сизларга қолади. Менинг уйим эса сизнинг уйингиз бўлади.

— Йўқ,— деди Саносар эътироз билдириб.— Биз рови эмасмиз. Мурувват қилсанг озгина еригдан бер, биз ўша ерда ватан қилайлик, бўлмасам юртингдан чиқиб, бошимиз оққан томонга қараб кетамиз.

Шоҳ қолинглар, деб кўп ялинди, йигитлар кўнмагандан кейин афсуслана-афсуслана шундай деди:

— Нима ҳам дердим кўнмайдиган бўлсаларинг. Мам-

дакатимни айланиб чиқинглар-да, қаер ёқса, ўша ерда ўзингизга ватап қуриб олаверинглар.

Тонг саҳарда ака-ука йўлга чиқишди. Йўл юришди, йўл юришса ҳам мўл юришди. Охири каттакоп бир дарё оқаётган сўлим водийга етиб келишди. Водийда ажойиб манзаранинг гувоҳи бўлишди: баланд тоғлар орасидан бир тезоқар жилга орқасида оппоқ кўпикдан из қолдирганча дарёга келиб қўшилиб, уни шартта кесиб юборар, кейин нариги қирғоққа бориб урилар эди-да, орқага қайтиб дарёнинг оқимига қўшилиб кетарди. Ака-ука ҳайратдан ёқа ушлашиб, бир-бирига қарашиб олишди.

— Қўйил!— деди Багдасар.— Кичкинагина жилга бутун бошли дарёни кесиб ўтса-я! Бу қандай сирли чашма экан?

Саносар ўйлаб-ўйлаб шундай деди:

— Бу баҳодирлик чашмаси. Кимда-ким бориб унинг кўзидан сув ичгудек бўлса, мана шу чашма мисол зўр, қудратли одам бўлиб қолади. Дунёда ҳеч ким унинг курагини ерга тегизолмайди.

— Ростдан-а? — ажабланди Багдасар.— Ундай бўлса, нима қилдик энди?

— Ё нону шароб, ё халлоқи олам, ўзинг қўлла!..— деб хитоб қилди Саносар.— Мана шу чашманинг кўзини қандай бўлмасин қидириб топамиз-да, ўша ерга уй қура-миз. Биз ҳам кучлимиз, сув ҳам кучли. Ҳа, кимда-ким шу чашманинг кўзидан сув ичса, мислсиз паҳлавонга айланади ва дунёда энг зўр одам бўлади. Бундан ташқари, ундан бўлган бола ҳам ўзи каби паҳлавон бўлади. Болаларидан туғилган неваралари ҳам, невараларидан туғилган чеваралари ҳам дунёда тенги йўқ баҳодир бўлиб етишадилар.

— Акажон, ихтиёр сенда, сен нима десанг шу,— деди Багдасар.

Ана шундан кейин ака-ука дарёнинг нариги қирғоғига сузиб ўтишди-да, жилга ёқалаб юқорига кетаверишди. Юрган сари тоққа кўтарилиб бораверишди, охири кўз олдиларида яна бир ажойиб манзара намоён бўлди: тоғ ортида тоғлар, бирига бири уланиб кетган даралар, жарликлар, осмонўпар қоялар, сон-сапоқсиз ўрмонлар ястаниб ётарди. Бу ерларда яшовчи айиқлар, йўлбарслар, арслонлар уларнинг қорасини кўрибоқ ўкиришиб, бўкиришиб қочиб қолишди. Чор атрофга қарашса на бир уй

бормиш, на бир тирик жон. Қулинг ўргилсин ўлка-миш...

Ака-ука қидириб булоқнинг кўзини топишди-да, сувдан қошиб-қониб ичишди. Шундан кейин Саносар Багдасарга қараб деди:

— Ажойиб сув экан! Кел, мапа шу ерга қалъа қурамиз.

Ака-ука қалъа қуриладиган жойни белгилашди. Кейин булоқнинг бошига ўтириб олиб обдан овқатланишди. Қудратбахш сувдан яна қониб-қониб симиришди-да, унга Катнахбур, яъни Сут булоғи деб ном қўйишди. Кейин яна Маназкерт шаҳрига қараб равона бўлишди.

Тонг саҳарда ака-ука шоҳнинг ҳузурига етиб келишди.

— Хўш, болаларим? Уй солиш учун кўнглингизга ёқарли жой топдингизми?

— Ҳа, топдик, умри боқий шоҳим, топдик! — деб жавоб берди Саносар. — Энди сенга яна битта илтимосимиз бор. Биз топган жой тоғлар, даралар орасида. Ака-ука иккалаамиз жуда зерикиб кетадиганга ўхшаймиз. Шунинг учун бир нечта камбағал ва бир нечта бой хонадонни бизга қўшиб жўнатсанг, девдик. Бизга ёнма-ён уй қуришиб олишса, яхшироқ бўлармиди. Кечқурунлари йиғилишиб олиб гурунглашар, бир оз бўлса ҳам вақтимизни чор қилардик. Бир жум бўлиб яшардик.

Шоҳ уларга қирқта оилани қўшиб жўнатмоқчи бўлди. Тагин қанақа оилалар денг! Ҳар бирида биттадан эшагу, биттадан урчуқдан бўлак ҳеч вақо йўқ шипшийдам оилалар.

Подшо эрталабоқ вазирни чақириб шаҳарга жўнатди. Вазир қирқта оилани йиғиб келди-да, ҳар бирига бир қондан уи ва яна бир қондан бошқа лаш-лушларини бериб, қани, туёғингни шиқиллатларинг, деб жўнатиб юборди.

Саносар билан Багдасар шоҳ билан хайрлашиб, карвонга бош бўлиб йўлга тушишди. Юра-юра охири узун-қисқа бўлишиб Сут булоғига — қалъа қуришмоқчи бўлган жойга етиб келишди.

Шунда Багдасар акасидан:

— Акажон, қайси биридан бошлаймиз? Аввал қалъани қурамизми ёки бўлмаса мапа бу биродарларимизга уй жой қуриб берамизми? — деб сўраб қолди.

— Ука, аввал уй-жой солаамиз. Ана ундан кейингила қалъа қурамиз. Бўлмаса бечоралар жазирама иссемида қийналиб кетишади,— жавоб берди Саносар.

Шундан кейин бир ёқадан бош чиқаришиб, ишни уй солишдан бошлашди.

Саносар ҳар куни ўнлаб бинога пойдевор қазиди. Багдасар бўлса, гайрат билан тош, тўсин ташиб турди. Уйларни иккаласи баҳамжиҳат қура бошлашди. Биргалашиб тоғдан дарахтлар қирқиб келишиб, хари қилиб қоқиштириб, уйларнинг томини ёпишаверди. Шу йўсинда тўрт кунда қирқта уйни битказишди. Уйни битириб кимга ишъом этишса, уларни ўша одам тўйдираверди, тўйдирган одамнинг эса қопида уни, хурмада ёғи бўшайверди.

Ҳамма оила янги уйларга кўчиб киргандан кейин ака-ука қалъа қуришни бошлаб юборишди. Саносар катта-катта харсанг тошларни ташиб турди, Багдасар бўлса, катта-катта дарахтлар қирқиб келиб турди. Керакли тошу етарли ёғочларни йиғиб бўлишгандан кейин ака-ука яна шаҳарга тушиб кетиб дурадгору усталарни, мардикорларни бошлаб келишди.

Усталарнинг каттаси тошларни кўрди-ю, капалаги узиб кетай деди.

— Саносар! Қалъани қандай қилиб қурамиз? Мана бу харсангларни кўтариб қўйиш учун менда куч қаёқда дейсан.

— Ким кўтара олади?— сўради Саносар.

— Ҳеч ким.

— Ундай бўлса, уста,— деди Саносар,— режангим торт-да, тошни қаерга теришни менга кўрсатиб турсанг бўлди, ўзим териб кетавераман.

Мана шундай қилиб иш юришиб кетди. Тошнинг устига тош қўйишди, устунга устун тахлашди, қалъа аста-секин қад кўтара борди. Роппа-роса бир йил дегаанда қалъани қуриб битказишди. Қалъа битгандан кейин, черков ҳам қуришди.

— Бу иш жойида бўлди,— деди Саносар,— қалъани қуришга-ку, қурдик, лекин уни нима деб атаймиз, қандай ном берамиз?

— Сен нима десанг, шу-да, акажон,— деди Багдасар.— Қуришни-ку, биргалашиб қурдик, энди ном қўйиш сенинг ихтиёрингда.

Ака-ука йўлга чиқишиб, ўтгай-кетгандан:

— Қалъамизга биронта ном қўйиб бериб кетинглар,— деб илтимос қилаверишди.

Бироқ ҳеч ким қалъага муносиб ном тополмади.

Эрталаб Саносар сайр қилиб юрган эди, қўш ҳайдаётган бир мўйсафидга дуч келиб қолди. У салом бериб бориб чолнинг қўлини олди-ю:

— Отахоп, қўрқма! Юр бизникига, меҳмонимиз бўл,— деди.

Саносар чолни иззат-икром билан қалъага олиб келди. Яхшилаб меҳмон қилди. Уёқ-буёқдан гурунглашиб ўтириб, ниҳоят, муддаога кўчди:

— Отахоп, сени бу ерга олиб келганимнинг боисини биласанми?

— Оббо боласи тушмагур-е! Нега бошлаб келганингни мен қаёқдан билай?

— Гап бундай,— деди Саносар.— Кўриб турганинг мана шу қалъани яқингинада қуриб битказдик, битказдигу, лекин унга қандай ном қўйишни билмаётибмиз. Дунёнинг аччиқ-чучугини хўп тортгансан, юрт кезиб кўп нарсаларни билган ва кўрган одамсан. Шунинг учун қалъамизга муносиб бир ном топиб берсанг, дедим.

— Ундай бўлса, ўғлим,— деди чол,— ҳозир қоронғи тушиб қолди. Эрталаб турамиз-да, мен қалъаларингнинг уёқ-буёғини яхшилаб кўраман, ундай кейин биронта ном топилиб қолар.

Тонготарда Саносар чолни елкасига ўтқазиб олиб, қалъани айлантиришга тушиб кетди. Уни қалъанинг шарқий дарвозасидан олиб чиқиб кетиб, кунботарда бир айлантириб яна шу дарвозадан олиб кириб келди.

— Хўш, отахоп, энди нима дейсан?— деб сўради Саносар.

Чол қалъанинг поғона-поғона бўлиб кўтарилган қоясимон деворларига, кўкка бўй чўзган понасимон мезаналарига ҳайратланиб узоқ тикилиб турди-да, кейин шундай деди:

— Халлоқи олам сенларга мададкор бўлсин! Модомки мана шу баҳайбат, даҳшатли қояларни йўниб, мана шу баҳайбат, зил-замбил тошлардан — *сосун* тошларидан девор кўтариб қаср бино этибсизларми, ҳақиқатан ҳам паҳлавон одамлар экансизлар, сизларга тараф йўқ...

Саносар хурсанд бўлиб кетди.

— Отахон, шошмай тур! Бошқа бир оғиз ҳам гапирма! Ҳа, шу бугундан эътиборан қалъамизнинг номи *Сосун*, мамлакатимизнинг номи эса — *Сосун* шоҳлиги бўлади, — деди.

V

Жалолий дулдул билан чақин қилич

Қалъа битиб, ишлар ниҳоясига етгандан кейин бир кун Саносар укасига қараб:

— Багдасар! Юр, денгизга бориб бизга аталган дулдулни топиб келамиз, — деб қолди.

Денгиз болалари бўлмиш Саносар билан Багдасар денгизда ўзлари учун аталмиш дулдул от борлигини ҳис қилишар, қалбдан сезишарди. Шунинг учун денгизга қараб кетишди.

Бориб Саносар:

— Қани, ука, бир денгизга тушиб кўрайлик-чи, одам чўкармикин, йўқмикин, — деди.

Багдасар унамади.

— Йўқ, ака, менга ҳаёт ширин, яшашни истайман, кўра-била туриб ўзимни сувга ташламайман.

— Майли, хоҳламасанг, мени шу ерда кутиб тур, ўзим тушиб кўраман.

Шундай деб Саносар денгизга қараб кетаверди. Шу топда худонинг иродаси билан қарангки, денгиз суви орқага чекинди-да, Саносарга денгиз таги кўринди. Бу синоат Багдасарга сезилмади, денгиз боягидай бўлиб тураверди. Акам сувга чўкиб кетди, деб ўйлаган Багдасар:

— Войдод, ёрдам беринглар! Акамни денгиз гирдоби ўз қаърига тортиб кетди! — деб қичқириб ҳушидан кетди.

Саносар бўлса денгиз тагидан кетаверди. Юра-юра охири денгиз тўбидаги ажойиб сиру синоатлар маконига етиб борди. У ерда сув ости боғи бўлиб, боғ ичида бир ҳовуз бор эди. Яна ҳашаматли ажойиб бир қаср бўлиб, унинг олдида фавворалардан осмонга сув отиларди. Бу ерда садаф қадалган эгар-жабдуқли бир от қантариб қўйилганди. Эгарининг қошида чақин қилич осилиб ту-

рарди. Саносар бундан ташқари бир черков ҳам кўрди. У черковга кириши билан уйқу боса бошлади. Унинг таппа ерга ташлади-ю, бир зумда ухлаб қолиб туш кўра бошлади. Тушида Биби Марьямни кўрди. Биби Марьям Саносарга қараб шундай деди:

— Ҳов, Саносар, кўзингни оч, тур ўрмингда! Анави ерда Ҳарбий хоч турибди, унинг қаршисига борган-да, етти бор таъзим қил, унга сизин. Агар сен мана шу хочга лойиқ бўлсанг, у сеники бўлади. Уни ўйг елкашга тақиб юр, шунда ҳаммавақт зафар сенга ёр бўлади, рақибларинг оёгинг остида янчилик кетаверади, сендан ўқ ўтмайди, қилич кесмайди. Ҳов анави қантариқли турган от — Жалолойи дулдул бўлади. Унда самодан тушган чақни қилич бор. От эгарлоглиқ безовта бўлиб, ер деп-сишиб, сувлиқ чайнаб турибди. Сен агар отга муносиб бўлсанг, у сеники бўлади. Мана бу ерда сеҳрли сандиқча бор, унинг ичида жанг аслаҳалари бор. Уни очган-да, жанг аслаҳаларини ол.

Аскарый жомани,
Аскарый камарни,
Аскарый дубулға,
Аскарый этиклар,
Совуту қалқон,
Қиличу найза ёй —
Бирма-бир барин ол.

Ҳа, ҳаммасини ол. Кейин ҳовузда чўмил, шунда мис-сиз бақувват бўлиб кетасан, кучингга етти баравар куч қўшлади, нимани ният қилган бўлсанг, ниятингга ета-сан.

Саносар уйғониб:

— Наҳотки кўрганларим туш бўлса? — деди ўзинга ўзи.

Сандиқни очиб қараса, тушида кўрганларининг ҳам-маси муҳайё. Аскарый дубулғани олди-да, бошига кийиб кўрди. Дубулға шунақанги катта эдики, бошига лойиқ келсип учун ичига атиги бир пуд пахта тиқиб қўйиш ке-рак экан. Этикларни кийиб кўрган эди, уларнинг учлари-га ҳам бир пуддан икки пуд пахта тиқсагина оёғига сал-шал тўғри келар эди. Аскарый камарни белига боғлаб кўрса, камар белини етти айлаптириб боғлашга етадиган дарajasада узун экан.

Шундан кейин Саносар черковдан чиқди, кийимларини ечиб, ҳовузга бориб чўмилди, булоқдан сув ичиб ётиб ухлади. Кўзи уйқуга метди-ю, шу заҳоти худонинг амри билан бўйи чўзилиб, энга кенгайиб, йўгон тортаверди, бирпасда тоғни урса толқон қиладиган паҳлавоннинг ўзи бўлди-қўйди. Уйғонганидан кейин ҳалиги жанг анжомларини яна қайта кийишга борди.

Аскарый жома ҳам мос келди энди,
Аскарый камар ҳам рост келди энди,
Аскарый дубулға соз келди энди,
Аскарый этин ҳам мос келди энди.

Шундан кейин Ҳарбий хочга етти марта таъзим қилиб, дуо ўқиган эди, унинг ўзи учиб келиб ўнг елкасига ўрнашиб олди. Саносар Жалолий дулдулнинг олдига келиб, ундан чақин қилични олди, отга минмоқчи бўлиб энди узангига оёқ қўйганда Жалолий дулдулга тил битиб гапира бошлади:

— Саносар, нима қилмоқчисан?

— Устингга минмоқчиман!

— Мен сени осмонга олиб чиқиб қуёшда куйдириб юбораман.

— Мен денгиз фарзандиман, ўтда куймайман, човингга яширишиб оламан.

— Мен сени ерга уриб етти қават ернинг қаърига киргизиб юбораман.

— Мен ўт фарзандиман, сакраб устингга чиқиб оламан.

Саносар шундай деди-ю, тизгинни тортиб, эгарга милиб олди.

От шу онда Саносар куйиб ўлсин деб париллаб учиб осмону фалакка чиқиб, қуёшнинг тигига тутган эди, паҳлавон унинг човига яширишиб олди. Дулдул Саносар ерга урилиб майда-майда бўлиб кетсин деган ниятда ўзини ўқдек пастга отган эди, паҳлавон яна унинг устига чиқиб олди. От Саносар устимдан йиқилиб ўлсин, деб, уни гоҳ осмонга, гоҳ пастга, гоҳ у ён, гоҳ бу ёнга итқитди, аммо Саносарни устидан улоқтириб ташлай олмади, қайтагина ўзи қора терга пишиб, оғзидан қонли кўликлар чиқиб кетди. Ниҳоят, енгилди-ю, тинчланиб шундай деди:

— Енгилдим, Саносар, энди сен менинг эгам бўлдинг, мен эса сенинг итоатқор қулингман.

Саносар отдан тушиб унинг юз-кўзларидан ўнди, кейин отни денгиз қирғоғида қолган укасининг олдига қараб елдириб кетди.

Багдасар бўлса шу вақтгача бир тошнинг устида йиғлаб ўтирган эди. Бир вақт қараса, икки тоғ устма-уст бўлиб яқинлашиб келаётибди. «Бу қандай баҳайбат махлуқлар экан? Ҳозир меми тутиб олади-да, бир ямлаб ютиб юборади», деб ўйлаб орқа-олдига қарамай тирақайлаб қочишга тушди.

Саносар бўлса унинг орқасидан:

— Багдасар, бу менман, кўрқма!— деб қичқирди.

— Войдод, войдод, ёрдам беринглар!— деб бақирарди Багдасар.— Манами махлуқ акамни денгизнинг таги-га тортиб кетган эди, энди мени егани келяпти.

Саносар укасининг орқасидан қувиб етиб:

— Йигитча, пега йиғлаяпсан?— деди.

— Нега йиғламас эканман? Яккаю ягона бир акам бор эди, денгизга чўкиб кетди. Энди дунёда бир ўзим сўққабош бўлиб қолдим. Шундай бўлгандан кейин мен йиғламай ким йиғласин.

— Багдасар! Агар ақангни кўрсанг танийсанми?

— Бўлмасам-чи! Нега энди танимас эканман!

— Ундай бўлса, мен ахир акамни бўламан-ку.

— Кўйсанг-чи, ҳазилингни! Акам сенга ўхшаган баҳайбат эмас. У мендан фақат бир қаричгина каттайди, холос. Ундан ташқари, акам мана бундай ажойиб яроғ-аслаҳаларни, чақин қиличу бедов отни қаердан оларди.

Саносар отдан тушиб, укасининг пешанасидан ўпиб туриб шундай деди:

— Багдасар! Мен сенинг акамман, Саносар бўламан! Йиғлама, ҳеч нимадан кўрқма. Ахир биз иккаламиз ҳам денгиз ўғлонимиз-ку. Мана бу қурол-аслаҳалар, кийим-кечаклар, Жалолий дулдул қадимдан бизга аталган бўлиб, денгиз тубида сақланарди. Мен уларни қидириб топиб, мана кўриб турганингдек ёруғ дунёга олиб чиқдим. Кўзларимга яхшилаб қара, шунда таниб оласан.

Багдасар қувониб кетганидан ўзини акасининг қучоғига отди, унинг юз-кўзларидан ўпиб туриб:

— Акажоп! Кўзимнинг олдидалигингда мен ҳеч нарсдан кўрқмасдим. Кўзимдан йўқолдингу, мени ваҳима босди, ўтириб олиб йиғлайвердим, йиғлайвердим,— деди.

Ака-ука яна бир марта қучоқлашиб ўпишиб, уйлари-га қайтиб келишди.

Орадан бир ой ўтди. Саносар қараса, Багдасар кундан-кун ранг олдириб сарғайиб кетаётибди. Бир кун бўлса-да, мундоқ чирой очмас, кўришишидан касалга ўхшарди.

— Укажон, сенга нима бўлди?

— Кечалари ухлолмайман. Мана, бир ой бўлдими, кеч бўлди, дегунча бош санам хонамга эчки қиёфасида кириб келади-да, тонг отгунча тепамда маъраб сакрагани сакраган. Мутлақо уйқу бермайди. Бағдодга бораман. Ё халифа мени санамга қурбонликка берсип, ё мен унинг ўзини қурбон қилай.

— Ундай бўлса, бир ўзингни юбормайман,— деди Саносар.— Бирга борамиз. Халифани ўлдирамиз-да, шу билан бахти қаро волидаи муштинаримизни ҳам унинг чангалидан қутқариб олиб келамиз.

Шундай қилиб, ака-ука Бағдодга кириб келишди.

Вазирлар бу ҳақда халифага:

— Шоҳим, суюнчи бер, ўғилларинг қайтиб келишди,— деб хабар қилишди.

Халифа суюниб вазирларига:

— Мана, ўғилларингни бағрингда сақлай олмадинг, деб чекка-чеккадан таъна қилардиларинг. Санамларимнинг қудратига энди тап бердиларингми? Санамларим ўз қурбонликларини чақиритган эди, кўриб турибсизлар, улар ўз оёқлари билан етиб келишди.

Халифа сарой томига чиқиб қўлини орқасига қилиб уёқдан-буёққа юра бошлади. Узоқдан қочоқ болаларини кўриши билан қичқираверди:

— Итваччалар! Шунча йиллардан буён қайси жаҳаннамга гумдон бўлгандиларинг? Ҳа, энди дўппи тор келиб қолдимми? Санамларим сепларни ўз комига тортишини, ҳол-жонингга қўймасдан диконглатиб олиб келишини билардим.

— Дадажон!— деди Саносар.— Онадан туғилибмизки, ёруғ дунёни кўрмагандик. Оламни сайр қилгани чиқдигу ҳамма нарсани унутиб қўйдик. Машриққа бордик, ундан мағрибга йўл олдик. Лекин қаерга бормайлик, бирон ерда ҳузур-ҳаловат кўрмадик: бош санаминг ҳар ерда ҳозир у нозир бўлаверди. У кечалари тепамизда пайдо бўлиб, бир зум уйқу бермади. Ҳа, ундан қочиб қутулиб бўлмас экан.

Халифа бадхоҳлик билан кулди:

— Ха-ха-ха!.. Шундай денглар! Қани, ундай бўлса, юрларинг, сенларни Бағдод санамларига ўз қўлим билан қурбонликка элтиб берай.

— Дунё тургунча тур, халифа!— дейишди ака-ука.— Ахир кимсан шаҳзода бўлсак, ҳеч ким билмаган ҳолда ими-жимиди ўлиб кетаверамизми? Бу шаънимизга тўғри келмайди. Бутун қўл остингдаги фуқароларингни бутхонага тўпла, қурбонлик қилиш маросимини кўришсин. Санамларингга улар ҳам офаринлар ўқишсин.

— Хўп, айтганингизча бўла қолсин,— деди халифа.

Саносар билан Багдасар Совинарни кўргани бо-ришди.

Бу пайтда халифа чопарларига фармон бериб, жамики шаҳару қишлоқларга жўнатди. Эл-юртни қурбонлик маросимини томоша қилишга чорлади. Бу хабарни эшитиб чор атрофдан одамлар тўда-тўда бўлиб оқиб келаверди. Майдон одамларга лик тўлиб, игна ташласа ерга тушмайдиган даражада тиқилиб кетди.

Бундан кўпчилик суюнди, кўпчилик эса йиглади.

Саносар билан Багдасар зиналардан кўтарилиб бутхонага кириб боришганда халифа қилич ялангочлаб бош санамнинг ёнида турарди.

— Мен мажусийман, сенлар бўлсанг, хочпарастеанлар,— деди у гердайиб.— Мана ҳозир бошларингни танапдан жудо қиламан. Худоларинг жонларингга қандай ора киришини шуида кўрамиз.

Саносар олтин жомаси остидаги чақин қиличининг сопиши ушлаб қўйди.

— Иккаламизни бирданига ўлдирмоқчимисан?— сўради халифадан.

— Ҳа, иккалангни ҳам санамларга қурбон қиламан.

— Ё пону шароб, ё халлоқи олам!— Саносар шундай деб бир ҳайқирди-ю, халифага қилич тортиб юборди.

Бир зумда халифанинг боши учиб кетди, оёқларида бўлса, бошсиз тананинг ўзи қаққайиб қолаверди.

Багдасар санамлардан кичикроқ биттасининг ёқасидан олиб бош санамга қарата деди:

— Қани кўрайлик-чи, санамларинг қандай ёрдам қиларкин.

Шу он бир ҳамла билан бош санамнинг ҳам калласи танасидан учиб, гавдаси оёқларида қаққайиб қолди.

Одамлар бутконадан жон қолатда қочиб чиқиб бутун шақарга шов-шув тарқатиб юборди. Халифанинг лашкарлари бутковани ўраб олишди. Саносар билан Багдасар жанг қилгани майдонга тушди. Биттаси қўлига чакан қилични тутди, иккинчиси эса, гурзи ўрнига каллаварам санамлардан биттасини маҳкам ушлаб олди. Жадалий дуудул узоқдан эгасини кўрди-ю, кишнаб, қайқариб юборди. Жонивор дуч келгани тишлаб, тегиб, думи билан уриб йиқитиб, ўзига йўл очиб Саносар билан Багдасар томонга югуриб келди. Ака-ука отга сакраб йиқиб олишди-ю, лашкарларни босиб-янчиб майдоннинг у бошидан-бу бошига икки марта бориб келишди. Осмонда чанг-тўзон қолади, қуёш кўринмай қолди. Мана шу икки марта бориб келгандаёқ майдонни ўлик тутиб кетди. Халифанинг лашкарлари ер билан яксон бўлди. Омон қолганлари эса тумтарақай қочишди.

Шундан кейин Саносар билан Багдасар саройга келишиб оналарининг қўлларидан ўпиб кўришишди. Анор майидап нўш қилишиб ўйнаб-кулишди.

Орадан бир неча кун ўтгандан кейин ака-ука яна қайдасан Арманистон деб йўлга тушди, ўзлари билан бирга оналарини ҳам олиб кетишди. Улар Берд-Канутига яқин бир салқин чашманинг бошига чодир қуришиб истиқомат қила бошлашди.

Бундан хабар топган Гагик шоҳ билан Кери-Торос уларни кутиб олиш учун йўлга тушди. Жягаргўшалар кўришиб ўпишиб, хурсанд бўлишди, йиғлаб-сиқтанди. Кейин саройга қайтишди. Гагик шоҳ юртга етти кечаю етти кундуз тўй-томоша қилиб ош-нон берди.

Етти кунлик тўй ҳам ўтиб, хурсандчилик ниҳоясига етди. Саносар Гагик шоҳга:

— Бобожон! Сенга бир илтимосим бор,— деди.

— Айт илтимосингни.

— Биз ўзимизга атаб бир ватап қургандик. Рухсат берсанг уйимизга кетсак энди.

— Болажонларим!— деди шоҳ.— Менинг бошиқа мероскўрим йўқ, ўлсам тож-тахтим сизларга қолади. Мана шу уй ўз уйларинг бўлади.

Шунда Саносар билан Багдасар шоҳга қараб:

— Дунё тургунча тургин, шоҳим! Мана, кўришдик ҳам. Худога шукур, соғ-саломат экансизлар, кўнглимиз кўтарилиб дилғирлигимиз ёзилди. Энди оқ фотиҳа берсанг, кетсак,— дейишди.

Шундан кейин ака-ука Сосунга кетиш тадоригини кўра бошлашди.

Буни кўрган Совинар болаларига қараб шундай деди:

— Болаларим! Шоҳдан Қора тоғ, Чапахжур, Мараткажур ва Қодени ўзларингизга инъом этишини сўранглар. Мабодо дадам нону шароб ва халлоқи олам номига сигиниб қасам ичгудек бўлса, албатта беради.

Саносар яна шоҳнинг ҳузурига борди.

— Бобожон! Сенга яна бир илтимосимиз бор!

— Ўғлим, нону шароб, халлоқи олам номига қасам ичиб айтаманки, жонимдан бўлак нимаики сўрасаларинг беришга тайёрман.

Ана шундай қилиб Гагик шоҳ ўз невараларига Қора тоғни, Мараткажурни, Чапахжур билан Қодени инъом этди. Совинар хоним билан унинг икки ўғли йўл ҳозирлигини кўриб бўлишгач, кўнгилни тўқ қилиб йўлга тушишди. Уларга Кери-Торос ҳам қўшилди. Саносар олдинда йўл бошлаб борди. Улар неча-неча пурвиқор чўққилардан, осмон билан ўпишган тоғлардан ошиб, ниҳоят Сосун қалъасига етиб келишди.

Ҳа, Саносар чиндан ҳам тенги йўқ паҳлавон бўлган эди.

Қора тоғдан тортиб Цмакакитгача, Мушдан тортиб Сехансару, Мурод дарёсининг қирғоқларигача ўз қўли остига олди. Шунча еру мулкларни оламга шуҳрати кетган Сосун қалъасининг номи билан аталган бир юртга бирлаштирди. Ўзи бўлса Сосун шоҳи деб ном олди.

Саносарнинг донғи бутун дунёга ёйилди.

Довруққа зар қанот берди қодир куч,

Довруқ ҳам кучга дер: сен ҳам энди уч!

Саносарнинг доврўғи Ангдазоргача этди, ундан Ботмон кўприги ва ниҳоят, Мисргача ҳам ёйилди.

Унинг доврўғини эшитган бошқа ўлкалардаги одамлар бир-бирига қараб шундай дейишарди:

— Оғайнилар! Нимани кутиб ўтирибмиз. Шу ўтиришимиз бўлса, ёвуз кимсалар босиб келиб ҳаммамизни ер билан яскон қилиб ташлайди. Сосунга бораёйлик, Сосунга! У ерда Саносар билан Багдасар отлиқ икки паҳлавон ака-ука юртни бошқараркан, подшоҳи беназирлар ёмиш. У ерда солиқ солинмас экан, ўлпон олинмас экан, биров бировларни хопавайрон қилмас экан.

Вегона мамлакат одамлари бир-бирига мана шундай гапларни айтишиб аста-секин Сосунга келаверишди.

Шу йўсинда Сосун ўсди, буюклашди, фуқароси кўп улкан бир мамлакатга айланиб кетди.

Иккинчи қисм

I

Дехцун-цам

Хўш, энди ҳикояни нимадан бошласак экан?

Ҳа, энди Сим шаҳри ва ундаги кажлар шоҳининг гўзалликда тенги йўқ қизи Дехцун-цам ҳақида ҳикоя қиламиз.

Саносар билан Багдасарнинг шон-шуҳрати ўсгандан-ўсиб бутун оламга ёйилиб кетди-ю, охири Сим шаҳри ва унинг маликаси — қирқ кокилли Дехцун-цамгача ҳам етиб борди.

Кунлардан бир куни қиз икки қўлига иккита кўза олди-да, бирига сув тўлдириб оғзини олма билан беркитди. Иккинчи кўза ичига ҳеч нарса солмади, лекин шундоқ бўлса ҳам оғзини олма билан беркитди. Кейин ўтириб Саносарга мана шундай мактуб ёзди.

Кажлар шоҳининг қизи Дехцун-цандан Саносарга алангали салом.

Саносар ўғлон! Қалбим мана шу бўш кўза янглиғ тоза ва бўш, каллам эса, сувли кўза, мисол ақлга тўла. Худойи таоло менга ҳиммат ато қилган. Қирқта мамлакатнинг қирқ йигити қўлимни сўраб остонамни ўпиб ётибди, ҳаммасига рад жавобини бердим.

Мен сени тушимда кўриб, ошиғу беқарор бўлиб қолдим, юрагимдан чуқур ўрин олдинг. Қачонгача тоқатим тоқ бўлиб кутаман сени? Мактубни олишинг билан ўтирган бўлсанг тур, турган бўлсанг югур... Ҳузуримга ивошил!

Қиз ўзининг ҳусну малоҳатини, юриш-туришини роса кифтини келтириб тасвирлади, суратини қозоғга чизиб, хатнинг орасига жойлади-да, нари қизлардан иккитасини чақирди. Хат билан кўзани уларнинг қанотларига боғлаб кўйиб, шундай деди:

— Қизлар, Сосунга қараб нарвоз қилинглар. Бориб мўридая киришлар-да, хатни Саносарнинг тўшагига ташланглар, кўзаларни эса унинг бош томонига қўйиб келинглар.

Нари қизлар афсуи билан бир юмалаб иккита оқ кайтарга айлашишди. Осмонга кўтарилиб ҳаш-наш дегунча Сосунга етиб боришди-ю, томга қўнишди. Мўридан қаранса, ой деса бйдаи, кун деса кундай, қуёш билан баҳсланиб сен бирпас чиқмай тур, сенинг ўрнига оламини ўзим ёришиб турай деса дегундай бир суҳсур йигит ухлаб ётибди.

Қизлар бир-бирига шивирлаб:

— Саносар дегани худди шунинг ўзи! — дейишди.

Кейин мўридан хонага киришди-ю, хатни тўшакка ташлашди, кўзаларни эса йигитнинг бош томонига қўйишиб, яна Сим шаҳрига равона бўлишди.

Багдасар тонг саҳарда уйғонди, туриб чакмонини киймоқчи бўлиб буңдоқ қараса, кўрпанинг устида бир хат ётибди. Дарров олиб очиб шу сўзларни ўқиди:

Кажлар шоҳининг қизи Дехқун-қамдан Саносарга алағали салом.

Саносар ўғлон! Қалбим мана шу бўш кўза янглиғ тоза ва бўш. Қаллам эса, сувли кўза мисол ақлга тўли. Худойи тило менга ҳиммат ато қилган. Қирқта мамлакатнинг қирқ йигити қўлимни сўраб остонамни ўлиб ётибди, ҳаммасига рад жаъобини бердим.

Мен сени тушимда кўриб, ошиғу беқарор бўлиб қолдим, юрагимдан чуқур ўриш олдинг. Қачонгача тоқатим тоқ бўлиб кутаман сени! Мактубни олишинг билан ўтирган бўлсанг тур, турган бўлсанг югур. Ҳузуримга шошил.

Буни ўқиб Багдасар:

— Ана холос! — деди қаттиқ ўксиб. — Акам менга бир оғиз айтмасдан туриб уйланадиган бўпти. Ушанибди-ю, бир оғиз сен нима дейсан, ука, деб сўраманти-я. Мендан яширибди, шуми оқибат, қадри қимматим шуми ҳали!.. Аттанг!

Багдасар қаттиқ газабга минди. Хонадан чиқмай, тўшакда ўтираверди. Шу вақт бирдан кўзи суратга тушди-ю, ҳангу манг бўлиб қолди. Қиз шу қадар соҳибжамол эдики, уни кўриб Багдасарнинг бурнидан тирқираб қон оғилиб кетди, бир зумда беҳуш бўлиб йиқилди. Бир маҳал ўзига келиб ўрнидан тургач, шундай деб қасам ичди:

— Бундан буён акам билан бир дастурхондан таом ейдиган бўлсам ҳаром бўлсин. Отимни минаману бошим-пи олиб, узоқ-узоқ ўлкаларга чиқиб кетаман, ўлигимниям кўрсатмайман, тиригимниям.

Хатни буклаб қўйнига урди, юрагига эса кек, адоват тугди. Шу кундан бошлаб Саносар билан гаплашмай қўйди. Акаси гап сўраса, жавоб бермади, қовоғини уйиб юрверди.

Саносар онаси билан барвақт туриб чой тайёрлади, дастурхон тузаб столга ўтиришди. Қараса, ҳадеганда Багдасар келавермади.

Онаси чақиргани бориб:

— Багдасар! Нега понуштага келмайсан? Сенга нима бўлди? Мазани йўқми?— деди.

Багдасар унга шундай жавоб қилди:

— Ойижон, агар шу тонда эшикни бошқа биров очиб кирган бўлганда бурда-бурда қилиб ташлаган бўлардим.

— Нега энди?— деб сўради Совинар.— Ўғлим, сенга нима бўлди ўзи, чап ёнинг билан турдингми бугун?

— Бу кунимдан ўлганим яхши!

Онаси қанча ҳаркат қилмасин, ўғлининг кўнглидагини билолмади. Шунда бирдан донгизнинг қирғоғида болаларига ҳомиладор бўлганида тўла бир ҳовуч тоза ва ярим ҳовуч лойқароқ булоқ суви ичганини эслаб қолди. «Ҳа, худди шундан,— деб ўйлади у.— Багдасар акасига нисбатан нимжонроқ бўлгани устига бир оз ақли ҳам пастроқ тутилган экан-да!»

Кечқурун Саносар овдан қайтиб келиб Багдасар билан сўрашса, укаси жавоб бермади. Ҳайрон бўлган Саносар:

— Укажон! Кўнглингга нимадан бунчалик озор етди?— деб сўради.

— Бу дунёда ё сен турасан, ё мен!— жавоб берди Багдасар.

— Нега? Нима учун?

— Буни ўзинг биласан?

— Улимдан хабарим бор, аммо бошқа нарсдан кабарим йўқ! Тушунтириброқ айтсанг-чи, бундоқ!

— Йўқ!— деди Багдасар.— Биласан, лекин мендан яширмасан.

— Шу пайтгача сендан ҳеч нарсани сир тутганим йўқ.

— Йўқ, сир тутгансан!— қичқирди Багдасар.— Биз курашишимиз керак, ё сен енгасан, ё мен енгаман.

Онаси уларнинг гапларини эшитиб туриб кулиб юборди:

— Саносар! Укангни далага олиб боргин-да, уруц-уруш ўйпаб келинглар. Зора жаҳлидан тушиб қолса, Афтидан, сен ҳақингда бир нима эшитганга ўхшайди. Ё бўл-маса, тушига бир нарсалар кирганмикин?

Шундан кейин Саносар билан Багдасар далага чиқиб кетишди. Бир жойни танлашиб отдан тушишди-ю, олишиб кетишди. Апа энди икки ўртада беомон жанг бошланди. Тунгача ёқалашишди. Уларнинг зарбидан ер ларзага келди.

Тунгача бориб онаизор безовта бўла бошлади.

— Бирон кор-ҳол бўлганга ўхшайди-ку, шу кетганча бадар кетишди!

Она ҳовлиқиб ака-ука уришаётган қирга бориб, уларнинг рostaкамига муштлашаётганини кўрди-ю, ўтакаси ёрилай деди. Қўрққанидан нуқул икки қўлини тиззасига ураверди. Разм солиб қараса, Саносар аяб, ҳазил йўсини-да урармиш. Багдасар бўлса бор кучи билан мушт туширармиш. Буни кўрган она қичқириб шундай деди:

Эй тоғларнинг шамоли, боринг!

Солинг Торос дилига қутқу.

Тез югур, денг, майли, ёлборинг,

Тез ажратсин ботирларни у.

Она яна бир соат кутди. Қараса, Багдасар ҳолдан то-йиб бораётибди, оёқларида мадор қолмаётибди, лекин шундай бўлса ҳам баттар дарғазаб бўлиб бор кучи билан мушт ураётибди.

Совинар йиғлаб пола қилишга киришди.

Эй денгизлар шамоли, боринг!

Торос сари боринг, ёлборинг.

Елсин бу ён мисоли шамол,

Ботирларни тинчитсин дарҳол!

Саносар аяб, ҳазиллашиб ураверди. Багдасар бўлса, акасини бир ёқли қилиш ниятида жоп-жаҳди билан мушт тушираверди. Буни сезган Саносар сўради:

— Укажоп! Паҳотки мени ўлдиринг учун хезланган бўлсанг-а?

— Ҳа,— деб жавоб берди Багдасар ҳарсиллаб.— Бу ердан ё сен тирик кетасан, ё мен...

Шунда Саносарнинг газаби қайнаб кетди-ю, укасининг башарасига тарсаки тортиб юборди. От устида ўтирган Багдасар калтак зарбидан йиқилиб ер типлаб қолди. Саносар отдан сакраб тушиб додлаб юборди:

— Сени шу аҳволга солгунимча қўлларим шол, кўзларим кўр бўлгани яхшимасми? Нима қилиб қўйдим асти! Кучимга ишониб укамни ўлдириб қўйдим!

Буни кўриб онаси ҳам ўглининг қошига югуриб келди. Саносар укасини елкасида кўтариб уйга олиб кетди. Юрагини силади, қорнини уқалади, ниҳоят, Багдасар ўзига келиб кўзини очди. Шунда Багдасарнинг қўйнидаги хат ерга тушиб кетди. Саносар ердан хатни олиб ўқиб кўрди.

Кажлар шоҳининг қизи Дехқун-цамдан Саносарга алангали салом.

Саносар ўғлон! Қалбим мана шу бўйи кўза янглиғ тоза ва бўйи. Каллам эса, сувли кўза мисол ақлга тўла. Худойи таоло менга ҳиммат ато қилган. Қирқта мамлакатнинг қирқ йигити қўлимни сўраб остонамни ўпиб ётибди, ҳаммасига рад жавобини бердим.

Мен сени тушимда кўриб, ошиғу беқарор бўлиб қолдим. Юрагимдан чуқур ўрин олдинг. Қачонгача тоқатим тоқ бўлиб кутаман сени. Мақтубни олишинг билан ўтирган бўлсанг тур, турган бўлсанг югур. Хузуримга шошил.

Саносар хатни ўқиётганда Багдасар яна ҳушдан кетди. Саносар укасининг юрагини силади, баданларини уқалади, ялиниб-ёлворди, йиглаб-сиқтади, ниҳоят яна ўзига келтирди-да:

— Укажон, сен мана шу хат туфайли мен билан парибери бўлиб юрибмидинг ҳали?— деб сўради.

— Худди шундай,— деб жавоб берди Багдасар.— Ундан ташқари бутун дунёга фақат сенинг шуҳратинг ёйил-япти, мени эса ҳеч ким танимайди. Мапа буни қара, Сим шаҳридан туриб Дехқун-цам менга эмас, сенга хат йўллабди, алам қилмайдими.

— Укажопим, жигаргўшам!— деди Саносар ҳаяжон билан.— Бир қизнинг қандайдир йўллаган салом хати деб шу қадар даргазаб бўлибсан, ҳатто ўз туғинган акангни ўлдириш пиятига борибсан. Ундай бўлса, койинма, Дехқун-цам менга керак эмас, уни сен ола қол.

— Акажон!— деди Багдасар хижолатдан бонш кўтара олмай.— Сен менинг ишонган тоғим, қалбимнинг кўрисан,

бошимдаги тожимсан. Сенинг менга қараганда бу қадар бақувват, бағри кенг, қалби пок эканлигини шу вақтга довур билмаган эканман. Кел энди, ярашайлик. Сенга қўл кўтарганим — ўлганим; етти номусимнинг букилгани. Сен менинг акамсан, мен эса қадрдон уканман. Бундан буён нимани буюрма, қулоқ қоқмай бажараман. Билганингни қил, қизни олиб келгин-да, уйлашиб олавер.

Саносар камоли хурсанд бўлиб кетганидан укасининг пешонасидан ўниб деди:

— Менга хотин керакмас. Агар хоҳласанг, олиб келиб ўзинг уйлана қол.

— Йўқ,— деб эътироз билдирди Багдасар.— Дехқун-цам хатни сенга ёзган, тушида сени кўрибди, мени эмас. Шундай экан у сеники, ўзингга буюрсин. Нимани кутиб турибсан? Тайёргарлигингни кўргин-да, отингга мия, ё раббим, деб йўлга туш.

— Бўлмайди,— деди Саносар.— Дехқун-цам афсунгар қиз, кўрдингни бир зумда орамизга нафоқ солди-қўйди.

Багдасарнинг аччиги чиқди.

— Бор дегандан кейин боравер-да!— деди у.— Довругимиз унга етибдики, хат ёзибди, шунинг ўзи бизга обрў эмасми? Бормайдиган бўлсанг ўзимизни-ўзимиз таҳқирлаган, ерга урган бўламиз. Одамлар шу битта қизниям олиб келишга қурби етмади, деб устимиздан кулишмасин. Бориб олиб кел. Унинг жодулари бизга таъсир қилмайди, ахир биз денгиз болаларимиз-ку.

Саносар Совинарнинг олдига келди.

— Онажон!— деди у.— Мени сафарга узат. Каялар мамлакатига бориб қиз олиб келамак.

— Ўглим, борма,— деди Совинар хоним.— Яқиндагина Багдод халифасидан қутулгандик, бошимизга шўру савдо солма тагин.

— Йўқ, онажон!— деди Саносар,— йигит сўзидан, арслон изидан қайтмас. Борганим борган, нима бўлса бўлар, пешонамдагини кўравераман.

Она ҳозирлик кўриб, ўглини узоқ сафарга узатди.

Саносар онасининг қўлини ўпиб, хайрлашиб отига миқди.

— Багдасар, жигарим!— деб қичқирди у кетар чоғида укасига.— Мен қиз олиб келамак деб сафарга чиқдим. Агар қайтиб келгудай бўлсам уч кундан кечикмайман. Мабоё уч кундан кечиксам, билгинки, менга бирон кор-ҳоя бўлган. Шунда зудлик билан ёрдамга шошия.

Ака-ука бир-биридан яна бошқатдан узр сўрашди, бир-бирига оқ йўл тилашди, бир-биридан ёдгорлик қолсин деб узук алмашишди. Шундан кейин Саносар қайдасан Сим шахри деб йўлга тушди.

Саносар Сосун юртидан чиқиб йўл юрди, йўл юрса ҳам мўл юрди, охири кажлар мамлакатига кириб борди.

Қараса, бир водий. Водийнинг ўртасидан каттакон бир дарё оқиб ётибди. Лекин дарёнинг бор сувини баҳайбат, жундор бир махлуқ бир оёғини бир қиргоққа, иккинчи оёғини бошқа қиргоққа қўйганча қулқуллатиб сибириб ётибди. У Саносарни кўриши билан бор овози билан гулдураб:

— Ҳов ўткинчи! Худо ҳаққи, бир қултумгина сув бер, юракларим ташналикдан ёниб кетяпти, — деб қолса бўладими!

Саносар буни кўриб донг қотиб қолди.

— Оббо лаънати-ей! — деди у. — Бутун бошли дарёни сибириб ётибсан-ку. Қара, сенинг дастингдан дарахтлар қуриб қолибди, ўтлар қовжирабди, гуллар сўлибди. Ҳаммаёқни чўли биёбон қилиб қўйиб, тагин мендан бир қултум сув сўрайсан-а!

— Кўп валдирама! — деди махлуқ. — Жилла қурса бир томчигина бер, чанқогимни босиб олай.

— Хоҳласанг, чанқоғингни бирпасда босиб қўяман, майлими?

— Хоҳлаганда қандоқ!

Саносар чақин қилични қишидан суғуриб махлуқнинг бўйига бир солган эди, унинг калласи чўрт узилиб кетди.

— Ана энди умрбод чапқамайсан, — деди Саносар.

Шундан кейин сув очилиб, яна қиргоқлар тўлиб оқа бошлади, далаларга сув бориб, ҳаммаёқ яшнаб кетди, дарахтлар жонланди, кўкатлар кўкарди, гуллар тирилди. Ҳаммалари камоли хурсанд бўлганидан Саносарни олқишлаб шундай дейишаверди:

— Саносар, қаерга борма, босган еринг гул бўлсин, душманларинг қул бўлсин!

Саносар дарахтлар, гуллар билан хайр-маъзур қилиб яна йўлга тушди.

Чўққидор тоғининг ёнбағрига қараса, бир отар қўй ўтлаб юрибди. Қўйбоқарнинг эса жуссаси тоғдай келарди. Бу одам Сим шахрининг чўисни бўлиб ҳақиқатан ҳам донғи кетган наҳлавен эди. У Саносарни кўра:

— Ҳой, довюрак йигит, йўл бўлсин? — деб қичқириб қолди.

— Сим шаҳрига,— жавоб берди Саносар.

— Отдан туш, сут соғиб бераман, ичиб олиб кейин борарсан.

— Йўқ, раҳмат,— деди Саносар.— Шошиб турибман.

— Ичмасанг қўймайман! Сут ичмаганларга у тарафга йўл йўқ.

Саносар истар-истамас отдан тушди-да, чўккалаб ўтириб олди.

Чўпоннинг каттакон бир тоғораси бөр эди. Катталиги шундай эдики, ҳатто тўртта одам ичига тушиб олиб бемалол чўмилаверса бўлаверарди. Чўпон ўша тоғорани сутга тўлдириб Саносарнинг олдига келтириб қўйди-да, қўлига пон бериб:

— Ол энди, бемалол еб-ичавер,— деди.

Чўпон отарини бир айланиб чиқишга ҳам улгурмай Саносарнинг овозини эшитиб қолди:

— Ҳой, чўпон, ол тоғорангни! Раҳмат меҳмондорчилигинг учун! Хайр!

Чўпон қайтиб келиб қараса тоғора бўм-бўш: Саносар бир томчи ҳам сутни қолдирмай ичиб яна тоғорани тўнтариб қўйибди. Буни кўриб чўпоннинг эҳсонаси чиқиб кетай деди, шунда дарров: «Ҳа, Саносар Сосуний деганлари худди мана шунинг ўзгинаси бўлса керак»,— деб ўйлаб қўйди.

— Саносар, оқ йўл!— деди чўпон унинг орқасидан.— Боравер, эр йигит, ҳеч нимадан қўрқма. Дўстим, қаёққа бөрма, йўлинг қаерларга тушмасин, ҳеч ким сени енголмайди. Мен бу ердан ўтган ҳар бир одамни худди шундай қилиб кучини синаб кўраман. Дехцун-цамнинг ишқида бу йўлдан қирқта паҳлавош ўтган эди. Ҳаммасини тоғорада сут билан сийладим. Лекин уларнинг биронтаси ҳам идишни бўшатгани йўқ. Дехцун-цам бўлса, уларнинг барини афсун билан оппоқ соқолли чолга айлантириб қўйган. Боравер, худо ёр бўлсин. Сенинг қаршипда унинг афсуслари ожизлик қилади.

Шундай қилиб Саносар яна йўлга тушиб Сим шаҳрига кириб борди: мундоқ қараса, шаҳар девори остида ошпоқ соқолли қирқта чол турибди.

— Ассалому алайкум, оқ соқолли паҳлавошлар,— деди Саносар.

— Хуш келибсан, паҳлавон йигит!— деб бараварига жавоб беришди улар.— Эртага сен ҳам худди бизнинг кунимизга тушасан,

— Нима учун?

Мўйсафидлардан биттаси жавоб берди:

— Бизларнинг ҳар биримиз ҳам сенга ўхшаган дов-юрак, баҳодир йигит эдик. Мана шу қизни оламиз деб ба-лога қолдик. Унинг қалби қалб эмас, тош экан. Мана энди ҳаммамизни хароб қилди.

— Қандай қилиб бу аҳволга тушиб қолдингизлар?— сўради Саносар.

— Қиз деб келганимиз, қиз эмас, сеҳргар экан,— жавоб беришди қариялар.— Қизнинг қандайдир бир қуши бор. Эртага нақ туш пайтида учиб келади-да, деворга қўниб олиб сайрайверади. Шундан кейин сен ҳам ўз-ўзингдан бизларга ўхшаб мункайган чол бўласан-қола-сан.

Шу пайт дарахтлар Саносарнинг қулоғига шивирлади.

— Саносар! Отингни орқага қайтар, кеч кириб қоронғи тушмагунча шаҳар яқинига йўлама. Сеҳргар қуш фақат кундузи учади. Кечаси эса учолмайди.

Саносар дарахтларнинг гапига қулоқ солди.

II

Сим шаҳри

Кеч бўлди.

Саносар отини шаҳарга қараб йўрттириб кетди. Келиб қараса, шаҳар девор билан ўралган, дарвоза йўқ. Саносар жиловни тортиб туриб: «Ё нону шароб, ё халлоқи олам», деди-ю, отга қамчи босди. От бир сакраб девордан ошиб, шаҳарга кириб кетди.

Саносар шаҳарда узоқ кезди. Охири бир карвонсаройга дуч келиб қолди. Карвонсаройнинг эгаси бир арман чол экан. Саносар ундан:

— Ижарага неча пул оласан?— деб сўради.

— Отинг учун бир танга, ўзинг учун эса ярим танга кумуш пул тўлайсан.

— Буважой, отим учун икки танга, ўзим учун эса уч танга кумуш пул тўлайман. Лекин шу шарт биланки, отимни кўз қорачиғидек асрайсан.

Чол рози бўлди. Шундан кейин Саносар Жалолоий дул-дулини отхонага боғлаб новвойхонага борди-да, битта кат-та нон сотиб олиб қайтиб келди. Чол билан ёнма-ён ўти-риб, олиб келган нонини обдан туширди. Кейин:

— Буважон! Мен сендан бир нимани сўрамоқчийдим. Майлими?— деди.

— Сўрай қол, болам, нима экан у?

— Бу шаҳарнинг номи нима?

— Сим шаҳри дейдилар.

— Шоҳингизнинг бир қизи бор экан. У қандай қиз ўзи?

— Қанақалиги билан нима ишинг бор, бўтам?— деб сўради чол.

— Шунчаки, ўзим бир қизиқиб қолдим-да.

— Маликамиз, болам, сенга тўгрисини айтсам, сеҳргар. Уни оламан деб қай юртлардан не-не шаҳзодалар келмади. Қиз ҳаммасидан устун келди, уларни ақлдан оздириб, дарбадар қилиб юборди. Сен ҳам униг ишқида келганлардан мисан дейман? Сенга раҳмим келяпти, қўзим. Агар Дехқун-цам деб келган бўлсанг, эсинг борида этагингни ён. Келган йўлингдан қолма. Сеҳргарни унут, ҳа, унут. У кўп забардаст йигитларнинг бошига өтди.

— Йўқ, буважон, мен қизга келганим йўқ, У билан менинг печа пуллик ишим бор. Лекин, буважон, отагингнинг арвоғи ҳурмати, менга бир нарсани айтиб бер: қизнинг сеҳргарлик кучи нимада ўзи?

Чол ўйлаб-ўйлаб, охири шундай деди:

— Қизнинг сеҳргарлик кучи бир парча олмоснинг ичига яширинган. Олмос денгиз остидаги баҳайбат аждарнинг жарида тураркан. Муқаддас китобларда айтилишича, ўт билан сувдан пайдо бўлган бир одам келиб, денгизнинг тагига тушиб, аждаҳо өзидан оловли тошни оларкан. Шунда қиз топқотар пайти ўз хобгоҳида йигитга қип-яланғоч ҳолда кўриларкан. Йигит бу шартларни аниқ бажарса, Дехқуннинг сеҳргарлиги ниҳоясига өтиб, кучини йўқотаркан. Ана шундан кейингича йигит уни олиб кета оларкан.

Бу гапни эшитиб Саносарнинг кўзидан ўт чақнаб кетди.

— Буважон! Қизнинг хобгоҳи қаердалигини айтиб бермайсанми?

Чолни ваҳима босди.

— Унинг хобгоҳини нима қиласан, ўғлим?

— Буважон! Худо ҳаққи, узоқ юртдан келган бир мусофирнинг кўнглини чўктирма, қизнинг хобгоҳини кўрсатма қол! Бир кўргим келиб қолди. Кўрамак-да, юртимга қайтиб боргач, ватандошларимга дунёда мана шундай шаҳарлар ҳам бор экан, деб унинг таъриф-тавсифини айтиб юраман.

Чол йигит билан томга чиқди-да, бармоғини узоқларга қадаб туриб гапириб бошлади:

— Ху-ув анави қора деразани кўряпсанми? Уша маликамизнинг хобгоҳи ва унинг минораси бўлади. Қиз кўчага қарамасин, унга бегоналарнинг кўзи тушмасин, деб деразага қора парда тutilган.

— Буважон! Хув анави ярақлаб турган нарса нима?

— У олтин олма, сарой дарвозасининг тепасида турибди. Миноранинг томида гурзи бор. Кимда-ким олмани олиб қўйнига яширса, кимда-ким гурзини олиб ерга итқитса, кимда-ким аждаҳонинг жағидан олмосни олса, ниҳоят, кимда-ким шоҳни жангга чорлаб унинг паҳлавонларини мағлуб этса, ана ўша одамгина қизнинг жамолини кўришига муяссар бўлади.

— Оҳ, буважон, бу ишлар менинг қўлимдан келмас экан,— деди Саносар.— Мен сендан бу нарсаларни сўраганимнинг боиси, юртимга қайтиб борганимдан кейин Сий шаҳри ҳақида гапириб юрсам дегандим. Бўпти, юр энди, ётайлик, уйқум келяпти.

Чол билан Саносар томдан тушиб иссиқ ўринга киришди.

Чол бирпасда хуррак отиб ухлаб қолди. Саносарнинг эса уйқуси қочди.

Саносар ўрнидан туриб ташқари чиқди-да, отини миниб секин-аста кўча бўйлаб кетаверди. Сутдек ойдин, худди кундузгидек. Ана шунда Саносар худого нола қилди:

— Ё вону шароб, ё халлоқи олам! Унг елкамдаги Ҳарбий хоч, мадад беринглари!..

У отининг бошини қўйиб бир зумда саройга етиб борди. Жалолийни бир ниқтаган эди, кўкка сапчиди. Шунда Саносар устунинг тепасидаги олтин олмани шарт олиб қўйнига бекитди. Отини яна бир ниқтаган эди, Жалолий осмонга сапчиди-ю, Саносар бир силтаниб миноранинг устидаги гурзини олиб ерга улоқтириб юборди. Гурзи осмонда ярим соатлар чамаси учиб юриб-юриб, ниҳоят ерга тушиб, бир газ ер қаърига кириб кетди. Энди Саносар отининг бошини денгизга қараб қўйди. Етиб бориб сув тагига шўнгиб кетди. Бориб қараса, баҳайбат бир аждаҳо бўйини чўзиб турибди. Саносар гурзиси билан махлуқнинг бўйнига чунонам туширдик, калтак зарбидан унинг бўйни чайқалиб, жағидаги олмос отилиб чиқди-ю, қиргоққа бориб тушди.

Аждаҳо бундан қутуриб кетиб даҳшатга келди. Ўгирилиб туриб денгизни бир цуфлаган эди, бутун шаҳарни қуюн босди, сел ёғиб, бўрон кўтарилди.

Саносар карвонсаройга қайтиб келиб кўнглини тўқ қилиб, ҳеч нарса билмагандай бўлиб, яна тўшакка кириб тонг отгунча уйқуни ураверди.

Шаҳар халқи эрталаб уйғониб қараса, Дехқун-цамнинг деразаси очиқмиш, у ердан атрофга нур таралаётганмиш.

Саносар томга чиқиб сарой тарафга қараган эди, ўз деразаси олдида қип-яланғоч турган қизни кўрди. Шундай қилиб, Саносар қизни ўз хобгоҳида қип-яланғоч кўриши билан Дехқун-цамнинг бутун жодуси-ю, сеҳри ўз-ўзидан кучини йўқотди. Йигит томдан тушиб келиб чолга қараб шундай деди:

— Буважон! Тунда қагтиқ шамол бўлди. Денгиз чайқалиб Сосун тарафдан қора булут ёпирилиб келди-ю, сел қуйиб Сим шаҳрини сув босди.

Эрталабданоқ шоҳ жарчилари бутун шаҳарга жар солиб қичқира бошлашди.

— Эй, одамлар! Эшитмадим демапглар!.. Аждаҳонинг жағидан сеҳрли олмосни ким олди? Ким маликамизнинг олтин олмасини олди? Кимда-ким тонса, ушлаб келтиринглар, калласини оламиз!..

Жарчилар шаҳар бўйлаб кезиб узоқ юришди, лекин ҳеч кимни топишолмади. Кейин карвонсаройга келишиб чолдан:

— Ҳей чол! Карвонсаройда мусофирлар борми? — деб сўрашди.

— Карвонсаройга шу бугун тунда мана бу йигитча келди, — деб жавоб берди чол. — Лекин у кела солиб ўзини ўринга ташлаганича ҳали ҳам уйқудан бош кўтаргани йўқ. — Чол ҳам Саносарни ёқтириб қолган эди, шунинг учун: — Биронтаям мусофир йўқ, — деди.

Шу пайт Саносарнинг ўзи бошини кўтариб шундай деди:

— Ҳой, буважон, нега мусофир йўқ дейсан? Мен-чи, мусофир эмасманми?

Чолнинг аччиги чиқиб кетди.

— Тек тур! Бўлмаса манавилар сени олиб кетишиб, бекордан-бекорга ўлдириб юборишади.

— Нима учун? — деб сўради Саносар, кейин жарчиларга мурожаат қилди: — Мен мусофирман, сизларга нима керак?

Жарчилар бундоқ разм солиб қарашса, рўпараларида девқомат, жуда келишган бир йигитча турибди. Уни олиб кетишга кўнгиллари бўлмади-да, раҳмлари келиб шундай дейишди:

— Йигитча! Сенга раҳмимиз келяпти. Шоҳга рўпара бўлмай қўя қол.

— Нега энди? Шоҳингизга бир нима бўлдими?

— Ўғлим!— дейишди улар.— Шу бугун тунда кимдир маликамизнинг олтин олмасини ўғирлаб кетибди. Шоҳимизнинг фармони олийси бўйича ўша олма кимдан топилса, подшо билан жанг қилиши керак. Жангда ўша одам енгса хўп-хўп, омон қолади. Агар енголмаса, боши танидан жудо бўлади.

Шу он Саносар қўйнидан олтин олмани чиқариб кўрсатди. Кейин:

— Бориб шоҳингизга маълум қилинглар, олма ўғриси шу ерда,— деди.

— Ундай бўлса, сен шоҳга бандисан,— дейишди жарчилар.— Қани, олдимизга туш!

— Бориб шоҳингизга айтинг, мен бу ерга шоҳга асир тушгани эмас, у билан жанг қилгани келганман.

Жарчилар олиб-югуришиб Саносарнинг ганини шоҳга етказишди.

— Олма ўғриси шу ерда, шоҳим. Сиз билан жанг қилармиш.

Шоҳ деди:

— У ҳойнаҳой қизимни олгани келган бўлса керак. Бориб айтинглар, ҳузуримга келсин. Қандай одамлигини бир кўрай, ана ундан кейин қизимни бераман,— деди.

Саносар шоҳнинг ҳузурига кириб келини билан шоҳ ундан:

— Сенмидинг ҳали дарвоза устунидан олтин олмани олиб кетган?— деб сўради.

— Ҳа, мен, ўз қўлларим билан олганман.

— Олинга-ку, олибсан. Энди ўз ўрнига қўйиб қўй. Кечаси эмас, кундузи, мен ўз кўзим билан кўриб турай. Ана шундан кейингина сенга қизимни бераман. Жойига қўёлмасанг қаллангни оламай.

Бу гапни эшитиб Саносар бир сакраб Жалолоий дуадулга минди-ю, жиловни тортиб бир ниқтаган эди, от кўкка парвоз қилди. Саносар олмани ўз жойига қўйиб, отини яна шоҳнинг олдига ўйнатиб келди. Шоҳ:

— Олмани жойига қўйишга-ку, қўйдинг-а, лекин бу сенинг эмас, отингнинг хизмати. Хўш майли, гурзипини улоқтириб ерга киргизиб юборган экансан, энди шу гурзини менинг кўз олдимда ўз жойига иргитасан. Ушандагина қизимни сенга бераман. Иргитиб жойига туширсанг туширганинг, бўлмаса, каллангни оламан,— деди.

Саносар гурзини қўлига олиб боши узра айлангириб-айлангириб бир отган эди, гурзи жойига тушини билан минора ҳам қулаб тушди.

— Балли, азамат!— ҳайқириб юборди шоҳ.— Қараб турсам, йигитларнинг сараси экансан! Лекин шундай бўлса ҳам сени яна бир марта синаб кўраман. Менинг олтмишта паҳлавоним бор. Битта-яримтага зиён етказмасин тагин, деб уларнинг ҳаммасини занжирбанд қилиб зиндонга ташлаганман. Ана шуларни қўйиб юбораман, курашасан. Агар паҳлавонларимнинг ҳаммасини енгсанг, қизим сеники, қаёққа олиб кетсанг кетавер, бўлмаса ўзингдан кўр.

Саносар:

— Менга қарши олтмишта паҳлавонингни бирдан қўймоқчимисан ёки битта-биттаданми?

— Саносар!— деди шоҳ.— Мен агар олтмишта паҳлавонимни бирдан қўйсам, биласанми, этингни бир бурдадан қилиб ташлашади. Шунинг учун ҳар куни биттаси билан курашасан.

— Дунё тургунча тургин, шоҳим!— деди Саносар.— Мен юртингда олтмиш кун бўлиш учун фурсатим йўқ. Уч кунгина вақтим бор, холос. Ҳамма паҳлавонларингни бирданга қўйиб юборавер, курашиб кўрай, енгсак енгармиз, енгмасак уёғини худо билади.

— Оббо сен-эй!— деди шоҳ ҳайратланиб.— Йигитча, сенга раҳмим келянти. Яхшиси, ҳар бири билан бир кундан олтмиш кун олиш!

— Йўқ, валламат,— деди Саносар.— Мен юртингда олтмиш кун бўлолмайман. Олтмиш паҳлавонингни чиқар, қани, бир кучларини кўриб қўяй-чи!

Шоҳ олтмиш паҳлавонини баравар занжирдан бўшатиб юборди. Ана шунда Саносар Жалолий дулдулга минди-ю, чақин қиличини суғуриб, жанг майдонига қараб йўл олди.

Паҳлавонлар ҳам наъра тортишиб, қўтосдай бўкиришиб, жанг майдонига отилишди. Шу билан икки ўртада омонсиз жанг бошланиб кетди.

Дехқун-қам бўлса деразасининг олдида жангни томоғига қилиб ўтирди.

Саносар чақин қиличини қўлга олиб, ўзини тўдага урди. Қиличини сермаб гоҳ ўннга, гоҳ чапга соларкан, рақиблар биттадан қулайверди. Ҳеч ким унга яқин келолмай қолди. Шу зайлда Саносар кечгача йигирма наҳлавонни у дупёга жўпатди.

Ҳирси безапжир наҳлавонлар ўзаро:

— Қоронғида кўққисдан ҳужум қиламиз-да, саранжом-лаймиз. Тунда бизни кўролмай қолади,— деган қарорга келишди-ю, кечаси ҳам олишишди.

Тонг отгунча Саносар яна ўпта наҳлавонни қулатди. Тун кунга уланиб кураш яна давом этди. Саносар куни билан наҳлавонлардан яна ўнтасини ўлдирди. Энди ҳаммаси бўлиб йигирмата қолди.

Жанг майдони ўликка тўлиб кетди. Саносар чили-чили қон кечиб юраверди. Наҳлавонлар унинг атрофида гир айланарди-ю, лекин биронтаси юрак ютиб яқин келолмасди. Саносар ботир қилич кўтариб ташлайверганидан қўли толиқиб обдон чарчади. Ана энди у қилич чопиш ўрнига ўзини ҳимоя қилишга ўтди. Жангда икки томондан биронтасининг устувлиги сезилмади.

Энди Саносарни шу ерда қўйиб турайлик-да, гапни Багдасардан эпитайлик.

III

Уканинг акани қутқариши

Багдасар эрталаб туриб, ювинаётиб бундай қараса, акаси бериб кетган узук қорайиб қолибди.

— Шўрим қурибди-ку!— деб ҳайқириб юборди у.— Аканининг бошига қора кун тушди. Зудлик билан отхонадан отни олиб чиқинлар, ёрдамга борай!

— Шошма, ўғлим,— деди онаси,— йўл олдидан овқатланиб ол.

Багдасар отхонадан учқур тўриқни олиб чиқиб, эгарлаб юганлади. Қўлига гурзисини олди-да, попушта қилишни ҳам унутиб, худога нола қилганча отини елдириб кетди.

Тез орада баланд тоғларининг тагига етиб борди. Олдиндан наҳлавон чўпон чиқиб йўлини тўсди.

— Ҳой сувори,— деди чўпон,— сут ичиб қорингни тўқлаб ол, кейин борасан.

— Обор сут-путигни! Акамнинг ҳаёти қил устида турибди-ку, сен бўлсанг «Сут ичиб кет», дейсан-а! Йўқ, жерак эмас, шу топда кўнгилга сут сиғадими.

— Қайсарлик қилма, ука,— деди чўпон.— Сут ичмасанг буёққа ўтказмайман.

Багдасар қараса, бўлмайдиган, чўпон ўлгудай қайсар. Ҳай, майли, деди-да, отдан тушиб ўтириб олди. Чўпон тезда каттакоп тоғорани тўлдириб сут соғиб келди. Кейин уни Багдасарнинг олдига қўйиб нон ушатди. Ана энди бемалол ичавер, деди-да, ўзи отарни айлангани кетди.

Багдасар тоғорадаги сутни ичиб булғунча чўпон пода-сиши етти марта айланиб чиқди. Багдасар сутни ичиб бўлиб уни чақирди:

— Ҳой чўпон, мапа, ол тоғорангни, мен кетдим.

Чўпон унинг олдига келиб шундай деди:

— Багдасар! Аканг сендан етти баробар кучли экан. Ҳеч қачон унинг гапини икки қилмагин. Хўш, энди бора-вер! Саносар қирқта паҳлавонни енгди, энди йигирматаси қолди. Буларни енгил сенинг гарданингда. Агар бунинг уддасидан чиқсанг, ака-ука иккаланг соғ-саломат уйга қайтасанлар. Ҳеч пимадан қўрқманглар, сизларга ўхшаган икки паҳлавон ака-укани енгадиган куч ҳали дунёда йўқ.

Багдасар шу юришда Сим шахрининг девори таги-гача етиб борди. Қараса, девор тагида қирқта чол туришти.

— Ҳой қизил соқол, оқ соқол, сариқ соқол бувалар, ас-салому алайкум!— деб қичқирди у.

Чолларнинг ичидаги энг қариси саломига алиқ олди. Кейин:

— Оҳ, бечора, сен ҳам ўша қалби тош жодугарнинг домига тушганларданмисан?— деб сўради.

— Буважон!— деди Багдасар.— Кечами, ўтган кунми шу ердан бир йигит ўтган эди. У менинг туғишган акам бўлади. Эгизакмиз. Кўзингиз тушмадимми?

— Кўргандик,— деди чол.— Кеча эмас, ўтган кунми шу ердан бир йигит ўтган эди. Сенга қараганда ҳам кучлироқ, жасурроқ, оти бўлса, юлдузга сапчийман дейди. Бир сакранда шаҳар деворидан ошиб ўтиб кетди. Шундан буён жанг шовқин-сурони эшитилиб турганди. Мапа бугун жимиб қолди. У ерда нима бўлганлиги бизга қоронғи.

— Шўрим қуриб қолибди-ку, ўша менинг акам эди,— деб қичқириб юборди Багдасар.— Агар жанг овози тиниб қолган бўлса, тамом, уни ўлдиришибди. Шундай бўлса, қасам ичаман: Сим шаҳрининг кулини кўкка созуриб, акамнинг ўчини оламан!

Багдасар шундай деб от қўйди. Йўлида нима дуч келса — одамми, ҳайвонми бир уриб ўлдириб кетаверди. Гурзиси билан деворчи бир урган эди, девор ағдарилиб шаҳарга кирди. Отини учуриб ухлаб ётганида қошига келган ўша парининг деразаси тагига борди-да:

— Ҳой қиз! Жанг қаерда бўляпти?— деб сўради.

Қиз уни таниб, бармогини чўзиб кўрсатди.

— Хув анови ерда.

Багдасар бир зумда жанг майдонига етиб борди. Қараса, биргина Саносарга йигирмата паҳлавон бетиним ҳужум қилаётибди. Саносарнинг қовоқлари қон сачрайвериб, ёпишиб юмилиб кетган, азамат зўр-базўр ўзини ҳимоя қилаётибди.

Шунда Багдасар бошиқа тарафдан жангга ташланди-ю, бир чеккада паҳлавоцларни қийратаверди.

— Саносар, акажоним, бормисан!— деб қичқирди у.

Саносар укасининг товушини таниди. «Худога шукур, укам ёрдамга ўз вақтида етиб келди, ана энди қўрқадиган жойим йўқ», деди у ўзига ўзи. Кейин у ҳам:

— Багдасар! Укажоним, келдингми? Наҳотки шу сен бўлсанг!— деб қичқириб юборди.

— Ҳа, менман! Олдидап қирқиб чиқ, йўлга кўндаланг туриб ол, биттасини ҳам ўтказма. Олдинга етиб боргунимча ҳаммасини қиличнинг дамидан ўтказаман.

Шундай қилиб Багдасар паҳлавоцларни бирин-кетин ўлдириб, Саносарга яқинлашиб келаверди. Ниҳоят йигирма паҳлавоцни ер тишлатди-ю, акасининг олдига етиб келиб, уни кўлдай халқоб бўлиб ётган қон ичидан тортиб олди, юз-кўзларини ювиб қўйди. Шунда Саносарнинг кўзи очилиб:

— Рақиблар қани?— деб сўради.— Ахир уларнинг йигирматаси қолганди-ку.

— Ҳаммасини у дунёга жўнатдим,— деб жаноб берди Багдасар.— Мен ҳам галабангга оз бўлса-да, ўз ҳиссамни қўшай-да.

Шундай қилиб, олтмишта паҳлавоцнинг ҳаммаси жанг майдонида нобуд бўлди. Саносар билан Багдасар Деҳқоннинг отаси ҳузурига келди.

Сим шаҳрининг шоҳи уларга қараб шундай деди:

— Саносар, тўртта шартимнинг ҳаммасини ўринлатиб бажардинг: аждаҳонинг жағида олмосни олдинг, дарвоза теласидаги олтин олмани олиб тушдинг, миноранинг томидаги гурзини ерга улоқтирддинг ва ниҳоят, ака-ука иккаланг девдай-девдай олтмишта наҳлавошимни қийратдинг. Энди охири шартим қолди.

— Яна қандай шартинг бор?

— Энди ака-ука иккаланг Яшил шаҳарга боринларинг керак.

— Хўш, у ерда нима қиламиз?

— У ерда бутун шаҳарни сугорадиган битта чанма бўларди. Мана шу чанманинг бошида бир аждаҳо ўтириб олиб, шаҳарга сув бермайди. Шаҳар халқи сувсизликдан қирилиб кетяпти. Бориб аждаҳони ўлдириб халқни офатдан халос қилсаларинг, ана ўшандагина қизимни Саносарга бераман.

Саносар билан Багдасар бу гапни эшитибок ирғиб туриб отларига минишди. Ҳа, Сосун баҳодирларига ош берма, нон берма, жанг қилиш учун душман топ деганлари мана шу-да!

— Қани, ҳой, Яшил шаҳар! Қайдасан? Бағрингни оч, кетянимиз,— дейишди-ю, ака-ука йўлга тушишди.

Улар юра-юра бир қақраган чўлга етиб келишди. Кеч бўлиб қош қорайганда шаҳарга боришди. Айлашиб юриб-юриб охири бир уйнинг эшигини тақиллатишди.

— Ким?— деб бир кампир чиқиб эшик очди.

— Биз, бувижон, мусофирмиз, эшигингизни очинг, бир кеча тунаб кетайлик.

— Нега очмас эканман, болаларим? Меҳмон атойти худо деганлар, кираверинглар.

Кампир эшикни очди. Йигитларни меҳмонхонага киргизиб:

— Менинг болаларим йўқ. Сизлар менга ўғил бўлинглар, мен эсам она бўлай. Бирга яшайверамиз, ризқимизни худонинг ўзи етказайди,— деди.

Кечки таомдан кейин Багдасар:

— Бувижон! Сув ичгим келяпти, бир қултум бўлсаям сувинг борми?— деб қолди.

— Оҳ болажоним, бир томчийам сувим йўқ,— деб жавоб берди кампир.

— Нега энди, бувижон?

— Овулчоғим! Бу ер, аслини сўрасанг, Яшил шаҳар

эмас, сувсизликдан қақраган бир ўлка. Тоғ тепасида битта булогимиз бўларди, уни ҳам худо кўп кўриб, тепасига бир аждаҳо макон қуриб олган, шаҳарга сув ўтказмайди. Халойиқ сувсизликдан қирилиб кетмасин, озгина бўлсаям сув бергин, деб аждаҳога ҳар ҳафтада биттадан қиз олиб бориб турамиз. Шоҳимизнинг гўзалликда ягона бир қизи бор эди. Эртага ўшанинг гали.

— Бувижон!— деди Багдасар.— Наҳотки шаҳригизда аждарни ўлдира оладиган биронтаям азамат топилмаса?

— Нималар деясан, болам!— деди ҳаяжон билан кампир.— Уни бир одам ўлдириб бўпти. Султонимизнинг ўзи бутун лашкарларини тўплаб неча марта борди, аммо бирон натижа чиқмади!

Тонг саҳарда кампир кўчага қулоқ солиб туриб:

— Ана, қичқирган овозни эшитяпсизларми? Қизни судраб аждаҳога олиб кетишяпти,— деди.

Бу гани эшитиб ака-ука югуриб кўчага чиқишди. Қарашса, ҳақиқатан ҳам кампир айтгандай: бир тўда одам бош-оёқ қора кийган гўзал бир қизни судраб олиб кетишяптибди. Бечора қиз чинқириб йиғлаб, ўзини дам уёққа, дам буёққа отиб боряпти. Уларнинг орқасидан эса кўза кўтарган хотинлар кетишяптибди.

Буларни кўрган ака-ука ҳам уларга эргашиб индамай тоққа бораверди. Одамлар тоғ чўққисига чиқиб боришди. Худди мана шу ерда қизни аждаҳога эм қилиш учун дарахтга боғлаб қўйишлари керак эди. Багдасар қизга қараб деди:

— Гўзал қиз, қўрқма! Сен шу ерда туравер, биз бораб аждаҳо билан жанг қиламиз,— деди.

Бу гани эшитган қиз ўзича: «Қочиб кетаман. Аждаҳо менинг ўрнимга мана бу икки йигитни ширин луқма қилди-ю, мен ўлимдан қутулиб қоламан», деб ўйлади.

Ишил шаҳар аҳолиси қарашса, аждаҳо келмасдан бурун қиз қочиб кетаётибди. Дарров ушлашди-ю, олиб бориб яна жойига маҳкамлаб боғлаб-қўйишди.

Бирдан тоғлар гулдураб, еру замиш ларзага келиб кетди, Сосуи баҳодирлари қарашса, рўнараларидан бўйи қўтосдай, узунлиги беш қўтосча келадиган баҳайбат бир аждаҳо оғзидан ўт сочиб, нишқириб келаётибди. Аждар ботирларни узоқдан кўрди. Қараса, биттанинг ўрнига учта одам эм бўлай деб турганмин! Аждаҳо терисига сигмай суяниб кетди, тишларини бир-бирига уриштириб қаёраб,

оғзини катта очди, думини биланглатиб, шувиллаб тўппатўғри қизга қараб ўрмалаб келаверди. Буни кўрган қизнинг жони ҳоли қолмади; тишини-тишига босганча, оғзи зирра бўлиб қотиб қолди, бир зумда ўлдим энди, деган халёлга борди-ю, кўзларидан қайноқ ёш тирқираб оқиб тушаверди.

Шу онда Сосун наҳлавонлари аждарга ташланишди. Саносар чақин қиличини ҳавода сермаб туриб бир солган эди, аждаҳонинг бошиши чўрт учуриб юборди. Багдасар ҳам қиличи билан бир уриб унинг думини кесиб ташлади. Кейин ака-ўка аждарга яқин келишди-да, икки биқинига қилич санчиб ўлдиришди.

Багдасар қизни ечиб:

— Гўзал қиз, мапа, қутулдинг. Бор энди уйингга!— деди.

Шундай қилиб, одамларни қийратган аждаҳонинг куни битди. Булоқнинг суви яна қайнаб чиқиб бутун эл-юртни тўйдирди. Халойиқ хоҳлаганча сув ичиб, хоҳлаганча сув олди, шаҳар халқи яна сувга сероб бўлди.

Яшил шаҳарнинг шоҳи Сосун наҳлавонларини ўз қошига чорлаб, камоли суюнганидан:

— Офарин сизларга, кўнглингизга желганини тиланглар!— деб юборди.

— Бизга ҳеч нарса керакмас,— деди Багдасар.— Бизга фақат аждаҳонинг комидан қутқариб қолганимиз ўша қизни берсанг кифоя қилади.

— Багдасар, ўлимдан қутқариб қолган қиз шундай ҳам сизларники бўлади. Яна нима истайсизлар?

— Бизга ўлимдан қутқарилган қиз керак!— Багдасар бу гапни устма-уст уч марта қайтарди.

Бундан шоҳ қувониб кетди.

— Багдасар, қиз қонун бўйича сеники. Энди мен сизларни никоҳ қилиб уйлаб-жойлаб қўяман.

— Мен ҳозирча уйлапа олмайман,— деди Багдасар,— аввал навбат акамники.

Сосун азаматлари энди буюғига Дехқун-цамин зўрлик билан бўлса ҳам олиб кетиш учун яна Сим шаҳрига қайтиб келишди. Чунки улар қизнинг отаси тўқиб чиқаверган ҳар хил найрангу ҳийлалардан қаттиқ ғазабга келишган эди-да.

Кажлар шоҳи:

— Саносар, Дехқун шаҳардан ташқарига чиқиб, ўз

қасрига яшириниб олди. Агар қўлингдан келса, бориб олиб кетавер,— деди.

Саносар шу заҳоти яна от суриб шаҳардан ташқари чиқди. Қараса, узоқ-узоқларда бир чўққининг тепасида оқ қаср кўриниб турибди. «Дехцуннинг қасри худди шу бўлса керак», деди Саносар ўзича ва отининг бошини ўша томон бурди. Дарвозанинг олдига етиб борганда отини тўхтатди. Қараса, каттакон темир дарвоза қулф. Саносар дарвозани тақирлатиб, зулфини шиқирлатди.

Кейин:

— Оч! Бўлмаса дарвозангни ҳам, уй-пуингни ҳам бузиб ташлайман,— деб қичқирди.

Дехцун деразадан мўралаб, Саносарни дарҳол таниди, кейин олтин кавушини кийиб, уни кутиб олгани эшикка отилди.

— Ассалому алайкум, султоним, сени кўриб бошим кўқларга етди,— деди Дехцун.

Саносар ҳам сакраб отдан тушди, севгилисини бағрига олди, кейин иккаласи қучоқлашганча бир-бирга суқланиб саройга йўл олди.

— Севгилим Саносар,— деди Дехцун,— ҳузуримга яхши хабар билан келдингми?

— Сенга уйланмоқчиман.

— Хуш келибсан! Сендай баҳодирни етти иқлимни ахтариб ҳам тополмасман.

Дехцуннинг ўзиям қурмағур жуда кўҳлик, бир қошиқ сув билан ютиб юборгудек эди-да, айниқса ҳозир жуда очилиб кетибди. Саносар тушида кўрғандагига нисбатан етти баробар гўзал тортиб кетибди. Ошиқ-маъшуклар бир-бирга узук тақинди. Кейин Дехцун-цам қайлиғига қараб:

— Саносар, сенга жудаям ачиниб кетяпман. Шундай ёшгина бир йигит мени деб чўлу биёбонларда, тоғу тошларда сарсону саргардон бўлиб юрса!— деди.

— Нега эди?— деди Саносар ҳайрон бўлиб.

— Ачишимнинг яна бир боиси шундаки,— деб жавоб берди Дехцун.— Ҳали олдингда кўп тўсиқлар бор. Сени ўлдириб қўйишлари мумкин. Бу қарғиш теккан бир ўлка. Бу ерда дарахтлар ҳам, тошлар ҳам, шох-бутоқлар ҳам: бари-бари сенга душман. Улар: «Олиб қочди! Олиб қочди! Саносар Дехцун-цамни олиб қочиб кетяпти!» деб жар солишлари мумкин. Шунинг учун яхшиси, бу ердан бутун мавжудот, одамлар уйқуга кирган пайтда, яъни

тунда яширин йўлга чиқамиз. Мабодо шаҳар аҳли сезиб қолгудек бўлса борми, мени олиб кетолмайсан ҳам, бир умрга менга уйлана олмайсан ҳам.

— Менинг ҳеч кимдан қўрқадиган ерим йўқ,— деди Саносар.— Ошинг ҳалол бўлса кўчада ич, деганлар. Мен сени куша-кундуз, ҳамманинг кўз олдида олиб кетаман. Булардан ташвиш тортмай қўя қол. Агар менга теккинг келса орқамга мингаш, йўқ десанг, бўлмади, дейман-да, отимнинг бошини буриб Сосунга қараб кетавераман.

— Султоним, нега энди сенга тегмас эканман?— деди Дехқун.— Қалбимни фақат ўзингга ҳади этганман, юрагимда биттаю битта сен яшайсан, сен билан тирикман, фақат сени севаман. Пима, Сосундан сенга тегмайман, дейиш учун чақиртирганмидим?

Дехқун шундай деди-ю, сакраб отга мингашиб олди. Саносар ҳам бир зумда отининг жиловини қўйиб чоңтириб кетди. Шаҳлавон йўлда пима учрамасин: бутами, дарахтми, тошми, ҳаммасига салом бериб бораверди. Уларнинг биронтаси лом-мим деб овоз чиқармади. Саносарнинг бутун бошли бир дарёни симириб, ҳаммаёқни сувсизликдан қовжиратиб юборган баҳайбат махлуқни ўлдирганини буларнинг ҳаммаси ҳали-ҳали эслаб юрарди.

Саносар бундоқ қараса, осмонда хунукдан-хунук бир жирканч қуш учиб келаётибди. Уни кўрди-ю, таъби тирриқ бўлиб кетди, саломлашмай, индамай ўтиб кетаверди. Шунда қуш бир қагиллади, афсув ўқиб Саносарни қолга айлантириб қўймоқчи бўлди, лекин униг сеҳрли дуолари таъсир қилмади. Шундан кейин қуш осмони фалакка кўтәрилди-ю, бор овози билан:

— Олиб қочди! Олиб қочди! Сосунлик баҳодир йигит Сим шаҳрининг маликасини олиб қочди!— деб жар солаверди.

Ўвуз қушнинг чинқириғи Сим шаҳрига етиб борди. Одамлар уйғонди, уйғонганлари уйғонмаганларини уйғотишди, қийқиришиб, қичқиришиб, гала-говур билан отларига минишиб Саносар шаҳлавонни қувишга тупишди. Саносар орқасига ўгирилиб бундоқ қараса, тумонат лашкар қувиб келаётибди, денгиздаги қумларни, осмондаги юлдузларни, даладаги ўтларни санаб ҳисобига етиш мумкин эди-ю, Сим шаҳри лашкарларини санаб ҳисобига етиш амри маҳол эди.

Ана энди Саносар маъшуқасини баладд бир тоғнинг устига олиб чиқиб, кўрянмас бир ерга яшириб қўйди-да,

Ўзи орқага қайтиб рақибларига рўнара бўлди. Чақип қиличини қинидан сугуриб:

Нону шароб ва сен халлоқи олам!
Ўнг елкамда турган Ҳарбий хоч.
Мадад қилинг ёв бошига солай ғам,—

деб худога нола қилди.

Саносар шу сўзларни айтиб жангга кириб кетди. Рўнара бўлганини уриб йиқитиб, янчиб, босиб бораверди, тева-ран-атрофияни ўлик тутиб кетди. Биргасдан кейин бундоқ қараса, рақибларининг бир қисми шаҳар тарафга қараб бораётибди-ю, бир қисми шаҳар тарафдан буёқ томон бостириб келаётибди. Бу қандай сипоат бўлди? Э-ҳа! Бу йўлида учраган ёвни қириб, акасига ёрдамга шошиб келаётган ўзимизнинг Багдасар полвон-ку!

Багдасар узоқдан туриб қараса, оқ отли, ҳаммаёғи қора қонга белаган бир киши бирич-кетип рақибларининг калласини олиб бораётибди.

Шунда Багдасар: «Акамни ўлдирган худди шунинг ўзи» деб ўйлади-ю, Саносарга яқин келиб, гурзиси билан унинг кўкрагига туширди. Саносар бир чайқалиб яна эгарда ўзини тутиб қолди. Багдасар айланиб ўтиб зарб билан яна гурзи туширди. Саносар бу сафар ҳам эгарда ўзини ушлаб қолди ва шундай деб куйлаб юборди:

Нону шароб, халлоқи олам!
Сездим бу зарб қудратин магар:
Урмоқдадир ёвқур Багдасар!

Багдасар ана шундагина акасининг овозини таниб:

— Акажон! Ҳаммаёғинг қонга бўялгани учун танимай қолибман. Ўлжаңгини олдингми ё икки қўлингни бурнингга тикиб қуруқ келяпсанми?— деб сўради.

— Сим шаҳрининг маликасини олиб келдим. Тоғнинг бошида, ҳув анави ерда,— деб жавоб берди Саносар.

Саносар укасини қайлигининг олдига олиб чиқди. Узоқдан қўлини ўй, деб Дехқунга имо қилган эди, қиз ўрпидан туриб Багдасарга яқин келди-да, таъзим қилиб унинг қўлини ўнди.

Багдасар Дехқундан рози бўлиб мақтаб қўйди, кейин келив эмасми, иш буюриб ҳам қўйди:

— Келивжон! Акамнинг кийимларини ювиб бер, қонга белаиб кетибди. Мен бориб ёвнинг қолган-қутганини қийратиб келай,

Багдасар қўлига гурзию найзасини олиб душманни уриб-янчиб кетаверди. Бу омонсиз жангда уйдан кўчага чиқмаган одамгина тирик қолди. Сим шаҳрига кетма-кет қайғули хабар келаверди.

Буни эшитган кажлар шоҳи жанг майдонига ўзи келди. Қараса, майдонни ўлик тутиб кетганди.

— Ҳов Сосун баҳодирлари!— деб қичқирди у.— Менинг садоқатли қулларимни шунча ўлдирганларинг етар. Нима хоҳласангизлар, шуни олинглар. Қизимни хоҳласангиз қизимни берай, хоҳласангиз тожи тахтимни ҳам қўшиб инъом этай.

— Бизга фақат қизинг керак, тожи тахтинг ўзингга буюрсин,— дейишди Саносар билан Багдасар.

IV

«Дехцун-цам сенга муносиб»

Саносар билан Багдасар қизни олиб юқорида эслатганимиз қирқта чолнинг олдига келишди.

— Дехцун қиз!— деди Саносар.— Мана шу турган қирқта одам сенга харидор бўлиб келган. Сен эса уларни сеҳрлаб, мункиллаган чолга айлантариб қўйгансан. Энди бўлар иш бўлди, бўёги синди, чолларни яна бир дуо ўқигин-да, аввалги ҳолига қайтариб қўй.

Саносарнинг бу гапига Дехцун-цам шундай жавоб қилди:

— Тўғри айтасан, бу ерга улар мени деб келишган. Лекин уларга ёшлигини қайтариб берсам тек туради дейсанми? Бизга қарши ҳужумга ўтади, яхшиси, қўявер, бу ердан тезроқ кетайлик.

— Йўқ, мен бунга рози эмасман,— деди Саносар.

Шунда Дехцун алланималарни ўқиб, ўз қушини чақирди. Шу заҳоти осмонда бир қуш пайдо бўлди-ю, келиб шаҳар деворига қўнди. У бир сайраган эди, ҳалиги чоллар бирма-бир япа навқирон йигитларга айланиб қолишди.

— Жуда яхши бўлди!— деди Саносар ва секин-аста паҳлавонларнинг яқинига келиб гап бошлади:— Ҳов йигитлар, сўнимга қулоқ солинглар! Ҳаммангиз бу ерга мана шу гўзални деб келгансизлар. Лекин қизни қўлга киритиш учун омонсиз жанг қилиш керак эди. Биз ака-ука иккаламиз жонимизни жабборга бериб жанг қилдик, курашдик ва ниҳоят, ёни енгиб, қизни қўлга киритиб, бу ерга олиб келдик. Мана энди сизлар қайта кучга тўлиб ўз аслингизга

қайтдингиз. Қиз бир чеккага ўтиб турсин, энди сиз билан жанг қиламиз. Мабодо бизларни мағлуб этсанглар, қиз сенларга қолади, агар биз енгсак, қизни биз олиб кетамиз.

Паҳлавонлар буни эшитиб бир оғиздан шундай дейишди:

— Ҳой Саносар, ҳой Багдасар! Сизлар билан урушиб эсимизни ёбмизми? Бизни фалокатдан қутқардингиз, ёшлигимизни қайтардингиз, энди келиб-келиб сизлар билан жанг қиларканмизми? Бу бориб турган кўрнамаклик бўлади-ку. Йўқ, биродарлар, сизлар билан икки дунёда ҳам урушмаймиз. Яхшилиқ билан бизни қўйворинглар, она юртимизга қайтайлик.

— Мусофир биродарлар! — деди Саносар. — Демак, шундай қилиб, менинг мана шу қизга уйланишимга ва у билан бирга бошга тушган барча ташвишни ҳам, қувончни ҳам баҳам кўришимга розисизлар, шундайми?

— Бахтли бўлинглар, қўша қаринглар! — дейишди бараварига улар. — Сени табриқлаймиз. Саносар, Дехдун-цам фақат сенга муносиб!

Қирқта паҳлавон ака-ука билан қучоқлашиб хайрлашди-ю, уй-уйларига қараб жўнаб кетишди.

Шунда Саносар Багдасарга қараб:

— Багдасар, хоҳласанг Дехдун-цамни сен ола қол, — деди.

Багдасар акасига шундай жавоб берди:

— Акажон, нималар деясан? Дехдун хатни менга эмас, сенга ёзган, севгисини сенга изҳор қилган. Уни деб қанча-қанча жанглар қилдинг. Шундай бўлгач, Дехдун-цам сеники бўлади-да, уйлаванер, ўзингга буюрсин. Акасининг қайлигини укаси тортиб олибди, деган гапни қаерда эшитиб, қаерда кўргансан. Ундан ташқари, менинг ҳам ўзимга яраша қайлигим бор. Ҳув авани аждаҳонинг оғзидан тортиб олган қиз бор-ку, ўшани оламан.

Шундоқ деб ака-ука қучоқлашиб кўришди. Кейин отларига мишишди-да, зар кокилли қизни ёнга олиб, қайда-сан Сосун, деб йўлга тушишди.

Ака-ука йўл юришди, йўл юришса ҳам мўл юришди. Бир жойга келиб қарашса, бир кўк от минган сувори келаетибди. Отлиқ уларни кўрибоқ узоқдан туриб дағдаға қила бошлади:

— Ҳой қўтир кўпаклар! Ёнингиздаги гўзал жонон меники бўлади, у мен учун яратилган! Уни қаерга олиб кетяпсизлар!

— Укажон! — деди Саносар. — Отямни ушлаб тур, бориб ўша тирранчанинг кучини синаб келай.

Багдасарнинг аччиги чиқди:

— Бу нима деганинг? Қаерда жанг бўлса доим ўзинг борасан. Бир сафар менга ҳам қўйиб бер-да. Бу гал мен берай.

Саносар кулиб:

— Хўн, хўн, бора қол! Шунга ҳам қизашасанми? — деди.

Багдасар бир зумда ҳалиги дағдага қилганнинг олдига етиб борди. Бир сўз демай иккаласи ҳам отдан сакраб тушди-ю, бўғишиб кетишди. Ғазабга келган Багдасар рақибини азот кўтариб олиб, гурсиллатиб ерга урди. Икки курагкин ерга теккизиб, тагига босиб олди. Ана шунда рақибни жон ҳолатда кўксини яланғочлаб шундай деб қолди:

— Шошма, Багдасар! Мен Луснтагман, қайлиғингман. Хув авани аканг олиб кетаётган қиз менинг туғишган опам Дехқун-қамдир. Мен унинг дастидан уйдан қочиб кетганимга мана, етти йил бўлади. Бу йиллар ичида қароқчилардек тоғларни кездим, ёрларда тунадим. Дарбаларда сарсон-саргардон юрдим. Менинг опам сеҳргар эди, ёш-ёш йигитларни сеҳрлаб умрини хазон қиларди. Унинг қилмишларига чидаб туrolмадим, уйдан бош олиб чиқиб кетдим. Ниҳоят, Яшил шаҳарга етиб келдим шу саройидан бошлана топдим. Кейин эшитсам, сизлар келиб опамнинг сеҳргарлик кучини бартараф қилибсизлар. Саносар эса уни хотинликка олиб кетаётганмиш. Шун билдиму мен — сенинг қайлигинг, тезроқ етиб олиш учун изингдан тушдим.

Шундай қилиб, тўртталаси иккита отга мингашиб Сосун томон йўлга тушишди.

Сосунга яқинлашиб қолганда олдиларидан бир йигитча чиқиб қолди. Улар Совинар хонимга ўғилларинг Саносар билан Багдасар Сим шаҳридан қирқ кокилли Дехқун-қам билан унинг синглиси Луснтагни олиб келишяпти, деб айтиш учун йигитни олдинроқ жўнатишди.

Буни эшитиб Совинар хоним ўзида йўқ хурсанд бўлиб кетди. Тўйга қирқ карнайчию, қирқ доирачи ва қирқ бамбирчи¹ чорлади. Қирқта руҳоний билан қирқта аркимандрит олиб келиб, бутун халқни йигди.

¹ Нохчи билан чертиб чалпадиган музыка асбоби.

Дехдун-цамни Саносарга, Луснтагни эса Багдасарга никоҳлашди.

Юртга қирқ кечаю-қирқ кундуз тўй бериб, ўйин-кулги қилдирди.

Орадан бирмунча вақт ўтди. Нима ҳам бўлди-ю, бир кун Багдасар ботир бир нимадан қаттиқ алам ўтиб, ҳе йўқ, бе йўқ хотинини олди-да, Эрон-Турон мамлакатига кўчиб кетди.

Улар икки ўгил кўришди.

Дехдун-цам Саносарга тойлоқдай-тойлоқдай учта ўгил туғиб берди: отларини Верго, Огон ва Мгер қўйишди.

Болалар ўсишди, улгайишди. Лекин учаласи уч хил бўлиб чиқди.

Верго ўтакетган бемаъни, ярамас, бунинг устига чумчуқ нир этса, юраги шир этадиган қўрқоқ эди. Шунинг учун юртда уни олчоқ Верго деб аташарди.

Огон ақлли, рисолали бир йигит бўлди. Унинг товуши шу қадар ширали, бунинг устига шу қадар ўткир ҳамда баланд эдики, бир бақирганда қирқ кунлик йўлга етарди. Огон, қичқирганимда тагин ёрилиб кетмай, деб еттита қўтоснинг терисига ўраниб оларди. Шунинг учун уни эл-юрт, Огон бақироқ деб атади.

Мгер бўлса, акаларининг ичида энг бақуввати, ақл-заковатда ўткири эди.

Саносар қариди. Охири ёруғ дунё билан видолашадиган соати яқинлашди. Шунда у фарзандларини қошига чақириб шундай васият қилди:

— Болаларим! Кўним битганга ўхшайди. Менинг сизларга бир васиятим бор, қулоқларингга қўйиб олинглар: бирламчи, Сосунни шундай бошқарингларки, токи ундан хайр-саховат, барака кўтарилмасин, эзгулик аримасин. Иккиламчи, ҳеч қачон волидан муштинарингизнинг гапидан, чизган чизигидан чиқманглар, Жалолийни эса кўз қорачигидек асраиңлар. Душман билан жанг қилганда мутлақо айёрлик, ҳийлакорлик йўлига ўтманглар. Сосун наҳлавонлари қандай курашган бўлса, сизлар ҳам шундай курашинглар.

Саносар оламдан ўтди.

Вақти келиб Совинар хоним ҳам, бошқалар ҳам дундан кўз юмиб кетди.

Энди Мгер вамони бошланди.

Раҳмат ила ёд этилсин
кушандаи шер Мгер!
Раҳмат ила ёд этилсин
Кери-Торос, зўр инсон.
Дехцун-цам пари рухсор,
зар сочли сарви равон!
Раҳмат ила ёд этилсин
доно бақироқ Оғон!
Едимизда бўлғай мудом
покиза руҳ Армуғон!
Лаънат-ла... йўқ, раҳмат ила
эсланур Исмил хотин!

Иккинчи авлод

*Катта
Мгер*

Елкада тойчоғи билан

Саносар оламдан ўтганда, Бағдод халифасининг ҳам юлдузи сўнган эди. Лекин бошқа бир шоҳ оламга доврўқ таратиб, ном чиқара бошлади. У Миср шаҳрида ҳокимлик қилар, номи Мисрмалик эди.

У шундайин баҳайбат, семиз, этиши ёғ босган бир беўхшов одам эдики, кўрган кишининг ваҳимаси келарди. Қовоқлари ёноғига осилиб тушган. Мисрмалик қовоқларини темир илгак билан пешонасига тортиб қўярди, бўлмаса кўзлари бекилиб қолиб ҳеч нидмани кўрмасди.

Саносарнинг ўлгани хабари Мисрмаликнинг қулоғига етди-ю, у бор лашкарларини тўплаб, Сосун юртига бостириб келди.

Оламга донг таратган шуҳратинг қаёқда қолди, Сосун?.. Раҳнамойинг йўқ, ким ҳам сен учун жон куйдирарди, фидойилик қиларди энди!

Саносар наҳлавон энди оламдан ўтган. Душманга қирғин солғувчи Бағдасар она юртини тарк этиб кетган, Дехқун-нам бўлса аёл, уч боланинг онаси, сеҳргарлигини ташлаганига неча замонлар бўлиб кетган, Сосун подшоҳлигининг гурзисини кўтариш кимнинг чекига тушарқин? Ким чақин қилични қўлга олишга журъат қиларқин?..

Верго отасининг гурзисини кўтаришга ҳаракат қилиб кўрди. Бироқ қанча уринмасин, ўрнидан қимирлата олмади, қайтага, чурраси тушиб майиб бўлиб қолди. Оғон ҳали ёш, Мгер бўлса ундан ҳам кичик, ҳали гўдак эди. Уни Мисрмаликка кўрсатишмади. Жалолий дулдулни бўлса қоронғи бир отхонага боглаб, эшигу дарчаларини дой чаплаб суваб ташлашди.

Шундай қилиб шуҳрати оламга таралган Сосун мамламати раҳнамасиз, жонкуяр бир ағасиз қолиб кетди.

Мисрмалик келиб Сосунни жапг-жадаленз босиб олди, юрт бошига бож солиб, шундай деб эълон қилди:

Ҳар йили менга элтгайсиз сон-саноксиз мулку мол:
 Қирқ идишда лиқ тўла кумуш бўлсин бамисол,
 Қирқ идишда олтин-зар ярақласин, олсин кўз,
 Қирқ соғин сигир бўлсин, қирқта бўқирган ҳўкиз,
 Қирқта хотин туяга юк ортмоқ учун керак,
 Қирқта сал бундайроғи ун тортмоқ учун керак.
 Қирқта қиз бўлсин гўзал, ишратга хўп ҳушим бор,
 Қирқта бузоқ, қирқта от бўлсин барчаси зотдор.

Мисрмалик Сосун юртига шундай солиқ солди-ю, кейин лашкарларини эргаштириб яна ўз мамлакатига қайтиб кетаверди.

Арманистон бир вақтлар араб халифалигига бож тўлар эди, энди Арманистон Мисрмаликка бож тўлайдиган бўлиб қолди.

Орадан анча-мунча вақт ўтди.

Кунлардан бир кун Кери-Торос Сосун князларини чақирди-да, катта кепгаш ўтказди ва уларга қарата:

— Сосунга подшолик қиладиган одам Саносарнинг зурриётидап бўлиши лозим. Қани унинг болалари, сизлар нима дейсизлар?— деб мурожаат қилди.

Бунга Огон бақироқ ўрнидан туриб шундай деди:

— Верго! Сен ичимизда каттамызсан, шоҳлик тожини аввало сен кийишнинг керак.

— Удалолмайман,— деди Верго гапнинг пўскалласини айтиб.— Чуррам тушган.

— Ундай бўлса, ким ҳокимлик қилади?— сўради Кери-Торос.— Огон билан Мгер ҳали ёш, удалай олмайди.

Унис у деди, буниси бу деди, тортиша-тортиша охири Кери-Торос туриб яна шундай таклиф киритди:

— Менинг фикрим шуки, биродарлар, болалар ўсиб улгайгушга қадар Сосун юртини уларнинг опалари Дехқун-цам бошқариб турсин.

Шундай қилиб ҳамма бир огиздан Дехқун-цамни подшо қилиб кўтаришди. Дехқун-цам отхонадан Жалолий дуудулни олиб чиқди, унга садаф қадалган эгар-жабдуқни урди, пўлат жипловни кийдирди. Ўзи Саносарнинг кийимларини кийди. Чақин қилични қўлига олиб, кўкрагига қалқон тутди, кейин бир сакраб отга минди. Чунки Сосун тоғларини томоша қилишни, Сосун мамлакатини ўз кўзлари билан кўриб чиқишни кўнгли тусаб қолганди-да.

Сосун маликасини бир кўриб қолиш учун бутун халқ кўчага чиқди. Дехцун-цам Саносар ўлганда бери ҳали қуёш юзини кўрмаган, остона ҳатлаб кўчага чиқмаган эди.

Дехцун-цам йиғилганлар билан сўрашиб, отнинг бошини қўйиб юборди.

Йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, охири Саносар билан Багдасар қониб-қониб сув ичган чашма бошига етиб борди.

Ўша ерда отдан тушиб, отнинг бошидан сувлигини чиқарди, жонивор бирпас ўтлаб олсин, деб қўйиб юборди. Ўзи бўлса, чашманинг бошига ўтириб овқатланди, қониб-қониб сувдан ичди. Отни ҳам суғорди. Кейин бирпас мириқиб дам олай деди-ю, кўм-кўк майсанинг устига чўзилиб ухлаб қолди. Чунки от ҳам, ўзи ҳам юравериб-юравериб обдан ҳолдан тойган, озиб-тўзиб бир ҳолатда бўлиб қолган эди-да.

Бир маҳал Дехцун-цам уйғониб мундоқ қараса, дулдул ҳам, ўзи ҳам семириб йўғон тортиб кетибди, бир кучига ўн куч қўшилибди. Дехцун-цам бундан ҳайрон бўлиб қолди. Отни миниб уйга қайтиб келди-ю, уйдагиларга бошидан кечирган мана бу синоатни бир бошдан гапириб берди.

— Бунинг нима ажабланидиган жойи бор? — деди Керри-Торос. — Саносар билан Багдасар ҳам ўзларининг баҳодирона куч-қудратини ўша чашмадан олган-да. Булоқнинг бундай мўъжизавий қудрати муқаддас китобларда битилган.

Мгер етти ёшга тўлди, бўйи етти кангун¹га етиб борди. Онаси уни ўқшга берди. Мгер зеҳни ўткир бола эмасми, тезда бор илмларни мпридан-сиригача ўзлаштириб олди.

Кунлардан бир кун у онаси Дехцун-цамга қарата шундай деб мурожаат қилди:

— Онажон! Кичкинаман деб умр бўйи юравераманми элди? Рухсат бер, катталардек отга миниб овларга чиқай, тоғи тошларни кўрай, одамларга қўшилиб юриш-туришни, муомалани ўрганай, одам таний, уларга ўзимни кўрсатай, қачонгача катакда тиқилиб ётавераман!

— Болажоним! — деди она. — Ҳали ёшсан, бундай ишлар ҳозирча қўлингдан келмайди. Яна озгина сабр қил.

¹ К а н г у н — узунлик ўлчови. Бир кангун тахминан эллик сантиметрга тенг келади.

Катта бұлганингдан кейин хоқлаган ишингни қилаверасан.

— Йўқ, ойижон!— эътироз билдирди Мгер.— Уйимизда биттаям эркак йўқ. Девлар ҳужум қилиб, уй-жойимизни вайрон қилиб ташлаши мумкин. Шунинг учун мен ҳозирданоқ машқ қилиб, душман билан олишинга шай туришим зарур.

Дехқун-цам қараса, ўглини шаҳдидан қайтара олмайдиган. Шундан кейин:

— Майли, ўғлим, бора қол!— деди.

Мгер қўлига ўқ-ёйни олди-да, ов қилиш учун тоғ-тошларга чиқиб кетди.

Шу кундан бошлаб Мгер овга қаттиқ қизиқиб қолди. Оти бұлганидан тоғу тошларни пиёда кезиб чиқди.

Қунлардан бир кун Мгер тулкилар кетидан узоқ қувди. Тутолмай роса овора бўлди, ҳарсиллаб жонни ҳалқумига келди, оёгида қилча мадор қолмади. Барибир биттасини ҳам тутолмади. Қун кеч бўлгандан кейин ҳориган, чарчаган кўйи аччиқланиб уйга қайтиб келди-ю, камонини отиб юборди.

— Ҳа, болакай, хафа кўринасан, нима бўлди?— деб сўради Кери-Торос.

— Эҳ сўраманг, амакижон!— жавоб берди Мгер.— Тулкисиям қуриб кетсин. Ҳеч тутқич бермайди. Тинка-мадоримни қуритди.

Мгер бу вақтларга келиб анча тўлишган, оёқларини вўрға кўтариб босар, зўр-базўр югурар эди.

— Қизиқ бола экансан!— деди завқланиб Кери-Торос.— Оббо сосунлар тентаги-ей! Одам боласи ҳайволларни қувиб тута оларканми ҳеч замонда?

— Ундай бўлса, нима қилишим керак, амаки?

— Битлис шаҳрида Горгик деган бир тоғанг бўлади,— жавоб берди Кери-Торос.— Унинг қирқта оти бор. Боргин-да, битта яхши отини сўраб ол. Битта оти камайса ҳеч нарса бўлмайди. Ана ундан кейин отни миниб олиб бемалол овингни қилаверасан.

Эрталаб тонг ёришар-ёришмас Мгер ўрнидан турди-ю, онасига:

— Онажон! Менга йўл озиги бер, Битлис шаҳрига бораман,— деди.

Мгер иккита конни белига тугиб, қўлига катакон сўйилни олиб:

— Битлис шахри қайдасан? Қучогингни оч, кетяи-ман! — деб йўлга тушди.

Юра-юра охири Битлис шахрига етиб борди.

Кўчада бир тўда бола чувиллашиб ўйнаб юришарди. Болалар бундоқ қарашса, бир тўсинни елкасига қўйганча баҳайбат бир одам келаётибди.

— Вой-вуй! — ҳайрои қолишди болалар. — Бундақанги катта одамни умримизда биринчи кўришимиз. Елкасига тўсин қўйиб кетяпти-я!..

Мгер уларга яқинроқ келиб.

— Ҳов болалар! Князь Горгикнинг уйи қаерда? — деб сўради.

Болалар чувиллашиб Мгерни ўраб олишиб:

— Биз бошлаб борамиз, — дейишди.

Болалар Мгерни князь Горгикнинг уйига олиб борди.

Мгер сўйилгани деворга тираб қўйиб ичкари кирди.

Князь Горгик бу вақтда ўзининг князь биродарлари билан суҳбатни чортанг қилиб ўтирарди. Мгер икки букилиб таъзим қилган эди, Горгик унга эътибор қилмади, сазомига алик ҳам олмади. У ҳаммадан юқорида, тўрда эди. «Ҳа, ўша одам тоғам бўлса керак», деб ўйлади Мгер. У князга яқин келди-да, қўлини олиб кўришди. Кўришганда тоғасининг бармоқларини салгина сиқиб қўйди. Шу сиққаннинг ўзидаёқ Горгикнинг қўллари етти бўғинидан синиб кетгандек қасир-қусир қилиб кетди.

Мгернинг куч-қудратига ҳайрон қолган Горгик:

— Ҳўш, азамат, қаерлардан сўраймиз? — деб қўйди.

— Мен синглингнинг ўғли — жиянинг бўламан, — деб жавоб берди Мгер.

— Отанг ким?

— Саносар.

— Ҳа, шундай дегин. Эсим қурсин, кечирсинлар, маъзур тутсинлар!

Мгернинг кучини синаб кўрган тоғаси мулозаматни жуда қуюқ қилиб юборди. Мгер ўтириб дам олди, олдига дастурхон ёзиб, овқат қўйишди. Мгер овқатланиб қорнини хўп тўйгазиб олгандан кейин тоғаси:

— Отинг нима, жиян? — деб сўради.

— Мгер.

— Мгер ўғлим! Менинг юртимга нима юмуш билан келдинг?

— Тоға! — деди Мгер. — Мен шу қадар семириб кет-

димки, овга чиққанимда ҳайвонларни қувиб етолмаётибман. Шунинг учун битта яхши от берсанг, деб келган чогим.

— Битта от нима бўлибди,— деди князь Горгик.— Унта отим сендан айлансин.

Эрталаб вонуштадан кейин тогаси:

— Мгер, бор, отхонага кириб кўр. Қирқ отим қантариғлиқ турибди. Таплагин-да, қайси бири кўнглингга хуш келса, ўшани эгарлаб олавер,— деди.

— Ахир, отаси унга Жалолий дулдулни мерос қолдирган-ку,— деди меҳмонлардан бири.

— Жалолий дулдулни минишга ҳали унга йўл бўлсин,— деди Горгик.

Мгер отхонага кириб борди. Қараса, узун отхонанинг икки тарафида йигирматадан қирқта от боғлоғлиқ турибди. Мгер бориб отларнинг белига қўлини қўйиб кўра бошлади. Лекин қайси бирининг белига қўлини қўймасин, отнинг бели букилиб, қорни ерга тегиб кетаверди.

Мгер қирқта отни шу зайлда кўриб чиқди-ю, ҳафсала-си пир бўлиб кетди.

— От бўлгандан кўра ўлгани яхши барининг!..— деди ўзига-ўзи.— Қайси бирининг белига қўлингни қўйма, бели эгилиб, қорни ерга тегиб кетаверади-я. Булардан биронтасиям мени кўтара олмайди.

Мгер умидини узиб энди ташқарига чиқай деб турганида икки ёшли жунлари ўсиқ тўпори бир тойчоқ кишнаб отхонанинг у бошидан-бу бошига ўйноқлаб бориб келаверди.

«Шунча отнинг ичида биронтаси ҳам тўғри келмади,— деди Мгер,— энди мана шу турқи совуқ тойчоқни бир уриб ҳаром ўлдираман-да, бор-э, деб кетавераман».

Мгер тойчоқ яқинига келди-да, забардаст мушти билан белига қараб биттани туширди. Лекин тойчоқнинг бели спниш уёқда турсин, кишнаб осмонга сакраб юборди, йигирмата отни телиб майиб қилди, икки оёқлаб тош деворни тенган эди, туёқларидан учқун сачраб кетди. «Агар от зоти мени кўтарадиган бўлса, фақатгина мапа шу тойчоқ кўтаради, бошқа биронтаси ҳам кўтара олмайди!— деб ўйлади Мгер.— Мен ўз кучимни жуда яхши биламан. Ҳалиги муштимнинг зарбига той тил тортмай ўлиши керак эди. Ваҳоланки кишнаб, ўйноқлаб кетди. Агар берса, Горгикдан мапа шу тойни сўраб оламан. Бермаса қуруқ кетавераман».

Мгер князнинг кўшигига қайтиб келиб бўйинини эгиб тураверди.

— Ҳа, Мгер! Нима бўлди?— деб сўради князь Горгик.— Тапладингми?

— Тоғажон!— деди Мгер.— Қирқта отинг ўзингга буюрсин. Уларга тегिशга қўлим бормаяпти. Сендан илтимосим шу, отхонада уёқдан-буёққа югуриб-ўйноқлаб юрган жунлари ўсиқ бир тўпори тойчоринг бор экан, ўшани менга совға қилсанг.

— Мгер жияним!— деди тоғаси.— Мен одамларнинг юзига қарашга номуо қиламан. Мен ҳам юртда атоқли одамман, кимсан — князь Горгикман. Шундан-шунга битта от деб бўйинини эгиб келибсану сенга қандайдир бир кўримсиз тойни бериб юбориш менинг шаънимга тўғри келмайди. Одамлар нима дейди? «Мгер князнинг олдига қаёқлардан от сўраб келган экан, князь яхши отларидан биттасини беришга оғринди», демайдимиз?

Мгер ўз сўзида туриб олди.

— Тоғажон! Менга шу той маъқул тушиб қолди. Ҳа, шу тойингга кўнглим суст кетди. Берсанг, мана шу тойингни олай, бўлмаса, бермадинг-да, дейману, Сосунга қуруқ қайтиб кетавераман.

— Ихтиёр ўзингда, болакай!— деди князь Горгик.— Агар той маъқул бўлса, олиб кетавер.

Мгер тойни отхонадан олиб чиқди. Арқон сўраган эди, олиб келиб беришди. Мгер тойнинг оёқларини жуфтааб боғлаб орасидан сўйилгани ўтказди-да, тойни елкасига ташлаб олди.

— Хайр, тога! Худо омадингни берсин!

Мгер хайрлашиб йўлга тушди.

Битлис болалари бўлса унинг орқасидан чувиллашиб югуриб, маохара қилишар, тентакни қаранглар, отни миниб олиш ўрнига кўтариб кетяпти деб, қийқиришиб кулишарди.

Мгер бўлса ўзини эшитмаганга олиб индамай кетаверди.

Мгер шу алфозда Сосунга кириб келди. Керп-Торос қараса қандайдир беўхшов тойни ортмоқлаб Мгер келатибди.

— Ҳа, болам!— деди у.— Нега бу тойни кўтариб келясан? Нима, князь Горгик сендан бир отини аядимиз?

— Керп-Торос!— деди Мгер.— Князь Горгикнинг ростдан ҳам қирқта оти бор экан. Лекин қирқтаси ҳам от эмас.

қирчанғи экан. Истаганингнинг белига бир урсанг бели-букилиб, қорни ерга тегиб кетаверади. Менга фақат мана шу тойчоқ тўғри келади.

— Бунинг бошқа отлардан нимаси яхши экан?

— Эҳ, Кери-Торос, бунинг қанақа той эканлигини билмайсан. Белига қараб залвар билан бир мушт туширгал эдим, жопиворнинг бели букилиш уёқда турсин, осмонга сапчиб-ўйноқлаб ўнта отни майиб қилди. Тош деворни төпган эди, туёқларидан ўт чақнаб кетди.

— Оббо болакай-е!— деди ҳаяжон билан Кери-Торос.— Ундай бўлса, тойнинг хашаки отлардан эмас экан. Сенга айтсам, Жалолий дулдулнинг наслидан экан. Менга бер буни, ўзим парвариш қиламан. Уч йилда қайтиб берман, ана ундан кейин миनावерасан.

Ҳаш-паш деганча орадан уч йил ўтиб кетди-ю, Мгер отига минди. У бутун Сосун мамлакатини отда кезиб чиқди. Йўлда қанчадан-қанча кийикларни учратди, қанчадан-қанча ваҳший ҳайвонларга дуч келди. Ҳаммасини ўлдираверди, гўштини Сосун халқига олиб келиб бераверди.

Мгер ўз халқини етти йил ов билан боқди.

II

Мгер—шер кушандаси

Нима ҳам бўлди-ю, Сосуида дон-дуннинг нархи кўтарилиб кетди. Халқ очликдан ўла бошлади. Шаҳар халқи Мгернинг олдига келиб, дарвоза олдида тўплалиб унга:

— Мгер! Очликдан ўляпмиз. Худо ҳаққи, бизга ёрдам бер! Осмонда худодан бўлак папоҳимиз бўлмаса, ерда сендан бўлак мадақоримиз йўқ,— дейишди.

— Нима қилишни билолмай қолдим,— деди Мгер.— Бориб Кери-Торос билан маслаҳатлашиб кўрай-чи, нега юртда бундай қимматчилик бўлиб кетди, нима деркин.

Мгер Кери-Торосни чақирди.

— Амаки!— деди у.— Сосун юртида думалаган дон қолмабди.

— Қўзичоғим, мен нима ҳам қила олардим?— жавоб берди Кери-Торос.— Омборим бўшаб, шиншийдам бўлиб қолган. Балки сизларнинг омборларингда ҳали у-бу бордир?

— Бизда ҳам дон қолмади. Халқ очдан ўлмоқда. Амаки, нега юртимизда очарчилик бўлиб қолди. Сабаби нима? Экин-тикинга нима бўлган, дўл уриб кетдимми. ё бўлмаса гармсёл куйдирдимми, ёки ҳосилни шамол учириб кетдимми? Нима бўлди, айт!

— Йўқ, ҳеч нарса бўлгани йўқ, — деб жавоб берди Кери-Торос. — Биз сосунликлар. ер ҳам ҳайдамаймиз, ёкин ҳам экмаймиз. Яйловларда эшак, хачир, эчки-ю, қўй-қўзилар боқамиз, уларни кўнайтириб тирикчилигимиз ўтади, касбимиз шу. Дон-дун билан эса бизни Шом билан Ҳалаб мамлакатлари таъминлаб туради.

— Ундай бўлса, нега улар дон олиб келмай қўйишди?

— Тоғда одамхўр шер пайло бўлиб қолибди. Унинг дастидан ҳеч ким на уёққа, на буёққа ўта олади. Мана шунинг учун ҳам уч йилдан бери биронта тирик жон на Шом, на Ҳалабга бора олади. Ё у ерлардан Сосунга кела олади. Шердан қўрқишади, ҳужум қилиб бурда-бурда қилиб ташлайди, деб юрак бетлашмайди. Мана шунинг учун ҳам юртимизда дон-дун қуриб кетди. Нарх-наво кўтарилиб халқ очдан ўлмоқда.

— Одамхўр шер деганинг нимаси? — сўради Мгер.

— Шунақа бир ваҳший ҳайвон бор. Уни ҳайвонлар шоҳи дейишади.

— Одамни қандай қилиб ейди, узоқда турибми ёки яқин боргандами?

— Албатта, олдига яқин борганда ейди-да.

— Пону шароб, халлоқи олам номига қасам ичиб айтаманки, эртага эрталабоқ ўша одамхўр шер билан курашини учун йўлга чиқаман! — деди Мгер.

— Борма, Мгер, сени бурда-бурда қилиб ташлайди!

— Йўқ, бораман дедимми, бораман, шер билан олишаман!

Каллаи саҳарлаб, отга мина оладиган одам боласи борки, шер билан олишиш учун кетаётган Мгерга эрганиди.

Мана, узоқда шер кўринди. У думи билан ерни ҳар урганда осмонга чап-тўзоп кўтариларди. Баҳайбат шер соқин-аста Мгер билан унинг орқасидан келган одамларнинг қаршига келиб чунонам ўкириб юбордики, овози чор атрофини тутиб, тоғ-тош, даралардан акс садо берди.

— Пону шароб, халлоқи олам номига қасам ичиб айтаманки, — деди Мгер халққа қараб, — кимда-ким қилич

биламини ёки бўлмаса гурзи биланми шерга ҳужум қилгудек бўлса, шерни қўйиб ўша одамни ёриб ташлайман. Мени она туққан, худди шундай, шерни ҳам. Шерда на қурол бор, на яроғ. Шундай бўлгандан кейин, мен ҳам қурол-яроғимни ташлайман. Шер билан яккама-якка қурол-яроғсиз олишаман.

Мгер қўлидаги қурол-яроғини улоқтириб, енгини шимарди-да, пону шаробни ёд айлаб шерга ташланди-ю, олишиб кетди. Мгер бир қўли билан шернинг устки жағини ушлади, иккинчи қўли билан настки жағини ушлади-да, оғзини йириб туриб бир тортган эди, шер оғзидан йиртилиб иккига бўлиниб тушди. Баҳодир шернинг бир бўлагини чап тарафига, иккинчи бўлагини ўнг тарафига ирентиб ташлаб тураверди.

Мгернинг жасорати ҳақидаги хабар бир зумда Дехқунцамнинг қулоғига етиб борди.

— Суюнавер, онахон,— дейишди унга,— ўглинг Мгер шерни икки нимта қилиб ташлади.

Шундан кейин одамлар Мгерга жуда ваҳимали лақаб қўйишди. Уни шер қушандаси, деб атай бошлашди.

Мгер халойиқ билан бирга Сосунга қайтиб келди.

Сосун халқни бир жойга йиғилди-да, маслаҳатлашиб, яна Мгернинг олдига келишди.

— Шер қушандаси Мгер!— дейишди улар.— Бундан буён бизнинг подшоҳимиз ўзингсан, Сосунга ўзинг подшоҳлик қил.

Дехқун-цам ўглининг пешонасидан ўйиб, шоҳлик хазинасидан қурол-яроғларни, аслаҳа-анижомларни олиб чиқиб Мгерга берди.

— Мгер! Сен Сосун юртининг таянчисан. Шундай бўлгандан кейин буларни кимга ҳам асраб ўтирардим. Ҳаммасини ўзинг ол,— деди.

Ана энди Мгер отасининг қурол-аслаҳаларини олиб, кийимларини кияверди.

Бахмал жомасини кияр паҳлавон
 Кумуш камар билан бел боғланган он.
 Эгилар-да, пўлат этик кияр ул,
 Енида депсинар Калолой дулдул.
 Садаф эгар урар дулдулга аста,
 Тилло юган тақар меҳри ҳавасда.
 Сўнг чақин қиличга қўл чўзар, ана,
 Елкада Ҳарбий хоч турар расмана!

Мгер сакраб отга минди-ю, Сосун тоғларига қараб ўқдай учиб кетди. Мамлакатининг ерларини ўз кўзи билан кўриб айланиб келмоқчи бўлди.

Мгернинг довруғини эшитган душманлари уни кўрибоқ ўзларини енгилган ҳисоблашди, Сосун тоғларини ташлаб ўз юртларига қочиб қолишди.

Энди Сосуннинг ўз паҳлавон йўлбўшчиси, жонкуяр ҳомийси бор эди.

III

Армуғон

Мгер Сосуннинг шоҳи ва ҳомийси эди-ю, бироқ ўзи бўйдоқ эди.

Кунлардан бир кун Кери-Торос ҳамда бошқа князлар Дехцун-цамининг олдига жам бўлиб шундай дейишди:

— Дехцун хоним! Маана, Саносарнинг ўғли катта бўлиб балоғатга ҳам етди. Энди сену бизга унинг бошини иккита қилиб қўйиш ҳам фарз, ҳам қара.

Дехцун-цам уларга шундай жавоб қилди:

— Менинг ўзим ҳам бу тўғрида ўйлаб юрувдим. Ўғлим Мгерга қайлиқ топинглар. Шаҳардан бўладими, қишлоқдан бўладими, майли, ишқилиб, эсли-ҳушли қиз бўлса бўлгани.

Князлар, кимнинг қизи Мгерга муносиб экан, деб кенгаша бошлади.

Ниҳоят, Кери-Торос туриб шундай таклиф киритди:

— Маназкертга борайлик! Шоҳ Теваторосга меҳмон бўлайлик. Унинг тўзалликда тенги йўқ бир қизи бор. Оти Армуғон. Ўшанга унашайлик-да, Мгерга олиб берайлик-қўяйлик.

Кери-Торос билан Огон бақироқ кўнгилга ёқар ўз яқинларидан бир неча баҳодирни ёнга олди-ю, отларига мининиб совчи бўлиб Маназкерт қалъасига қараб йўл олишди. Юра-юра Маназкерт дарвозасига етиб келишиб тўхташди.

— Шоҳ Теваторос уйдаими?— деб сўрашди.

— Йўқ,— дейинди уларга,— Теваторос Ван шаҳрига кетган.

Совчилар отларининг бошини қўйиб понуштага яқин Ван шаҳрига етиб келишди.

— Шоҳ Теваторос шу ердами?— деб сўрашди.

— Йўқ,— деб жавоб беришди.— Шоҳ Теваторос қалъанинг пойдеворини қўйди-ю, понушта қилиб Арзирумга кетди.

Совчилар Арзирумга йўл олишди. Бориб:

— Шоҳ Теваторос шу ердами?— деб сўрашса:

— Шу ердайдди, лекин қалъага пойдевор қўйди-ю, тушликни қилиб Карсга равона бўлди,— дейишди.

Совчилар отларининг бошини қўйишиб Карсда ҳозир бўлишди.

— Шоҳ Теваторос шу ердами?— деб сўрашди.

— Йўқ,— дейишди уларга,— қалъага пойдевор қўйди-ю, кечки таомни еб Маназкертга қайтиб кетди.

Теваторосга Кери-Торос ва Оғон бақироқ ўз азаматлари билан меҳмон бўлиб кетяпти, деб маълум қилишди.

Теваторос ҳам мулозим юбориб меҳмонларни қарши олди, князлар учун алоҳида, баҳодирлар учун алоҳида хоналар ажратиб қўйдирди.

Мулозим уларни ўз хоналарига олиб кириб яхшилаб виёфат қилди, қоринларини тўйдирди.

Шундан кейин шоҳ уларга мурожаат қилди:

— Кери-Торос, Оғон, сен ҳам, хуш келибсизлар! Биз тарафларга қандай шамол учирди?

— Дунё тургунча тургин, шоҳ!— деди Кери-Торос.— Сиз билан қариндош бўлсак деган ниятда келгандик.

— Қандай қариндош?

— Сенда яхши қиз бор экан, бизда ёмон ўғил бор, оти Мгер. Икковининг бошини қўшсагу илгари узоқроқ бўлсак, энди яқинлашсак, девдик.

— Мгергами? Унинг ҳақида эшитганим бор! У кимнинг ўғли асли?

— Саносарнинг ўғли, Оғоннинг укаси бўлади.

— Кери-Торос!— деди шоҳ.— Сизлар иззат-ҳурмат қилиб эшигимни қоқиб келган экансизлар, бошим осмонга етди. Иззат-ҳурмат ҳар қандай қудратдан ҳам кучлироқ. Мен Мгердан бир қизим эмас, ўн қизим бўлса ҳам аямайману, лекин бошимга мусибат тушган. Қизим Армуғон мана етти йилдирки, Хлат шоҳи Оқ Девга банди бўлиб, азоб чекиб ётибди. Майли, Мгер қўлидан келса, Оқ Девнинг чангалидан қизимни қутқарсин-да, никоҳлаб олаверсин, бу унинг жасоратига мукофот бўлади!

Теваторос худди шу ерда совчилар билан гаплашиб тураверсин-да, биз Оқ Дев ҳақидаги ҳикояни бошлайлик.

Хлат шоҳи Оқ Дев Мгернинг оламга ёйилаётган шуҳрати ҳақида эшитиб, ваҳимага тушиб қолди.

— Бугун бўлмаса эртага Сосуннинг мард ўғлони менга хужум қилади-да, Хлатни қўлимдан тортиб олади,— деди.

Шундан кейин Оқ Дев ўтириб бир хат ёзди. Уни паҳлавони Камийга топшириб:

— Зудлик билан Сосунга бор, хатни Мгернинг ўз қўлига бер,— деб амр қилди.

Камий хатни олиб, Сосунга қараб елдек учиб кетди.

Шу куни Мгер тоққа овга чиқиб кетган эди. Паҳлавон Камий қидириб келиб уни топди-ю:

— Ассалому алайкум, Мгер! Улғайиб, якка ўзинг тоғларда ов қиладиган бўлиб қолибсан-да? Сенга шуни маълум қилишим керак: Оқ Дев сени жангга таклиф қилмоқда!— деди.

Камий шундай деб Мгерга қўйнидан Оқ Девнинг хатини чиқариб берди. Хатда, жумладан, шу сўзлар битилган эди:

Мгер! Келиб мен билан жанг қил. Бўлмаса ўзим бориб Сосунни ер билан яксон қилиб ташлайман, одамларингни асир қилиб олиб келаман.

Мгер хатни ўқиб бўлди:

— Яхши! Бориб Оқ Девингга айт, жангга тайёр бўлиб турсин, мен яқин кунларда бориб қоламан!— деди.

Шунда паҳлавон Камий:

— Мгер! Сенга бир илтимосим бор. Важараман, деб сўз бер, кейин айтаман,— деб қолди.

— Мен ўз сўзида турадиган йиғитларданман,— деди Мгер.— Сизлар девсизлар, бизлар эса — Сосуннинг паҳлавонлари, довуракларимиз, инсон наслиданмиз. Биз доим ўз сўзимизда турамыз. Илтимосингни айтавер.

— Биз Оқ Девни жинимиздан ҳам ёмоп кўрамыз. Бориб уни ўлдир. Бизни унинг зулмидан халос қил, умрбод сендан миннатдор бўламыз.

— Илтимосингни бажаришга сўз бераман!

Мгер уйга қайтиб келиб, онасининг қўлидан ўпиб туриб шундай деди:

— Онажон! Оқ Дев менга хат ёзиб, жанг қилишга чақирибди. Қаҳрамонлик жангига фотиҳа бер, оқ йўл тила.

— Нуридийдам, болам!— ворланиб илтижо қилди Дехцун-цам.— Ҳали она сути оғзидан кетмаган гўдак бўлсанг. Оқ Дев билан курашишни сенга ким қўйибди? У дунёдаги ҳамма подшолар ичида энг зўри-ку. Уни қилич чопмайди. Яна бир оз сабр қил, жон болам. Катта бўлганингдан кейин Оқ Дев билан курашаверасан. Жанг қочмайди.

— Йўқ, онажон,— деди Мгер.— Қутиш-ку, мумкин-дир-а, лекин мен Камий паҳлавонга бориб жанг қилганим бўлсин, деб сўз бериб юбордим.

Мгер шундай деди-ю, отасининг жанг либосларини кийди, қурол-аслаҳасини қўлига олди. Жалоллий дулдулни миниб Оқ Дев қайдасан, деб учириб кетди.

Мгер Оқ Дев макон қурган баланд тоққа чиқиб борди. Тоғда баҳор эди, турфа гуллар очилган, ҳаво хушбўй ҳидлар билан тўла, нафас олиб баҳридининг очилади. Шу пайтда Оқ Дев ўз мулозимлари билан тоғ сайлига чиққан эди.

Мгер чанқаб, сув ичгиси келиб булоқ излаб кетди. Бирдан олдидан бир чашма чиқиб қолди, қараса, чашманинг бошида девнинг иккита паҳлавони қўлида қўтос терисидан қилинган катта мешларни сувга тўлатиб ушлаб турибди. Мгер уларга салом бериб:

— Булоқнинг сувидан ичсам майлими?— деб сўради.

— Йўқ,— деб жавоб беришди девлар,— бу чашма Оқ Девга қарашли. Бегона одамнинг келиб сув ичиши мумкин эмас.

— Биродарлар!— деди Мгер.— Жилла қурса бир қултум беринглар, ичаман-да, ўз йўлимга кетавераман.

— Бермаймиз,— дейишди девлар.— Оқ Дев бизни бу ерга соқчи қилиб қўйибди. Кимда-ким келиб сув ичса, шу заҳоти менга маълум қилинглар, деган. Қаттиқ топшириқ берган.

Мгернинг сабри чидамади. Соқчилардан биттасини бир уриб тил торттирмай ўлдирди, иккинчисини ярадор қилди. Ярадори жон ҳолатда қочиб қутулиб қолди.

Мгер қониб-қониб сув ичиб олди-да, кейин ярадор девнинг қонли изидан кета туриб улкан горга дуч келиб қолди, қараса, горнинг ичидан лов-лов олов чиқаётибди. Унинг оғзида эса занжир билан дарахтга боғлаб қўйилган бир гўзал қиз ҳалиги ярадор девнинг қонини артаётибди. Мгер девни ушлаб олди-ю, бошида айлантириб-айлантириб туриб прегитиб юборди. Тоғлар ларзага келиб, чўққилар қулади. Гўзал қизни эса ечиб юборди. Қиз қараса, занжирдан бўшатган одам қадди-қомати келишган паҳлавон бир йигит, шунда уни севиб қолди.

— Оҳ, баҳодир йигит!— деди қиз афсусланиб.— Бу ерларга қуш қаноти билан учиб ўтолмайди, илон ердан ўрма-лаб киролмайди. Сен қандай журъат қилдинг?

— Сен-чи, қандай қилиб бу даҳшатли тоғлар орасига тушиб қолдинг?

Қиз чуқур хўрсинди.

— Сен сўрама, мен айтмай!— деди у.— Мана етти йилдирки, Оқ Девга банди бўлиб азоб чекмоқдаман. Бу аблаҳ бир кунни Маназкертимизга ҳужум қилиб қолди. Мен боғда ўйнаб юргандим. Бирдан бостириб келди-ю, мени боғлаб шу ерга олиб келди. Ўзига хотин қилмоқчи бўлган эди, худо таоло қаердандир менга куч-қудрат ато қилди: дев ўзига бўйсундиролмади — номусимга теголмади. Яқинда бир туш кўрдим. Тушимда яқин кунларда Мгер деган бир паҳлавон йигит келади-ю, сени бандиликдан халос қилади, деган овозни эшитдим.

— Оқ Дев ҳозир қаерда?— деди Мгер.

— Ухлаб ётибди. Бир ухлаганда тўққиз кун ухлайди. Унинг уйғонадиган пайти ҳам яқинлаб қолди.

Мгер от қўйиб ўрмонга кириб борди. Қараса, каттакон бир эман дарахтининг тагида Оқ Дев хурракни чуриллатиб ухлаб ётибди. Унинг уйғонишини кута бошлади. Мгер мард эмасми, уйқудаги душманга ҳужум қилишни номардлик деб ҳисоблади.

Бир маҳал Оқ Дев уйғониб ўрнидан турди, гўшт еб, шароб ичди, қоринни тўйгазди. Кейин уни жуда қаттиқ чанқов босди. Кутиб ўтирди-ўтирди, ҳадеганда мешкобчилари сув олиб келавермади.

«Ҳа, булар бирон-бир паҳлавонга дуч келиб қолган»,— деган қарорга келди у.

Шунда Оқ Дев бўрон отини минди-ю, пишқириб чашманнинг бошига етиб борди. Қараса, каттакон бир эманнинг

тагида тоғдай гавдали бир паҳлавон савлат тўкиб ўтирибди, ёнида эса, бир олов от ўтлаб юрибди.

Буни кўриб Оқ Дев ўкириб юборди.

— Ҳой, одамзод! Бу ерга осмонда қуш қаноти билан учиб, ерда илон қорни билан ўрмалаб киролмайди. Менинг мулкимни оёқ ости қилиб келишга қандай журъат қилдинг?

Мгер унга вазминлик билан жавоб берди:

— Сен Мгерни жангга чақирган эдинг. Мен ўша Мгерман. Кел, бир куч синашайлик.

Оқ Дев Мгернинг номини эшитди-ю, қўрққанидан оёқ-қўли бўшашиб кетди.

— Оббо сен-эй!— деди у таажжубда.— Ундай бўлса хуш келибсан, Мгер, хуш кўрдик. Юр, чодиримга бо-райлик, тонг отгунча маишат қилайлик, уёғи бир гап бўлар.

— Йўқ,— деди Мгер.— Боболарим рақибинг билан бетма-бет келганигда вақтни қўлдан бой бермай жангга кир, деб васият қилганлар.

Шер кушандаси Мгер отга минди. Оқ Дев ҳам ноилож отга минди, иккаласи бир-бирига қарама-қарши кела бошлашди. Баҳодирлар икки кечаю икки кундуз найзабозлик қилишди. Ер уларни кўтаролмай бир қарич чўкиб кетди. Уларнинг жанг пайтидаги ҳайқариқлари, бақириб-чақирришлари тоғ-тош, даралардан акс садо бериб турди. Ниҳоят, найзабозликдан бир иш чиқариша олмагач, паҳлавонлар отдан тушишди-ю, қўл жангини бошлаб юборишди. Мгер Оқ Девнинг қаерини ушласа қўли унинг бадашига худди хамирдай ботиб кетаверди. Фақат учинчи кун деганда кечга бориб Мгер Оқ Девни ўлдирди-ю, Армуғонни орқасига мингаштириб Сосун томон йўл олди.

Мгер Сосунга Кери-Торос билан Огон бақироқ Маназкертдан энди келиб туришганда кириб борди.

Улар қувончининг чек-чегараси бўлмади. Бир зумда қизинг асирликдан қутулди, деган маънода Теваторосга хат йўллашди.

Теваторос бообрў князларини ёнига олди-ю, Сосун томон от чоптирди. Улар Сосунга келишгандан кейин гўзал Армуғонни шер кушандаси Мгерга никоҳлашди. Етти кечаю етти кундуз тўй қилиб юртга ош беришди. Буёу гўшти ейишди, анор майи ичишди, шод-хуррамлик билан ўйин-кулги қилишди.

IV

Мгернинг Мисрмалик билан
қилган жанги

Мгернинг шухрати Мисрмаликнинг қулогига етиб борди-ю, унинг тена сочи тикка бўлиб, вужудини қаҳр-газаб қоплаб олди.

Ахир Сосун унга бож тўлар эди-да!

Мгер бўлса бу ҳақда ҳеч нарса билмаган, Мисрмаликка бож тўламай қўйганди.

Мисрмалик:

— Ҳозироқ Сосунга бориб, Мгерга маълум қилинглар: тайёргарлик кўрсин, мен у билан жанг қилишим керак,— деди.

Мисрмаликнинг чопарлари Сосунга йўл олишди.

— Мгер!— дейишди улар етиб келиб.— Мисрмалик сени яккама-якка жангга чорлапти.

— Яккама-якка дейсизларми?— қайта сўради Мгер.— Нима ҳам дердим, кўнгли шуни хоҳласа, хўп деймиз-да, келаверсин, бир кўрайлик-чи.

— Мгер!— деди Огон бақироқ.— Ҳозироқ отга мингин-да, Мисрга йўл ол, Мисрмалик билан иложи борича мулойимлик билан гаплаш, божни бир оз енгиллат, деб ялиниб-ёлвор. Шунча божни тўлашга қурбимиз етмайди.

— Бай-бай-бай! — деди Мгер.— Худодан қўрқмайдиган банда экансан, Огон ака! Нима учун шу вақтга қадар Мисрмаликка бож тўлашимиз кераклигини мендан яшириб келдинг?

Мгер қурол-яроғни тақди, Жалолий дулдудни миниб Мисрга қараб равона бўлди.

Мисрмалик бу вақтда далада чодирини олдида ўтирган эди. Мисрмалик дев келбатли бир отлиқ ўзи томон келаётганини узоқданоқ кўрди. Отлиқ унинг кўзига шу қадар ҳайбатли кўриниб кетдики, худди улкан бир қаср, бошқа бир қасрнинг устига миниб келаётгандек эди.

Мгер етиб келиб, Мисрмаликка салом берди. Мисрмалик қўрқиб кетганидан Мгернинг саломига алик олиш-

ни ҳам унутиб қўйди. «Наҳотки ер юзида шунақа баҳайбат одамлар ҳам бор бўлса», деб ўйлади ичида. Кейин ўзини қўлга олиб хизматкорларига:

— Отининг жиловидан ушланглар!— деб буюрди.

Хизматкорлар унинг амрини бажо келтиришди. Мгер отдан тушиб қайта бошдан салом берди. Бу сафар Мисрмалик алиқ олиб:

— Қаерлардан сўрасақ, паҳлавон?— деди.

— Сосундан келяпман. Саносарнинг ўғлиман.

— Э... шунақа дегин-а!— деди Мисрмалик.— Бундан чиқди, менинг мулкимда яшар экансан-да, Мгермасми-сан?

Мгер газабланиб кетди.

«Ҳайвон,— деб ўйлади у,— Сосун ерида эмас, «менинг еримда», дейди-я, уялмай-нетмай»,— деб қўйди ўз ўзига, лекин нима бўлмасин Мгер ўзини босди, жуда вазминлик билан жавоб берди:

— Ҳа, мен Мгерман.

Шундан кейин Мисрмалик:

— Нега менга бож тўламай қўйдиларинг? Менинг еримда яшаб туриб, бож тўламаганларинг нимаси?— деб қолди.

— Мисрмалик!— деди Саносарнинг ўғли сиполик билан.— Биз сенинг ерингда эмас, ўз еримизда — Сосунимизда яшаймиз.

— Гап қайтаради-я!— деб бақирди Мисрмалик,— Сосун — сенинг еринг эмас, менинг ерим бўлади.

— Нега гап қайтармас эканман!— бақирди Мгер ҳам.— Сосун — сенинг еринг эмас. Менинг ерим, билиб қўй!

— Сен ҳали мен билан жанг қилгани келганмисан?— сўради Мисрмалик.

— Ҳа, чақирган экансан, мана, келдим.

— Лашкаримиз ҳам урушсинми ё бўлмаса, иккаламиз яккама-якка жанг қиламизми?

— Лашкарларда нима гуноҳ?— деди Мгер.— Яхшики, жанжални иккаламиз ҳал қила қолайлик.

— Тонготарда олишамизми?

— Ҳа, тонготарда,— деб жавоб берди Мгер.— Тонг отгандан кейин иккаламиздан биримиз яксон бўламиз, биримиз даврон сурамиз.

Тонг отиши билан Мгер билан Мисрмалик яккама-якка жангга киришиб кетишди. Аввалига курзибозлик

қилишди. Ҳар бирининг гурзиси уч юз пуддан эди. Жанг овозини машриқ томонда эшитганлар «Момақалди роқ гулдураяпти», дейишди. Мағрибда эшитганлар эса, «Кучли зилзила бўляпти, ҳозир тоғлар қулайди», деб жонларини ҳовучлади.

Мгёр билан Мисрмалик бундай қарашса, гурзи билан бир-бирини енголмайдиган. Ана шунда паҳлавонлар гурзиларини ташлашди-ю, қўл жангини бошлаб юборишди. Ёқалашаверганидан ер худди еттига омон билан ҳайдалгандай инудгор бўлиб кетди. Мгёр ёпи эмасми, куч билан ўзини кўрсатарди. Мисрмалик бўлса, ҳийла билан: барибир Мисрмалик Мгернинг кучига дош беролмади. Секин-аста ҳолдан тояверди. Қараса, енгилиб қоладиган.

— Ҳой, Мгёр Сосуний!— деди охирида.— Мен ер юзида ўзимни яккаю ягона, енгилмас паҳлавон ҳисоблардим. Адашган эканман, мана шунча вақтдан бери олишяпмиз — биронтамизда устунлик сезилмаяпти. Сен ҳам тенги йўқ паҳлавон экансан. Кел энди, ярашайлик. Мен бож олишдан воз кечдим. Сосун энди менга бож тўламай қўя қолсин. Сосун сеники бўлсин, Миср меники. Юртингга жўна, Сосунингга бориб, шоҳлигингни қилиб, айшингни суравер. Розимсан?

— Розиман,— деб жавоб берди Мгёр ҳам.

Мисрмалик сўзида давом этди:

— Кел, тагин бир шартга келичиб олайлик: агар кимда-ким менинг юртимга босиб келса ёки кимгадир мен қўшин тортсам мен билан бир жоп, бир тан бўласан, ёрдамга келасан. Худди шундай, сен ҳам биров билан уруш қилиб қўшин тортсанг, мен жонимни аямайман. Агар ўлиб-ёстиб кетадиган бўлсам, хотиним ва бола-чақаларимни ўз қарамонингга оласан, уволи бўйинингга. Борди-ю сен ўладиган бўлсанг, хотин, бола-чақаларингни мен қарамонимга оламан, етимлик понини егизмайман, юртда кўнглини ўкситмайман. Розимсан?

Икки паҳлавон бу шартга ҳам келишишди. Аҳдидаи қайтган номард деб бармоқларини кесишиб, қонларини аралаштиришди. Мисрмалик Мгерни саройга таклиф қилиб, етти кечаю етти кундуз зиёфат берди. Шунда Мгёр Миср маликаси Исмил хотиннинг ҳусну жамолини кўрган эди.

Мгёр Сосунга қайтди.

Оғон бақироқ уни дарвозада кутиб турганди. Укасини

кўрди-ю, суюниб қучоқлашиб ўпишиб кўришди. Оғон бақироқ:

— Қалай, Мгер, божни бир оз камайтиролдингми? — деб сўради.

— Камайтириш ҳам гапми! — деди ҳаяжонда Мгер. — Мисрмалик яхши одам экан. Бождан воз кечди, бунинг устига йиғилиб ётган қарзларни ҳам ўтиб юборди. «Бундан буён Миср меники бўлсин, Сосун сеники бўлсин», деб танглик қилди. Мисрмалик билан қиёматли ака-ука тутиндик.

Бу гапларни эшитган Оғон бақироқ баттар суюниб ўрнидан турди-ю, укасини бошқатдан қучоқлаб ўпди.

Мгер ҳеч бир шоҳга бўйсунмади. Қўлидан келганча жон куйдириб Сосунни обод қилди, мустаҳкамлади, унинг шуҳратини оламга ёйди.

Мгер қирқ йил Сосунга ҳукмронлик қилди. Шу қирқ йил ичида на биронта дев, на биронта ёв ўлкамизга ҳужум қилиш уёқда турсин, ҳадди сиғиб кўз олайтиришга ҳам ботина олмади.

Сосун осмонидан на бир бургут қапот қоқиб ўтолди, Сосун ерига на бир илон ўрмалаб киролди.

Куни битиб Мисрмалик оламдан ўтди.

Унинг меросхўри йўқ эди. Малика Исмил хотин чиройли, бунинг устига анча ишбилармон аёл эди. У шундай деб ўйлади... «Менга паҳлавон бир эр керак, ўзи ҳам юртни бошқарсин, ҳам бошбошдоқ, қаттиққўл князларни қўрқитиб, босиб тура оладиган, уларни яраштира оладиган бўлсин. Ўтириб бир Сосун шоҳи Мгерга хат ёзмаймакми? Уни бир меҳмонга чақирмайманми? Мендан нима кетди, балки келар, бир амаллаб тегиб олсам, Сосун наслдан бўлмиш бир паҳлавон ўғил кўрсам ажабмас. Дарвоқе, Мисрмалик доим менга: «Исмил! Агарда биз Мгер Сосунийнинг қонидан томиримизга қуймасак, байталларимизни унинг отидан қочириб олмасак, Мгернинг авлодлари бизнинг авлодларимиз бошига кўп қора кунларни солишлари, бинобарин, уруг-авлодимизни ер юзидан суңуриб ташлашлари мумкин», деб уқтиргани уқтирган эди-ку, ахир!

Исмил хотин ўтириб ширингина бир хат ёзди. Кейин белбоғи билан чойшабини олиб иккита паҳлавонни чақирди-да, уларга шундай деди:

— Ҳозироқ отга мининглар, Сосун томон учинглар. Мана буларни Мгерга элиб беринглар, кейин унинг қулогига, сени Исмил хотин ўз хобгоҳига лутфан таклиф қиляпти, денглар.

Миср паҳлавонлари зудлик билан Сосунга етиб келишди. Мгерга хат билан бирга Исмил хотиннинг белбоғи ҳамда чойшабини қўшиб топширишди.

— Исмил хотин сени ўз хобгоҳига чорляпти,— дейишди улар.

Мгер хатни ўқиди. Унда шундай сўзлар битилган эди:

Мгер! Сенга белбоғим билан чойшабимни юборяпман. Келиб Мисрни ўз ҳукминга ол. Еринг Сосун эди, энди Мисрнинг ҳам султони бўл. Сен Мисрмаликка хотинингни ҳимоямга оламан, ўрнингни билдирмайман, деб ваъдалар бергандинг. Агар чақиримга келмасанг, бу хотинлигинг, мendan ҳам ожизлигинг бўлади. Унда чойшабимни ёпиниб олгин-да, юртингдан чиқмай тухум босиб ётавер.

— Довюрак паҳлавонлар!— деди Мгер.— Уйга кириб дам олинглар, овқатланинглар. Кейин юртингизга бориб Исмил хотинга менинг саломимни етказинглар: Мен сўзимнинг устидан чиқадиган йигитларданман: Қирқ кундан кейин Мисрга бориб, Исмил хотиннинг ҳолидан хабар оламан, қани кўрай-чи, мен унга нима учун керак бўлиб қолибман.

Мгер Миср паҳлавонларини жўнатиб Армуғоннинг олдига кирди-да, унга:

— Хотин! Исмил хотин хат ёзиб мени чақирибди,— деди.

— Борма, Мгер, ҳечам борма!— ялинди Армуғон.— Исмил хотин сени ўз домига илинтирмоқчи. Унга сенинг ҳуснинг эмас, кучинг керак. Сенинг куч-қудратинг унга маълум. Сендан бир ўғил кўриб, Мисрнинг чироғини ёқмоқчи, Сосуннинг чироғини эса ўчирмоқчи бўлган, мана шунинг учун чақирган у кашмири сени. Жон эр, бора кўрма! Исмил хотин деб мени ташлаб кетма, хазон қилма ёш умримни!

— Хотин! Мен Мисрмаликка сўз берганман, — деди Мгер. — Бормаслигимнинг иложи йўқ.

— Борма! — деди Армуғон.

— Бораман! — деди Мгер.

— Борма! — деди Армуғон.

— Борганим борган! — деди Мгер.

— Мгер! — деди ниҳоят хотини. — Шундай бўладиган бўлса, мен сенга бормагин деб ялиниб ўтирмайман. Сосун князларини чақиргин-да, дардингни айт. Борасанми, йўқми, ўшалар ҳал қилсин.

Мгер Сосуннинг бутун князларини, епископларини, архимандриту руҳонийларини чақирди, бор қариндош-уруғларини чорлади, кейин уларга қарата шундай му-рожаат қилди:

— Миср малikasi хат ёзиб мени чақирибди. Хатида «Мгер, Сосунда ҳукмронсан, энди келиб, Мисрни ҳам ўз қўл остига ол», дебди. Мен бир вақтлар Мисрмаликка, агар қуниг битиб ўлиб кетсанг, хотин, бола-чақаларингга етимлик жабру жафосини кўрсатмайман, ўз қанотим остига оламан, деб ваъда бергандим. Энди боришим шарт. Бошқа иложим йўқ. Сизлар нима дейсизлар, шунга?

Оғон бақироқ ўрнидан туриб:

— Мгер! Бориб нима қиласан? Исми — айёр хотин. У Сосунимизнинг ашаддий душмани. Сени алдаб чақир-япти. Бормай қўя қол! Кўриб турибсан, меросхўринг йўқ. Борма, балки худойим сенга орқангда қоладиган, ўр-нингни босадиган биронта ўғил ато қилиб қолар, — деди.

Князлар, руҳонийлар бўлса шундай маслаҳат бе-ришди:

— Дунё тургунча тургин, шоҳимиз! Сени йўлдан уришга ҳаддимиз сизмайди. Сен буюк қудрат эгаси ва доно бир шоҳсан. Мабодо Мисрга боришни лозим толар-кансан, боравер. Бизнинг холис ниятимиз шуки, еримиз кенгайса, бошқа юртлар ҳам қўл остига тобе бўлса. Бир хил подшоҳлар ўзгалар ерини не-не азоблар билан қўлга киритади. Мисрни бўлса, айтишингча, қўш қўллаб бериб турган экан. Шундай бўлгандан кейин нима учун Мисрга бормаслик ва унинг ерларини ўз еримизга қўшиб олмаслик керак! Боравер!

— Мгер, борма! — деди яна Армуғон ялиниб, — Ис-мил хотин мажусий, сен эса хочпарастсан, тўғри кел-майди. Осийлик қилма, борма!

Мгернинг жаҳли чиқиб кетди.

— Бир аёл белбоғини юборса-ю, уни олмаган эркак эркакми, хотиндан хароб-ку!— деди у.— Мен Исмил хотинга эр йигит сифатида сўз бервордим, энди нима деган одам бўламан?

Армуғон:

— Мгер! Мен сен билан тортишиб ўтирмайман. Мен ким бўлибман? Ожиз бир аёлман-да, кучим қаёққа етарди! Боравер! Сени қарғамайман. Лекин билиб қўй, кетадиган бўлсанг, менга отам ўрнига отам, акам ўрнига акам бўлиб қоласан. Мен шундай деб қасам ичаман. Ана шундан кейин қирқ йил менинг тўшагимга киролмайсан,— деди.

Ҳаш-паш дегунча ўттиз тўққиз кун ўтиб кетди. Ваъдага бир кунгина қолди.

Мгер Мисрга жўнаш тадоригини кўра бошлади.

Армуғон-чи? Армуғон бечора нима ҳам қила оларди? Эрининг ўрни устига қора чойшаб ташлаб қўйди. Ичида йиғлаб, сиртида кулиб эрини сафарга узатди.

Мгер Жалолоий дулдулга минди.

Оғон бақироқ, унинг орқасидан югуриб отнинг бўйига осилди-ю, укасига йиғлаб ялина бошлади:

— Кетма, Мгер! Мгержон, кетма! Сосуннинг чироғини ўчирма! Миср маккорасининг макрига учма, у сени алдайди!

Мгер қараса, Сосундан чиқиб кетишнинг ҳечам иложи йўқ. Шитоб билан гурзисини бир кўтарган эди, унинг зарбидан шамол кўтарилиб Оғоннинг оёғини чалиштириб юборди. Оғон ерга йиқилиб тушди-ю, ҳушидан кетиб қолди. Буни кўрган Мгер қўрқиб кетди. Отдан сакраб тушиб арасининг кўкракларини уқалади, кейин кўз ёшини оқизиб туриб шундай деди:

— Оғон, акажоним, кўзингни оч! Хафа бўлма, жигарим! Мен худони ўртага қўйиб қасам ичганман. Ўзинг айт-чи, қандоқ қилай? Агар бормасам, қасамимни бузган бўламан ва мени қасам уриб кетади.

Оғон кўзини очди, ўрнидан туриб унга фотиҳа берди:

— Нима ҳам дердим, Мгер! Бора қол! Ой бориб омон қайт! Юрган йўлинг гул бўлсин, худойим дўстга зор, номардга муҳтож қилмасин. Душманларинг нари бўлсин, дўстларинг бери бўлсин.

V

Исмил хотин

Мгер яна отга минди, Ботмон Буға ва Чорбаҳор Камий деган паҳлавонларини ёнига олди-ю, ҳайё ҳайт деб Миср элига қараб равона бўлди. Йўл-йўлакай акасининг илтижолари-ю, хотинининг нолишларини эслаб юраги ёзилиб борди.

Мгер юртидан тонг отар-отмас чиқиб кетган эди, назмозшомда Мисрга кириб келди.

Миср маликаси бўлса, одамларига отда бир соатда босиб ўтиш мумкин бўлган йўлга гилам тўшатди, йўлнинг икки чеккасига шам ёқтирди, ўзи бўлса, пардозандозини ўрнига қўйиб, гажакларини тараб, деразадан Мгернинг йўлига ҳақ деб қараб ўтираверди. Наздида Мгерни бир кўрганда ўзига сеҳрлаб, мафтун қилиб қўймоқчи эди.

Мана, узоқдан ёнида икки йўлдоши билан бир отлиқ кўринди. Отлиқ шундай улкан эдики, кўрган одам худди қалъанинг устига қалъа қўндириб қўйибди, деб ўйларди. Оти бўлса шамолдек елиб келаётибди. «Ҳа, мана шу келаётган отлиқ Мгер Сосунийнинг ўзи бўлиши керак»,— деган қарорга келди Исмил хотин.

Мгер отини елдириб келиб, деразанинг тагида тўхтатди-да:

— Исмил хотин! Нега мени чақиртирдинг?— деб сўради.

— Мгер, сенга нима бўлди?— деди Исмил хотин,— меҳмон ҳам мезбон билан шунақа дағал муомала қиларканми ҳеч замонда? Бундоқ отдан туш, уйга кир, ана унда сенга ҳаммасини бир бошдан сўзлаб берай!

— Йўқ,— деди Мгер,— шу ерда айтавер.— Мени нима учун чақиртирганингни айтмагунишга оёғимни узангидан чиқармасликка аҳд қилганман.

— Сосуликлар ўтаётган ўжар, қайсар бўлади, деб бекорга айтишмас экан,— деди Исмил хотин.— Йўда галати одам экансан-ку! Ер ёрилиб Сосун ернинг тагига кириб кетай деяптими ё бўлмаса уйингда олов ўчиб қолгану ўт олдиргани тутақчи олиб келганмисан, мунча шошасан ахир? Мундоқ отдан туш, саройга кир, унча-мунча тамадди

қилиб ол, ана ундан кейин Сосунингга кетавер, сени боғлаб кўярмидим?

— Йўқ, азизим!— деди Мгер.— Гапнинг нўскалласини гапир. Мендан нима истайсан, шуни айт.

Исмил хотин қараса, Мгер кетиб қоладиган.

— Ҳой бефаросатлар!— деб қичқирди у шунда хизматкорларига қараб.— Нега оғизларингни очиб ағрайиб қолдиларинг? Наҳотки етти йиллик шаробимиз бўлмаса? Ҳозироқ олиб чиқларинг! Бўлмаса Мгер шу ернинг ўзидан қайтиб кетадиганга ўхшаб қолди. Озгина тортиб қолсин.

Хизматкорлар каттакон кўзада етти йиллик шаробдан келтиришди.

Мгер отдан тушмасдан шаробни симирди-ю, боши айланиб қолди.

— Отининг жилловини ушланглар,— деб буюрди Исмил хотин.

Хизматкорлар унинг амрини бажо келтиришди, Мгер отдан тушди.

Исмил хотин югуриб Мгернинг истиқболига чиқди. Саройга бошлаб кириб, атрофида парвона бўлиб яна бир марта:

— Хуш келибсан, Мгержон!— деди.

— Хўш, нега мени чақиртирдийг?— деб сўради кайфи ошган Мгер.

— Чақирганимнинг бонси, юртимни тинчитиб берсанг девдим,— жавоб берди Исмил хотин.— Ҳамма князлар бўйсунди-ю, еттига князь менга итоат қилмайди. Миср подшоҳлиги ҳалокат ёқасида турибди, мана шунинг учун чақирдим.

— Бу бошқа гап!— деди Мгер.— Ҳозир овқатланиб қоринни тўқлаб олайн-да, эрталаб ихтиёримга ўша итоат қилмайдиган князларингни чақиртириб кел. Улар билан қандай гаплашиб қўйишни ўзим биламан.

Мгернинг бу гапидан ўзида йўқ қувониб кетган Исмил хотин кулиб қўйди.

— Мгер! Мен белбоғим билан чойшабимни бериб юборгандим. Бу билан сени ўз хобгоҳимга лутфан таклиф қилгандим. Ҳа, худди шунинг учун чақиргандим аслида.

— Бундай бўлиши мумкин эмас!— деди Мгер.— Хобгоҳингга киролмайман. Чунки мен хочпараст — христианман, сен эсанг мажусийсан.

Исмил хотин кулди.

— Мгер! Мен сени аллақачонлардан бери севаман. Мисрмалик билан яккама-якка олишганиндаёқ юрагимга ўт ташлаб кетган эдинг. Энди менки бўласан. Истасанг-истамасанг барибир менки бўласан. Мен сени шунча йиллардан буён зориқиб кутаман. Мени никоҳингга ол, юртимни бошқариб, душманлардан ҳимоя қил!

Айёр Исмил хотин Мгерни ширин сўзлар билан авради, етти йиллик ўткир шаробдан бериб хўш маст қилди-да, хобгоҳига бошлаб кириб кетиб, муродига етди. Мгер кайфи ошиб донг қотиб ухлаб қолганда, секин-аста сирғалиб қўйнидан чиқди-ю, отбоқарларини чақирди.

— Жалоллийни уюрдаги бияларга қўйиб юборинглар, — деди.

Шу кеча Исмил хотиннинг Мгердан бўйида бўлди. Биялари эса Жалолийдан қочди.

Эрталаб Мисрнинг еттита итоатсиз князларини Мгерга рўпара қилишди.

Мгер уларга ўқрайиб бир қаради-ю, шундай деди:

— Хўш, князчалар, нимага келдингизлар?

Етти князь ер ўпиб таъзим қилишга тушди. Қўрққанларидан довдираб тиллари калимага келмай қолди.

— Князлар! — деди Мгер. — Менинг кимлигим, қанақа одамлигим сизларга балки маълумдир.

— Сен сосунлик шер кушандаси Мгерсан, — деб жавоб беришди бараварига князлар. — Осмонда худою ерда сени биламиз.

— Шундай экан, Исмил хотинга бўйсунасизларми ё йўқми? — деб сўради Мгер.

— Сиз амр қилсангиз албатта бўйсунамиз-да! — дейишди князлар.

Шундан кейин Мисрнинг галаёичи етти князи Мгер билан Исмил хотинга ер ўпиб таъзим қилишди-ю, орқаси билан юриб чиқиб кетишди.

Эртаси кун Мгер кетишга тайёргарлик кўра бошлади, Лекин Исмил хотин Мгернинг атрофида гиргиттон бўлиб шундай қилдики, Мгер ичавериб-ичавериб сархушликдан ўзига келолмади.

Орадан тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соату тўққиз дақиқа ўтгандан кейин Исмил хотин ўғил туғди. Эрининг хотираси учун у ўғлига Мисрмалик деб ном берди.

Исмил хотин Мгерга шароб беравериб кўзини очирмай

қўйди. Шароб кайфи, севги лаззати билан сармаст юрган Мгер Армуғонини унутди, турилган юрти Сосунни эсдан чиқарди, пировард қариндош-уруғу ёр-биродарларидан кечиб юборди.

Кунлардан бир куни Мгер одатдаги сайрдан қайтиб келди-ю, Исмил хотиннинг овозини эшитиб эшикнинг олдида тўхтаб қолди. Исмил хотин боласини аллалаб ухлатаётган эди.

Мисрмалик бургут қушим, ўғлим, ҳай!
Оразингда ғамнинг изини кўрмай, алла!
Миср ўтин ёққил, учқун учиргил,
Сосунликлар ўтин эса ўчиргил, алла!

Бу сўзлар Мгерга жуда ҳам оғир ботди. «Нима қилиб қўйдим,— деб ўйлади у.— Бу юртга келиб Миср оловини ёқибману Сосун оловини ўчирибман-да, э, аттанг».

Мгер Исмил хотиннинг хобгоҳига бостириб кириб шундай деди:

— Исмил! Боланга нималарни ўргатяпсан? Она сути оғзидан кетмаган бир гўдакнинг қулоғига шундай гапларни қуйишга қандай тилинг борди? Болам арман чироғини ўчирсин деган умидда уни бунёд қилганмидим?.. Нега тиржаясан?..

— Нега тиржаймас эканман?— деди Исмил хотин.— Ўғлим, овунчоғим борлигидан хурсандман. Улмайд катта бўлса, менга бутун дунёни қул қилиб беради.

— Шунақамд ҳали!— қичқариб юборди Мгер.— Сосун чироғини ўчирсин учун мендан ўғил кўрганмидинг? Сенингча, боламиз катта бўлгаддан кейин менинг халқимни ўлдирши, сенинг халқингни эса кўкларга кўтариши керак экан-да, а? Шундайми? Билиб қўй, энди бу ерда бир куш ҳам қолмайман, Мисирингни елкаминг чуқури кўрсин! Кетдим юртимга, ўз Сосунимга.

Мгернинг бу сўзларига Мисрмаликнинг беваси шундай деб жавоб берди:

— Мгер! Сендан бир ўғил кўриш орзуйим бор эди. Ниятим Мисрда ҳам қудратли меросхўр пайдо бўлса, Миср чироғи абадий чарақлаб турса дегандим. Шунинг учун ҳам сени чорлаб, етти йил шароб бериб меҳмон қилдим. Мана энди ўз орзуйимга эришдим. Буёғига кўнглингга нима

хуш келса шуни қилавер. Хоҳласанг кетишинг мумкин, хоҳласанг қол, бирга даврон сурамиз.

Бу сўзларни эшитиб Мгернинг ақли яна ҳам тиниқлашиб, чуқур ўйга толди.

«Аттанг, аттанг! Ўзгалар юртига келиб етти йил қолиб кетибман-а! Энди Армуғоннинг кўзига қандай қарайман? Оғон акамга нима дейман? Мана, хомкалла Мгер, кўрдингми? Уларнинг айтганлари тўғри чиқди! Хотиним худонинг зорини қилиб, борма, Мгер, борма деганди-я, мен галварс унинг шунча илтижоларига қулоқ солмадим».

Мгернинг қилмишлари ёдига тушиб, ўз-ўзидан жаҳли чиқиб кетаверди:

«Ўшанда Мисрга келгунча бир уриб оёгимни спидриб қўя қўлсам ўн чандон яхши иш қилган бўлардим-а. Етти йил ўзгалар боғ-роғини сугорибману ўз боғ-роғимни қури-тибман-да. Эҳ, нималар қилиб қўйдинг, Мгер!.. Мисрнинг чироғини ёқдингу Арманистон чироғини эса ўчирдинг!»

Мгер қайғуга чўкиб отига минди-ю, Миср тупроғидан чиқиб бўйини хам қилганча Сосунга йўл олди.

VI

Довуднинг дунёга келиши

Малика Армуғонга:

— Суюнчи бер, малика, Мгер қайтиб келяпти,— деб хабар қилишди.

Армуғон бу сўзни эшитиб эшикларни қулфлади, дарвозаларга тамба қўйдирди, ўзи эса қора кийиниб дераза олдига келиб ўтириб олди.

Мгер етиб келиб қараса, эшикларга қулф солинган, дарвозалар тамбаланган. Атрофда қимирлаган жон йўқ. Мгернинг кўнгли чўкиб кетди. Кейин гурзиси билан дарвозани тақиллата бошлади.

— Бу нима қилиқ? — деди у. — Нима учун ўз уйимнинг эшикларини мендан қулфлаб олдингизлар? Нега ўз уйимга ўзимни киритишмаяпти?

Армуғон деразадан бошини чиқариб:

— Сабаби шуки, Мгер, сен энди менга эр эмассан. Ис-

мил хотинни аъло қўриб мени ташлаб кетган экансан, энди эрим эмассан, дарвозамни қоқиб менга рўнара бўлишни хаёлингга келтирма,— деди.

Мгер саросимага тушиб хотинига ялина бошлади:

— Армуғон, эшикни оча қол, жоним, оч энди!

— Йўқ, Мгер, очмайман,— деди Армуғон.— Мен қирқ йил Мгерни ёнимга қўймайман деб худони ўртага қўйиб олт ичгапман. Энди сен менга ота ўрнига ота, ака ўрнига акасан. Қиз отага, сингил акага равомас. Сен Миср ўчогига ўт қалаб, ўз юртининг ўчоғидаги ўтни ўчириб кетдинг. Энди гуноҳингни ювишинг керак. Бир-биримиздан қирқ йил холи туришимиз жоиз. Шундан кейингина худонинг ҳукми билан яна қовушишимиз мумкин.

Армуғоннинг гаплари Мгерни ўйлатиб қўйди.

— Армуғон!— деди у.— Қирқ йилгача дунёда ким бору ким йўқ, бу жуда узоқ муддат. Бунгача Исмил хотиннинг ўгли ўсади, катта бўлиб, Сосунни ер билан яқсон қилиб ташлайди.

Мгер отдан тушди, дарвозанинг олдига келиб эшикни оч деб, тиз чўкиб Армуғонга ялиниб-ёлвораверди. Лекин барибир кўндиролмади, кўнглини юмшата олмади: хотини ўз сўзида туриб олди.

Мгернинг келгани ҳақида Огон бақироққа маълум қилишди.

— Суюнчи бер, Огон, Мисрдан уканг Мгер қайтиб келибди.

Огон суюниб Армуғоннинг ҳузурига югургилаб қолди.

— Армуғон, менинг оқила келиним! Мисрдан Мгер қайтиб келибди. Ўридан анави қора лаш-лушларингни йиштириб ташла, эшикни оч, ҳукмдорни қарши ол.

Армуғон унга ҳам шундай деди:

— Огон! Сен менинг акам ўрнига акамсан, отам ўрнига отам. Ҳа, биламан, бир фосиқ аёлнинг макрига учган саёқ Мгер қайтиб келди — Мисрга олтин бўлиб кетган эди, занглаган темир бўлиб қайтиб келди. Мен у билан қирқ йил бирга турмайман, деб қасам ичгапман. Онтимни бузсам, мени қасам уради, худонинг олдида гуноҳкор бўламан.

— Ҳеч нарса қилмайди, пошша келин!— деди Огон,— Мен епископларни, руҳонийлару князларни чақириб келаман, улар сени қасамдан соқит қилишади.

Шундай қилиб Огоннинг гапи билан епископлар, княз-

лар, рухонийлар бари йигилиб Армугоннинг хобгоҳига кириб келишди-ю, шундай дейишди.

— Диёнатли маликамиз! Қасамингни қайтиб ол — бу-нинг гупоҳи йўқ. Мгер ер фарзанди, у ҳам инсон, инсон бўлгандан кейин адашади, хато қилади-да. Билишимизча, Мгер қандайдир бир сеҳргарнинг макрига учиб сени ташлаб кетибди, кейин қилиб қўйган ишига пушаймон бўлиб, афсус-надоматлар билан бош эгиб қайтиб келибди. Неча йил у билан бирга турмайман деб сўз олгандинг?

— Қирқ йил, — жавоб берди Армугон.

Шу пайт қари епископ Армугонга юзланиб шундай деди:

— Қизим! Қонун-қоида, шариат-тариқат ўз қўлимизда — епископларнинг қўлида. Биз худонинг продаси билан гупоҳингни ўтиб юборамиз.

Қирқ йилни қирқ ой деб ҳисоб этайлик,

Қирқ ойни-чи — қирқ ҳафта.

Қирқ ҳафтани — қирқ кун.

Қирқ кунни — қирқ соат ҳисоб этайлик.

Рухонийларнинг ичида бир юмшоқ кўнгилли, раҳмд-ли бор эди. Ана ўша рухоний:

— Қирқ соатни бир зум, деб, — сўзни давом эттириб кетди.

Оқ соқол бир епископ ўрнидан туриб Мгер билан Армугонга фотиҳа берди:

— Гуноҳларинг кечирилди! — деди у. — Шу кундан бошлаб икковнинг яна эр-хотинсан. Қўша қаринглар, ўзла-рингиздан кўпайинглар, Сосунга ажойиб паҳлавонлар ҳада этинглар.

— Армугон! — деди Мгер. — Дин пешволари ҳақ гапни гапиришяпти. Энди уйга киргизасанми? Балки худойим бизга фарзанд ато қилиб, Сосуннинг чироғи ўчмай қо-лар.

— Нима ҳам дердим? — деди Армугон. — Эр-хотин кўш хўкиз, деганлар. Эр деган бош бўлса, хотин унинг оёғи, ҳеч замонда оёқ бошининг иштиёрига бўйсунамас эканми? Хобгоҳимга киравер энди, ишончим комил, худо бизга ўғил беради-ю, лекин иккаламиз ҳам қасамни бузганимиз учун қасам уриб ўлиб кетамиз, боламиз эса тирик етим бўлиб қолади.

— Майли, нима бўлса бўлар, худо бизга ўғил берса

бўлгани,— деди Мгер.— Ҳа, фақатгина худойим Мисрмаликнинг устига қўшин тортиб бора оладиган меросхўр ато қилса бўлди, шунинг ўзи бизга кифоя. Ана шунда Сосун чироғи ўчмайди, иккимиз ҳам бу дунёдан хотиржам кўз юмиб кетамиз. Дунёда шунақа хилқат мавжуд: бир туғилмоқнинг бир ўлмоғи бор. Ҳеч ким дунёга устун бўлолганмас. Ўғлимиз ҳаёт экан, руҳимиз, номимиз ўлмайди. Сосун шоҳлиги емирилиб кетмайди.

— Ихтиёр сенда,— деди Армуғон.— Нима бўлса ҳам қасамни бузянимиз-да.

Ана шунда Армуғон билан Мгер бирини бири оғушига олди. Шундай қилиб:

Қирқ йил ўтиб кетди қирқ ой бамисол,
 Қирқ ой — қирқ ҳафта,
 Қирқ ҳафта — қирқ кун.
 Қирқ кун — соат,
 Қирқ соат — лаҳза бамисол.

Армуғоннинг бўйида бўлди. Бундан Мгернинг юраги ёрилиб кетай деди, вужудида қони жўшиб, Жалолий дулдунли минди-ю, Сосун тоғига чиқиб борди. Ишбилармон усталарни чорлади, одамларни ёллади, Армуғон учун ажойиб, гўзал ва бепоён ўрмон бунёд қилдирди. Армуғонга атаб данғиллама сарой қурдирди, ўрмонда ҳар хил қушлар, жониворлар, ҳайвонларни кўпайтирди, бутун ўрмоннинг атрофига мустаҳкам девор олдирди. Кейин:

— Шу бугундан эътиборан мазкур тоғнинг номи Совасар аталсин,— деб фармон берди.

Шундан бошлаб Совасар тоғи шоҳнинг ов қиладиган жойи бўлиб қолди.

Саройдан икки соатли йўлда ажойиб монастырь бино қилдириб, унга «Тоғдаги Биби Марьям макони» деб ном берди. Монастирга роҳиблар, роҳиббачалар, епископлар, архимандритларни кўчириб келди. Монастирнинг ёнига етим-есирлар, кўрлар, майиб-мажруҳлар, камбағал бевабечоралар учун хонақоҳлар барпо қилдирди. Ҳа, шоҳ Мгер кўп хайрли ишлар қилди.

Мана шуларнинг ҳаммаси битгандан кейингина Мгер тоғдан Сосунга қайтиб келди.

Орадан тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соату тўққиз дақиқа ўтди-ю, Сосун маликаси ўғил кўрди. Унга Довуд деб исм қўйишди.

Шундай қилиб Довуд дунёга келди. Довуд дунёга келди-ю, ўз қасамларини бузганлари учун ота-онаси бириккетин дунёдан кўз юмиб кетишди.

Энди Довуд тирик етим бўлиб қолди.

Бундан бутун Сосун қайғуга ботди.

Дехпун-цам бўлса, эгнига қора кийиб ўз хобгоҳининг эшигини ичдан қулфлаб олди-да:

— Гўдак Довуд катта бўлиб то Мгер тахтини эгалламагунча, Сосун шоҳлигининг номини оламга таратиб, чироғини ёқмагунча остона ҳатлаб эшикка чиқмайман, ёруғ дунё юзини кўрмайман! — деб қасам ичди.

Раҳмат ила ёд этилсин
бизнинг сосунлик Довуд,
Халқ мадади, қодир қўли,
баланд дасти зўр Довуд!
Раҳмат ила ёд этилсин
яна бир бор Кери-Торос!
Раҳмат ила ёд этилсин,
содда Оғон бақироқ!
Лаънат ила ёд этилсин
Миср подшоси — Малик!
Лаънат ила эслагаймиз
олчоқ Вергони бизлар!
У сосунлик кампиршони
қуллуқ ила ёдлармиз!
Зар кокилли Дехқун-қамни
эслагаймиз яна шод,
Офтоб жамол Хондутхонни
қойил қолиб эслармиз!
Лаънат ила ёд этилсин
Чимишиқик султон—айёр қиз!
Лаънат-ла... йўқ, раҳмат ила
эсланар Исмил хотин.
Бутун арман кўрк-чиройи
Довудга яна қуллуқ!
Ўтган улуғ боболарга
қуллуқ дейлик яна бор!

Учинчи авлод

*Довуд
Сосуний*

Мана шу билан икки авлод тугади.
Энди Довудлар авлодига ўтамиз
мокслик Ован бахшидан

Биринчи қисм

I

Довуд Мисрда

Шундай қилиб Довуд ота-онасиз тирик етим бўлиб қолди.

Кери-Торос, Довуднинг амакилари: Верго ва Огон бақироқлар бир ерга йиғилишди-да, ўзаро маслаҳат қилиша бошладилар.

Шунда Огон туриб:

— Верго! Довудни қайси биримиз тарбиялаймиз: сени ё менми?— деди.

— Менинг ўз болаларим ўзимга етарли, болага зор жойим йўқ,— жавоб берди Верго.— Ўзинг боқиб ола қол.

Огон бақироқ Довудни ўғил қилиб олди. Нима қилиш керак, Довуд эмадиган бола бўлса, Огон уни қандай қилиб боқа оларди? Огон Сосундаги эмизикли оналарнинг ҳаммасини навбат билан чақирди. Лекин Довуд ҳеч бирининг кўкрагини олмади. Шунда Огон бақироқ хотини Сария хонимга қараб:

— Хотин! Энди нима қилдик? Гўдак очдан ўладиганга ўхшаб қолди-ку,— деди.

— Болани Исмил хотинга жўнат,— деди хотини.— Етти йил Мгернинг қўйида ётди, унинг ҳурмати учун боласини кўкрак сути бериб боқар, ўлибдими?

Огон бақироқ Сосун князларини кенгашга чақирди. Князлар ҳам унга шундай маслаҳат беришди.

— Агар жаҳонда Довудни эмизадиган одам топилгудек бўлса, у ҳам Исмил хотин бўлади. Фақат угина Довудни эмиаши мумкин. Довудни Мисрга бериб юбор.

Мгернинг Чорбахор Камий ва Ботмон Буга деган иккита садоқатли ҳамда қудратли паҳлавонлари бор эди. Огон бақироқ уларни чақириб қўлларига хат билан йўртаклаётган Довудни тутқазди.

— Болани Мисрга олиб бориб, Исмил хотиннинг қўлига тошширинлар, — деди.

Камий билан Буға отларига минишди. Қўлларига йўр-гакланган Довудни олишиб йўлга тушишди. Улар Довудни қўлларида навбатма-навбат кўтаришиб боришди. Чунки Мгернинг боласи тойлоқдай бўлиб, оғирлиги ҳам катта бир одамнинг оғирлигига баробар келар эди.

Ниҳоят, икки паҳлавон юра-юра Миср шаҳрига кириб келишди-ю, йўр-гакланган Довуд билан хатни Исмил хотинга тошширишди. Исмил хотин хатни ўқиб чиқди. Оғон хатда шундай деб ёзган эди:

Синглимиз, ҳурматли келинчагимиз Исмил хотинга етиб маълум бўлсинки, Мгер Мисрдан қайтиб келгандан кейин ўғил кўрган, унинг исмини Довуд қўйган эди. Мана энди Мгер билан хотини ўлиб кетди, бола ҳозир етиб бўлиб қолди. У Сосунда ҳеч кимнинг кўкрагини олмаяпти. Агарда Мгернинг хотирасини ҳурмат қилсанг, сал ўзини тутиб олгунча боласига оналик қил, эмиз. Кейин олиб кетиб ўзим тарбият қиламан.

Исмил хотин ўзича шундай деб ўйлади:

«Мгер менга шунча яхшиликлар қилди. Мен ҳам унинг боласини боқиб олишим керак. Боланинг Сосунда ҳеч кимнинг кўкрагини олмагани жуда яхши бўпти. Уни ўзим эмизамап. Кўкрак сути бериб катта қиларканман, демак, ўзимнинг болам бўлади-да. Ўғлим Малик билан ака-ука тутинишади. Болалар катта бўлгандан кейин иккиси икки ёнда — бири Мисрда, бири Сосунда ҳукмронлик қилишади. Хоҳлашса, бирлашиб бутун дунёга эгаллик қилишади».

Исмил хотин Довудни бир неча кун эмизди. Лекин бир кун у Довудга кўкрагини тутса, бола юзини ўгириб олди, иккинчисини тутган эди, яна юзини ўгириб олди. Гўдак уч кун эммади. Шунда Исмил хотин Мисрмаликни чақириб:

— Чақалоқ уч кундан буён кўкрак олмаяпти, — деди. — Бунақада очдан ўлади-ку. Энди нима қилдик?

— Онажон! — деди Мисрмалик. — Биласан-ку, сосунликларга ўжарлик билан тентаклик отамерос. Бу бола бир кун бериб бизни қон қақшатади. У армани, биз арабмиз. Ғайридинга кўкрагини берма!

— Ўғлим! — деди Исмил хотин. — Бола очдан ўлиб қол-

гудек бўлса, ўзимизни ўзимиз бутун сосуликлар олдида бадном қилган бўламиз. Боқамиз деб олиб қолдикми, номардлик қилмасдан ишни охирига етказиш даркор.

Исмил хотиннинг вазирин шундай деди:

— Буюк маликамиз! Ўзингизни койитманг. Уларнинг юрти қаншоқ, ўлар аҳволда эмас. Сосунда асал билан сарёғ топилмас матоҳми? Ҳар хил ноз-неъматлар топилмайди дейсизми? Ботмон Буга билан Чорбаҳор Камий борсин-да, Сосундан бир меш асал билан бир меш сарёғ олиб келинг. Агарда Сосун асали билан Сосун сарёғини Сосун боласи тановул қилгудек бўлса, мана кўрасан, бола жуда тез катта бўлиб кетади.

Чорбаҳор Камий билан Ботмон Буга Сосунга қараб йўл олишди. Оғон бақироқ уларга бир меш асал билан бир меш сарёғ бериб жўнатди. Азаматлар зудлик билан асал, сарёғни олиб келиб маликанинг олдига қўйишди.

Шундан кейин Исмил хотин Довудни асал билан сарёғ бериб боқа бошлади. Бафармони худо, буни қарангки, шундан кейин бошқа болалар йиллаб ўсса Довуд кун сайин ўсаверди. Довуднинг келбатини кўриб Исмил хотин ҳам ёқтириб қолди, меҳрибончилигини аямади.

«Довуд эсон-омон катта бўлса,— деб ўйлади Исмил хотин ўзинча,— Малик ўғлимга ука ҳамда ёрдамчи бўлади. Кейин иккаласи бирлашиб ўзга юртларни бўйсундиради, ҳатто бутун дунёни эгаллашади».

Довуд чақалоқлигиданоқ шу қадар кучли бўлган эдики, ҳатто бешикка беланганда қўлбоғлар узилиб кетаверди.

Қўлбоғ чидан бермагандан кейин Исмил хотин Довуднинг бешигига занжир тортиб қўядиган бўлди. Лекин Довуд ётган жойида бир чиранса, занжир ҳам узилиб, унинг ҳалқалари чор атрофга отилаверди, саройининг деворига урилиб, девордан учқун сачраб кетаверди. Шундан кейин Исмил хотин маслаҳатлашиб канои толасидан чўзиладиган арқон эшитирди-ю, Довудни мана шу арқон билан бешикка тангиб қўйишадиган бўлишди. Довуд ҳар нафас олганида арқон ҳам чўзиларди-да, нафас чиқарганда яна ўз аслига қайтарди.

Ҳа, энди Мгер қабрда — Довуд бешикда эди.

Ана энди Мисрмалик лашкар тўплаб бориб Сосунга уруш очди.

Сосунни тор-мор келтириб мол-мулкини талади, бож солди. Кўндан-кўч қорамоллар, кўндан-кўч қўй-қўзи-ю,

отларни Мисрга қараб ҳайдади, беҳисоб олтин-кумушга эга бўлди. Кўп одамни асир қилди.

Шундай қилиб Сосун харобалашди. Мисрмаликка яна бож тўлайдиган бўлди. Сосунга эса ҳукмдор қилиб олчоқ Верго тайинланди.

Ҳа, энди Мгер қабрда — Довуд эса бешикда ётарди.

II

Нур билан кураш

Мисрмалик Сосундан талаган ўлжалари билан асирларини Мисрга ҳайдаб келганда Довуд ҳам энди бешикни тарк этган, секин-аста кўчага чиқиб Миср болалари билан ўйнаб юрадиган бўлиб қолган эди.

Кунлардан бир кун Довуд айланиб юриб шоҳнинг боғига кириб қолса, бир тўда болалар ўйнаб юришган экан. Булар князларнинг болалари бўлиб, дарахтларнинг пастки шохларига осилиб ўйнашаётган эди.

— Ҳов болалар, нима ўйин ўйнаяпсанлар?— сўради Довуд.

— Аргимчоқ,— деб жавоб беришди болалар.

Довуд уларга қараб туриб шундай деди:

— Шу ҳам ўйин бўлганими? Қаранглар, менинг аргимчоқ ўйиним мана бунақа бўлади.

Довуд кўп ўйлаб турмади, баланд бир теракнинг учини эгиб ерга тегизди-да, болаларни чақирди:

— Ҳов болалар! Келинглар, «от-от» ўйнаймиз!

Болалар югуриб келишиб теракнинг учига миниб олишди, кейин суюнниганидан:

— Яхши от экан, чу-ҳа, жонивор!— деб чуғурлашиб кетишди.

Довуд теракни эгиб, учини узоқ ушлаб турди-да, ниҳоят қўллари толиб:

— Бўлди, тушинглар! Қўлим чарчади, тушинглар!— деди.

Болалар бараварига чувиллашиб айюҳаннос солишди.

— Йўқ, тушмаймиз, яхши от экан! Нега энди тушарканмиз, тушмаймиз!

Довуд:

— Вой-вой-вой! Қўлларимда дармон қолмади, бўшашиб кетяпти! Тушларинг!— дея ялина бошлади.

— Тушмаймиз, тушмаймиз, тушмаймиз!

Ниҳоят, Довуднинг қўли толиб теракнинг учини қўйворди. Болалар чор атрофга учиб тушди, бирининг қўли синган, бирининг оёғи чиққан, бири боши билан тошга тушиб, ўзидан кетиб қолган.

Болалар казо-казоларнинг фарзандлари бўлгани учун оталари Мисрмаликнинг бошига йиғилиб келишиб тўшопон қила бошлашди.

— Олампаноҳ!— дейишди улар.— Ё сен сосунлик шум етимни бу ердан жўнат, ё бўлмаса, биз бошқа юртга кўчиб кетамиз.

Мисрмалик даргазаб бўлиб, шу ондаёқ Довудни қоронғи уйга қаманглар, ёруғ дунёни кўрмасин, деб амр қилди. Унга бир мураббий тайинлаб:

— Сосунлар тентагини ўқиш-ёзишга ўргат, ақлли ҳуш-яи бўлсин, қуллуқ қилиш, итотатгўйликни миясига қуй,— деди.

Мисрмалик хизматкорларига Довудни овқатлантирадиган бўлсаларинг, овқат беришдан олдин гўштдан суякни ажратиб олиб қуруқ гўштни беринглар, мева берсаларинг данагини ажратиб ташланглар, деб қаттиқ тайинлаб қўйди. Куплардан бир кун негадир хизматкор Довуднинг мураббийсидан хафа бўлди-ю: «Сени шошмай тур ҳали! Довуднинг овқатига суяк қўшиб бераман, суяк болага тикиладида, жаҳли чиқиб бир таъзиришгни бериб қўймасами?»— деб қўйди ўзига-ўзи.

Довуд бир бўлак гўштни оғзига солиб чайнаган эди, тиши қарс этиб суякка тегди. Оғзидан олиб бундай қараса, оппоқ бир нарса, яна қайтадан оғзига солиб қаттиқ чайнаган эди, майдалай олмади, қайтага тишлари зирқираб оғриб кетди.

Бундан Довуднинг жаҳли чиқди, суякни оғзидан олиб кучи борича улоқтирган эди, суяк деворни тешиб ўтиб кетди, тешилган жойдан қоронғи хонага қуёш нури тушди.

Буни кўриб Довуд ҳайрон бўлиб қолди.

— Эҳ-ҳе! Ким бу менинг хонамга кирган?— у енгини нимариб қуёш нури билан курашга тушиб кетди. Қўлини чўзиб нури кафтида чангалламоқчи бўлди, ўзини отиб тагига босиб олишга жазм қилди. Барибир, қанча уғчимма-

син, тутолмади, қуёш нурини уйдап чиқаролмади. Довуд нур билан шу қадар кўп олишдики, қора терга ботиб ҳаммаёғи шалаббо, ҳўл бўлиб кетди.

Довуд нур билан олишаётганида устига мураббийси кириб қолди. Қараса, Довуд дам осмонга сакраётибди, дам ўзини ерга отаётибди.

— Довуд,— деди у,— нега ўзингни дам осмонга, дам ерга отяпсан?

Довуд қуёш нурини кўрсатди.

— Ким бу? Хонамга қаердандир кириб қолди, энди сираям чиқаролмаяпман.

— Довуд, қани кўзингни юм-чи!— деди мураббий.

Довуд кўзини юмди. Шунда мураббий тешикка рўмолчасини тиқиб қўйган эди, нур кўздан йўқолди.

— Энди кўзингни оч.

Довуд кўзини очиб, хонада нурни кўрмади. Ҳайратдан унинг кўзлари чақнаб кетди.

— Оббо сен-эй, мен эрталабдан буён олишиб чиқаролмаган эдим, сен бўлсанг, бирпасда ҳайдаб юбординг. Демак, мendan кучли экансан-да? Қандай қилиб чиқариб юбординг?

Мураббий кулди.

— Қўзичоғим Довуд!— деди у.— Сен қуволмаган нарсанг одам эмас, қуёш нур эди.

— Қуёш нури? Ҳовлида қуёш бўладими?

— Бўлади, жон болам! Ташқарида қуёш ҳам бор, юлдузлар ҳам бор, кундузи-ю, кечаси ҳам бор.

Бу гапни эшитиб Довуд додлаб йиғлайверди:

— Агар ташқарида қуёш бор бўлса, нега бир кўрсин, деб мени шу довургача олиб чиқмайсан? Нима учун мен бу қоронғи чордевор ичида қамалиб ётибман?

— Сабр қил, бўтам,— деди мураббий,— мен сенинг истагингни Мисрмаликка маълум қиламан. Қани, нима деркин? Зора, худо кўнглига раҳм солса.

Мураббий эртасигаёқ Мисрмаликнинг ҳузурига кириб борди.

— Дунё тургунча тургин, шоҳим!— деди у.— Довуд қоронғидан ёруқча чиқмоқчи, бир ёруғ дунёни кўрсам дейди.

Мисрмалик:

— Олиб чиқ, қуёшни кўраман деса, кўра қолсин,— деб амр қилди.

III

Довуднинг Мисрмалик
найзасини илиб олгани

Мураббий Довудни қоронғи ҳужрадан олиб чиқиб, шаҳарни айлаштириб юрди. Довуд нимани кўрса:

— Анави нима? Бу-чи? Хув анув-чи?— деб ҳаммасини сўрайверди. Мураббий бўлса:

— Бу — от, бу — эшак, анув бўлса қўтос,— деб эринмай жавоб бериб кетаверди.

Ниҳоят юра-юра шаҳардан ташқарига чиқиб кетишди. Довуд қараса, узоқда бир тўда одам уймаллашиб турибди.

— Устоз, юринг ҳув анувларнинг олдига борамиз,— деди у.

Мураббий қўрқиб кетди.

— Қўзичогим, уёқда томоша қиладиган ҳеч нима йўқ. Яхшиси, юр, мана буёққа бора қолайлик!— у Довуднинг қўлидан ушлаб бошқа томонга қараб етаклади. Бундан Довуднинг жаҳли чиқиб кетди.

— Йўқ, мени ўша тарафга олиб бор!— деди.

— Нега энди?— қаршилик билдирди мураббий.— У ерда томоша қиладиган ҳеч нарса йўқ, ледим-ку.

— Олиб борасанми ё йўқми?

— Йўқ.

— Олиб бормайсанми?

Мураббий шунда Довуднинг ёпоғига аста шапатилаб қўйди, Довуд бўлса, унинг қулогидан ушлаб бир тортган эди. оз бўлмаса таг-туғи билан суғуриб олай деди.

Мураббий қўрқиб кетганидан:

— Бўпти, олиб бораман, хўп, хўп!— деди-ю, Довудни етаклаб майдондаги одамлар олдига олиб борди.

Бу ерда Мисрмалик ўз одамлари билан найза иргитиш машқини ўтгазаётган эди. Навбат Мисрмаликка келганда у қулочкашлаб туриб, найзасини иргитиб юборди. Довуд бўлса, Мисрмалик отган найзани учиб кетаётган жойида шарт тутиб олди-ю, яна учиб келган томонга қараб иргитди. Найза Мисрмаликнинг боши устидан визиллаб ўтиб, ўн кангунча парига бориб тушди.

— А-ҳа!— деб қичқириб юборди Мисрмалик тутатқиб.— Ким экан у найзани мендан ўздирадиган азамат? Кўкан, Аслам, бориб кўринглар, қанақа одам экан у.

Пахлавлонлар бориб тезда орқаларига қайтишди.

— Дунё тургунча тургин, шоҳим!— дейишди улар.—
у ўз уканг Довуд экан.

— Уни ҳузуримга олиб келинглар!— бақирди Мисрмалик.— Қалласини оламан.

Шу онда бутуш вазиру вузаро, уламолар ўртага тушиб шоҳнинг оёғига йиқилишди.

— Худодан қўрқинг, шаҳаншоҳ! Ҳали у бола бўлса, нимага ҳам ақли етарди! Еш умрини хазон қилманг!

Вазир мураббийга ёпишиб кетди.

— Хомкалла! Ўйнатадиган бошқа жой қуриб қолдим сенга? Нега болани буёққа олиб келдинг?

— Мен уни ўзим олиб келибманми? Олиб бормаيمان десам, қулоғимни суғуриб олаёзди. Ўзи мени мажбур қилиб келди.

— Ҳозироқ олиб жўна, тез қимирла!— деди вазир.

Мураббий Довудни кетамиз деб алдаб-сулдаб, ёлвориб кўн ҳалак бўлди, ниҳоят, бир амаллаб кўндирди-ю, уйга олиб кетди.

Довуд уйга келгандан кейин Исмил хотиндан:

— Онажон! Акам ҳар кунни қаерларга бориб келади?— деб сўради.

— Оҳ, дилбандим, овунчоғим!— деди Исмил хотин.— Ўйнаб юради: гурзи отади, найза ёки мизроқ иргитади.

— Ундай бўлса, нега мени ўзи билан бирга олиб кетмайди. Мен ҳам у билан ўйнаб-кулиб келардим. Бир ўзим уйда ўтиравериб-ўтиравериб зерикиб кетяман. Бўлди энди, тоқатим тоқ бўлди! Малик мени далага бирга олиб кетсин.

Унинг бу гапига жавобан Исмаил хотин шундай деди:

— Ўғлим! Сен ҳали ёшсан. У ерда отларнинг тагида қолиб кетишинг мумкин.

— Мен отдан нарироқда тураман.

Кечқурун Исмил хотин ўғли Маликка:

— Малик, жон ўғлим! Уканг Довудни ҳам эртага далага бирга олиб кет. Майли, мизроқ иргитишни ўрганаверсин,— деди.

Мисрмалик Довудга қараб шундай деди:

— Довуд! Сен ҳали ёшсан! Мизроқ иргитишга кучинг етмайди.

Довуд айтганида туриб олди:

— Борамаң дедимми, борамаң!

— Малик! — деди онаси. — Олиб кета қол, ўғлим. Йирлашини қара!

— Эҳ, қанақаям тентак халқ экан ўзи булар! — деди Мисрмалик. — Буларнинг бари бориб турган ўжар, тутган ерини кесадиған халқ-да. Кўнглим сезиб турибди, бир қорқол бўлмаса деб қўрқаман.

— Ҳеч нарса қилмайди, — деди эътироз билдириб Исмил хотин. — Баланд бир тепаликка ўтқазиб қўй, ўша ердан томоша қилаверсин. Қўрқмай қўя қол, ўзиям отга яқин бормайди.

Мисрмалик ўйланиб қолди.

— Агар олиб кетмасам Мисрмалик етимнинг кўнглини ўкситди, олиб кетмади, дейишади... Хўп, онажон, эртагаёқ Довудни бирга олиб кетганим бўлсин.

Эртасига Мисрмалик Довудни отига миндириб далага олиб кетди.

Лекин подшоннинг амри билан Кўкан ва Аслан деган паҳлавонлар қайсар Довудни баланд бир тепаликка олиб чиқишди-да, қўл-оёқларини маҳкам боғлаб қўйиб, ўзлари тепасида қўриқлаб туришди.

Довуд шу алфозда тушгача ўтириб ҳеч нима кўра олмади, кейин ғайрати жўшиб кетди-ю, қўриқчиларига қараб:

— Оёқ-қўлимни бўшатинглар, — деди.

— Мумкин эмас, — дейишди паҳлавонлар. — Биз сени отлар босиб кетмасин деб шохнинг амри билан қўриқлаб ўтирибмиз.

Довуд ғазабланиб бир кучанган эди, оёқ-қўли боғланган арқон қирқ жойидаи узилиб кетди. Паҳлавонлар ушлаб қолиш учун ўзларини уннинг устига ташлашди. Аммо тутишолмади. Довуд иккала паҳлавонни олдиға солиб шаҳаргача тириқтириб қувлаб борди. Уйга келиб ўзини юзтубан ерга отди-ю йиғлайверди.

— Сенга нима бўлди, Довуд? — деди Исмил хотин.

Довуд акасидан шикоят қилиб кетди.

— Малик менинг оёқ-қўлимни боғлаб, бир тепаликка ўтқазиб қўйди. Ўзи бўлса мизроқ иргитишга кетди, ҳеч нима кўролмадим.

Кечқурун Исмил хотин Малик келгандан кейин:

— Малик! Нима учун Довудга ўйинларингни яқинроқдан томоша қилишга рухсат бермадинг? — деб сўради.

— Онажон! Ахир, Довудингиз сира сўзимга кирмай-

ди-да,— деб жавоб берди Малик.— Мабодо мизроқ тегиб ўлиб-негиб қолса, одамлар «Мисрмалик ортиқча дахмазадан қутулиш учун етимчани атайлаб уриб ўлдирди» деб гап тарқатишади-ку.

Хамма дастурхонга ўтирди. Лекин Довуд туз тотмади. Исмил хотин ялиниб-ёлвориб:

— Малик, болажоним! Укангни хафа қилма! Эртага бирга олиб кетгин-да, ўйнаётган жойларингга яқинроқ бир ерга ўтказиб қўй, ўйинларингни кўрсин,— деди.

Эртасига эрталаб Мисрмалик ўзининг князлари, паҳлавонлари билан далага гурзи отгани борди. Довудни бўлса, бир чеккага ўтқазиб қўйишди.

— Довуд, аҳтиёт бўл!— деди Малик.— Бунинг гурзи дейдилар. Жуда хавfli нарса. Сал тегдими, тамом, у дунёга жўватади. Шунинг учун ўртага тушма, бир чеккада туриб томошангни қилавер.

— Хўп, ака! Шу ердан ҳеч қаёққа жилмайман!— деб ваъда берди Довуд.

Мисрмалик ўзининг сафдошлари билан гурзи отиш машқини бошлаб юборди. Довуд бўлса қум ўйнайверди. Устига, оёқларига қум сочиб, кўнглини чоғлайверди.

Мисрмаликлар тушгача гурзи иргитишди.

Довуд узоқда туриб томоша қилди. Гурзи иргитиш навбати Мисрмаликка келди. Подшоҳ гурзини қандай отаркин деб теварак-атрофдан одамлар йиғилиб келди. Шоҳ гурзисининг оғирлиги уч юз пуд эди. Мисрмалик гурзини у қўлидан-бу қўлига олиб салмоқлаб туриб, жонжаҳди билан улоқтирган эди, чор-атрофга учқунлар сачраб кетди. Гурзи ҳавода учиб бориб ерга гурсиллаб тушди. Гурзи тушган жой гўё оғир юкли арава ўтганда ерда чуқур из қолдиргандай ўйдим-чуқур бўлиб қолди.

Довуд гурзи иргитиш навбати Мисрмаликка келганини билиб бир чуқурликка тушиб олди-да, йиртиқ қалпоғига қум тўлдириб сочаверди. Ҳар сафар қалпоғига қум солганда «Би-ир» деб қўярди, қалпоқ қумдан бўшагандан кейин, яна қумга тўлдирарди-да, «Би-ир» деб сочарди (чунки у ҳали «икки» дейишни билмасди).

— Ҳой, Довуд!— деб қичқирди Мисрмалик.— Қоч у ердан! Қоч, ҳозир гурзи иргитаман.

Мисрмалик уч марта қичқирди. Довуд бўлса, гўё эшитмагандек ўтираверди. Қалпоғига қум тўлдириб, санаб сочаверди:

— Би-ир! Би-ир!

— Кўкан, Аслан! — ҳайқирди Мисрмалик. — Уни ёқасидан олиб гурзи тушадиган жойдан нарига олиб бориб ташланглар.

Бешта паҳлавон югуриб бориб, Довудни чуқурдан олиб чиқамиз, деб четга судрай бошлашди. Бироқ Довудни чуқурдан олиб чиқамиз, деб беш паҳлавон ҳолдан тойди, лекин жойидан жилдириша олмади. Довуд бўлса ҳадеб қалноғига қум солиб: «Би-ир», «би-ир» деганча ўз машғулотини давом эттираверди.

Паҳлавонлар қанча ҳаракат қилишмасин, Довудни қўзғатишолмади, Довуд чуқур илдиз отган чинордай миқ этмай тураверди.

Буни кўрган Мисрмалик қутуриб кетди.

— Қочларинг! — деб қичқирди у. — Гурзини отаверман, аяб ўтирмайман. Онамга: «Сосунликларни яхши биламан. Уни бирга олиб бормамайман», дегандим. Буни деб бир балага дучор бўлиш ҳеч гап эмас. У менинг душманам. Шундай бўлгандан кейин унда барвақтроқ қутулганим, ўлдириб қўя қолганим маъқул. Қочларинг четга!

Довуд унинг сўзини эшитиб:

— Малик! — деб қичқирди. — От гурзингни! Отавер! Оғзингга сўз олдингми, сўзингдан қайтма, от!

— Тупроқдан пайдо бўлгандинг, яна тупроққа кира қол! — Довуднинг гапига жавобан Мисрмалик шундай деб бир наъра тортди-ю, гурзисини иргитиб юборди.

Шунда Довуд қўлини чўзиб, гурзини ушлаб олди, қўлида салмоқлаб кўриб:

— Афсус, енгил экан-да! — деб қўйди.

Довуд Мисрмаликни мана шундай деб мазах қилган эди.

Кейин ўз навбатида Довуд ҳам гурзини иргитиб юборди. Гурзи бориб тушган жойида Кўкан ва Асланга қўшиб беш паҳлавонни тил торттирмай ўлдириди.

Буни кўриб одамлар шоҳга айтишди:

— Олампаноҳ! Бу ерга нима деб келдик ўзи? Ўйин ўйнаганим ёки бўлмаса одамларни ўлдирганими? Довуднинг тентаклигини ўзинг билардинг-ку ахир! Шундай бўлгандан кейин нега уни бирга олиб келдинг? Энди эл-юрт нима дейди?

Мисрмалик баттар қутуриб кетди, қон аралаш тупуриб, қиличини яланғочлади.

— Қўйворинглар мени!— деб бўкирди у.— Бу шум етимни ҳозироқ калласини олиб ташлайман.

Шунда вазирлар, мулозимлару паҳлавонлар шоҳнинг йўлини тўсишиб, яна оёғига йиқилишди.

— Умринг боқий бўлсин, шоҳим!— дейишди улар.— У ҳали ёшгина бола бўлса, нимани ҳам тушунарди, ақли етмайди, гуноҳидан ўт!

— Етимга раҳм-шафқат қил!

— Одамлар нима дейди ахир? Шундоқ Мисрмалик етимчадан бир бурда нонни аяди демайдими?

Вазирлардан бири ўрнидан туриб шоҳга қуллуқ қилиб шундай деди:

— Дунё тургунча тургин, шоҳим! Довуд овсар, тентак бўлса ҳам шаҳзода деган номи бор! Шаҳзоданинг бошига қилич солиш қонунда ҳам, таомилда ҳам йўқ.

Вазирлар, мулозимлар, паҳлавонлар Довудни шу тариқа яна ўлимдан қутқариб қолишди.

IV

Довудни олов ҳамда олтин билан синашлари

Довуд уйга югуриб келди-ю, ўзини опасининг бағрига отиб яшириниб олди.

Исмил хотин буни кўриб қўрқиб кетди.

— Сенга нима бўлди, Довуд?

— Отажон! Ҳозир Малик келади-да, менинг калламни олади.

— Нега? Яна нима қилиб қўйдинг?

Довуд бўлган воқеани ишдан-игнасигача бирма-бир гапириб берди. Сўзини тугатмаган ҳам эдики, хонага Мисрмалик дарғазаб бўлиб кириб келди.

— Қани ғайридин?— ўдағайлади у.— Ҳозир калласини олиб ташлайман.

— Нега энди?— сўради онаси.

— У мени одамлар олдида шарманда қилди.

— Нима гуноҳ қила қолди?

— Мен гурзи иргитсам, у қўлини чўзиб ушлаб олди.

— Хўш, нима бўпти?— деди Исмил хотин.— Ахир у ҳали гўдак-ку?

— Унинг нимаси гўдак экан?

Мисрмалик шундай деб Довудни қўлидан ушлаб олди.

— Нега менинг гурзимни тутиб олдинг?— деб бақирди.

— Ажаб қилдим, хўп қилдим!— деди Довуд.— Сендан қаерим кам? Мен ҳам сенга ўхшаган йигитман. Менинг ҳам гурзи отгим келади.

— Ойижон, эшитяпсанми гапини?

Мисрмаликнинг газаби қайнаб, қиличини қинидан сургурди.

— Ўлдираман уни!

Исмил хотин ўз танаси билан Довудга қалқон бўлди.

— Малик, ақлдан озибсан!

— Онажон! Тушунсанг-чи, ахир!— деб бўкириб юборди Мисрмалик.— У бугун гурзимга қўл чўзган экан, эртага уйимга эгалик қилади, мол-мулкимга чанг солади!

— Нега бундай дейсан, болам!— деди Исмил хотин.— Довуд туғишган уканг-ку, у кўнглини топсанг, билагингдаги куч-қувватинг, қўлингдаги қиличинг. Иккалангиз ҳам бир отанинг пуштикамаридан бўлгансизлар, бир онани эмиб катта бўлдингизлар. Товуқ тухумни дон еган жойда қилади. Наҳотки Довуд бизни ташлаб Сосунга кетиб қолса? Борганда кимникигайм борарди? Шу ерда ўсиб, шу ерда катта бўлган экан, шу ерда яшайди. У сенинг ўз уканг. Бир ёқадан бош чиқарсаларинг Мисрга ҳам Сосунга ҳам, қолаверса, бутун жаҳонга ҳам бирга ҳоким бўласизлар.

— Йўқ, онажон, мен бундай қилолмайман, фикрингга қўшилмайман. Гурзим кимга тегмасин, тил торттирмай ўлдирадди. Довуд бўлса, гурзим тегиб аввало тирик қолди, бунинг устига гурзимни қасдма-қасдлик билан менга итқитди. Йўқ, бунда гап бор. Мен уни ўлдиришим даркор!

— Бу гапинг жинимга тўғри келмаяпти, ўғлим!— қаршилик кўрсатди Исмил хотин.— Яхшиси, вазиру вузаро, уламою князларни чақириб маслаҳатлашайлик, қани улар нима дейишаркин.

Мисрмалик девонга вазирлари, мулозимлари князларини чақириб, уларга мурожаат қилди:

— Миср князлари! Сизлар нима маслаҳат берасизлар? Манави беақл ғайридин ҳозирдавоқ менинг гурзимга иттилиб, паҳлавонларимни ибубуд қилипти. Ҳозир шундай

қилаётган экан, катта бўлгандан кейин нима ҳунарлар кўрсатмайди? Бутун дунёни остин-устин қилиб юборадикун, бу!

Шунда князлардан биттаси ўрнидан туриб деди:

— Дунё тургунча тургин, шоҳим! Довуд бола нарса, ҳали ҳеч вақони тушунмайди, ақли йўқ.

— Йўқ,— деб эътироз билдирди Мисрмалик.— Унинг ақли сену меникидан кўпроқ. Кичкиналикка кичкина, лекин мен билан таллашганда осмондан келади, жуда тили бурро. Катта бўлгандан кейин кўрасизлар, дунёни ер билан яксон қилиб ташлайди. У қилаётган ишини хўпам билиб қилипти. Шунинг учун ҳам унинг бошини оламан.

Вазир ўзини Мисрмаликнинг оёқларига ташлади.

— Умринг зиёда бўлсин, шоҳим. Кел, аввал Довудни бир синаб кўрайлик. Агарда у сен айтганча, зўр фаҳму фаросатга эга бўлса, унинг ҳам, менинг ҳам бошимни ол, розиман.

— Қандай қилиб синаймиз?— деб сўради шоҳ.

— Мана бундай,— жавоб берди вазир.— Ўнг томонига лаганда олов — чўғ қўямиз, чап томонига эса олтин. Қани, қайси бирига қўл узатади, агарда оловга қўл узатса, ўз-ўзидан маълум бўладики, ҳали унинг гўрлиги, ақли кирмаганлиги, борди-ю, олтинга қўл узатса, сен айтгандек жудаям бола эмаслиги, анча-мунча ақли кириб қолганлиги.

Довудни дастурхон тепасига бошлаб келишиб ўнг томонига лаганда олов, чап томонига эса олтин қўйишди.

Кейин Довудга:

— Қани, Довуд, хоҳлаганингни танла!— дейишди.

Довуднинг кўзлари ўйнаб кетди. Қўлини олтинга чўзётган эди, худонинг продаси билан бир зумда фаришталар пайдо бўлишди-ю, унинг қўлини олиб бориб оловга тикишди. Довуд чўғни чангаллаб қўлини куйдириб олди. Жон ҳолатда бармоқларини оғзига тикқан эди, қўли куйгани устига тилини ҳам куйдириб олди. Довуд оғриқдан додлаб юборди. Шунда Исмил хотин болани бағрига босиб:

— Хўш, Малик! Энди қаноат ҳосил қилдингми? Довуд ҳали она сути оғзидан кетмаган бир гўдак. Фаҳм-фаросати йўқ. Уни ўлдириш бориб турган осийлиқдир,— деди.

Вазир ҳам ўрнидан туриб:

— Ҳа, Довуд ҳали гўдак, эси кирмаган дали-ғули бола, уни ўлдириш гуноҳи азим,— деди.

— Яхши!— деди Малик ниҳоят.— Довудни сизларга тортиқ қилдим. Яшайверсин!

Довуд тилини куйдириб олгандан кейин, сўзларни тўғри айтолмайдиган тили чучук бўлиб қолди. Шундан кейин уни ҳамма «Тлол Довуд» — яъни, Довуд соқов деб аташа бошланди.

V

Довуднинг Мисрмалик қиличи остидан ўтмагани

Шундан кейин Довуд уч-тўрт ҳафта саройда яшади. Унинг ўзи ҳам табиатан ерга урса осмонга сапчийдиган, тўполончи, бевош эди. Кўнлардан бир кунни ўйнаб келаман деб кўчага чиқди-ю, шаҳарга кетиб қолди, айланиб юриб Мисрмаликнинг аслаҳахонасига бориб қолди. Аслаҳахонанинг эшиги очиқ эди. У зинапоя билан пастга тушиб қараса, аслаҳахонада каттакоп бир гурзи ётибди.

— Яхши ўйинчоқ экан! — деди Довуд гурзини қўлига олиб кўриб. Кейин кўтариб туриб ерга бир урди-ку! Гулдурос овози бутун шаҳарни тутиб кетди. Шаҳар халқи кўрққанидан юраги ёрилиб ўлай деди. Ҳамма зилзила бўлди деган хаёлга борди.

Гурзининг овозига Мисрмалик уйқудан уйғониб кетди.

— Бу гурзимнинг овози, — деди у. — Қараларнинг, ким гурзимга тақилди, шаҳарга зарар етмадимми?

Вазир гурзини Довуддан бўлак ҳеч ким кўтаролмайди, деб ўйлаб тўғри аслаҳахонага қараб югурди. Етиб борди-ю, эшикнинг олдида тўхтаб қолди: вазир бориши билан Довуд гурзини кўтариб ерга яна бир марта урди.

— Ҳой, Довуд, — деб қичқирди вазир. — Бандадан кўрқмасанг, худодан кўрқсанг-чи! Нималар қиялсан ўзинг? Чинқ буёққа тезроқ. Бўлмаса ҳозир Мисрмалик келиб, таъзирингни беради,

Довуд аслаҳахонадан чиқа тирақайлаб қочиб қолди.

Ҳансираб Мисрмалик ҳам етиб келди. Тез югурганидан нафаси тикилиб аслаҳахона эшиги олдида тўхтади-да:

— Вазир! Ким экан гурзимни ерга урган? — деб сўради.

— Дунё тургунча тургин, шоҳим! — деди вазир таъзим қилиб. — Келиб қарасам, аслаҳахонанинг эшиги очиқ экан, лекин ичида ҳеч кимни кўрмадим.

— Ҳа, бу Довуд бўлиши керак. Менинг гурзимни Довуддан бўлак одам кўтара олмайди,

Мисрмалик бўғилиб сўкинди, бақирди. Кейин Довудни қидириб бутун шаҳарни айланиб чиқди. Барибир тополмай, ҳориб-чарчаб саройга қайтди. Довуд бу вақтда уйга келган, тапдирнинг ёнида бошини курси тагига тик-қанча ухлаб ётарди.

Мисрмалик буни кўриб вақтни ганимат билди-ю, кама-лакнинг ипини олиб укасини бўғиб ўлдирмоқчи бўлди. Шу вақт Исмил хотин етиб келиб Мисрмаликнинг қўлидан ушлади:

— Малик! Нима қиляпсан?

— Итваччани бўғиб ўлдираман!— қичқирди Мисрмалик.— У менинг гурзимни ўйнаб ўтириб ерга урганда шундай гулдурос қўпордики, ҳамма зилзила бўляпти, деб қўрқиб кетди.

Исмил хотин кўксини чок этиб фарёд қилди.

— Малик!— деди у.— Агар Довудни ўлдирадиган бўлсанг, берган сутимга розимасман, кўкрагимни кўкка соғдим.

— Онажон, биллиб қўй,— деб ҳайқирди Мисрмалик.— Довуд илоннинг боласи, мен ҳар дақиқада ундан фалокат, мусибат кутяман. Етар энди, уни ўлдираман!

Унинг бу сўзларига жавобан Исмил хотин юрагини чангаллаб, сочини юлиб шундай деди:

— Гапинг поҳақ, Малик! Агар ҳақиқатан ҳам ўз уканининг қонини тўкмоқчи бўлган экансан, унда еттига тоғнинг ортига олиб боргин-да, ўша ерда ўлдир, токи қулоқларим унинг чирқираган овозини эшитмасин. Довуд суюкли фарзандим. Кўз олдимда жонини олсанг, юрак-бағрим пора-пора бўлиб кетади.

Она-бола гаплашаётган вақтда хонага вазир кириб қолиб уларнинг баҳсларини эшитиб турган эди. У:

— Дунё тургунча тур, малкам! Нега энди Довудни ўлдириш, бир гуноҳсизнинг қонини тўкиб оспй бўлиш керак экан? Нима қиласан, яхшиси, уни ўз ота юртига — Сосунга жўнатиб юбора қол-да, қутул!— деди.

Исмил хотин бориб Довудни уйғотди.

— Довуд! Тур энди, амакиларингникига борасанми?

— Менинг амакиларим борми? Улар қаерда яшашади?

— Ўз юртларида — Сосунда яшашади. Хўш, амакингникига борасанми?

— Нега энди бормас эканман? Борганда қандоқ! Уларнинг отлари нима?

— Биттасининг оти Верго, бошқасиники Оғон бақироқ.

— Онажон!— деди Довуд.— Менинг ёруғ дунёда шундай амакиларим бор экан-ку, шу пайтга довур уларни мендан яшириб келишга уялмадингми? Зудлик билан менга тўққиз кунлик йўл озиғи, тўққиз жуфт чориқ, тўққиз жуфт пайпоқ ҳозирла. Сосунга йўл олганим бўлсин.

Исмил хотин тўққиз кунлик йўл озиғи, тўққиз жуфт чориқ, тўққиз жуфт пайпоқ тайёрлаб, Довудга тутқазди. Кейин Мгернинг ўғлига оқ йўл тилаб фотиҳа берди.

— Бор, ўғлим!— деди у.— Амакиларингнинг бағрига, ота юртингга бор. Сени худога топширдим!

Шу вақт Мисрмалик қиличини кўтариб ўртага тушди.

— Э-э, йўқ! Довуд аввал менинг қиличим тагидан ўтсин, шундан кейин Сосунга қўйвораман.

— Мен сенинг қиличинг тагидан ўтарканманми? Ҳеч-да! Икки дунёда ҳам ўтмасман,— деди Довуд дангал.

— Қиличининг тагидан ўтсанг ўта қол, бўтам, бунинг нима ёмон жойи бор,— деб гапга аралашди вазир.— Ўта қол, кейин кетавер, худо ёр бўлсин.

— Ўтмайман!— деди Довуд.— Мисрмалик бу билан кейинчалик укам улғайганда менга қилич кўтармасин, ўзим унга қарши қилич кўтаравераман демоқчи. Мисрмалик битта экан-ку, мингта бўлганда ҳам қиличи тагидан ўтмайман! Онамнинг чойшаби тагидан минг марта ўтишга тайёрман. Лекин Миср қиличи тагидан ҳеч қачон ўтмайман!

— Хуллас, қиличим тагидан ўтмайсанми?— бақирди Мисрмалик.

— Йўқ, ўтмайман! Қўлингдан келганини қил!

Шунда вазир келиб Мисрмаликнинг қиличи тагидан ўтказиш учун Довудни қўлидан торта бошлади. Лекин Довудни ҳар қанча тортмасин, жойидан қимирлатолмади. Вазир унинг ёқасидан олиб тортган эди. Довуд ўрнидан қўзғалди. Лекин бурилиб қиличнинг ёнидан ўтиб кетаверди. Шунда жимжилоғи тошга суркалиб кетган эди, тошдан учқун чақнатиб юборди.

Буни кўриб Мисрмалик ичидан зил кетди.

— Довуд ҳали ёш, шўхлик қилипти!— деди у.— Болалигидаки шунчалик, катта бўлганда дунёни остин-устун қилса керак.

Шунда Исмил хотин билан вазир Мисрмаликнинг оёғига йиқилиб Довуд ёш, фаросатсиз, гўр, бунинг устига ўзи ҳам сал телбанамо, деб уни ишонтирмоқчи бўлишди, қўя қол энди, Сосунига кетса кета қолсин. Биз ҳам ундан қутулайлик, сен ҳам, дейишиб ялиниб-ёлворишди.

VI

Ботмон кўприги устида

Ботмон Буға билан Чорбаҳор Камий отлиқ иккита паҳлавон Мисрда истиқомат қилишарди. Мисрмалик уларни чақириб шундай махфий тошшириқ берди.

— Довудни олдингизга солиб етти тоғ ортидаги Ботмон кўпригига олиб боринглар. Уни ўша ерда ўлдиришлар-да, кўйлагини қонига ботириб олиб келинглар, шимиб бир хумордан чиқай.

Паҳлавонлар йўлга тайёргарлик кўришди. Довуд Исмил хотиннинг қўлини ўпиб, хайр-хўшлашиб йўлга тушди.

Юра-юра бешинчи кун ўтди, олтинчи куни ҳам ўтди. Ботмон Буға билан Чорбаҳор Камий қаерлардан ўтишмасин. Довудни ўлдириш учун пастқам жой излашди. Ишни пайсалга солишаётгани, балки Довудни ўлдиришга уларнинг қўллари бормаётганиданмикин?

Довуд ўз кузатувчилари билан йўл бўйи лом-мим деб оғиз очиб гаплашмади. Улар билан бирга ҳам юрмади. Дам улардан ўзиб кетар, дам ортда қолар, югуриб тоғларга, дараларга чиқиб кетар, олдидан чиққан қушу ҳайвонларни чўчитарди. Гоҳида дарахтларга осилди, гоҳида тош отиб ўйнаб, гоҳ адашиб, гоҳ йўлини топиб олиб, хуллас, кўпчилига нима келса шуни қилиб кетаверди...

Паҳлавонлар очиққанда тўхташарди-да, отдан тушиб хўп қорниларини тўйдириб олишарди. Довудга бўлса ҳеч нарса беришмасди. Довуднинг ўзи егулик ўтларни териб еб, илдиз чайнаб кетаверди, беданалару қуёнларни тутиб, қоринини тўйғизиб бораверди. Паҳлавонларнинг қўлига қарамади, нопдан берларинг дейиш уёқда турсин, назарини ҳам солмади.

Уч ҳамроҳ шу алфозда юра-юра ниҳоят Ботмон кўпригига ҳам яқинлаб келишди.

— Камий, энди нима қилдик?— деди Буға.— Довудни ўлдириб, сувга ташлаб юборамизми?

— Албатта-да, иложимиз қанча?— деди Камий.— Мисрмаликнинг амри шундай бўлгач, нима ҳам қила олардик, подшонинг амри вожиб...

Бу вақтда Довуд улардан анча узоқда бўлиб, махфий сўзларини эшитмади. Паҳлавонлар дам олмоқчи бўлишгандай тўхташди-да, Довудни чақиринди:

— Ҳой, Довуд! Тезроқ буёққа кел!

Довуд уларни олдига келиб:

— Мана, олти кундирки, бирон марта бўлса-да: «Довуд, қорнинг очгандир, чанқагандирсан, бир оз тамадди қилиб олмайсанми?» дейиш эсларингга келмади. Нима бўлди, келиб-келиб кўприкнинг олдида Довудни эслаб қолдиларинг?— деди.

— Довуд!— дейишди улар.— Шу ергача биз Мисрмаликнинг сувини кечиб, Мисрмаликнинг ерида юриб келдик. Мана энди ўз отаннинг ери билан сувига қадам қўйдик. Шунинг учун сени чақиргандик. Буёққа кел, Довуд, яқинроқ кел. Бир овқатланиб ол!

— Йўқ, бормайман!— деди Довуд.— Исмил хотин бизга атаб тўққиз кунлик йўл озиги берган эди. Ҳаммасини еб битирдиларинг, менга ҳеч нарса бермадиларинг. Энди отамнинг ер-сувига қадам қўйганимда «Кел, Довуд овқат еб ол», деб манзират қилиб қолдиларингми? Еяверларинг, понларинг керак эмас.

Паҳлавонлар туришиб йўлга тушишди-да, Ботмон кўприги олдига борганда яна тўхташди. Довуд уларга етиб олиб:

— Нега туриб қолдиларинг?— деб сўради.

— Сенга эҳтиёт бўлиш учун, Довуд,— дейишди улар.— Мисрмалик «Ботмон кўпригига борганларингда Довуднинг қўлидан ушлаб олинглар, тагин қўрқибми, кўзи тинибми сувга йиқилиб кетмасин», деб буюрган эди.

— Шундай деглар!— деди Довуд.— Мисрдан шу ергача бирга келдик. Шунда, Довуд ҳали ёш, қўрқмасин, ёнимизда олиб юрайлик, деган гап хаёлларингга келгани йўқ. Энди нега бу ерда тўхтаб қолдинглар? Қани, кўприкдан ўтаверинглар, мен орқаиғиздан ўзим ўтаман.

Паҳлавонлар бир-бирига:

— Бало-ку, фаҳмлаб қолди шекилли. Биттамыз Довуднинг олдида, биттамыз кетида борамиз. Кўприкнинг ўртасига етганда ушлаб, сувга итариб юборамиз,— деб шивирлашиб қўйишди.

Паҳлавонлар шунга келишишиб Довудга мурожаат қилишди:

— Довуд! Ўжарлик қилма, биттамыз олдингда борайлик, биттамыз орқангда, тагин худо кўрсатмасин, қўрқиб сувга тушиб кетмагин.

— Хўп, сизларнинг айтганингизча бўла қолсин,— деди Довуд ва ўзича ўйлади: «Шу пайтгача иккаласи ҳам олдимда келишган эди, нега бири олдимда, иккинчиси орқам-

да юришмоқчи? Кўнгилларига бирон-бир шумликни тугмаганмикан булар?»

Кўприкининг ўртасига етиб ҳам келишди. Шунда икки паҳлавон бири олдидан, бири орқасидан келиб, Довуднинг қўлларидан маҳкам ушлаб олишди.

— Нега мени ушлаб олдингиз?— деди Довуд.— Вой-вой-вой! Мени дарёга ташлаб юбормоқчимисанлар?

— Ҳа, дарёга ташламоқчимиз,— дейишди улар.— Бошиқа иложимиз йўқ. Шоҳ ўлдириб, дарёга ташланглар, деб буюрган.

— Мисрмаликка мен нима ёмонлик қилган эканман?— деди Довуд.— Мен унинг ери, суви, хазинасию тахтига кўз олайтирган бўлмасам. Унинг менга ўтқазиб қўйиб ололмаётган нимаси бор экан?

— Буёгидан беҳабармиз,— дейишди паҳлавонлар.— Бизга сени ўлдириб дарёга ташлашимизни буюрган, биз унинг фармониини бажаришимиз керак, холос. Бўлмаса, Мисрмалик иккаламизнинг ҳам бошимизни тапамиздан жудо қилади.

— Шундай қилиб, сизлар ҳақиқатан ҳам мени сувга чўктирмоқчимисанлар?— деб сўради Довуд.

— Худди шундай, бизга сени ўлдириш буюрилган!

Шунда Довуд ўнг қўли билан биттасини, чап қўли билан биттасини маҳкам ушлаб олди-да, аввал бирини бирига роса сўқиштирди, кейин осмонга даст кўтариб туриб:

— Сенлар одамларни дарёга қандай қилиб ташлаш йўлини билмас экансанлар. Сенларга кўрсатиб қўяман, ўрганиб оласанлар,— деди.

Паҳлавонларнинг жон-пони чиқиб додлаб юборишди.

— Довуд! Худо ҳаққи, бизни дарёга ташлама! Итдан туққан Мисрмалик бирга бориб, йўлда бир амаллаб ўлдирасанлар, деб зўрлаган эди. Биз ундан қўрққанамиздан сенга қўл кўтардик. Биз ахир отангни кўрган, шер кушандаси Мгерга хизмат қилган одамлармиз. У бизга туз берган. Отанг ўлгандан кейин Мисрмалик Сосунга уруш қилиб борди-да, енгиб, бизни асир қилиб олиб келган эди. Раҳминг келсин, бизни ҳалок қилма! Сен шу қадар паҳлавон, қудратли экансан, биз шу бугундан бошлаб Мисрмаликка эмас, сенга хизмат қилганимиз бўлсин. Отангинг хотираси ҳурмати, бизга раҳм қил, Довуд!

Довуд қўрққанидан юраги ёрилай деган паҳлавонларни яна балаandroқ кўтарди-да, кейин ерга қўйиб:

— Агар гапларинг чин бўлса, бирга Сосунга кетдик,— деди.

Шундан кейин уч ҳамроҳ қучоқлашиб ўпишди-да, Сосун томон йўл олишди.

Иккинчи қисм

I

Довуд подачи

Довуд икки паҳлавон билан Сосун чегарасига етиб келгач, тўхтади-да, чор атрофга суқланиб қарай бошлади. Кейин вужуди жупбишга келиб:

— Эй, тоғлар, Сосун тоғлари! Сизмисизлар?— деб қичқираверди.

Чўпонлар, чўпонларнинг ёрдамчилари унинг товушини эшитиб подаларини ташлашди-ю, Довудни кўргани келишди. Улар бир кўришданоқ Довуднинг баҳодирлар наслидан эканлигини фаҳмлашди. Довуд улар билан кўришиб сўрашди, ўз юртига, Сосунга келаётганини айтиб берди. Чўпонлар бир-бирини турткилаб:

— Мана шу йигит ростдан ҳам ўша шер кушандаси Мгернинг юрт огзига тушган ўгли бўлади,— дейишди.

Бир ёш чўпон ўз подасини шеригига топшириб, бу хушxabарни Огон бақироққа етказиб суюнчи олиш учун шаҳарга чонди.

Худди шу куни Огон бақироқ ажойиб бир туш кўрган эди. Тушида Сосуннинг мусти маҳкам девори виқор билан савлат тўкиб турганмиш, Сосун чироги чарақлаб, сўлим боғу роғлари чама-чама гулларга тўлганмиш, булбуллари чарх уриб сайраб турганмиш.

Огон бақироқ сачраб турди-ю, анил-танил хотинини туртиб уйғотди.

— Тур, Сария! Тонг отиб кетди! Ажойиб бир туш кўрдим! Мана кўрасан, Довуджонимиз тез орада келиб қолади. Сария уйқудан бошини кўтармай тўнғиллади:

— Ухлагани қўясанми, йўқми, бақироқ чол?

Огон бақироқнинг дили оғриди.

— Эҳ, хотин-а, хотин!— деди у.— Бегоналигинга бор-

динг-да! Сосун шоҳлиги учун тариқчаям юрагинг ачимайд-ди. Тур, ўрнингдан! Қулоқ сол, кўрган тушимни айтиб бе-рамаи. Тушимда Сосуннинг мусти маҳкам девори савлат тўкиб турганмиш, Сосун чироғи чарақлаб, сўлим боғу роғ-лари чаман-чаман гулларга тўлганмиш, булбуллари чарх уриб, сайраб турганмиш... Ҳа, шундан маълум бўлдики, бир баҳодир бола келяпти! Суюнчини чўзинг, Довуд кел-япти!

— Оғон бақироқ ўрнидан туриб, кийинди. Шу пайтда хушxabар билан ҳалиги чўпон бола келиб қолди.

— Ассалому алайкум, Оғон амаки!— деди чўпон.— Мен сизга севинчли хабар олиб келдим. Юртимизга бир баҳодир бола келяпти! Суюнчини чўзинг, Довуд кел-япти!

Суюнганидан Оғон бақироқнинг нақ юраги ёрилиб ке-таёзди. Бирпасда Кери-Торосу Сосун князларини чақир-тириб келди. Сарой олдидаги майдонга бутун Сосун халқи тўпланди. Кери-Торос халққа шундай деб мурожаат қилди:

— Ҳой сосунликлар! Худо бизга ўғил инъом этди, мана, Сосун шоҳлигининг қуёши ўз оёғи билан юртимизга кириб келди. Юринглар, ҳаммамиз Довудни кутиб олайлик!

Бутун Сосун князлари, улар билан бирга шаҳар ва қишлоқ аҳолиси Довудни кутиб олиш учун йўлга тушди-лар. Одамлар Довуднинг — Мгернинг пуштикамаридан бўлган боланинг қандайлигини, унинг келбатини тезроқ кўришга жонлари ичига сиғмай ошиқарди. Оломон тўда-лашиб Сосун чегарасигача борди. Қарашса, уч нотаниш одам чўпонлар билан суҳбатлашиб ўтирибди.

— Ҳой, одамлар, қани Довуд? Ичларингда қай биринг Довуд?— деди халойиқ.

Оғон бақироқ икки паҳлавоннинг олдида турган кичик паҳлавонни кўриб, ўзича шу Довуд бўлса керак, деб ўй-лади. Кейин:

— Кери-Торос!— деди.— Ҳув ўша ўртада турган биз-нинг тентак Довудимиз бўлади.

Яқинроқ бориб:

— Йигитча! Қаерлик бўласан?— деб сўради ундан.

— Сосунлик,— деди Довуд.

— Мен сени Сосунда сира кўрмаганман. Бу ерда қа-риндош-уруғларинг борми?

— Волидам Исмил хотин, Сосунда иккита амакинг бор, деганди,— деб жавоб берди Довуд.

— Амакиларининг отлари нима экан?

— Каттасиники — Верго, кичигиники эса, Огон бақироқ.

Огон бақироқ шу сўзни эшитди-ю, югуриб бориб Довудни қучоқлаб олди, бағрига босиб икки юзидан чўлп-чўлп ўшаверди.

— Оҳ, менинг жигарим, Довудим, шу сенмисан? Мен ўзинг айтган ўша амакинг Огон бақироқ бўламан.

Довуднинг чориги титилган, пайпоқлари йиртилган, бунинг устига ўлгудек қорни оч эди. Йўлда ҳар хил ўтлар, илдизлар еяверганидан гаплари ҳам телба-тескари бўлиб қолган эди.

Шаҳарликлар, қишлоқликлар бари бирма-бир келиб Довуд билан қўл бериб кўришди, келганига суюнишиб, «Хуш келибсан, қароғимиз Довуд», дейишиб олқиниладди. Лекин Довуд йўл-йўлакай ўйга ботиб бораркан, шунча одам — Сосун халқи уни кутиб олиш учун чиққанини, шунча йўл юриб бу ерга уни қутлагани келганини фаҳмлашга ожизлик қиларди. У йўл бўйи хаёл суриб кетаверди, қорним оч дегани уялди.

Оломон қувончи ичига сиғмай Довуднинг орқасидан эргашди.

Огон бақироқ тўхтаб яна бир бор Довуднинг юзларидан ўпди-да, халойиққа қараб мурожаат қилди:

— Халойиқ! Сосунлик ака-укалар, опа-сингиллар! Бугундан бошлаб сизга ҳам, бизга ҳам қувонч дариди! Сосун шоҳлигининг қуёши жигаргўшамиз Довуд келди!

Огон бақироқ, Кери-Торос бошлиқ бутун халқ Довудни шаҳарга бошлаб келди, қачонлардир Мгер ўтирган саройдаги тахтага чиқаришди. Ана энди ўтиришиб зиёфатни бошлаб юборишди: шароб ичишди, бугу гўшти ейишди, тонг отгунча ўйнашди, кулишди, хурсандчиликларининг чеки бўлмади. Халойиқ Довудни қучишиб, тинмай ўнишар, ялашиб-юлқашарди. Зиёфат охирлаб қолгандан кейин одамлар бирин-кетин туриб, уй-уйларига тарқалишди.

Ниҳоят, Довуд билан Огон бақироқ иккиси ёлғиз қолди.

— Хўш, амаки, тирикчиликлар қандай?— деб сўради Довуд.

— Худога шукур, жигарим,— деди Огон.— Худонинг меҳрибончилиги-ю, жаннатмакон отангинг арвоҳи қўлаб, ризқимизни бир нави териб еб юрибмиз.

Сосун шаҳрида бир чўлоқ поп яшарди. Огон бақироқ Довудни ўша попининг олдига етаклаб келиб шундай деди:

— Отахон! Довудга забур ўқишни ўргатсанг девдим.

— Жоним билан ўргатаман, нега ўргатмас экаиман? — деб жавоб берди поп.

Шундай қилиб, орадан бирмунча вақт ўтди. Довуд бир куни амакисининг олдига келиб:

— Огон амаки! Забур ўқишдан бўлак ишим йўқ, шунда ҳаётми? Сен обрўли одамсан, юрда ҳамма сен билан ҳисоблашиб иш қилади. Ўйлаб кўриб, менга бирон муносиброқ иш топиб берсанг. Меҳнат қилмоқчиман, ўз пешона терим билан кун кўрмоқчиман, — деб қолди.

— Бўтам, нима иш қилмоқчисан? Касбу коримиз ғаллакорлик бўлса, бу ишга ҳали қўлинг келмаса.

— Майли, секин-аста ўрганиб кетарман.

Огон бақироқ майдонга чиқиб шаҳарнинг оқсоқоллари-га мурожаат этди:

— Довудимизнинг ғаллакорлик билан шуғулланишига ижозат берсангизлар. Майли, меҳнат қилиб ўз кунини кўрсин.

Оқсоқоллар маслаҳатлашиб кўриб шундай дейишди:

— Довуд ҳали ёш, майли, ҳозирча Сосуннинг чорвасини боқиб тура қолсин.

Огон бақироқ уйга қайтиб келиб Довуддан:

— Довуд! Қўй боқасанми? — деб сўради.

— Нега боқмас экаиман! Амаки, мени подачиликка бериб жуда омади иш қилибсан-да!

Огон бақироқ эрталаб барвақт турди. Темпирчининг олдига бориб бир жуфт пўлат этик ва битта пўлат таёқ ясатирди-да, уйга олиб келиб Довудга берди. Кейин:

— Йилин, эртага тонг саҳарда тургин, қўй-қўзиларни йигиб Сосун тоғига ҳайдаб чиқиб, ўша ерда ўтлат. Туш бўлганда булоққа ҳайдаб тушиб сугоргин, мени ўша ерда кутиб ўтир, сенга овқат олиб бораман, — деди.

Довуд эртаси тонг саҳарда турди-да, пўлат этикни кийиб олиб кўчага чиқиб:

— Ҳой, одамлар, қўй-қўзиси-ю эчки-улоғи борлар, қапи ҳайдаб чиқинг! Тоққа обориб боқиб келаман! — деб қичқираверди.

Шаҳар ҳалқи қўй-қўзиси, эчки-улоғини кўчага чиқариб берди.

Довуд қўй-эчкиларни йиғиб бўлиб, энди тоққа ҳайдаб кетмоқчи бўлиб турган эди, одамлар унинг қўлидаги ба-ҳайбат пўлат сўйилни кўриб қўрқиб кетишди.

— Огон, Довудингдан чўчиб турибмиз,— дейишди улар.— Тағин қўлидаги сўйили билан қўй-эчкиларимизни уриб ўлдириб қўймаса гўрғайди.

Огон бақироқ Довудга қараб:

— Довуд, бўталоғим, кўзингга қара, тағин пўлат сўйилнинг билан қўй-эчкиларни уриб-нетиб юрмагин, ўлиб қолади-я,— деди.

— Ҳа, амаки-я, нима, уриб эсимни ебманми?

Довуд подани ҳайдаб тоғ бағирлаб кўтарилиб кетди, уларни тушгача ўтлатди. Қўй-эчкилар хўн тўйишди. Кейин Довуд уларни ёрга қамади-да, ўзи бир тик қоянинг соясидида чўзилиб шнакка кетди.

Довуд кўйми-озми ухлади. Бир маҳал уйғониб қараса, ёрда ҳеч вақо йўқ. Уёққа қаради, буёққа қаради, қўй-эчки тугул уларнинг изини ҳам тополмади. Кейин нима қиларини билмай қоянинг устига чиқиб, қичқира-верди:

— Ҳой, тоғлар, Сосун тоғлари! Қани менинг қўй-қўзиларим? Қани менинг эчки-улоқларим? Жавоб беринглар!

Довуднинг ҳайқирғидан бутун тоғ-тошлар, даралар ларзага келди. Шу атрофда қанча тулки, қуён, сувсар бўлса ҳаммаси — бири тошнинг тагидан, бири буталар орасидан, бири инидан чиқиб дуч келган тарафга тирақайлаб қочаверди.

Довуд буни кўриб ажабланди.

— Буни қара, буни қара-я!— деди ўзига-ўзи.— Эчкиларим намунча ўлар-тириларига қарамай қочмаса!

Кейин уларни қувишга тушди. Бирини харсанг тошларнинг орасидан, бирини буталарнинг ичидан тутди-да, обориб қўй-эчкилар билан қўшиб ёрга қамаб қўйди.

Бир маҳал Огон бақироқ Довудга овқат олиб келиб қараса, унинг пўлат этиги ейилиб кетган, қўлидаги забардаст пўлат сўйили эса синган, Огон ҳайрон бўлди.

— Довуд, тойчоғим!— деди у.— Сенга нима бўлди? Агар ҳар кун биттадан пўлат этик билан пўлат сўйил ясашиб бераверадиган бўлсак, тошга-тутганинг этик билан сўйилга сарф бўлиб, уйингни тополмай қолсан-ку? Унда чорва боқилишининг нима фойдаси бор!

— Оҳ, амакижон!— деб хўрсинди Довуд.— Бугун шу қадар кўп югурдимки, этикларим ҳам ейилиб кетди. Эртадан бошлаб қўй-эчкиларингни боқмаганим бўлсин.

— Нега энди, Довуд? Мана кўрдингми, пода боқини ҳам осон иш эмас экан-да?

— Осон, амаки, худо ҳаққи, осон. Қўнғир қўйлар, қора эчкилар жуда мулойим, ювош экан. Уларни боқини осон бўлди. Лекин ранги сариқ, думлари ҳурпайган, узун қулоғи диккайган қўй-эчкилар бор-ку, ана ўшалар жонимни ҳиқилдоғимга келтирди. Қочгани қочган, югургани югурган, ҳечам тутқич бермайди.

Огон ҳайрон бўлди.

— Довуд, эчкиларингнинг ичида сариғи, думлари ҳурпайгани, узун қулоқлари ҳам борми?

— Бор, амаки, бор, ўшанақаси жудаям кўп.

— Йўғ-е!— ажабланди Огон бақироқ.— Қани, қўй-эчкиларни гордан ҳайдаб чиқ-чи, мен бир кўрай.

Довуд горга кириб сўйилни қарсиллатиб тошга бир урди, устига-устак қаттиқ ҳайқириб юборди. Сувсарлар, тулқилару қуёнлар жон-пони чиқиб кетганидан ўзларини ташқарига уришди-ю, қочиб қолишди.

Довуд гордан чиқди.

— Эҳ амаки!— деди у.— Нега эчкиларимни қўйвординг?

— Ғалати боласан-да, Довуд!— деди Огон бақироқ.— Буларнинг нимаси эчки? Ёввойи ҳайвонлар-ку, кетса кетаверсин.

— Оҳ-оҳ-оҳ!.. Эчкиларимни қочирвординг-а. Эгалари эчким қани деб сўрашса, энди нима деб жавоб берман?

Довуд қочиб кетган ҳалиги тулки, қуёнларини йигиб келиш учун яна тоғ-тошларга югуриб кетди. Уларни шу қадар узоқ қувди, шу қадар чарчатиб тинкасини қуритдики, жониворларнинг тиллари осилиб, қоринлари ичига тортиб кетди, ҳарсиллаганларидан биқинлари бўвчининг моксидай зув бориб келарди. Довуд уларнинг ҳаммасини бирма-бир ушлаб келиб яна қўй-эчкиларга қўшиб юборди.

— Мана бу ҳаром қотгурларнинг дастидан бир тишлам нон ҳам еёлмайсан-а,— деди у алам қилиб.

Кун кеч бўлди. Довуд ҳамма қўй-қўзилару, эчки-улоқларни шаҳарга ҳайдаб келиб қичқираверди:

Қўзию, улоғингизни олиб кетинг тез нари!
 Жонимдан тўйиб бўлдим, жонимга тоғди бари!
 Кимники битта бўлса, ўринга ўнта олсин,
 Ўн ўринга — йигирма олсин, қолгани қолсин!

Шаҳарликлар чор-атрофдан йигилиб келишиб, ўзларининг қўй-эчкиларини олиб кетаверишди, ундан ташқари қўй-эчкиларига қўшиб уддалаганча сувсар, қуёну тулкилардан ҳайдаб кетишди. Уйларига боргандан кейин қуёнларни сўйишиб, гўштарини маза қилиб ейишди. Тулки, сувсарларнинг териларини шилишиб ўзларига пўстин тикиб олишди.

Шундан бошлаб сосунликлар қуён овлаб гўштини ейишга ўрганишган, тулки, сувсар овлаб терилардан ўзларига пўстин тикишга одат қилишган эди.

Кечқурун Оғон бақироқ яна шаҳар оқсоқолларини чақириб маслаҳат солди.

— Ишлар чатоқ, — деди у. — Довуд эчкини қуёндан ажратолмаяпти. Қуни бўйи ёввойи ҳайвонларнинг кетидан югургани югурган. Бир қунда битта темир этикнинг дабдаласини чиқарибди. Сизлардан илтимос, Довудга бундан бошқа иш топиб беринглар.

Шаҳарнинг оқсоқоллари ўйлаб-ўйлаб шундай дейишди:

— Гавинг тўғри, биродар. Довуд тоғда биттаям тулки, қуёну сувсар қўймабди, ҳаммасини ўлжа қилиб олиб келибди.

— Энди нима қилдик?

— Қўтос, сигирларни боқа қолсин бўлмаса.

Эрталаб туриб Оғон темирчига борди-да, пўлат этик, билан битта пўлат сўйил ясаттириб келди. Довуд кўчага чиқиб олиб:

— Ҳой, сигири ва қўтоси борлар! Қўтосу сигирларининг ҳайдаб чиқинглар! Яйловда боқиб келамаи. Бундан буён қўй-эчки боқмайман. Қўтос билан сигирингизни ҳайда-а-а! — деб бақираверди.

Шаҳар халқи молларини кўчага ҳайдаб чиқаришди. Довуд подани олдига солиб, далага ҳайдаб кетди.

У молларни ўтга қўйди-ю, ўзи тик бир қоянинг соясига ёнбошлаб уйқуга кетди. Кўпми, озми ухлади. Бир маҳал уйғониб қараса, нода йўқ. Довуд ухлаб ётганда моллар ўтлаб тоққа кўтарилиб, у ердаги ўрмонзорга,

дараларга ёйилиб кетган эди. Довуд уёқни қаради, буёқни қаради, молларни тополмагандан кейин баланд бир қояга чиқиб:

— Эй, тоғлар, Сосун тоғлари! Менинг молларим қани?!— деб бор овози билан ҳайқириб бақираверди.

Довуднинг овози тоғ-даралардан акс садо берди, ҳаммаёқни ларзага келтирди, гор-унгурларда, сойларда нушиб ётган бўрилар, айиқлар, йўлбарслару арслонлар қўрқиб югуриб чиқиб келди.

— Ҳа, ҳаром ўлгурлар! Тағни қочапсанлар-а!..

Довуд ваҳший ҳайвонларнинг кетидан қувишга тушди. У шу қадар тиним бермай, уриб-сўкиб кўп қувдики, охирида ҳайвонлар чарчаб ҳолдан тойди. Қочинга мадорлари келмай, тиллари осилиб қолди. Довуд бўриларни буталарнинг тагидан, айиқларни горлардан, йўлбарсларни тоғлардан ушлади, арслонларни эса ўр, зовурлардан қўлга туширди, ҳаммасини подага қўшиб олди. Довуд буларни ушлаб саранжом қилгунча моллар ҳам тўйди, тоғдан адирга тушиб, дарёдан қошиб-қошиб сув ичишди-да, қирғоқда чўзилиб ётаверди.

Адирнинг ҳаммаёғи ваҳший ҳайвонларга тўлиб кетди. Улар Довуддан қўрққанидан бири бирига мутлақо тегмасди. Агар Довуд биронтасининг сал ноҳўя ҳаракат қилиб, бир-бировини тишлаганини сезиб қолса, кўтариб шунақанги ерга урардики, худди етти қават ернинг тагига кирғизиб юборай дерди.

Қоқ тушда амакиси Довудга овқат кўтариб келиб қолди. Адирда қалашиб ётган ваҳший ҳайвонларни кўриб Оғон бақироқнинг юраги торс ёрилиб кетай деди.

— Довуд! Нима қилиб қўйдинг?— деб қичқирди у етиб келмасданоқ.

Довуд ҳеч нарса бўлмагандай:

— Молларни сувга ҳайдаб тушдим, Оғон амаки. Қорним очиб кетди. Егулик у-бу олиб келдингми?— деб жавоб берди.

— Шу ерга келиб олиб кета қол. Мен уларнинг яқинига йўламайман.

— Нега энди, амаки?

— Бетайин одам бўлибсан-да, жиян! Тоғда қанча йўлбарсу арслон бўлса, ҳаммасини ҳайдаб келиб подага қўшиб қўйибсану тагин нега яқинроқ келмайсан, деб сўрайсан-а?

Довуд бориб Оғоннинг қўлидан овқатни олиб, молларнинг олдига қайтиб келди.

Оғон бақироқ бўлса, орқасига қарамай қочганча шаҳарга етиб келиб қичқираверди:

— Ҳой сосунликлар! Шаҳар дарвозасини беркитинглар, эшикларни ёнинглар. Довуд тоғдаги жамики бўри-ю, айиқни, йўлбарсу арслонни ушлаб олиб молларингга қўшиб қўйибди. Кечқурун пода билан барини шаҳарга ҳайдаб келади. Эсинг борида эшикларингни ёп, жонингни асраб қол!

Кечқурун Довуд подани шаҳарга ҳайдаб келди-да, жар солаверди:

Қирга чиқдим ўйладим, ўрга тушдим бўйладим,
Қўтосу сигирингиз топмагунча қўймадим.
Кимшики битта бўлса, ўнта олсин,
Ун ўрнига йигирма олсин, қолгани қолсин.

Довуднинг чақирғига бирон зот келиб молини олмади. У одамларни яна чақирди, бор овози билан устмауст бақирди, бироқ ҳеч кимдан дарак бўлмади, қараса, шаҳар дарвозасида қулф оснғлиқ турибди.

— Келиб молларингни олсаларинг, мана, марҳамат, олавер,— деди у ўзига-ўзи.— Келмасаларинг ундан нарига, ўзларингдан кўр энди!.. Одамзодга ўзи яхшилик қилиб бўлмайди! Мен уларни деб шунча сарсон-саргардон бўлсам, тоғ-даралардан ит азобида катта-катта молларни қувиб, ҳайдаб тушсаму башарамга ургандек тарақлатиб дарвозани ёпиб ўтиришса, бу қандай бедодлик бўлди. Энди қандоқ қилдим? Келиб молларини олишмаса, буларни ташлаб мен ҳам уйга кетолмасам, оёғимни узатиб бемалол ухлалмасам...

Довуд, бор-э, деб ҳафсаласи пир бўлиб ерга чўзилди, телпагини бошига ёстиқ қилиб қўйди-да, донг қотиб өрталабгача уйқуни урди.

Саҳар туриб қараса, ваҳший ҳайвонлар тоққа қочиб кетибди, фақатгина қўтослар билан сигирларнинг ўзи қолибди. Довуд бор овози билан яна ҳайқириб наъра тортди. Ҳайқириқдан қўрққан шаҳар халқи эшикларини очишди. Боришиб қўтослари, молларини олишиб, уйларига ҳайдаб кетишди.

— Эй одамлар-а! Яхшилик ёқмаган худонинг ношукур бацдалари!— деди Довуд уларга қараб,— Семиз-се-

миз сигирлар қочиб кетди, энди ориқлари қолганда келасизларми?

Кейин Довуд забур ўқиш учун чўлоқ попнинг олди-га борди. Кунни бўйи забур ўқиди. Кеч бўлгандан кейин эртага пода ҳайдашимга бир оз дамимни олай, деди-да, уйга келиб ўзини ўринга ташлади.

Шаҳарнинг оқсоқоллари йигилишиб Огон бақироқнинг олдига келишди.

— Биродар Огон!— дейишди улар.— Тагин нима бўлганини худонинг ўзи билади. Бу Довудимиз дейман қип-қизил тентакка ўхшайди-ку. Сигирни айиқдан фарқ қилолмайди. Унинг шарофати билан йўлбарслар билан арслонлар тилка-порамизни чиқариб юборишига сал қолди. Бунақада хотин, бола-чақаларимиз ажалидан беш кун бурун ўтакалари ёрилиб ўлиб қолади-ку.

Довуд уларнинг гапларини эшитиб, жаҳли чиқиб кетди:

— Молларинг ўзларингга сийлов. Энди сенларга подачилик қилиб бўлдим!— деди.

Огон бақироқ ҳам унинг гапига жавобан шундай деди:

— Ундай бўлса, менинг ҳам сенга берадиган бир бурда ортиқча ноним йўқ, боқмайман. Бор, қаёққа кетсанг кетавер, тўрт томонинг қибла.

Бу гап Довудга огир ботди. Шу кечасиёқ шаҳардан чиқиб кетди, каттакон бир тошнинг тагига бориб ётиб ўйга толди. Ўйлаб-ўйлаб охири ухлаб қолди.

Эрталаб Кери-Торос шаҳарга келиб:

— Қани, болакай Довуд қаерда?— деб сўради.

Шаҳарда бўлса, ҳамма эркаклар Довудни бўралаб сўқар, хотинлар қаргарди.

Кери-Торос Довудни қидириб кетди. Шаҳардан чиқиб бундай қараса, каттакон тошнинг тагида бир бола ётибди. Бошида на ёстиқ бор, устида на кўрпа. Кери-Торос бориб уни шундақанги тепдики, ётган одам мабодо Довуд бўлмай бошқа бирон кимса бўлганда, сўзимга ишонаверинг, тепки зарбидан етти кангун ер қаърига кириб кетиши ҳеч гап эмасди.

Довуд уйғонди.

— Ҳой, Кери-Торос амаки!— деди у.— Нега мени тепяпсан?

— Тентак, нима қилиб қўйдинг?

— Худо шоҳид, тариқча гуноҳим йўқ. Пахмоқ сигирлар мени кўриб шаталоқ отиб қоча бошлашди. Мен уларни тутиб олиб роса калтакладим, кейин шаҳарга ҳайдаб келдим. Шаҳар халқининг ўзида айб. Уларидан ўзлари жаҳли чиқиб, подачиликдан ҳайдаб юборишди.

— Қаллаварам! Қип-қизил овсар экансан-ку, билдингми? Менга қара, бола, ҳалиги шаталоқ отиб қочадиганлари бор-ку, қаёққа қочса қочаверсин, тоққа чиқадими, гўрга кирадими, парво қилма. Молларнинг ичидан тез қочолмайдиганлари бор-ку, ўшаларни йиғиб олдингми? Қани, тур энди кетдик. Мен шаҳар оқсоқолларини кўндирдим, сени яна подачиликка оладиган бўлишди.

— Йўқ, бормайман, Кери-Торос, — деди Довуд, — энди шаҳрингда қолмайман. Яхшиси, менга бирон-бир бошқа шаҳарни кўрсат, ўша ерга кетаман.

Кери-Торос Довудни алдаб-сулдаб уйга олиб кетди.

II

Хариса¹ ва қароқчи девлар можароси

Замон ўзгариб, бошқа замонлар келди.

Эрта баҳор эди.

— Кери-Торос амаки, — деди Довуд. — Атрофда баҳор. Ер ҳайдаб экин экадиган вақт бўлди, подани далага ёядиган кунлар келди. Подачилар ҳам ишга киришадди. Қирқта тешик томоқ берсанг ейман, урсанг ўламан, деб бўйинингга юк бўлиб ўтирибмиз. Наҳотки ҳаммамизни боқини фақат сенинг гарданингга юкланган бўлса? Иш тоғиб бер, ишлайлик, зора бир бурда нонимизни беминнаг ўзимиз тоғиб есак.

— Жуда ҳазилкаш бўлиб кетибсан-да, Довуд, ўзингам! — деди Кери-Торос унинг ганига жавобан. — Сендан қанақасига меҳнаткаш одам чиқарди?

¹ Хариса — товуқ гўшти билан бугдойдан тайёрланадиган таом.

— Нега меҳнаткаш чиқмас экан?— деди Довуднинг аччиги чиқиб.

Кери-Торос кулди.

— Эй, тентаквой, бошимни қотирма! Меҳнат қилиб нон топармиш! Оббо шоввоз-эй! Менга қара, болакай, агар бир йил пода боқиб бир ғалвир тариқ топсангу ўша тариқни мен тегирмонга олиб бориб тортиб келсам, ундан холанг нон ёпса-ю, сен нондан биттасини менга узатиб: «Ма, Кери! Ўз пешона теримдан топган нон, е!» деганингда ҳам сен ўша нонни ўз ҳалол меҳнатинг билан топганингга ишонмайман, тушундингми?

Бу гап Довуднинг жон-жонидан ўтиб кетди.

— Ҳа, ҳа, шундай қилиб, Кери-Торос амаки, менинг гапларимга ишонмайсанми ҳали? Ундай бўлса, ўзинг хоҳлаган жойга обориб подачиликка бер, розиман.

Кери-Торос Довуднинг бир сўзли бола эканини яхши биларди. Шунинг учун уни етаклаб Дашти Падриал деган қўшни қишлоққа йўл олди. Обориб подачиликка бериб, қайтишда шундай насихат қилди:

— Қўзим, подани Сосун тоғининг ортига қараб ҳайдагин. У ерда яхши ўтлоқ бор. Шу ўтлоқда бир Оқтош бўлиб, унинг тагидан булоқ қайнаб чиқиб ётади. Подани тушгача боққин-да, кейин суғоргани ана ўша булоққа ҳайдаб бор. Қўзингга қара, тағин сени кўрганда тирақайлаб қочадиган ҳайвонларни қувиб юрмагин.

— Энди қувмайман, Кери-Торос,— деди Довуд.— Фарқига бориб қолдим. Тез югурадиганлари уй ҳайвонлари эмас, ёввойи ҳайвонлар бўлар экан. Қочса қочаверсин, менга вима!

— Ҳа, баракалла!— Кери-Торос шундай деб Довуднинг пешонасидан ўпиб орқага қайтди.

Топг отиши билан Довуд қишлоқ подасини ҳайдаб Сосун тоғига олиб чиқиб кетди. Подани ўтга қўйиб, ўзига яхши бир сўйил қирқиб олди. Кейин сўйилни елкасига ташлаганча пода атрофида айланиб юрарди.

Довуд шу зайлда кунни туш қилди. Кейин подани ҳайдаб суғоргани олиб борди. Моллар қониб сув ичиб олгандан кейин уларни қишлоққа ҳайдаб келди. Қишлоқ халқи подани кўриб ҳайрон қолишди.

— Довуд! Эндигина туш бўлди. Нега подани қайтариб келдинг?

— Қачон олиб келишим керак бўлмаса?— сўради Довуд.

— Кечқурун,— дейишди улар.— Кун ботгандан кейин.

Довуд эртасига саҳарлаб подани яна ўтлоққа ҳайдаб кетди. Қараса, еттита қишлоқнинг еттита подаси ҳам шу ўтлоқда ўтлаб юрганмиш. Довуд, бор-э, деди-ю, еттита подани ўз подасига қўшиб юборди.

Етти қишлоқнинг подачаси унинг олдига келиб:

— Довуд!— Нима учун подаларимизни ўз поданга қўшиб юбординг?— деб сўрашди.

— Нима-нима? Бизнинг подамиз деясанларми?— деди Довуд.— Ҳечам-да, бу молларнинг бари кеча менинг подамдан қолиб кетиб, шу ерда тунаган.

— Йўқ, Довуджон,— эътироз билдирди подачилар.— Бу бизнинг молларимиз, сеники эмас. Сенинг молларинг бир қишлоқники, бизники эса бошқа қишлоқларники, ҳа.

— Ундай бўлса,— деди Довуд.— Келинглар, ҳаммамиз оғайни бўламиз.

Подачилар қўл беришиб оғайни бўлишди.

— Довуд!— дейишди подачилар.— Сенга шох-шабадан қапа тикиб берайлик, дамнинг олиб ухлайвер, молларингни кечгача ўзимиз боқиб берамиз, кечқурун қишлоқнингга ҳайдаб кетаверасан.

— Йўқ, оғайнилар,— деди Довуд.— Ҳозир авжи баҳор. Моллар ориқлаб дармонсизланиб қолган. Ёмғир кўп бўляпти, ҳаммаёқ балчиқ. Моллар бирон жойга тиқилиб қолса, чиқолмай ўлиб қолиши мумкин. Менинг ухлашим жопс эмас. Лойга тиқилиб қолган молларга қараб туришим керак.

Дарҳақиқат, Довуднинг айтгани тўғри чиқди, у ҳар кун еттита, саккизта молни балчиқдан тортиб чиқариб юрди. Баъзан Довуд чарчаб қолган биронта молни учратиб қолса, унинг оёқларини жуфтлаб боғлаб, орасидан сўйиплини ўтказарди-да, жониворни елкасига ташлаганча қишлоққа кўтариб келарди. Буни кўрган уй бекалари Довудни алқаб, миннатдорчилик билдирарди.

— Меҳнатнинг таги роҳат, кам бўлма, меҳнатингнинг роҳатини кўр,— дейишиб уни яхшилаб меҳмон қилишарди. Нон беришар, тухум пишириб қорнини тўйға-вишар, хуллас, қишлоқ халқи доим Довуднинг иссиқ-совуғидан бохабар бўлишиб турарди.

— Қишлоғимизда ҳали бунақа подачини кўрмаганмиз!— дейишарди улар.

Довуд ҳам подани зўр иштиёқ билан боқарди. Моллар ёзгача семириб кетди. Сигирлар кўп сут берди, хўкизлар чарчаш нималигини билмай қўш тортди. Бир куни подани қишлоққа ҳайдаб кетаётган эди, бундоқ қараса, Соҳансар тоғидан улкан бир қоя ажраб сурилиб келаётибди. Агар сал бўлса-да, вақт қўлдан бой берилса борми, қоя молларни босиб-янчиб, қишлоққа бостириб кириши ҳеч гап эмасди. Довуд югуриб борди-да, иккала қўли билан қояни маҳкам ушлади. Қоя таққа тўхтаб, жойида туриб қолди. Қояга эса Довуд панжаларининг изи тушиб қолди. Шундан бери мана шу улкан қоя Довуд тоши деб аталади.

Мана, Богородица¹ байрами ҳам етиб келди.

Шу куни ҳамма сосунликлар тоғдаги «Биби Марьям макони» ибодатхонасига чиқиб худога сизинишарди. Бойроқ одамлар мол сўйиб қурбонлик қилар, худодан ҳосилдорликни тилаб хариса пиширтирарди. Кун кеч бўлиб иш тугагандан кейин художўйлар унинг олдига хариса егани йиғилишарди.

Байрам куни Довуд тонг саҳарлаб подасини яйловга ҳайдаб чиқиб кетди-ю, тўйдириб ўтлатди, кейин Оқтошга олиб тушиб суғорди. Етти қишлоқнинг подачиси ҳам шунда йиғилган эди. Улар етти ёшдан етмиш ёшгача, каттау кичик, князу фуқародан иборат сосунликларнинг тоққа чиқиб кетишаётганини томоша қилиб ўтиришди.

— Эрталабдан буён одамлар кети узилмай ўтяпти...— деди Довуд.— Қаёққа кетишяпти? Тоғнинг устида нима бор экан уларга?

— Бугун байрам, Довуджон, байрам,— жавоб беришди дўстлари.— Улар ибодат қилгани кетишяпти. Худо бизларни қаҳрига олган, қурғоқчилик юборди. Улар ҳозир Биби Марьям ибодатхонасига киришади, қурбонликка олиб келинган молларни сўйишиб, хариса пиширишади. Сурнай, ногора чалишиб ўйин-қулги қили-

¹ Богородица — христианларнинг диний байрами. Биби Марьямнинг (Исонинг онаси) туғилган куни.

шади. Кейин маза қилиб хариса ейишади-да, уй-уйларига тарқалишади.

Чўпонлардан биттаси:

— Эҳ-ҳе! Биз бу даштларда молларнинг кетидан изгиб юрсагу улар бўлса хариса еб ётишса-я! Қани энди биронтамиз ибодатхонага бориб хариса келтирсак, жилла қурса, бир қошиқдан бўлсаям оғзимиз тегса,— деб ўксинди.

Подачилар бир-бирига қараб олишди. Биронтасининг ҳам боргиси йўқ эди. Шунда Довуд туриб деди:

— Харисанинг ўзими? Менинг молларимга қараб туринглар, мен зинғиллаб бориб олиб келамаман. Шунча хариса олиб келайки, еявериб олдиларингда қолиб кетсин. Лекин шу шарт билан: менинг молларимдан биронтаси йўқолиб қолгундай бўлса, ҳаммагининг каллангни оламаман.

Қайси бир подачининг ўлгиси келади дейсиз?.. Подачилар Довуднинг подасидан биронта мол-пол йўқолиб қолмасин, дейишиб кўз-қулоқ бўлиб, зириллаб ўтиришди.

Довуд тоққа чиқиб бориб ибодатхонага кирди, одамлардан харисани қаерда пиширишаётганини сўради.

— Ҳу-ув анови ерда!— деб кўрсатишди унга.

Довуд бориб қараса, ўчоқда етти қулоқли қозон осиглиқ, бир чўлқ хотин ҳадеб хариса шопираётибди.

— Энажон, озгина харисангдан бер!— деб сўради Довуд.— Ҳув анови ерда, Оқтөшнинг олдида етти қишлоқнинг подачиси йиғилишиб ўтирибди. Қишлоқда ўзинг биласан, подачидан қашшоғи йўқ. Озгина харисангдан берсанг, ўшаларга олиб борардим. Сени алқаб-алқаб ейишади.

— Йўқол кўзимдан, тентак!— бақириб берди аёл.— Нима, хали черковда зиёрат тугамаганини кўрмаяпсанми? Сабр қил, одамлар зиёратни тугатиб чиқинсин, каниш келсин, хариса сузишга фотиҳа берсин, ана ундан кейин биргалашиб баҳам кўрайлик.

— Энажон!— деди Довуд.— Мен молларимни ўша подачиларга ташлаб келгандим, тагин қарамай қўйинг-са, моллар далага ёйилиб кетиб, бутун экинни пайҳон қилиб ташлармигин, деб хавотир оляпман-да. Харисангдай берсанг тезроқ кетардим, кутиб ўтиришга вақтим йўқ.

— Бермайман! — Довуднинг сўзини шартта кесди чўлоқ хотин. — Кашиш келиб харисани сузишга фотиҳа бермагунча бир луқмаям бермайман, тамом-вассалом, ўшандаям художўйлар келишиб еб бўлгандан кейин, қолганини бераман, подачиларингга олиб борасан.

— Энажон! — деди Довуд. — Дастурхондан қолган овқатни одамга эмас, итга беришади.

Довуднинг жаҳли чқиб кетди, қозонни шартта ўчоқдан туширди-ю, қулоқларидаги ҳалқасидан сўйилни ўтказиб, азот кўтариб жўнаб қолди. Художўйлар учун олиб қўйилган нонларни қўйинга тиқди, бунинг устига аёлдан еттига чўмич ҳам олди.

— Чўмичларингни қошиқ қиламиз, — деди Довуд. — Мана энди худо зиёратларингни ўз даргоҳида қабул қилади. — Довуд шундай деди-ю, бир чақиримни бир қадам қилиб чўпонлар томон жўнаб қолди.

Чўлоқ хотин дод-вой солганча черковга югуриб борди.

— Халойиқ! Хабарингиз борми, йўқми? Сосунлар тентаги Довуд келиб ҳамма нону харисани кўтариб кетди.

— Юринглар, ҳозир бориб сосунлар тентагининг дабдаласини чиқариб, нону ҳарисани тортиб оламиз, деб одамлар ичида говур-гувур бошланиб кетди.

Лекин шу пайт орага бир чол аралашди:

— Ҳой яхшилар, бундай қилманглар, у билан ишларинг бўлмасин, — деди у. — Довуд жинни бўлсаям Мгернинг ўғли, паҳлавошлар наелидан. Агар учтанг ўттиз қулоқли қозонни кўтара оладиган бўлсаларинг, Довудга қарши борларинг. Бўлмаса, овора бўлмай кўя қолларинг: Довуд ҳаммангни уриб дабдалангни чиқариб, юртда шарманда қилади. Сенларга раҳмим келиб, жопим ачигандан гапиряшман!.. Яна ўзларинг биласан!

Довуд Оқтошга етиб келиб қозонни ўтнинг устига қўйди, қўйнидаги нонларни олиб, подачиларни чақирди:

— Огайнилар! Келинглар, хариса еймиз!

Бироқ подачилар на тирик, на ўлик, харисага ҳам келишмас, овқат ҳам ейишмасди. Қимир этмасдан ўтиришарди.

— Ҳа-ҳа! — деди Довуд. — Нега тумшукларингни осилтириб олганларингни билдим, хариса билан нон кў-

тариб келаверибману, туз билан ёғ ола келишни унутибман, ўзимизда бўлса на ёғ бор, на туз... Зарари йўқ, ҳозирча харисани пок-покиза тушириб олаверинглар, уйга борганларингдан кейин туз билан ёғ еб юборсангизлар ўрнини босиб кетади.

Унинг гапига жавобан подачилардан биттаси туриб шундай деди:

— Томоқдан харисаям ўтмайди, туз билан ёғ ҳам, Довуд. Шўримиз қурсин, биз хафа бўлмай, ким хафа бўлсин. Сен муқаддас тоққа кетганингда орқангдан қирқта қароқчи дев келди-ю, подадан қирқта сигирни ҳайдаб кетди.

— Ана холос!..— деб ҳайқириб юборди Довуд. Кейин ўйлашиб олиб, ирғиб ўрнидан туриб кетди.— Зарари йўқ, дўстлар, яраси енгил, сизлар харисани еб туринглар, мен бориб девларни қидириб топаман. Сигирларни қаёққа ҳайдаб кетишди?

— Ҳу-ув, анови ёққа!— дейишди подачилар.— Шўримиз қуриди энди.

Шундан кейин Довуд сўйилини елкасига ташлаганча тоғ томон йўлга тушди. Юра-юра охири нотаниш тоғларга етиб борди. Қараса, бир ёрдан буруқсаб тутун чиқаёттибди. Довуд қўрқмасдан тўппа-тўғри тутунга қараб юрди-ю, ёрнинг оғзига бориб тўхтади. Ёрда нимани кўрди денг? Девлар қирқта сигирни шу ерга олиб келишиб сўйишган, терисини шилиб, гўштини қирқ қулоқли қозонга ташлаган экан. Қозонда сув биқирлаб қайнаб ётибди.

Шунда Довуд қирқ қулоқли қозонни кўтариб ўчоққа ағдариб ташлади, ичига эса ҳалиги қирқта сигирнинг терисини ташлаб қўйди. Кейин ёрнинг оғзига келиб назар ташлади. Қараса, қирқта дев йиғилиб олиб базми жамшид қилишаёттибди. Бири юмшоқ гиламга чўзилиб ухлаётган, бири сурнай чалиб ҳаммани ўйнатаётган, бошқаси гурзисини чархлаётган, хуллас, ёрнинг ичида ўйин-кулги авжида эди.

Довуд теварак-атрофни яхшилаб кўздан кечириб олди. Кейин нари борди-да, каттакон бир қояни кўтариб келиб девлар қочиб кетмасин деган ўйда ёрнинг оғзини беркитиб қўйди. Шундан сўнг даҳшатли қичқириб бир наъра тортди. Довуднинг қичқиригидан девларнинг жонини чиқиб кетди. Шунда девларнинг бошлиғи:

— Шўримиз қуриди! Бу Мгернинг ўғли Довуд Со-

сунийнинг овози-ку. Турларинг ўрнингдан ҳамманг. чиқиб унга таъзим қилларинг. Ҳа, астойдил таъзим қилларинг, бўлмаса, ҳозир баримизни ер билан яксон қилиб ташлайди.

Девлар бирин-кетин ғордан чиқа бошлашди. Довуд бўлса чиққанини чиққанда бўғздан олиб калласини узиб ташлайверди. Кейин ҳаммасининг бошидан биттадан қирқта қулоқни қирқиб олди-ю, бир ўрага ташлаб, ўзи ғорга кирди. Қараса, ғордаги битта хона лиқ-лиқ олтинга тўла, иккинчи хона кумуш билан тўла, учинчи хонада эса қимматбаҳо тошлар уюм-уюм бўлиб ётибди. Мгер ўлгандан кейин девлар Сосунга кўп марта ҳужум қилишган, бойликларини талашган эди ва ҳар сафар олган ўлжаларини олиб келиб мана шу ғорга йиғаверишган эди.

— Вой-бў!— Довуднинг оғзи очилиб қолди.— Буларнинг бари ўзимизники, Сосуннинг бойликлари-ку!

Довуд яна бир хонага кирса, бир тойчоқ бойлоглиқ турибди.

— Буниси яна ҳам жойида бўлди!— деди у. Тўхтаб тойнинг уёқ-буёғини кўрди-да, ўзига-ўзи шундай деди:

— Амаки! Олтин, кумуш, қимматбаҳо тошларни ўзинг олу, мана шу тойчоқни менга бера қол. Берасанми? Яхшиси, хўп дея қол! Бўлмаса қирқта девни қандай қилиб гумдон қилган бўлсам, сени ҳам худди шундай каллангни узиб ташлайман.

— Довуджоп!— деди Довуд амакиси номидан гапириб.— Бунча олтин, кумуш, қимматбаҳо тошларнинг менга нима кераги бор, гўримга олиб кетаманми? Бор, хазинани ҳам, тойчоқни ҳам ўзинг ола қол!

— Раҳмат, амаки!— Довуд шундай деб бор хазинани хаёлида тақсимлаб чиқди. Кейин нои халтасини олтипта тўлатиб ғордан чиқди. Катта дошқозоннинг қулоқларидаги ҳалқаларидан сўйилини ўтказди-да, елкасига ташлаб олиб ҳалиги хариса пиширилган жойга етиб келди. У ерда ўтириб олиб обдан хариса еди. Кейин етти қишлоқнинг аҳолисини чақириб уларга шундай деб мурожаат қилди.

— Ҳой, халойиқ! Гапимга қулоқ солинглар! Манави каттақон дошқозонни ҳалиги олиб кетган кичкина қозонларингнинг ўрнига олиб келдим. Мана бу олтинларни эса, девлар ҳайдаб кетиб сўйиб ейишган сигирларингиз эвазига бўлашиб олинглар. Мана, қирқта

сигирингизнинг териси. Лекин буларни ўзларингиз олмайсизлар. Камбагал бева-бечораларга бўлашиб беришлар. Чориқ қилиб тикиб олишсин: жаннатмакон отамнинг арвоҳига дуо қилишсин. Шу билан бирга,— деб кўшиб кўйди Довуд,— мабодо менинг подачи биродарларимнинг мушугини пишт десаларинг, сигирларимиздан айирдинг, деб оладиган ҳақларидан ҳатто бир кафт сули кам берсаларинг, Довуд бошларингга қиёмат кунини сөлади, ҳаммангни хонавайрон қилади.

Халойиқ бир овоздан шундай деб жавоб берди:

— Нималар деялсан, Довуд, худо сақласин! Дўстларингнинг мушугини пишт демаймиз, кўнглинг тўқ бўлаверсин.

Шундан кейин Довуд подачиларнинг олдига қайтиб борди. Ўзининг молларини ажратиб олиб Даншти Падриалга ҳайдаб кетди.

— Олинглар молларингни! Шу бугундан бошлаб мен сизларга подачилик қилмайман!— деди одамларга.

Мол эгалари молларини танлаб олиб кетишди. Довуд бўлса Сосунга қараб равона бўлди. Тўппа-тўғри Кери-Тороснинг олдига бориб, ундан шундай деб сўради:

— Кери-Торос! Хонадонимизда нечта эркак бор?

— Агар сени ҳам эркак қаторига қўшадиган бўлсак, сен билан бирга қирқта эркак бор,— жавоб берди Кери-Торос.

— Хуржун-чи, қанча хуржунимиз бор?

— Агар сеникиниям хуржун ўрнида кўрадиган бўлсак, сеники билан бирга қирқта хуржун бор.

— Кери амаки!— деди Довуд.— Фақат жаҳлиг чиқмасин. Бари эркакни чақир — қирқта хуржунни олиб, олтинга борамиз.

— Бор-э, итвачча!— деб хайқириб юборди Кери-Торос тутақиб кетганидан.— Шунча ишлаб уйга бир сиқим дон олиб келолмадинг-ку, қирқ хуржун олтинни қаердан толардинг?

— Кери!— деди Довуд.— Мен шунча олтин олиб келайки, ўзинг тугул етти пуштинга ҳам етиб ортади. Ундан ташқари мен қачонгача подачилик қиламан?

Кери-Тороснинг жаҳли чиқди.

— Чиран-а, чиран! Сафсатани бас қил!

— Кери!— деди Довуд ҳам бўш келмай.— Сўзимни

ерда қолдирмай хўн де, борайлик. Агарда қирқ хуржун олтин тоғиб бермасам калламни шарт олиб ташла.

— Юринглар-чи, болалар!— деди охири Кери-Торос.— Агар бу маҳмадона алдаган бўлса, ўша ернинг ўзида ўлдириб, ўлигига куйиб келамаи.

Энди Довуднинг ҳам жаҳли чиқиб кетди. Нон тўрвасини бўйнидан олиб, ичидаги олтинларни амакисининг оёғи остига тўкиб ташлади.

Буни кўриб Кери-Тороснинг оғзи очилиб қолди.

— Оҳ, Довуджон! Пуридийдам! Наҳотки сен қирқта девни ўлдирган бўлсанг?— деди у.

— Худо ҳаққи, барини ўлдирдим!— деди Довуд.

Шундан кейин қирқ эркак қирқта хуржунни олиб, отхонадаги қирқта хачирни миниб йўлга тушди. Довуд сосунликларни бошлаб бораверди, бораверди, охири Сехансар тоғидан ошиб ўтиб, девлар маконига олиб келди. Ҳамманинг кўзи ўлиб ётган қирқта девга тушди. Девлар ҳам ўлгандан кейин ҳар биттаси Пох тепалпигга ўхшаб гумбаздек-гумбаздек бўлиб шишиб кетган эди.

Олчоқ Верго секин қатордан чиқди-ю хачирини орқасига қайириб қочиб қолди. Унинг кетидан бошқалар ҳам девларнинг ўлигидан кўрқиб, орқаларига қараб қочмоқчи бўлишган эди, Довуд тўхтатди.

— Ҳой, кўрқоқлар, қаёққа! Мен девларнинг тиригидан қочганим йўқ-ку, сенлар ўлигини кўриб ўтакаларинг ёрилай деяптими? Кўрқманглар! Мен уларнинг барини битта-битта ўлдириб чиққанмаи. Ишонмасанглар уларнинг кесилган қулоқларини қараларинг!

Қочоқлар орқага қайтишди: каттакон бир чуқур қирқта девнинг қулоғи билан лиқ тўла эганини кўришгандан кейингина ўзларини босиб олишди.

Шундан кейин дадил бўлишиб, хачирларини горга томоп буришди. Довуд горнинг оғзидаги қоя тошни олиб ташлаб, Кери-Торос, Оғон бақироқ ва олчоқ Верго-ни бошлаб ичкари кирди. Довуднинг ҳамроҳлари тилла уюмларини кўриб, суянганларидан эслари оғиб қолай деди. Улар горда қанча олтин, кумушу қимматбаҳо тош бўлса, ҳаммасини хуржунларига жойлаб, хачирларга ортишиб Сосунга қайтишди.

Энди сосунликларнинг сандиқлари тиллага тўлди. Сосун олтинга ботди.

Довуд бўлса, ўзига тўйчоқдан бўлак ҳеч қандай ўлжа олмади.

Учинчи қисм

I

Довуд овчи
Сария ва сосунлик кампир

Довуд девларни ўлдиргандан кейин Сосуннинг энг эрка ўғлони бўлиб қолди. Оғон бақироқ уни яна уйига олиб келиб, қўлга ўргатилган энг яхши лочин топиб берди.

— Мгернинг фарзанди пода боқиб юриши жоиз эмас,— деди у.— Ўғлим, айшингни қил, овингни овлаб, кўнглингни чоғлаб юравер.

Довуд лочинни қўлига қўндириб, далаю даштларда ов овлаб юраверди. Какликлар, беданалару чумчуқлар тутаверди.

Сосунда тўридан гўри яқин бир қари кампир яшарди. Айтишларича, у бир вақтлар ёшлигида Мгернинг ўйнаши бўлган экан. Кампирнинг бир парча ери бўлиб, унга тариқ экарди. Кампирнинг ерида каклик, бедана, чумчуқлар сероб бўларди. Кунлардан бир куни кампир экинидан хабар олгани бориб қолди. Шунда нимани кўрибди дегн? Довуд қўлида лочин, остида гижинглаган бедов, тариқни пайҳон қилиб қуш овлаётибди.

— Довуд!— деди у.— Нималар қилипсан? Тариқларимни пайҳон қилиб юборибсан-ку! Ҳа, жувонмарг бўлгур! Чумчуқ гўштига қорнинг тўярмиди? Унинг сенга нима фойдаси бор? Агар ҳақиқий овчи бўлсанг, тоққа бор. Ов қиламан десанг тоғдаги буғулар, архарлар камлик қиладими? Бор, қорнингни ўшаларнинг гўштига тўйгаз.

— Эна!— деди Довуд.— Яхши, тоққа борай, лекин архарларни қандай қилиб ўлдираман? Тузукроқ ўқ-ёйим йўқ.

— Шону шавкатли отангдан ўқ-ёй қолмаганмиди?— сўради кампир.— Отангнинг ўқ-ёйини олгин-да, чиқавер.

— Отамнинг ўқ-ёйи кимда?

— Келинойингдан, Оғоннинг хотинидан сўра,— жавоб берди кампир.

Довуд уйга келиб:

— Келинойи! Дадамнинг ўқ-ёйлари қаерда? — деб сўради.

— Худо урсин, қаердалигини билмайман,— деди Сария.

Довуд яна кампирнинг олдига қайтиб келди.

— Энажон!— деди у.— Келинойим дадамнинг ўқ-ёйи қаерда эканлигини билмас экан.

— Хўпам билади-да!— деди кампир.— Билади, болам, фақат айтгиси келмаётгандир. Бор, отангнинг ўқ-ёйини тортиб ол. Бунинг учун Сарияни кўрқит, ана шундагина у отангнинг ўқ-ёйи яширинган жойини кўрсатади.

— Қандай қилиб кўрқитаман?

— Бориб битта тошни кукун қилиб майдала, кейин уни обдан оловга солиб қиздиргин-да, Сарияга: «Ҳозир ё мана шу кукунни ейсан, ё бўлмаса отамнинг ўқ-ёйи қаерга яшириб қўйилганини кўрсатасан», деб туриб ол!

Довуд уйга келиб битта тошни майдалаб оловда қиздирди, кейин Сарияни чақириб:

— Келинойи! Менга қўлингни бер,— деди.

Довуд ўзи ҳам анча келишган, чиройли йнгит бўлиб етишган эди. Шунинг учун келинойиси анчадан буён уни кўз остига олиб, суқланиб юрарди. Сария Довуднинг ганини эшитди-ю, талтайиб кетиб дарров қўлини узата қолди. Довуд келинойисининг қўлини маҳкам ушлаб:

— Келинойи, тўғриси айт, дадамнинг ўқ-ёйлари қаерда?— деди.

— Довуджон, азизим, дадангнинг ўқ-ёйларини өшитган ҳам эмасман, қаердалигини билмайман ҳам. Буни амакингдан сўра, ўша билади.

— Сен ҳам биласан!— деди Довуд унинг қўлини қўйиб юбормай.— Ҳозир айтасан!

— Айтмайман.

Шунда Довуд ҳалиги қиздирилган кукундан бир сиқим олди-ю, Сариянинг кафтига солиб, бармоқларини муштлаб маҳкам ушлаб тураверди.

— Вой-вой-вой, Довуд!— деб қичқирди Сария.— Қўлимни куйдирдинг! Қўйвор, айтаман.

Довуд унинг қўлини қўйворди, Сария бўлса яна:

— Айтмайман!— деди.

Шунда Довуд унинг қўлини яна ушлаб олиб, кафти-

га қиздирилган тош кукушидан солди. Сўнгра бармоқларини мушт қилиб туриб маҳкам ушлаб тураверди.

— Вой-вой-вой, Довуд!— додлади Сария.— Қўйвор, айтаман, айтаман! Омборхонага кир, ўша ерда дадангининг ўқ-ёйи осиглиқ турибди, ола қол. Агар ёйининг ипини тортишга кучинг етса, олгин-да, овингни қилавер, бўлмаса, жойнга осиб қўй.

Довуд омборхонадан дадасининг ўқ-ёйини олиб чиқиб, бир зарб билан ипини тараиг қилиб тортди. Буни кўрган Сария донг қотиб қолди.

— Мгер ёйининг ипини тортаман деб бир соат овора бўларди, сен бўлсанг сал ҳаракат қилувдинг, ип тараиг тортилди-қўйди. Довуд, сен дадангдан ҳам кучли экансан. Дадангга муносиб ўғил бўлибсан, ўқ-ёйини ола қол.

Бундан камоли хурсанд бўлиб кетган Довуд отасининг ўқ-ёйини олиб чиқди. Шу кундан бошлаб у ҳар кунни овга борадиган бўлиб қолди.

Ҳа, Довуд ҳали айтганимиздек чиройли, келишган, паҳлавон йигит эди. Огон бақироқнинг хотини уни зимдан яхши кўриб юрарди. Кунлардан бир кун у ортиқ чидолмай, Довудни чақириб шундай деди:

— Довуджон! Хобгоҳимга кир, ўртаниб кетдим. Сендан ўзингга ўхшаган чиройли паҳлавон ўғил туғсам деган орзуйим бор.

Бу гапни эшитиб Довуд эсанкираб қолди.

— Келинойи, нималар деяпсан? Сен менинг онам бўласан, мен эса ўғлинг қаторидаги одамман-ку.

Ниятини амалга оширолмаган Сария: «Энди нима қилдим?.. Ҳа, бошимни юваётган бўламан-да, сув қуйиб юбор, деб Довудни чақираман. Ана шунда суманбар баданимни, сарвдек қоматимни кўриб, эркак эмасми, кўнгли бузилди, ўзиёқ ташланиб қолади»,— деб ўйлади.

Сария сув иситиб омборхонага олиб кириб кетди. Бир оздан кейин, бошимга сув қуйиб юбор, деб Довудни чақирди.

Довуд бир қўли билан сув қуйди-ю, бир қўли билан Сариянинг оппоқ момиқдай баданини кўриб кўнглим бузилмасин, хаёлимга бўлмагур фикрлар келиб, шахвоний ҳирсим ғолиб келмасин, деган ниятда кўзини беркитиб турди.

Сария бошини ювиб бўлиб бундоқ қараса, Довуд бир қўли билан кўзини юмиб турибди. Буни кўрган аёл ту-

тақиб кетди, додлаб кўйлакларини йиртди, юзларини тимдалаб қонатди, сочларини юлди. Кейин қарғай-қарғай ўз хобгоҳига кириб ўтираверди.

Бир маҳал Огон бақироқ келди.

— Ҳа, хотин! Бирон нима бўлди?— деб сўради.

— Бирон нияям гапми?— жавоб берди Сария.— Мен сени уйга ўғил олиб келдинг, деб суюқувдим. Лекин менга эр етаклаб келганингни билмаган эканман.

— Нималар деясан, хотин?

— Бўлган гапни гапиряпман, омборхонага кириб бошимни юваётгандим. Довуд эшикни очиб кириб менга ташланиб қолса бўладими? Ўзимни уёққа отдим, буёққа отдим, зўр-базўр шум етимнинг чапғалидан қутулиб қочиб чиқдим.

— Шундай қилган бўлса,— деди ўйлаб туриб Огон бақироқ.— Шу бугун кечқурувдан бошлаб унга эшикни очмаймиз, қаёққа кетса кетаверсин.

Довуд кечқурун ордан қайтиб келиб қараса, эшик ичкаридан қулфлоглиқ.

— Амаки!— деди Довуд.— Мен шу тобда бир тепсам, эшигинг дабдала бўлиб, хотининг билан биргаликда етти қават ерга кириб кетишинг мумкин-ку, лекин мен сендан ўч олишни ўзимга эй кўрмайман. Эҳ, амакижон, бузуқ хотинингнинг макрига учибсан-да.

Довуд шундай деди-ю, бир кеча тунаш учун камширнинг уйига борди.

Огон бақироқ кўп ўйлади, кечаси билан ухломлади, эрталаб турди-ю, қилиб қўйган номаъқулчилигига афсусланиб, Сарияга шундай деди:

— Хотин, мени йўлдан урдинг, алдадинг, уйимдан Сосунинг чироғини қувдинг.

Довуд камширникида тунаб, эрталаб яна ўз овига жўнаб кетди.

Кетаётиб қараса, камширнинг тариғига гала-гала чумчуқлар ёпирилиб, роса талаётганмиш. «Нима қилсам экан?— деб ўйлади Довуд.— Битта ўқ отсам, нари борса йигирмата чумчуқ ўлиши мумкин, лекин қолганлари учиб кетади-ку».

Довуд шундай деб каттакон бир теракни илди-илди билан суғуриб олди, уни боши устида айлантириб туриб, экинзорга зарб билан урган эди, тариқни чумчуқ-пумчуғи билан текислаб юборди.

Ғамшир келиб экинзорга қараса, бироптаям диккайган бошоқ қолмабди. Ана шундан кейин тиззасига уриб йиғлаб, Довудни қарғайверди:

— Ер ютгур Довуд! Мени қандай кунларга қўйдинг?

— Эна, нима қилишим керак эди? Чумчуқлар таригини талаётганини томоша қилиб ўтираверишим керакмиди?

— Номинг ўчкур, Довуд! Ахир ҳамма таригимни нест-нобуд қилибсан-ку! Худоё худовандо қирчинингдан қийилгур, бераҳм соқов, сосунлар тентаги! Сенинг отанг, шер кушандаси Мгер тириклигида камбағал, бева-бечораларни ҳар қадамда раҳмини еган, уларнинг отаси ўрнида отаси, онаси ўрнида онаси бўлиб келган раҳмдил эр эди. Сен унинг ҳаром тукига ҳам арзимайсан. Нима қилиб қўйдинг? Мен мана шу бир парча томорқамдан келган даромаддан рўзгоримни тебратиб турардим, сен уни ер билан яксон қилдинг! Энди қизим иккаламиз бошимизни қайга урамиз, ҳолимиз нима кечади?

— Энажон! Ахир м-мен... ў-ўйловдимки!..

— Тағин тилингни яримта қилиб «м-мен... ў-ўйловдимки», дейсан-а... Ҳа, тилингни ҳаққа чўқигур! Агар кучинг шунчалик ошиб-тошиб кетган бўлса, нега Совасарга бормаёсан, кучингни ўша ерда кўрсатмайсан?

— У ерда нима бор?

— Нима бўларди, сенга аталган худонинг балоси бор! Нима, шу вақтгача Совасар шону шуҳратли дадангнинг ов қиладиган жойи эканлигини билмайсанми?

— Хўш-хўш?

— Э, сени қара-ю!.. У ернинг чор атрофига девор олиб қўрғон қилинган. У ерда айиқлару бўрилар, кийиклару буғулар, архарлар бекордан-бекорга ўлиб кетяпти — жониворлар баланд девордан ошиб ўтолмайди. Мисрмалик Совасарни биздан тортиб олди. Энди сосунликларнинг у ерга бориб ов қилишлари ман этилган. Нега энди отанг ов қилган, отангнинг пойқадами теккан ерларни қайтариб олмайсан?

— Энажон! Менинг олтиндан қиммат энажоним! — деди ҳаяжон билан Довуд. — Бунақа тоғ борлигини қардан билай?

— Ҳа, сен уни билармидинг, кўриб олганинг менинг таригим, сўппайган галварс. Сен баттол ота ўғлиман дейишга лойиқмисан?

— Эна, тилинга эрк бериб ҳадеб қаргайверма. Мен ҳали ёшман, бир етимчаман. Яхшиси, Совасарга борадиган йўлни кўрсат.

— Бор, Огон амакининг ёқасида ол, Совасарга олиб борадиган йўлни кўрсатиб қўйсин.

Довуд уйга келиб амакисининг ёқасидан олди.

— Амаки! Совасар тоғи қаерда? Менинг дадам ўша ерларда ов қилган экан, ҳозир менга ўша тоққа борадиган йўлни кўрсатиб қўясан.

— Бўтам, сени лақиллатишибди!— деди Огон бақироқ.— Дадагнинг унақа тоғи бўлган эмас.

— Йўқ, бўлган!— деб қичқирди Довуд.— Алдама! Шунақа тоғи бўлганини энди билиб олдим. Менга ҳозироқ Совасар тоғининг йўлини кўрсатиб қўясан.

— Қайси тилинг қирқилгур айтди сенга бу гапни!— деди Огон бақироқ.— Жон ўғлим, даданг — шер кушандаси Мгер оламдан ўтгандан кейин Мисрмалик босқин ясаб қолди-ю, Совасарни эгаллаб: «Шу кундан бошлаб бу ер менинг ов қиладиган маконим бўлади», деди. Шундай деди-ю, яна юртига қайтиб кетаверди. Ушандан буён биронтамиз Совасарга юрак бетлаб боролмаймиз.

— Амаки! Менга фақат йўлни кўрсатиб қўйсанг бўлгани. Уёғига ўзим боравераман, — деди Довуд.— Борди-ю, Мисрмалик келиб қолгудек бўлса, сени эмас, мени ўлдиради. Намунча қўрққанингдан жонинг ҳалқуминга келавермаса.

— Довуджон ўғлим!— деди Огон.— Яна бир кун сабр қил, эртагаёқ сенга Совасарнинг йўлини кўрсатиб қўяман.

— Йўқ, ҳозироқ кўрсат! Бўлмаса пону шароб, халлоқи олам номига қасамёд қилиб айтаманки, каллангнинг шартта узиб ташлайман!

Огон бақироқнинг жон-пони чиқиб кетди.

— Хўп-хўп, ўғлим, жаҳлинг чиқмасин, — деди у.— Ҳозироқ Совасарнинг йўлини кўрсатиб бераман.

Иккови бошлашиб бош майдонга боришди. У ерда Кери-Торос шаҳарнинг оқсоқоллари билан суҳбатлашиб ўтирган экан.

— Бир тилинг танглайингда қотгур Довудга Совасар ҳақида гапириб қўйибди, — деди Огон кела солиб.— Мана энди Довуд мени ўша ёққа олиб борсанг ҳам олиб

борасан, олиб бормасанг ҳам олиб борасан, деб икки оёгини бир этikka тикиб ўтирибди.

Бу галли эшитиб сосулик ўспиринларга ҳам жон кириб қолди.

— Оғон амаки, бизларни ҳам бирга ола кетинг! — деб ялина бошлашди улар. — Ҳозир у ерда бўрилар, айиқлар, тоғ эчкисию архарлар тикилиб кетган бўлса керак. Довуднинг уларни қандай қилиб ов қилишини томоша қиламиз.

Довуд отасининг ўқ-ёйини қўлига олиб отга мпнди. Оғон бақироқ, Кери-Торос бошлиқ бутун Сосунинг ўспиринлари ҳам у билан бирга Совасарга жўнашди.

Тоғнинг теварак-атрофига баланд қилиб девор олинган эди.

— Амаки! Бу қанақа девор? — деб сўради Довуд.

— Болам, бу деворни ҳайвонлар қочиқ кетмасин деб раҳматли даданг олдирган эди, — жавоб берди Оғон.

Довуд чор атрофга назар ташлади, бироқ ичкарига кирадиган жойни тополмади. Шундан кейин йўғон бир эман дарахтини илдиз-илдизи билан суғуриб олиб зарб билан деворга урган эди, деворнинг бир пахсаси қулаб тушди. Довуд ичкарига кирди, унинг кетидан ҳамроҳларни ҳам девордан ошиб ўтди.

Довуднинг кўзи олдида кўм-кўк ўрмон, зилол булоқлару қирғоқлари мрамар кўллар намоён бўлди. Ўрмоннинг ичида айиқлар, бўрилар, қуёнлар, тулкилар, буғулар, хуллас, ер юзида қанча ҳайвон борки, ҳаммасидан шу ерда тўлиб-тошиб ётарди.

Сосулик ёшлар архарларни отмоқчи бўлишган эди, Довуд бақириб берди:

— Ҳой, ҳайвонларга тега кўрманглар! Отам худонинг махлуқларини бекорга қамаб, азоблаб қўйибди — бу гуноҳи азим.

— Довуд, ўғлим! — деб мурожаат қилди унга Оғон. — Битта архарни отгин, сўйиб еб олайлик, қорин ҳам роса очди.

— Йўқ, амаки, отмайман. Бу ҳайвонлар зиндонга солинган бир алфозда юришган бўлса, одам деган ҳеч қачон банди бўлган жониворниям ўлдирадими, тутқун ҳайвонни ўлдириш бечора бир кампирнинг ҳам қўлидан келадиган иш. Эр киши деган эркинликда юрган жониворни ўлдирса яраинади.

Довуд шундай деб чакмонини ечиб улоқтириб юборди, деворни мушти билан уриб, оёғи билан тешиб, тарра-бурра қилиб бузиб ташлади.

— Ҳой, банди жониворлар!— деб қичқирди у бор овози билан тоғларни гулдиратиб.— Қани, чиқларинг, ҳамманг озодликда яшайверинглар энди!

Бутун жониворлару ҳайвонлар тасира-тусур ўзларини ташқарига уришди. Довуд бўлса, тоғни айланиб, дараларни, горларни кезди, чакалакзорларни кўздан кечириб чиқиб:

— Тагин кичкина бўлсаям биронта жонивор-пони-вор қолиб кетган бўлмасин, одамнинг раҳми келади,— деди.

Довуд шу йўсинда тамоми ҳайвонларни бўшатиб юборгандан кейин сосунлик йигитларнинг ёнига қайтиб келди-да, шундай деди:

— Ҳўш, йигитлар, қани энди ким ботир бўлса, ов қилаверсин.

Йигитларнинг жангарироқлари овни бошлаб юборишди, юрагида ўти йўқлари икки қўлини бурнига тикиб уйларига қайтиб кетишди.

Довуд шу куни архар овлади. Овланган архарларни кўл ёқасига олиб келиб сўйишди. Ўзи бўлса сувга тушиб чўмилиди, гулхан ёқишди, архар гўштини ўтда пиширяпиб маза қилиб ейишди.

II

Довуднинг отаси қуриб кетган ибодатхонани тиклагани

Кечқурун Кери-Торос бошлиқ сосунлик йигитлар шаҳарга қайтиб келишди.

— Довуд! Ҳамма уйга кетди, биз ҳам кетсак бўларди,— деди Оғон бақироқ.

— Йўқ, амаки,— деб эътироз билдирди Довуд,— мана шу тошларга қиблагоҳимнинг табаррук оёқлари теккан. Мен тунни шу ерда ўтказишим керак, хоҳласанг ўзинг кетавер.

— Йўқ, қўзичоғим,— деди Оғон бақироқ.— Сен қоладиган бўлсанг, мен ҳам қоламан.

Довуд билан Огон бақироқ баланд бир чўққига чиқиб боришди, кейин бир ерга ўтириб олиб яратганнинг мўъжизавий қудратини роса томоша қилишди. Сосун тоғларидан бошлаб Диёрбакиргача кафтдек, теп-текис эди. Кун ботиб атрофга қоронғилик чўккандан кейин Довуд бундоқ қараса, осмонда қанча юлдуз чарақлаб турган бўлса, ерда ҳам шунча гулхан шуъла таратиб турганмиш.

— Амаки!— деди Довуд.— Анавилар қанақа чи роқ?

— Болам, булар қишлоқ, овуллар бўлади. Қишлоқ аҳли, подачилар, подачиларнинг болалари ўт ёқиб ўйнаш- япти.

Кейин иккаласи ухлашга ётишди.

Огон бақироқ Довуд тагин кечаси уйқусираб қоядан учиб кетмасин деди-да, унинг чопони барини бошига бос- тириб олди.

Бир маҳал Огон бақироқ ухлаб қолди. Довуд бўлса, хаёл сурганча гулханларни томоша қилиб ётаверди. Вақт ўтиши билан гулханлар бирин-кетин сўниб, охири кўрин- май қолди. Лекин тоғ чўққисиди бир гулхан ўзига чорла- гандай кўкимтир-қизғиш шуъла таратиб тураверди. «Бо- риб кўриш керак, қанақа олов экан,— деди Довуд ўзига- ўзи,— балки у ерда ҳам одамлар бордир». У ўрнидан тур- моқчи бўлган эди, қараса, амакиси, чопонининг барини бошига ёстиқ қилиб олибди. «Уйғотсам, Довуд кўрқяпти дейиши мумкин»,— деди Довуд.

Шунинг учун чопонининг барини пичоқ билан қирқиб аста ўрнидан турди, этаги амакисининг бошида қолаверди. Узи тўппа-тўғри ҳалиги кўкимтир-қизғиш олов томонга қа- раб йўл олди. Бориб бир сағананинг устидан чиқиб қолди. Ҳалиги қизғиш-кўк ўт шу сағанадан чиқаётган, унинг нури эса баланд-баланд тоғларга ўрлаб кетаётган эди. До- вуд оловни ушлаб кўрди, лекин қўли куймади. Оловга туп- роқ ташлаб кўрди, лекин у ўчмади. «Ҳа, одамларнинг оғ- зидан кўп марта эшитганим «Биби Марьям макони» деган- лари шу ер экан-да», деб ўйлади Довуд. У тоғда ёйи билан ерни чизиб белги қолдирди-да, амакисининг олдига қайтиб тушиб уни уйғотди.

— Амаки, ўрнингдан тур!

Огон бақироқ уйғониб қараса, Довуд бошида тик ту- рибди.

— Ҳа, жиннивой!— деди у.— Тагин нима қилиб қўй- динг?

— Ажойиб ҳодисаниң кўриб келдим, амаки!— ҳайратланиб гапира бошлади Довуд.— Хув анув баландликда бир мрамар тош ёрилиб ётибди. Тошнинг ёригидан эса кўкимтир-қизғиш нур таралиб турибди, худди тоғ устига қурилган равоқнинг ўзгинаси. Ишонмаяпсанми? Юр, бориб кўрамиз.

Довуд амакисини дадасининг сағанасига етаклаб келиб:

— Бу нима?— деб сўради.

Оғон бақироқ ўзини тутолмай ҳўнграб юборди.

— Уғлим, бу падари бузрукворингнинг қабри бўлади,— деди.— Бу ерда бир вақтлар ибодатхона бўларди, уни халойиқ «Тогдаги Биби Марьям макони» дейишарди. Сенинг отанг — шер қушандаси Мгер оламдан ўтгандан кейин Мисрмалик кўшин тортиб келиб бизни тор-мор этди, отанг қурган ибодатхонани пойдеворигача буздириб ташлаиб, Сосундан кўп кишини асир олди. Кейин беҳисоб бойликлар билан юртига қайтиб кетди.

Довуд бу гапни эшитиб арслон боласи мисол ўкириб йиглаб юборди, тиззаси билан юриб қабрга келди-да, унга юз-кўзларини суртиб ўнаверди. Бир оз муддат ўтгандан кейин ўрнидан туриб камони билан сағананинг атрофини гир айлантрииб чизиб чиқди. Амакисининг олдига келиб, кўзларида ёш билан шундай деб ёлвораверди:

Амак! Отам ўрнида менга отасан,
 Менга ота бўлмасдан ахир қайтасан?
 Амак! Отам ўрнида менга отасан,
 Менга мурувват қилмай ахир қайтасан?
 Сувни ҳам ташимоққа, қазимоққа ер,
 Менга беш минг кўли гул ишчи даркордир.
 Менга даргор бешта юзта манман деган эр,
 Тошкесарларнинг бунда иши бисёрдир.
 Беш юз уста керақдир менга шу бугун,
 Деворлар ясамоққа, қўймоққа устун,
 Ҳам равоғу ҳам гумбаз тикламоқ учун!

— Шунча одамни нима қиласан, Довуд?— сўради Оғон бақироқ.

— Амаки!— деди Довуд.— Мен отам қурган, Мисрмалик вайрон қилган ибодатхона ўрнида қайтадан ибодатхона тиклайман, деб қасам ичдим. Шуни бир билиб қўй: агар сўзимнинг устидан чиқмасам, дунёда яшашимнинг ҳам ҳо-

жати йўқ. Эртага чошкача ҳалиги айтган одамларим шу ерда ҳозир бўлишлари лозим. Ҳа, шундай, кечгача ибодатхонани тиклашлари керак, токи, индишга бу ерда халойиқ ибодат қилсин.

Огон бақироқ Довуд бекорга гаширавермаслигини, бир айтган гашининг устидан чиқишини, унинг айтган ҳар бир гапи мисоли отилган ўқ эканини жуда яхши биларди. Шунинг учун илтимос қилиб бундай деёлди, холос:

— Довуд! Юр, ҳозирча уйга бориб дам олайлик. Эртага эса сен қанча уста, мардикор олиб келишни буюрган бўлсанг, ҳаммасини бошлаб келамаи.

— Йўқ,— деб эътироз билдирди Довуд.— Мен бугун падари бузрукворимнинг қабри ёнида тунайман. Отамнинг арвоқи ҳурмати мана шу ибодатхонани қайта тикламаганимча шаҳарга тушмайман. Сен бўлсанг, ҳозироқ оёғингни қўлингга олиб югур-да, бориб қанча мардикор, уста олиб кел деган бўлсам, ҳаммасини йигиб менинг олдимга бошлаб кел.

Мана шундагина Огон бақироқ Сарияга айтиб берган тушини эслади. Ўшанда тушида Сосунни кўрганди, унинг деворлари мусти маҳкам бўлиб, Сосуннинг чироғи чарақлаб шуъла таратар, Сосун боғи эса яшнаб, ям-яшил бўлиб гуллаб ётганди, дарахтларида булбуллар тинмай хониш қиларди...

Огон бақироқ тушини эслаб, ўйлаб қолди: «Ҳа, Довуд ҳақиқатан ҳам Сосунни Мисрмалик қўлидан қутқариб оладиган кўринади! Энди Мгер ўғлининг илтимосини бажармасам бўлмайди».

— Хотиржам бўл, ўтлим,— деди у.— Менга одамлар бекорга Огон бақироқ деб лақаб қўйишмаган. Менинг товушим қирқ кунлик йўлга етади. Бир бақирсам борми — сен истаган мардикору устаяар эшитиб, ўз оёғи билан етиб келаверади. Олтита буғу тутиб бер, еттига бўлса ҳам зарари йўқ. Шаҳарга олиб бориб сосунликларни чақираман-да, зиёфат қилиб бераман. Шундан кейин атроф-жавонидан ҳар ким ўзи дарак солиб келаверади.

Довуд ўқ-ёйини қўлига олди, бирпасда амакисига еттига буғуни тутиб берди. Огон уларни елкасига ташлаб олиб, шаҳарга келиб бақираверди:

Сосунликлар! Тезроқ келинг буёққа!
Чироғимиз ёнди, келинг, чироққа!
Мгер ўғли, ботир, жўш уриб қони

Тиклар бўлди «Биби Марьям макони»,
 Ким имонли — кўмак берсин, келсин тез!
 Паърамизни эшитганлар, елсин тез!
 Беш минг ишчи керак, яхши билингиш,
 Сув таширсиз ва ё қазигайсиз ер.
 Керак, керак беш юз манман деган эр,
 Беш юз уста керак тагин, келингиш.
 Деворларин тикламоққа, қўймоққа,
 Равоқлару гумбазларин қурмоққа.

Огон бақироқнинг овозини етти шаҳар эшитди, мардикорлардан тортиб, устаю дурадгорларгача, етти шаҳарда қанча ишга яроқли одам бўлса, бари Сосунга жам бўлди. Огон бақироқнинг меҳмонхонасида ўтиришиб обдап ейишди, ичишди, кейин ҳаммаси «Биби Марьям макони»ни қайта тиклаш учун Совасар томон йўл олишди.

Келиб қаранса, Довуднинг бир ўзи ибодатхона қуриладиган жойини белгилаб пойдеворини ўйган, каттакон-каттакон харсангларни кўтариб келиб чуқурга ётқизиб қўйган эди. Буни кўриб усталарнинг оғзи очилиб қолди, чиндан ҳам харсанг тошлар шу қалар катта эдики, усталарнинг ҳаммаси бир бўлганда ҳам бу тошларнинг биронтасини ўрнидан жилдира олмасди.

Усталар девор олишни бошлаб юборишди.

Катта тошларни Довуднинг ўзи олиб келиб турди, майда тошларни эса мардикорлар қўлма-қўл қилишиб устага етказиб бериб туришди. Йирик тошларни Довуднинг ўзи устма-уст тахлайверди — майда тошларни эса усталарнинг ўзи катта тошларнинг атрофига текислаб тураверди. Мардикорлар лой қориб усталарга етказиб бериб туришди, усталар эса, лойни қатор-қатор терилган тошларнинг орасига қўйишиб, текислаб суваб боришди.

Баъзи дангасалар ҳам Довуднинг гайрат-шижоатига, баҳодирона куч-қудратига қараб туриб ўзларининг ип-ёқмасликларинан уялиб кетишди. Ўзларини қўлга олишиб, бир гайратига ўн гайрат қўшилиб ишга киришди.

Шу йўсинда гайрат қилишиб, кечга довур «Биби Марьям макони» ибодатхонасини қуриб битказишди. Уни қадимги ўрнига — Совасар тоғининг чўққисига қуришди.

— Амаки! — деди Довуд иш битгач. — Усталар билан мардикорларга меҳнатига яраша ҳалол ҳақ тўла. Ҳеч кимнинг биздан кўнгли қолмасин.

Тонготарда Огон бақироқ шаҳарга бориб, учта хачир-да учта хуржуннинг иккала кўзини тўлдириб олтип ортиб келди. Мардикорларнинг ҳар бирига жон бошига бир тилладан улашди, усталарга эса икки тилладан, халойиқ қилган меҳнатига рози бўлди.

Шундан сўнг усталар, мардикорлар бари Сосун шоҳлигининг меросхўрларига раҳматлар айтишиб, уй-уйларига тарқалишди.

Довуд ибодатхонанинг атрофини бир айланиб чиқиб, ичкарига кирди-да, хочни ўпиб туриб шундай деяверди:

Амак! Ота ўрнида отам,
Ота бўлгин сен менга мудом!
Чорла қирқта роҳиббаччани,
Чорла қирқта роҳиби покни.
Чорла шунча художўй полни,
Чорла қирқта архимандрит —
Яна шунча архипастирни.

Ибодатхонада шам ёқиш пайти келди, зиёрат, ибодат замони келди.

Огон бақироқ қирқта роҳиббачча, қирқта роҳиб, қирқта руҳоний, қирта архимандриту қирқта епископни ибодатхонага таклиф этди. Буларнинг бари бирваракайшга келишиб, шамларни ёқишди, «Биби Марьям макони»ни чарогон қилишиб, ибодатни бошлаб юборишди.

Довуд суюнганидан юраги ёрилиб кетай деди. У тезда Ботмон Буға билан Чорбаҳор Камий отли икки паҳлавонни олиб келди-да, эшикнинг олдига қоровул қилиб қўйди. Бир кунлик хўрак учун бир мешдан ёгу бир мешдан асал бериб шундай деб тайинлади:

— Қимда-ким ёмон ният билан келгудек бўлса, эшикни очмайсанлар. Зиёратчилар, камбагал, бева-бечоралар келса, эшикни ланг очиб қўйинглар, яхшилаб қорнини тўйдиринглар!

Тонг отгандан сўнг Довуд билан Огон Сосунга йўл олди.

Довуд шундай қилиб, отаси қуриб кетган ибодатхонани қайта тиклади. Шу пайтларда ўзи ҳам анча тийилиб қолган эди. Қадимги шўхлигини ташлаб, болаларни йиғлатмайдиған, ўзидан катталарга қўполлик қилмайдиған, ҳеч кимнинг дилига озор етказмайдиған мўмин-қобил йиғит

бўлган эди. Сосунликлар у ҳақда бир-бирига оғиз кўпиртириб шундай дейишарди:

— Довуд энди ишёқмас данғаса эмас, балки шер кушандаси Мгернинг ўзгинаси бўлди-қўйди.

III

Довуднинг бож йиғувчиларни қириб ташлагани

Довуд Совасарга бориб Мгер қурган деворни бузиб ташлади. Сен яксон қилган «Биби Марьям макони» ибодатхонасини эса қайта тиклади. Кейин: «Шу кундан эътиборан Мисрга бир чақаям бож тўламайман, энди Миср — Миср-маликники, Сосун эса Довуд Сосунийники бўлади», деб мақтанди деган хабар Мисрмаликнинг қулоғига етиб келди.

Мисрмалик бунн эшитди-ю, ғазабдан кўкариб кетди, оғзидан кўник сачратиб, Исмил хотинга таъна аралаш шундай деди:

— Хўш, онажон! Бир вақтлар ўша бадкирдор шум етимни ўлдириб ташлайман деганимда қўлимни ушлаган эдинг. Мапа энди, қилмишини кўряпсанми?

— Хафа бўлма, болам, ахир иккалаиҗ ака-укасанлар! — деди Исмил хотин ушга қараб. — Майли, Миср сеники бўла қолсин, Сосун — Довудники! Унга ҳеч қачон лашкар торта кўрма! Ахир, она бошқа бўлсаям, бир отанинг пуштикамаридаи бўлгансанлар-ку!

Мисрмалик кенгаш чақирди, кенгашда юртнинг барча доншманду илм соҳибларини чорлаб, уларга маслаҳат солди. Сосунни қандай қилиб яна қўлга киритсам, Довудни қандай қилиб ўлдирсам, деб сўради.

Кенгашда Қозбадин деган юртга доғи кетган бир жангари паҳлавон ҳам иштирок этаётган эди. Ана ўша паҳлавон ўридан туриб сўзга киришди.

— Дунё тургунча тургин, шоҳим! — деди у. — Сендай шон-шуҳратли, ёш бўлсанг ҳам юртга бош жасур бир шоҳнинг гайридинлар билан жанг қилишга бориши менга унчалик маъқул кўринмаяпти. Мингта паҳлавонингни менга қўниб бер, сосунликлар билан жанг қилишга, мапа, ўзим бораман.

Етти йиллик хирожни сўраб олгайман шартта,
 Отлар бир хил бўлсину зотдор бўлсин, албатта.
 Қирқ идишда олтин-зар ярақласин, олсин кўз,
 Қирқ соғин сугир бўлсин, қирқта бўкирган ҳўкиз.
 Қирқта хотин — туяга юк ортмоқ учун лозим,
 Қирқта сал бундайроғи ун тортмоқ учун лозим.
 Қирқта гўзал қиз бўлсин, ишратга кўп ҳушинг бор,
 Қирқта семиз мол бўлсин, бўлсин барчаси зотдор!

Бунинг устига, — қўшиб қўйди Қозбадин, — ўша тентак Довудниг ўлдираман-да, калласини олиб келиб сенга совга қиламан.

— Йўқ, бу камлик қилади! — деди Мисрмалик. — «Биби Марьям макони»ни ҳам яқсон қилиб ташлайсан, Совасаримнинг теварак-атрофига қайта девор олдиртира-сан.

Унинг бу гапига Қозбадин таъзим қилиб шундай деб жавоб берди:

— Шаҳаншоҳим! Кўнглинг шуни хоҳлар экан, амринг бажо келтирилади. Ҳозирданоқ ўша «Биби Марьям макони» яқсон қилинди-ю, Совасарни айлантириб девор олинди, деб ҳисоблайвер.

— Офарин сенга, жасур Қозбадин! — деди Мисрмалик унга жавобан.

— Ундай бўлса ихтиёр ўзингда. Хоҳлаганингча лашкар, хоҳлаганингча қурол-яроғ ол, Сосунга отлан. Бориб етти йиллик хирожни йиғиб олиб келиб бер. Бунинг устига ўша тентак Довудни ўлдириб, бошини менга тортиқ қил, бир оз юрагимдан губорим кўтарилсин. Хирожни яхшиликча берса, хўп-хўп, агар бермаса, Сосунни ҳонавайрои қилиб ташла, тупрогини Сосун қопларига солиб Сосун отларига орт, тошларини Сосуннинг ҳомиладор хотинларига кўтартир, ҳаммасини Мисрга ҳайдаб кел.

— Дунё тургунча тургин, шоҳим! — деди Қозбадин. — Бунинг эвазига менга нима пинҳом этасан?

— Ўзинг нимали хоҳлайсан?

— Сенинг олти оёқли тулпорингни.

— Мана шу отимга қўшиб давлатимнинг ярмини ҳам сенга тортиқ қиламан.

— Вой-бўйий!

Қозбадин суюнганидан юраги тарс ёрилиб кетай деди. Қўшни тўплаб, ўзининг Сосунга юришини юрт олқишласин деган ўйда чор атрофга жарчи юбортирди.

Шунда Миср аёллари тўн-тўн бўлишиб кўшиқ тўқиб, шундай деб куйлашаверди:

Сосун томон сураб от Козбадин нолави,
Мисрмалиқдан бўлди шундайин фармон.
Сосуликлар мол-мулкин оягуси тортиб,
Кумушу зарга биз ҳам қоламиз ботиб.

Соғин сизирлар ҳайдаб келар Мисрга.
Бойиймиз хўн сарёққа, пишлоғу ширга.
Эй Козбадин, Довудни тилка-пора эт!
Не тиласанг умрингда тилагинга ет!

Бир дунёдаги бор қарғишлар билан эрини қаргаган, бошқаси яккаю ёлғиз ўғлини юз балога гирифтор қилиб уришган:

— Ҳа, бу кунингдан ўлганинг яхши! Нима қилиб ётибсан уйда тухум босиб? Тур ўрнингдан, урушга бор, Сосунга жўна, уйга икки қўлингни бурнингга тиқиб қуруқ қайтиб келма тагин, ўлжалар билан кел!— деб вайсаган.

Мисрда бир кампир яшарди. Ўзи илгари сосунлик эди-ю, нима сабаб биландир уни юртдан чиқариб юборишганди. Уша кампир анҳорда юнг ювиб ўтирган чоғида Козбадиннинг кўшин тўплаб Сосунга бостириб кетаётганини кўриб қолди. Кампир унинг орқасидан ҳадеб шундай деб қичқираверди:

Эй Козбадин, лофчи мақтанчоқ!
Кетяпсану Сосунга бу чоқ.
Довуд билан урушсанг, рост гап,
Қайтиб келгунг итдай сакиллаб!

Козбадиннинг жаҳли чиқиб, қиличини суғура кампирга хезланиб қолди. Бундан қўрқиб кетган мисрлик аёллар чувиллашиб додлаша бошлади, кампирни ўраб олишиб, Козбадинга шундай деб таъна қилишди:

— Кучинг келиб-келиб бир бечора, ҳимоясиз кампирга етдими? Агар ботир бўлсанг кучингни Довудга кўрсат, уни дунёдан йўқот!

Шундай қилиб, Козбадин ўзининг Чорхадин, Бадин ва Судин деган саркардаларини ёнига олиб йўлга тушди. Лашкар Сосун чегарасига етиб бориб, Леран даштида чодир тикди. Козбадин ўз лашкарбошиларини ёнига олди,

қирқта мард паҳлавонни қирқта туяга миндириб орқасидап эргаширтди-да, Сосунни оралаб келаверди. Огонларнинг саройига келиб шундай ваъз қилди:

— Сосун шаҳрининг оқсоқоллари, сўзларимга қулоқ солинглар. Мисрмалик мени сенлардан етти йиллик хирожини тўлаб келишга вакил қилиб юборди. Бунга қўшимча қилиб тентак Довуднинг бошини тортиқ этишни амр қилди.

Бу сўзни эшитиб Огон бақироқнинг қўрққанидан тиззалари қалтираб кетаверди. Бир зумда ҳўкизлар, қўйлар сўйдириб, чақирилмаган меҳмонларга зиёфат уюштирди.

— Сизлар пича дам олиб туринглар,— деди у.— Мен бу вақт пича солиқни йиғаману Довудни топиб келаман.

Бундай ҳаракатлари билан Огон бақироқни сотқин деб ўйлайсизми? Огон бақироқ Довуднинг бошини Мисрмаликка ҳада этиб, Сосун чирогини ўчиришга қодир бир одаммиди? Йўқ. У Довуддан қўрққан, юртнинг эҳтиётини қилган эди. Довуд Қозбадиннинг босқинини эшитса, тутақиб кетади-ю, Қозбадинни яккама-якка жангга чақиради. Бундан Мисрмаликнинг ғазаби қайнаб, юртимизни вайрон қилиб ташлайди, қадимгидан ҳам баттар қора кунларга солади, деб ўйлаган эди. Огон бақироқ югуриб-елиб чўлоқ полнинг қошига борди — Довуд полнинг ҳузурида забурни мутолаа қиларди. Огон уни алдаб-сулдаб олдига чақирди-да:

— Болам, шу топда архар гўштидан кабоб егим келиб қолди. Тоққа чиқиб битта архар олиб кел, кабоб қиламиз,— деди.

— Жоним билан, амаки!

Довуд Сосуннинг бошига қора кун тушганидан беҳабар эди. Уқ-ёйини олиб архар овлагани тоққа чиқиб кетди. Пайтдан фойдаланиб Огон бақироқ билан олчоқ Верго шаҳарни кезишга тушди. Қирқта гўзал қизни танлади, қирқта баланд бўйли, қирқта паст бўйли аёлни ажратди-да, ҳаммасини бир қўрғонга қамаб қўйишди. Ундан кейин қирқта от танлашди, қирқтадан бузоқ, ҳўкиз, сигир олишиб, буларни бошқа бир қўрғонга қамашди. Бу ишлар битгандан кейин қирқта хуржунни олтинга тўлатиб олиш учун Сосун хазинасига киришди.

Қозбадин, Бадин, Чорхадин ва Судинлар келиб гилам-

да чордана қуриб ўтириб олишди. Огон бақироқ Миср хуржунларининг кўзини очиб турди, олчоқ Верго бўлса, олтинларни қутилаб ўлчаб солиб турди.

Шу аснода Миср лашкарлари ҳам Сосунга бостириб кирди. Халойиқни талаб, хотин-қизларини судраб олиб чиқиб кетаверди.

Довуд бўлса, бу гаплардан беҳабар узоқ-узоқ тоғларда ов қилиб юраверди.

Тушга бориб у бир архарни отди-ю, елкасига ўнгариб шаҳарга йўл олди. Кела туриб йўлда кампирнинг томорқасига кирди. Довуд ўзи табиятан шолгомни яхши кўрар эди. Шунинг учун ҳам халқ уни сосунларнинг шолгомхўр теңтаги деб ҳам атади. У ўлжасини ерга қўйиб, пайзасининг учи билан бир чеккадан шолгом ковлаб олаверди, бир чеккадан тушираверди.

Кампир ўзи Довудни қидириб юрган эди. Томорқасига кира, Довуд бемалол шолгом кавлаб, орқа-ўнгига қарамай тушираётибди. Буни кўриб кампирники тутиб кетди. Кўздан пашқатор ёшини оқизиб Довудни қарғайверди.

— Ҳа, йигит ўлгур! Отангинг ҳаром тукига ҳам арзўмайсан! Кафанингни ўзим бичай сен сосунлар шолгомхўрининг!

— Момо!— деди Довуд.— Шу икки дона бемаза шолгомнинг учун шунчалик қарғашга қандай тилинг борди?

Кампир бунга жавобан шундай деди:

— Сендай оқпадарни нега қарғамай! Сен бу ерда жонингнинг роҳатини кўзлаб шолгом еб ётибсан, уёқда бўлса бутун Сосунни хонавайрон қилишяпти. Мисрмалик Сосунга босқин ясади: етти йиллик хирожни талаб қилди. Амакиларинг бутун шаҳарни тит-пит қилиб юборди. Уларнинг дастидан шаҳарда на аёл қолди, на бир қиз. Ҳеч кимнинг дод-войига қулоқ солмай қўрғонга қамаб ташлади. Энди бу бечораларни Мисрга ҳайдаб кетишади.

Довуд буни эшитиб:

— Вой-вой!— деб инграб юборди.

— Кўпроқ «вой-вой»ла, аламдан чиқасан!— кампир Довуднинг гашига тегиб гижгижлади.— Сосун йўқ бўлса, йўқ бўлар, шундоғам ўзи ҳозир кули кўкка совурилиб кетди! Алам қиладиган жойи шуки, яккаю ягона бир қивим бор эди, унияма тортиб олишди, чўри қилинадиган бўлди.

— Нималар деясан, эна!

— Илону чайиларга ем бўлгин деяпман! Қозбадин билан унинг лашкарбошилари отангининг хазинахонасига кириб олишди. Субутеиз амакиларинг — Огон бақироқ билан олчоқ Верго бўлса Сосун олтинларини тортиқ этипти: Миср хуржуларига солиб берипти. Сен бўлсанг мапа бу ерда шолгом чайнаб ўтирибсан. Яшши тегиб кул бўлгур! Шу аҳволда сени шер кушандаси Мгерининг пуштинкамарида бўлган фарзанд деб ким айтади?

Одамларнинг айтишига қараганда, мана шу кампир бир вақтлар Мгерининг ўйнаши бўлган экан. Кампир оғизда Довудга ўлим тилагани билан юрагида уни яхши кўрар, чуқур ҳурмат қиларди. У Довуд қалбида Сосунга нисбатан меҳр-муҳаббат уйғотмоқчийди. Довуд душманини яқсон этиб, Сосунни босқинчилардан озод қилсин, паҳлавон отасининг ўрнини боссин, юртининг эгаси бўлсин деган кўйда ачитиб-ачитиб гапирётган эди.

Довуд архарни пайзасига олди-да, кампирни ёнига олиб шаҳарга жўнади. Келиб нимани кўрди денг? Довуд ҳар сафар овдан қайтганда кўча-кўйда одамларнинг қаҳ-қаҳаларини эшитар, шаҳар бўйлаб шодон ўйин-кулгиларини кўрарди. Бу сафар ҳамманиннг қовоғидан қор ёғади, чор атрофдан келётган йиғи-сиги, дод-войлар одамнинг юрагини эзарди. Қаёққа қараса талон-тороғ, ур-йиқит, қоч-қоч, ҳар ким ўз жонини сақлаб қолиш учун дуч келган томонга қочган: худди Сосуннинг устини қора булут қоплаган эди. Сосунликлар Довудни қаргаган:

— Ҳа, кўрнамак Довуд! Овга бормай оёғинг сениб оёқсиз қолгур, Сосундан номинг ўчгур!— дегани деган эди.

Довуд ҳайрон қолди.

— Буёғи қандоқ бўлди!— деди у.— Одамларнинг шундай қарғишини эшитадиган нима гуноҳ қилибман уларга?

— Нима гуноҳ қилдим?— деди кампир.— Билиб билмаганга соласан-а, ўзингни. Сен Совасар деворини бузиб ташладинг, «Биби Марьям макони» ибодатхонасини қайта тикладинг. Буни эшитиб Мисрмалик қаҳрланди. Сосунга лашкар юборди. Қозбадин ўз лашкарбошилари билан ҳовир Сосунга босқин ясаб, хирож йиғпти. Лашкарлари бўлса, халойиқнинг бор-йўғини талаб, қиз-жувонларини чўриликка ҳайдаб кетишти.

— Мисрмалик биздан қанақа хирож йиғмоқчи?— деб сўради Довуд кампирдан.

Кампир унга шундай жавоб берди:

Мисрмалик биз томон оёқдангирди қўшини,
 Ётти йиллик хирожни ундириб оломоқ учун:
 Қирқ идишда олтин-зар ярақласин, олсин кўза,
 Қирқ соғин сигир бўлсин, қирқта бўжирган ҳўкиза,
 Қирқта хотин — туяга юк ортмоқ учун лозим.
 Қирқта сал бундайроғи ун тортмоқ учун лозим.
 Қирқта гўзал қиз бўлсин, ишратга кўн хуши бор,
 Қирқта биққи мол бўлсин, бўлсин барчаси зотдор.
 Қирқта учқур от керак. Миср сари чопмоққа,
 Ҳам сенинг қовоқ бошинг кесмоққа ҳам келмоққа!

Амакиларнинг юртимизнинг қизлари билан хотинларини
 тортиб олишган, қўрғонга қамаб, дарвозани қулфлаб
 қўйишган. Шу тобда менинг якка-ягона қизим ўша қўр-
 гонда тутқунликда ўтирибди.

— Энажон! — деди Довуд. — Мени ҳозироқ ўша қўр-
 гонга олиб бор. Танимда жоним бор экан, Мисрга сенинг
 қизинг-ку, юртимизнинг битта чўпини олиб кетишларига
 йўл қўймаман.

Кампир Довудни қўрғонга бошлаб борди. Довуд қулоқ
 солса, ичкаридан аёлларнинг дод-войлари, оҳ-воҳлари,
 инграшлари эшитилаётибди. Дарвоза олдида эса ўнта Миср
 паҳлавони соқчилик қилиб турибди. Довуд бирпасда улар-
 нинг ўнталасини ҳам ўлдириб, дарвозани бузиб ташлади,
 қиз-жувонларни чиқариб юборди!

— Опа-сингилларим, уйларингизга кетавeringлар! —
 деди у. — Бемалол хузур-ҳаловатда яшайверинглар, фақат
 худодан менинг соғлигимни тилаб турсангизлар бўлгани,
 мен эсам сизлар учун жангда бошимни гаровга қўяман.

Сосунлик хотин-қизлар эркинликка чиқишди, ўз ха-
 лоскорларини алқаб-алқаб уйларига қайтишди.

— Халоскоримиз Довуд, бир умр ёмонлик кўрма, биз-
 дан қайтмаса худодан қайтсин! — дейишди.

Довуд бошқа қўрғонга борди-да, дарвозани очиб юбо-
 риб шундай деди:

— Қани, Сосун жониворлари! Ўз эгаларингнинг оғил-
 ларига жўнаб қолларинг!

Довуд Сосун хотин-қизлари билан Сосун ҳайвонларини
 қўйиб юборгандан кейин секин-аста отасининг хазинасига
 қараб йўл олди. Эшикдан кйриб келиб амакиларига қарата
 шундай деди:

— Она юртимизни душмандан мана шундай ҳимоя
 қиларкансизлар-да, баракалла сизларга! Мен отадан ёлғиз-

ман, шунинг учун ўзимга ўзим хўжайинман. Сизлар ме-
нинг битта бошим учун бутун бошли Сосунни душманга
қўш қўллаб тутқазмоқчимисизлар?

Довуд хазинахонанинг ичкарисига назар ташлади. Ич-
карида лимани кўрди дент? Козбадин, Чорхадин, Бадин
билан Судинлар гиламда чордана қуриб ўтириб олган,
Огон бақироқ хуржуннинг кўзини очиб турибди, олчоқ
Верго бўлса Сосун тиллаларини қутида ўлчаб-ўлчаб Миср
хуржунларига жойлаётди.

— Нима қилисанлар?— деб қичқирди Довуд.

— Сеннинг гуноҳларингни ювяпмиз, сосунлар тента-
ги,— деб жавоб берди Огон бақироқ.

Довуд яқин бориб Вергонинг қўлидан ушлаб, шундай
деди:

— Верго амаки! Сен анча қариб қолгансан! Олтини-
мизни ўзим ўлчаб, Миср хуржунларига ўзим жойлай.

Олчоқ Верго Довуднинг ҳайбатидан бир зумда иштони-
ни ҳўллаб қўйди.

— Беақл гўдакни бу ишларга аралаштирманглар, тил-
лани ўзларинг ҳисоблаб, ўзларинг ўлчанглар!— деди Коз-
бадин.

— Ўзингни бос. Жудаям сен айтганчалик ақлсиз эмас-
дирман!— деди Довуд.— Олтинни мен ўзим ўлчайман.

— Тишинг ўтмайдиган ишга тумшугингни тикма, До-
вуд, уйга бор,— деди Огон бақироқ.

Довуд бу сўзлардан кейин олчоқ Вергодан қутини тор-
тиб олиб тўнтариб қўйди. Олтинларни белкурак билан
тўнкарилган қутининг устига тўкди, кейин қутини ерга
ағдариб ташлаб, бўш қутини икки бор Миср хуржунининг
кўзларига ағдарган бўлди.

— Мана бунисига, мана бунисига!— деди.

— Ҳой-ҳой, тўхта!— бақирди Козбадин.— Огон бақи-
роқ, сен бу қутурган итваччани бизнинг устимиздан кулиш
учун ҳузуримизга киргаздингми? Қувиб юборинглар, бўл-
маса нақ калласини узиб ташлайман!

Довуд унга еб қўйгудай бўлиб ўқрайиб бир қараб
қўйди.

— Буни қара-я! Шундай қилиб, калламни танамдан
жудо қиламан дегин-а!

Шунинг ўзидаёқ Козбадиннинг юраги қинидан чиқиб
кетай деди.

— Ҳой, Огон бақироқ!— деди у.— Миср хирожини тў-
лайсанми ёки йўқми? Тўламоқчи бўлсанг тўла, бўлмаса

уни айт. Бориб Мисрмаликка айтай, келиб юртингини кулини кўкка совуриб юборади. Сосун тупрогини Сосун қопларига солиб, отларинга ортади, Сосун тошларини ҳомиладор хотинларинга орқалатади. Ҳаммасини Миср томон ҳайдаб кетади.

Довуд бу сўзларни эшитиб ғазаби қайнаб кетди.

— Ё нону шароб, халлоқи олам!— деди-ю, бир наъра тортиб бўш турган қутини Қозбадинга қараб улоқтирди. Қозбадин бошини эгиб қолган эди, қути тўғри бориб зарб билан деворга урилди-да, деворни тешиб чиқиб, етти кунлик йўлга бориб тушди.

Эсхонаси чиқиб кетган Қозбадин тура солиб жон қолатда қочиб қолди. Довуд қувиб етиб ушлаб олди, калласини етти марта гурсиллатиб деворга урди. Кейин унга қараб шундай деди:

— Бор Мисринга, Мисрмаликка мендан дуоини салом етказ: «Шер кушандаси Мгернинг бир ўғли бор экан, оти Довуд экан», дегин. Тагин айтгинки, Сосунга қўшин тортиб келиб юрмасин. Сосунни хонавайрон қиламан, деб хомтама бўлмасин. Сосуннинг хирожи ҳақидаги чўпчакни эсдан чиқарларинг! У қулоғинг, бу қулоғинг билан эшитиб ол, шер кушандаси Мгернинг ўғли, ўт боласи Саносарнинг невараси Довуд сенга шундай дейди: «Миср — Мисрмаликники, Сосун — Сосун халқиники бўлсин. Мисрмалик ўз юртида ўз ҳолича кунини кўраверсин, биз ҳам ҳамма қатори ўз тирикчилигимизни қилайлик». Бор энди.

Қозбадин, Чорхадин, Бадин ва Судиплар Довуддан кўрққанларидан тирақайлаб қочиб кетишди. Фақат Леран даштига келиб ўз чодирларига киргандагина ўзларини бошиб олишди.

Қозбадин бир оз ўзига келгандан кейин лашкарбошиларини чақириб шундай деди:

— Шармадамиз чиқди, шоҳимиз олдида энди юзимиз шувут, уни алдадик! Сосунга бородурмиз, етти йиллик хирожни йигодурмиз. Сосуннинг хотин-қизларини чўри қилиб, Довуднинг бошини сенга тортиқ қилиб олиб келодурмиз, деб лоф урдик. Қани хирож, қани Довуднинг боши? Мисрмаликка қайси юз билан кўривини берамиз энди?

— Нима қил демоқчисан?— сўради Чорхадин.

— Совасар тогига чиқиб,— деб жавоб берди Қозбадин.— «Биби Марьям маконий»ни талаймиз, ибодатхонани вайрон қиламиз, у ердан ўлжа олишган нарсаларни Миср-

га олиб бориб, Сосундан йиққан хирожимиз маана шу, деймиз.

— Довуд сезиб қолса-чи? — сўради Бадин.

— У ерга яширинча борамиз, — деди Қозбадин. — То Довуд биздан хабар топиб тоққа чиқиб боргунча, ибодатхонани яқсон қилиб таилаймиз, у ердаги бор бисотни ҳам Мисрга олиб кетишга улгураамиз.

— Мисрмалик Довуднинг боши қани, деса, нима деб жавоб берамиз? — сўради қўрққанидан қалтираб Судин.

— Довуд биздан қўрқиб тоққа қочиб кетди, қидиравериб энка-тшикамиз қуриди, тополмадик, деймиз-қўямиз.

Шундай қилиб Қозбадин қўшинини тўплаб тунда Совасар тоғига чиқди, «Биби Марьям макони» ибодатхонасини ўраб олди.

Чорбаҳор Камий билан Ботмон Буга отлиқ полковлар Миср қўшинларини кўргач, бир-бирига қараб шундай дейишди:

— Буларнинг турқи таровати зиёратчиларга ўхшамапти. Ҳамма зиёратчилар бараварига от миниб келишмасди: тўғри, от минганлари ҳам бўларди, лекин яёвлари ҳам учраб турарди. Буларни қара, бирон ёмон ниятда келганга ўхшайди, қароқчилар бўлса керак. Дарвозани беркитамиз, бунинг устига елка тираб турамиз, ундан кейин кўраамиз. Мабодо ҳақиқатан ҳам зиёратчилар бўлса очамиз, шум ниятда келганлар бўлса очмаймиз, эшагини суғоришсин, тўрт томони қибла.

Қозбадин мингта паҳлавони билан дарвозани очаман деб ҳар қанча уринмасин, ҳаракатлари зое кетди, ниҳоят бўлмагандан кейин Чорхадин шундай таклиф киритди:

— Огайнилар, келинлар, битта қуёни ўлдираамиз-да, худди Довуднинг камзулига ўхшаш бир камзулни унинг қонига бўяймиз, кейин уни дарвозадан ошириб ташлаб: «Ҳой паҳлавошлар! Ишонган тоғларингизни ўлдирдик. Энди қўлимиздан қочиб қутулолмайсизлар, яхшиси, дарвозани очинлар, қайсарлик қилманглар», деймиз.

Миср лашкарлари шундай қилишди.

Чорбаҳор Камий билан Ботмон Буга худо кучдан берган билан ақлдан қисган бандалар эди. Қонга беланган камзулни кўришди-ю, бир-бирига қараб, ўйламай-нетмай:

— Бу Довуднинг камзули-ку! — дейишди.

Шундан кейин иккаласи юзларини юлишди, бошларини тошларга уриб йиглашди, лекин бари бир дарвозани очинмади.

Шунда Козбадин деворга тирмашиб чиқиб қичқира-верди:

— Ҳой епископлар, архимандритлару руҳонийлар, нега дарвозани қулфлаб қўйибсизлар? Тоза ақлдан озибсизлар-ку! Ишонган Довудингизнинг бошини олиб Мисрмаликка тортиқ қилиб кетяпмиз, энди ишонган тоғингиздан айрилдингиз. Яхшиликча дарвозани очмасангизлар, бузиб кирамизу ҳаммангизни қиличнинг дамидан ўтказамиз. Агар яхшиликча очсангизлар биронтангизни ҳатто чертмаймиз ҳам.

Козбадин ҳар қанча қутқу солмасин, нималар деб валдирамасин, роҳиблар писанд қилмади.

— Очмаймиз!— дейишди улар қатъий қилиб бир-бирига,— бизга қолса Козбадин бақиравериб ёрилиб кетмайдими, очмаймиз, вассалом.

Роҳибларнинг орасида олчоқ Вергонинг уруғидан бўлган бир архимандрит бор эди. Ярим кечага бориб паҳлавон соқчилар уйқуга кетганда, ана ўша архимандрит секип-аста ўрнидан турди-да, пусиб бориб дарвозани очиб юборди, Миср лашкарлари ибодатхонага бостириб кирди. Соқчилар уйғониб қолиб қарашса, вақтни бой бериб қўйишибди. Шунда аттанг, деб пешонасига битта урди-ю, тирақайлаб қочишди.

Мисрнинг маккор лашкарлари ибодатхонани вайрон қилиб ташлашди. Қирқ епископни, қирқ архимандритни, қирқ кашини, ўттиз тўққизта роҳибни битта қўймай бирваракайига қиличнинг дамидан ўтказди. Ибодатхонани талаб, ундаги бор олтин, кумуш, қимматбаҳо тошларни туяларга ортиб Мисрга олиб жўнашди.

Фақат биттагина роҳиб мурдаларнинг ичига яшириниб олиб омон қолди. Ўша роҳиб Миср лашкарлари кетишлари билан дуч келган бир қонли жуббани олди-ю, халойиқни қўзғатиш учун Сосунга қараб югуриб кетди.

Довуд хирож йиғувчилардан отасининг хазинасини тортиб олгандан кейин кайф-сафога берилиб кетди. Тенгқурларини, бўйдоқ йигитлару ёш қизларини йиғиб олиб ўйинкулги қилаверди. Етти йиллик анор шаробини иўш қилиб, буғу гўштларини еб, мардоналик қўшиқларини куйлаб айшини сураверди.

Роҳиб кириб келганда Довуд оёқда туролмайдиган қипқизил маст эди. Роҳиб остонада турибоқ бақирди:

— Довуд! «Биби Марьям макони»ни ганимлар вайрон айласа-ю, сен бу ерда таралабедод қилиб ётсанг-а!

— Берироқ кел, роҳибни бачча,— деди Довуд унга қараб.— Келавер, қўрқма! Қани айт-чи, ибодатхонага нима зарур бўлиб қолди? Балки шам тугагандир? Ёки тумор танқис бўлиб қолдими? Ёки бўлмаса зайтун мойи соб бўлгандир, а? Бирон нарса камчилигу мен билмасмидим? Нима зарур бўлса олгину энигиллаб изингга қайт, бўлмаса ибодатга кечикасан.

— Довуд, шамларнинг бошимизга урамизми энди?— деб қичқирди роҳиб.— Тумор билан зайтун мойларнинг ҳожати йўқ. Энди ибодатхонанинг ўзи йўқ оламда. Миср одамхўрлари бостириб кириб ибодатхонани вайрон қилиб ташлашди, у ердаги бор буд-шудни талаб кетишди.

— Нималар деб валдирайди бу ўзи!— деди Довуд энсаси қотиб, кейин Огон бақироққа мурожаат қилди:— Амаки! Мапави роҳибдан сўраб кўр, нимага муҳтож бўлиб қолишди? Шам керакмикин? Тумор етмай қолибдими? Ёки бўлмаса зайтун мойи тугаганмикин? Истаганича бериб юбор. Ҳозироқ ибодатхонага югурсин, бўлмаса ибодатдан кечикади.

Роҳиб қараса, Довуд қаттиқ маст, ҳар қанча урпимасин, бироқ нима уқтиролмайдиган. Шундан кейин унинг оёғи остига қонга беланган жуббани ташлади. Довуд жуббани кўриб ҳушёр тортиб, саросимада сўради:

— Ҳа, биродар!.. Нима бу? Нима ҳодиса рўй берди?

— Довуд, ёлвораман, эсингни йиғ! Миср лашкарлари бостириб келиб қирқта епископни, қирқта архимандритни, қирқта кашишу қирқта роҳибни — барини қилчанинг дамида ўтказди. Ибодатхонани вайрон қилиб ташлашди. Черковдаги бор хазинани талашиб, Миср ҳуржунларига жойлашиб, отларига ортиб жўнашди.

Довуд бу гапни эшитиб бир зумда кайфи тарқаб кетди.

— Нималар деясан?..— ҳайқириб юборди у.— «Биб Марьям макони» ибодатхонаси таланди деясанми? Роҳибларнинг бари ўлдирилдими? Гапингни шундай англадим, роҳиб, тўғрими?.. Миср лашкарларининг бошида ким бор эди?

— Қозбадин,— деди роҳиб,— ёнида мингта паҳлавониям бор эди.

— Кетишганига анча бўлдими?

— Улар уёққа кетишди-ю, мен буёққа қараб югурдим.

— Ҳой, улфатлар!— қичқирди Довуд.— Саломатликка еб-ичиб, ўйин-кулгини давом эттираверинглар, мен сизлар учун ҳам жанг қиламан,

Довуд шундай деди-ю, югуриб ҳалиги кампирнинг олдига бориб ибодатхонада бўлган ҳодисани гапириб берди.

— Эна! — деб сўради у. — Уларнинг олдидан тўсиб чиқишим учун қайси йўлдан борганим маъқул?

— Ботмон кўпригига бориб тур, — жавоб берди кампир. — Қозбадин қайси йўл билан кетган бўлмасин, барибир ана шу кўприқдан ўтмай иложи йўқ.

Довуд бир азим теракни илдизи билан суғуриб олди-да, елкасига ташлаганча йўлга тушди.

Юра-юра, охири Ботмон кўпригига етиб борди. Кейин, бир улкан қоянинг орқасига яшириниб олиб рақибини кутиб тураверди. Уёққа қаради, буёққа қаради. Қозбадиндан дарак бўлмади. «Наҳотки Қозбадин ўтиб кетгану мен кечиккан бўлсам», деб ўйлай бошлади. Довуд ўзича.

Тўсатдан от туёқларининг дўшир-дўшири қулогига чалинди.

Қараса, Қозбадин бир тўда лашкарларнинг ўртасида келаётибди.

— Довудни росаям тузладик-да! Бирламчи, ҳамма роҳибини у дунёга гумдон қилдик, иккиламчи, ибодатхонасини вайрон қилиб, бор буд-шудини таладик. Довуд бўлса ўз роҳибларининг жонига ора киришга ҳам ярамади-я, баччагар. Қўрқди. Тоққа қочди. Қани энди шу тобда кўзимга кўринса-ю, олдимга рўпара бўлса борми? Маҳкам ушлаб калласини чўрт узардим-да, Мисрмаликка тортиқ қилиб олиб борардим.

Шу пайт Довуд қоянинг орқасидан чиқиб келди.

— Иштаҳанг чакки эмас-ку, Қозбадин, — деди у. — Шунақа дегин ҳали. Сенга рўпара бўлсам калламни узиб ташлайсанми? Қани, ма, уза қол!

Довуд шундай деди-ю, қўлидаги теракни дам у томонга уриб, дам бу томонга уриб Миср қўшинларини бирпасда яксон қилиб ташлади. Кимни сувга улоқтирган, кимни тил торттирмай ўлдирган — Миср лашкарлари бирпасда қирилиб битди.

Қозбадин ўзининг олти оёқли отига қамчи босиб қочиб қолмоқчи бўлган эди, улгуролмади. Довуд уни ушлаб олиб башарасига тарсаки тортиб юборди, бўйинини қийшайтириб, оғзи-бурнини дабдала қилиб ташлади, ўттиз икки тишини суғуриб олди-ю, пешонасига қоқиб қўйди; кейин қаҳр-ғазаб билан шундай деб ўқирди:

— Ҳолинг қалай энди, Миср каззоб! Нималар қилиб қўйдинг, нонкўр? Отамнинг хазинахонасида раҳм қилиб

омон қолдирганимда, бориб ибодатхонани вайрон қил, отамнинг авлиёларини ҳалок қилгин, деганмидим сенга?

Козбадин тиз чўзиб Довуднинг оёғини ўпа бошлади.

— Довуд! — деди ҳўнграб йиғлаб. — Худо ҳаққи, қасам ичаман! Менга раҳминг келсин, ўлдирма, ўлгунимча қулинг бўлай!

— Йўқ, — деди Довуд. — Сеп Мисрмаликнинг хизматкорисан, хизматингни ўшанга қилавер. Мен сенга тегмайман. Мисрга боргин-да, Сосунинг қапдақалигини сўзлаб бер. Мисрмаликка айтгин, бир келсин, куч синашиб кўрайлик. Агар келмаса, хотиндан хароблиги, шундоқ дегин.

Довуд шундай деб туриб Козбадиннинг ёқасидан бўғиб кўтариб отга миндириб қўйди, оёқларини жониворнинг қорнига танғиб боғлади-да, сағрисига бир шапати уриб:

— Бор энди эгангни Мисрга элт! — деди.

Миср аёллари дарёда жуи ювишаётганди. Узоқдан Козбадинни кўришиб жуиларини ташлашди, кейин йўлни тўсиб олишди-ю, бир бўлишиб бараварига шундай деяверилди:

Вой мақтанчоқ! Вой, сен шарманда!

Хор бўсан-ку, бечора банда?

Ия, нега манглайинг нақшин?

Тишинг қани? Ўлганинг яхши!

Рағу рўйинг, савлатинг ҳам йўқ,

Ваъда қилган давлатинг ҳам йўқ.

Қани тилло, қани қирқ сигир?

Лоф уришга моҳирсан, моҳир!

Кетдинг — ҳоли ҳашаминг улуг,

Қайтдинг — думи юлишган товуқ...

Қайда қолди бизларнинг ёрлар?

Сардорлару ўғиллар — сорлар?

Козбадин буни кўриб қаттиқ хафа бўлди, нима қиларини билмай эсанкираб қолди, кейин газаби қайнаб, бу ҳам уларга қарата шундай деб жавоб берди:

Гарчи узун соч барингизда,

Заррача ҳам ақл йўқ сизда!

Бепардалар, жим бўл-э, баринг!

Ундан кўра уввос солларинг!

Тўполонни тўхтат, бас-э, бас!

Мени қаргаш сенинг ишингмас!
 Уйлагандим, кенгликлар бор деб,
 Тўхтамадим, ўру қир, гор деб,
 Уйлагандим, меники деб жанг,
 Бўлар дебман ишларим ҳам ванг!
 Сосунликлар шиддати баланд,
 Қиличлари чақинлар монанд,
 Уқи тегар, хода теккандай,
 Жароҳати ёмондир, ҳай-ҳай,
 Уларда хас — найзадай учқур.
 Бадном бўлдик... Эй, сасинг ўчгур!
 Ҳой хотинлар, тингла, бир гап бор:
 Емғир ёгар келганда баҳор,
 Селга қара, эрингнинг балки,
 Бирор қўли келарми қалқиб...

IV

Мисрмаликнинг Сосунга босқин ясаш учун тайёрланиши

Козбадин юришидан кейин бутун Мисрни оҳ-воҳ, дод-фарёд қоплаб олди.

Ким эрига аза очган, ким вой боламлаб йиғлаган, ким акасига фарёд чеккан.

Мисрликлар йиғилишиб келиб Мисрмаликка шикоят қила бошлашди.

— Дунё тургунча тур, шоҳим! — дейишди улар. — Козбадин Миср қўшинларини Сосунга бошлаб боришга борди-ю, лекин қўшинни ташлаб ўзи қочиб келди. Уша қўрқоқ лашкарбошингни кенгашингга чақир, келиб бизнинг эрларимиз, акаларимиз, болаларимиз учун боши билан жавоб берсин!

Мисрмалик вазирдап:

— Козбадин қани? Нега кенгашга келмаяпти? — деб сўради.

— Умринг боқий бўлсин, шоҳим! — деди вазир. — Козбадин келганига бир ҳафта бўлди ҳамки, кўкрагини захга бериб ётганча ҳали ўрпидан тургани йўқ, юзи шувут кенгашингга келишга.

— Ҳозироқ тўртта паҳлавонни юборинглар, — деб амр қилди Мисрмалик. — Шоҳ чақиряпти, деб айтишсин. Тезда

етиб келсин. Агар қайсарлик қиладиган бўлса, калтаклаб бўлса-да, олиб келишсин.

Тўрт паҳлавон Қозбадинни олиб келгани йўлга тушди. Бориб қарашса, Қозбадин бошини боғлаб, бағрини доғлаб ётган экан.

— Лашкарбоши!— дейишди паҳлавонлар.— Шоҳимиз сенинг кенгашга боришингни амр этди. Бормайдиган бўлсанг, калтаклаб бўлса ҳам олиб кетамиз.

Қозбадин келиб ўз ҳукмдорига рўпара бўлди.

Мисрмалик қараса, лашкарбошининг бўйин қийшайиб қолган, тишлари суғурилиб пешонасига қоқилган бир алфозда, унга қараб туриб ғазаби қайнаб кетди.

— Қозбадин!— деди у.— Нега башаранг одам сиёқига ўхшамайди? Қани хирож? Сосундан келтирилган ўлка қани? Қани Довуднинг боши? Лашкарларим қасрда қолди? Жавоб бер!

Қозбадин тахта бўлиб, тили калимага келмай қолди. Ниҳоят, ўзига келиб тугила-тутила шундай деб мингирлади:

Сосун ёққа борма, шоҳим,
Сени кутар ўлимнинг чоҳи.
Сосунликлар шиддати баланд,
Қиличлари чақинга монанд,
Ўқи тегар хода теккандай,
Жароҳати ёмондир, ҳай-ҳай!
Уларда хас ҳаттоки учқур,
Борма, шоҳим, Довуд зўр кучдир!

— Ўзинг Довудни кўрдингми?— сўради Мисрмалик.— Сенга нималар деди?

Унинг бу сўроғига Қозбадин шундай жавоб қилди:

— Довуд ўнг қўли билан битта теракни суғуриб олди, чап қўли билан яна битта теракни суғуриб олди-да, уриб, лашкарларимнинг ҳаммасини яқсон қилиб ташлади. Ўзимни ушлаб олиб мана шундай аҳволга солди. Кейин қўй-қорди-да, шундай деб буюрди: «Бор юртингга, Сосун қандайлигини шоҳингга етказ. Мисрмалик келсин, бир куч сўрашиб кўрамиз. Агар келмайдиган бўлса, айтиб қўй, хотиндан хароблиги.

Буни эшитиб Мисрмалик:

— У-у-у-в-в!— деб чиққириб юборди.

Кўзлари кутурган итнинг кўзидай қонга тўлди, ғазабдан кўкариб, оғзидан кўпик чиқиб кетди. Кенгаш тарқал-

гандан кейин уйга бориб захрини онаси Исмил хотинга сочди:

— Эҳ, онажон, онажон!.. Мен ўша Довуд соқовни ўлдираман деганимда қўлимни ушлаган эдинг! Мапа энди нималар қилганини кўрдингми, менинг етти помусимни ерга букди! Сенга қулоқ солиб юрган ўша кунларимга минг лаънат!

— Йўқ, ўзинг янглишдинг, ўғлим,— деди Исмил хотин.— Менинг гапимга қулоқ солмадинг, ўша лофчи Қозбадиннинг гапига учдинг. Агар сўзимга қирганингда, Довудпикига яхшилик билан меҳмон бўлиб, борган ва унинг ўзини ҳам меҳмонга чорлаган бўлардинг. Шундай қилганингда у ўзида йўқ суюнган ва: «Менинг ҳам ёруғ дунёда акам бор экан», деб қувонган бўларди. Шундай қилганингда, бир-бирингнинг дардларингни, ғамларингни бўлишган, бошларинга кулфат тушганда биргалашиб енгган бўлардиларинг. Иккаланг бир ёқадан бош чиқарсаларинг, сенларга бас келадиган куч ёруғ дунёда топилмасди.

— Онажон!— деди Мисрмалик.— Мен араб бўлсам, у арман бўлса. Ҳеч замонда араб билан арман ҳам ака-ука бўла оларканми?

— Малик, менинг ёлғизим, эсинг қаёқда қолди?— деди Исмил хотин афсусланиб.— Араблар билан арманлар қадимдан тез-тез биродарлашиб, иноқлашиб тургувчи эди. Бир-бирларини меҳмон қилиб, бир-бирига ёрдамлашиб юргувчи эди. Довуд мени эмиб катта бўлган. Агар сен уни укам деб ўзингга яқин тутганингда Довуд чизган чизгингдан чиқмаган ва кўнглингга бу қадар озор етказмаган бўлар эди.

— Эҳ, онажон-а, ўша ғайридинникига меҳмонга бор дейиш айтишга осон.

— Хўп, майли,— деб давом этди Исмил хотин,— ўзингку, уникига меҳмонга бормабсан, меҳмонга ҳам чақирмабсан, шундай бўла туриб нега энди Сосунга лашкар юбординг, нега у не машаққатлар билан қайта тиклаган ибодатхонани вайрон қилдирдинг бўлмаса, э нодон бола?

Мисрмалик жаҳлдан бўкириб юборди:

— Ўша сосунлик овсар мени шу қадар шармисор қилдики, мен юртда бошимни кўтариб юролмай қолдим! Йўқ, онажон! Сосунга бораман, Сосунни остин-устун қилиб ташлайман. Қимирлаган жонни қиличнинг дамидан ўтказаман. Довуднинг эса қонини ичиб хумордан чиқаман, юрагимни бўшатаман.

Исмил хотин бу гапни эшитиб ҳаяжонга тушиб қолди.

— Бу шахтингдан қайт, Малик, Сосунга ишинг тушиб қолгани йўқ!— деди у.— Билиб қўй: нима эксанг шуни ўрасан. Яхшиси, оч қорним, тинч қулоғим, деб уйда ўтиравер. Мен Довудга хат ёзаман, икковингни яраштириб қўяман. Бу шахтингдан қайт, Сосунга бориш хаёлини унут.

— Йўқ, онажон!— деб эътироз билдирди Мисрмалик.— Бир марта гапинга кириб танбеҳимни едим, етар. Энди Сосунга боришим керак, бу дунёда ё Довуд туради, ё мен!

— Малик, гапларимни эсингдан чиқарма!— деди Исмил хотин,— Довудни ўлдириш қўлингдан келмайди. Бекорга кучанма!

Мисрмалик бу гапни эшитиб худди илон чаққандай сапчиб кетди.

— Йўқ, она! Сен менга яхшилик эмас, ёмонлик тилаётган эксан!

Мисрмалик шундай деб онасининг кўзини ёшлаб, дилини гашлаб хонадан чиқиб кетди.

Мисрмалик кенгаш чақирди.

Кенгашга шаҳарнинг вазиру вузаролари, юртнинг донишмандлари йиғилиб келди. Ана шунда Мисрмалик уларга қарата шундай деб мурожаат қилди:

— Мен — Мисрмаликнинг фарзанди, Мисрнинг шоҳи, ер юзивинг ҳукмдори Мисрмалик бўламан. Шундай бўлгандан кейин қандайдир сосунлик шолғомхўр тентак менга бож тўлашдан бош тортса, лашкарларимни қириб ташласа, бунинг устига Миср лашкарбошисини шарманда қилса, эр йиғитнинг номусини букадиган сўзлар билан мени ҳақорат қилса, қандай чидайман? Юртда қандай қилиб бош кўтариб юришим мумкин? Йўқ, мен бунга чидолмайман. Сосунга кўшин тортиб бориб, уни остин-устун қилиб ташлашим, қамирлаган жолни қизичнинг дамида ўтказишим даркор. Уша Довуд деганининг қонини ичмагунча кўнглим жойига тушмайди, хумордан чиқмайман! Сизлар нима маслаҳат берасизлар?

Кенгашдаги вазиру вузаролар, донишмандлар ичида ҳам урушни, қирғин ва вайронгарчиликларни ёмон кўрувчилар бор эди.

— Дунё тургунча тур, шоҳим!— дейишди улар.— Довуд сenga нима ёмонлик қилди? Аслида у эмас, сен унга ёмонлик қилдинг! Довуд уйда жимгина ўтирганди, бировнинг мушугини пишт демаганди, сен бўлсанг унинг устига

қўшин тортдинг. Унинг айби шуки, ватанини босқинчилардан ҳимоя қилди, холос, шунга хафа бўлиб ўтирибсанми? Сенга берадиган биттаю битта маслаҳатимиз бор: бу ҳам бўлса, Сосунга қўшин торта кўрма! Оламнинг тўртдан уч қисми сеники, бир қисми уники бўла қолсин! Шунгаям ота гўри қозихонами!

Мисрмалик бўкириб юборди.

— Уч-и-и-и-р овозингни! Йўқолларинг бу ердан, кўвимга кўринмаларинг! Сизлар гайридинларнинг болаларисизлар, шунинг учун ўзларинг ҳам гайридинсизлар!

Донишмандлар кўрқа-писа тарқалишаркан, бир-бирларига қараб шивирлашб:

— Унинг ўзи гайридиндан бўлган-ку, тагин бизларни гайридин деганига ўлгинг келади-я!— деб қўйишди.

Мисрмалик кенгашни тарқатиб юборди. Кейин ўз жўраларини, яқинларини чақириб уларга шундай маслаҳат солди:

— Сизлар нима дейсизлар? Довудга қўшин тортайми ё йўқми?

Эсингизда бўлса керак, бир вақтлар Довуд гурзи иргитганда билмасдан Кўкан билан Аслан деган иккита паҳлавонни ўлдириб қўйган эди. Ана ўша паҳлавонларнинг оталари ҳалига довур Довудга қарши кўкрагида кек сақлаб юрардилар.

— Дунё тургунча тур, шоҳим!— дейишди ана шулар бараварига.— Довуд билан урушадиган айни пайт энди келди. Ё ҳозир, ё ҳеч қачон! Довуд ёш, энди йигирмага кирибди. Урушнинг сир-асрорини ҳали унча яхши билмайди. Урушсанг ҳозир урушгин-да, бир йўла ўша тентакдан қутулиб қўя қол. Агар сал каттароқ бўлиб ўттизларга кириб қолса, унда сенга қийин бўлади, енгиларнинг иложи бўлмайди. Сен Сосунга бормаёқ, унинг ўзи Мисрга бостириб келади, гўштингни бир бурдадан қилиб ташлайди, бутун ерингни босиб олади. Лашкарларингни йиғ, гайридинга уруш оч, юртни вайрон қилиб, ўзининг калласини танидан жудо қил. Бўлмаса, ҳаётингда бир умр ҳалова бўлмайди. Ҳа, темирни қизигида бос: ё ҳозир, ё ҳеч қачон!

— Ҳақ гапни гапиряпсизлар!— бақирди Мисрмалик.— Ё ҳозир, ё ҳеч қачон!

Лашкарбошилар шу пайт қиличларини қинидан суғуришди.

— Яшасин Мисрмалик! Гайридин Довудга ўлим!

Мисрмалик мис тоғора беришларини буюрди. Тоғорани

олиб келишиб олдига қўйишди. У устара билан пешонасини тилиб юборган эди, тоғорага қон шариллаб оқа бошлади. Шунда Мисрмалик тери қоғозни олдига қўйиб олиб, пат-қаламни ўз қонига ботириб шундай фармон ёзди:

Наъра тортай, таралиб сасим,
 Юрт-элларни жапгга чорласин:
 Шимол эллари — жангга!
 Машриқ эллари — жангга!
 Жануб эллари — жангга!
 Мағриб эллари — жангга!
 Лашкарбоши, саркардаларим,
 Елниг мен томон!
 Чор атрофдан, бутун эллардан —
 Жангга бемон!
 Йўғон бошлилар — бу ён,
 Усиқ қошлилар — бу ён,
 Лаби дўрдоқлар — бу ён,
 Бурни қайроқлар — бу ён,
 Кофирни ур, кофирга ўлим!
 Жангга! Жангга! Жангга бур йўлинг!
 Жангга чорлайдирман минг-минг полвонни,
 Минг-минг соқол йўқ шердек ўғлонни,
 Хей-хей, шердек ўғлонни!
 Минг-минг қора соқол марди майдонни,
 Хей-хей, марди майдонни!
 Минг-минг ота, минг-минг бобокалонни!
 Хей-хей, бобокалонни!
 Дунёга ёйсин донг, чорлай чавапоз,
 Оқ отда учибон, айласин парвоз,
 Қизил отда кўчиб, айласин парвоз.
 Қора отда, майли, айласин парвоз,
 Хей-хей, айласин парвоз!
 Евқур валламатлар келиша қолсин,
 Сон минги қийқириб ноғора чалсин,
 Сон минги карнайин қўлига олсин,
 Сон минги, сон минги ва яна...
 Хей! Кофирни ур, кофирга ўлим!
 Жангга! Жангга! Жангга бур йўлинг!

Мисрмалик фармонни шундай ёзиб, халойиқни шундай жангга чорлади. Унинг чақиригига тумонат сувори йиғилиб келди. Унинг чақиригига тумонат лашкар пиёда йиғилиб келди.

Кўшин тўдалашиб Миср дарёсига етиб борди. Лашкарларнинг бош қисми дарёнинг ярмини ичиб битирди, ўртаси қолган ярмини ичиб қуритди, охиридагилар эса фақат дарёнинг тошларини ялаб қўя қолишди — ташналикдан бари ўлар ҳолатга келишди.

Лашкар Миср даштига етиб келди. Чодир қуриб Миср-маликка одам юборишди, келган одамлар ундан:

— Қани душманимиз? Ким билан жанг қиламиз?— деб сўрашди.

— Бизнинг душманимиз — Довуд Сосуний бўлади! Уша билан жанг қиламиз,— деб жавоб берди Мисрмалик.

— Дунё тургунча тур, шоҳим!— дейишди лашкарлар.— Бутун Миср дарёсини ичиб қуритдик. Лашкарлар ташналикдан ўлар ҳолатга келди. Нима қиламиз энди?

— Лашкарбошиларга қудуқлардан сув келтириб бериб туринглар, оддий лашкарлар сувсиз ҳам урушаверади,— жавоб қилди Мисрмалик.

Исмил хотин шу кун ёмон туш кўриб уйғонди. У ўрнидан тура Мисрмаликнинг қошига борди.

— Малик, жон болам!— деди у.— Сосунга уруш очма.

Мисрмалик уйқусираб опасининг нима мақсадда келганини тушулмади.

— А? Нима? Нега уруш очмас эканман?— деб сўради у.

— Ёмон туш кўрдим. Тушимда Сосуннинг юлдузи чарақлаб турганмиш, Мисрнинг юлдузи сўнганмиш. Тушимнинг таъбири ёмон. Уруш қилма!

Мисрмалик чўзилиб узоқ керишди. Кейин эснаб туриб:

— Э-э, онажон! Уйқуси сенга-ю, туши ўзгаларга эканда? Ўрнингга бориб ёт, менинг уйқум келяпти.

Исмил хотин жойига кетди. Ухлаб яна туш кўрди. Тагин келиб Мисрмаликнинг уйқусини бузди.

— Малик! Яна туш кўрдим, тушимда Мисрнинг оти қочиб кетаётганмиш. Сосуннинг оти эса уни қувлаб бораётганмиш. Охири етиб олибди. Довуд — сенинг эмишган уканг бўлади. Унга уруш очма! У сени ўлдириб қўяди!

Мисрмаликнинг жаҳли чиқиб кетди:

— Онажон, ваҳимангни бас қил энди! Бир вақтлар у тентакни ўлдираман деганимда йўлимни тўсган эдинг. Энди уни туш кўриб қолдингми? Мен тумонат лашкарни гурзи иргитиб ўйнаш учун йиққанам йўқ, уруш қилиш учун тўплаганман!

Исмил хотин жойига кетди. Тонготарда яна ўглининг ҳузурига кириб келди.

— Малик!— деди у.— Мен яна туш кўрдим! Тушимда Сосун ерига қуёш нур сочиб турганмиш, Миср ерини қоронгилик босганмиш. Сосунга борма!

— Онажон! Мен жангга лак-лак соқол-мурти чиқмаган ўспиринларни бошлаб келганман, шахтимни қайтарма.

— Малик!— деди онаси.— Сени оқ сут бериб катта қилганман. Мана шу сутим ҳурмати, уруш қилма!

— Онажон! Мен жангга лак-лак қора соқолли баҳодирларни бошлаб келганман! Шахтимни қайтарма.

— Малик! Она қалби ҳамма нарсани сезади! Юрагимнинг амрига қулоқ сол, жанг қилма!

— Онажон! Мен жангга лак-лак оқ соқоллиларни бошлаб келганман, шахтимни қайтарма!

— Малик! Довуднинг Жалолий дулдули бор, Довуднинг чақин қиличи бор. У тенгсиз паҳлавон, сени ўлдириб қўяди, уруш қилма!

Буни эшитиб Мисрмалик довдираб қолди.

— Онажон!— деди у.— Нега бу ҳақда олдинроқ гапирмаган эдинг? Мен аввалги шахтимдан тушар эдим, лекин шунча лашкарни тўлаб келганимдан кейин урушмасам бўлмайди энди.

Унинг бу гапига Исмил хотин ўйлаб-ўйлаб шундай жавоб қилди:

— Малик, жон болам! Нима, лашкарбошиларнинг санди? Биронтасини ўрнингга тайинлагин-да, Сосунга юбор. Унинг бормай қўя қол!

— Шундай дегин-а!— деди Мисрмалик.— Ўз қўшинларимни ўз қўлим билан бировнинг ихтиёрига берайин-да, ўз оёғим билан қирдириб юборсинми? Қозбадиннинг қилмиши эсингдан чиқдими? Йўқ, онажон, энди гинг қилишдан кўчган. Қўшинларни мен йиққан эканман, жангга ҳам ўзим бошлаб бораман. Бошқа иложим йўқ.

Исмил хотин йиғлаб юборди.

— Сени ташлаб кетолмайман, Малик,— деди у.— Сен жангга борадиган бўлсанг, мен ҳам бораман.

— Онажон! Сен ахир, аёлсан-ку!— деди Мисрмалик.— Майдонда муштланиш аёлнинг иши эмас. Бормайсан!

— Йўқ, борганим бўлсин,— деди онаси.— Уйда ўзимни қўйрга жой тополмайман.

Шундай қилиб, Исмил хотин ўзи билан чодир қуриш, чодир йиғиш, гўшт пишириб зиёфатни қуюқ қилиш ва сурнай чалиш учун қирқта эркак танлаб олди, суғурш-сидириш, ўгли Маликнинг оёғини уқалаш, овқат тайёрлаб дастурхон тузаш учун қирқта хотин олди, кўнгил ёзиш пайтлари доира чертиш, камон чалиш, ўйнаб, ашула айтиш учун қирқта қиз танлади. Исмил хотин мана шуларнинг ҳаммасини ёнига олди-ю. Миср кўшинлари билан изма-из йўлга тушди.

V

Оғон бақироқ

Сосунга Мисрмаликдан нома келтиришди. Довуд бу пайтда овга чиқиб кетганидан, хатни Оғон бақироққа беришди.

Оғон бақироқ хатни ўқиб туриб йиғлаб юборди. Кўзидан оққан ёшлари юзидан соқолига, ундан ерга томаверди.

«Эй худойим-эй, бу нима кўргилик тагин?— деди у қалбдан эзилиб.— Наҳотки арманларнинг бахти қора, пешонаси шўр бўлса, бошидан доим кулфат аримаса? Ўз ватанимизда юрган бўлсак, бировга зараримиз тегмаётган бўлса. Мисрмаликка биздан нима керак асли? Лак-лак кўшин билан нега яна устимизга бостириб нелибди? «Биби Марьям макони», ўзинг қўлла, паноҳингда асра!»

Оғон бақироқ ич-ичидан эзилиб шундай нола қилди. Бир оздан кейин хатни қўлга олиб, акаси Вергонинг олди-га борди, Кери-Торосни чақиртириб уларга шундай маслаҳат солди:

— Энди нима қилдик! Довуд Миср кўшинларини кўриб қолса борми, бир дақиқа ҳам ўзини тутиб туролмайди, жангга уради. Бу билан ўзиниям бошига стади, бизга ҳам кўз кўриб қулоқ эшитмаган фалокатлар ёғдиради.

Олчоқ Верго шундай деди:

— Биродарлар, жанг қилиш бизнинг ҳаддимиз эмас. Қелинлар, киши кўзига катта тантана қилаётгандай зиёфат уюштирамиз-да, Довудни ичириб қаттиқ маст қиламиз, токи анча вақтгача уйғонмайдиган бўлиб уйқута кетсин. Ана шундан кейин бориб Мисрмаликнинг оёғига бош уриб тавба-тазарру қиламиз, олтин-кумушлар совга этиб, хотин-

қизларимизни тортиқ қиламиз, қиличининг остидан ўтамиз, ялпниб-ёлворамиз, хуллас, кўнглини юмшатамиз, зораки раҳми келса, жонимизни омон қолдирса. Буни шундай усталик билан амалга оширайликки, токи Довуд ҳеч нарса сезмасин.

Кери-Торос гап бошлади:

— Ҳа, биродарлар! Довуд қизиққон, ўзини ўтга ҳам, чўққа ҳам ураверадиган йигит. У душман қўшинларини кўриши билан жангга кириб кетиши аниқ. Уни ўлдиришса, Сосун шоҳлигининг чироғи ўчади. Келинлар, баҳодирини яхшилаб ичирайлик, токи ўрнидан туролмайдиган бўлиб, қаттиқ уйқуга кетсин. Довуд ўлкамизнинг ҳам кўрки, фахри, гурури, биз уни келажак учун асрашимиз даркор. Ҳозирча, сизлар Мисрмаликка совға-саломлар элтинглар. Бу билан вақтдан ютган бўласизлар. Мен эсам бир гуруҳ мард йигитларни тўплайман-да, тоққа чиқиб кетаман. Борди-ю, уруш бошланиб қолса, иложимиз қанча, урушаверамиз. Улар кўпчилик экан, демак, кўп қирилади: биз эса камчиликмиз, шундай экан, қурбонни ҳам кам берамиз.

Огон бақироқ одамлар кўзига ёлғондакам катта базм уюштирди, Кери-Торос бўлса, Довудни чақириб шундай деди:

— Довуд! Сенда бир гапим бор эди, айтсам аччигинг чиқмайдими?

— Нега аччигим чиқаркан, Кери-Торос амаки? Гапираверинг!

— Агар якка ўзинг бир қозон мусалласни ичолсанг шер кушавдаси Мгернинг ҳақиқий ўғли эканлигинг, ичолмасанг, ўйнашдан бўлганлигинг.

— Кери-Торос!— деди Довуд.— Қуй, кўрамиз қозонинг кучини.

Кери-Торос етти қулоқли қозонни лим-лим шаробга тўлатди. Довуд қозонни икки чеккасидан кўтариб лабига олиб борди-да, шу кўйи симираверди, симираверди. Охири қозонда бир қултум ҳам қолдирмай сипқариб бўлди, койин қозонини ерга улоқтириб юборди. Қозонни отди-ю, ўзи ҳам тиламга узала тушиб, пинакка кетди.

Довуд уйқуга кетиши билан Кери-Торос майдонга чиқиб карнай-сурнай, ноғора-чалашни буюрди, ўз қабиласи баҳодирларини йиғиб шундай деди:

— Болаларим! Сосуннинг Ануш-Қотот, Вжик-Мхо, Чинхчапорик, Парон-Астхик, Хор-Вирав, Хор-Мапук, Хор-Гусан баҳодирлари, сўзларимга қулоқ солинглар! Мисрма-

лик Сосунга яна босқин ясади. Пешона тери тўкиб топган мол-давлатимизни, олтин-кумушимизни тортиб олмоқчи. Хотинларимизни, қизларимизни булгаб, номусимизни оёқ ости қилмоқчи бўлди. Бунга йўл қўймаймиз! Урушмоқчи бўлса, урушаверамиз. Қисматимиз нима бўлса, шунини кўрамиз. Бир бошга бир ўлим!

Кери-Торос шундай деб, йигитларни эргаштириб Леран тоғига чиқиб кетди, ўша ерга чодир тикди.

Тонг отгандан кейин йигитлар қарашса, Мисрмалик ҳам ўз қароргоҳини Леран чўлига қурган экан. Осмондаги юлдузларни санаб ҳисобига етиш мумкин эди-ю, оқ чодирларнинг ҳисобига етиб бўлмас эди. Тоғда айни ёзу пастликда эса гўё қиш.

Кери-Тороснинг хотини Сандухт хонимнинг юраги қон-зардобга тўлди.

«Оҳ, бошимга кулфат тушди!— деди у ўзига-ўзи.— Мисрликлар Торосни ўлдиришади, йигитларни қириб ташлашади. Сосунни яқсон қилиб халқни ер юзидан қуришиб юборишади энди. Сосуннинг ишонган тоғи Довуд бўлса, ўлгудек ичиб маст бўлиб ухлаб ётибди».

Сандухт хоним Довуднинг олдига борди-да, бошига ўтириб олиб кўз ёши тўкаверди. Унинг кўз ёшидан бир неча томчиси Довуднинг юзига тушган эди, Довуд уйғониб, кўзини очди. У:

— Ҳа, хола, нега йиғлаяпсан?— деб сўради.

— Эҳ, Довуд, номинг ўчкур, Довуд. Сен Мисрнинг бож йиғувчиларини қийратдингу бошимиз балога қолди. Мава энди Мисрмалик газабланиб, беҳисоб лашкар билан Сосунга бостириб келди. Амакиларинг сени атайлаб маст қилишиб ухлатиб қўйишди. Кери-Торос бўлса, бир тўда йигитларни олиб ўзи жангга кириб кетди. Амакининг билан Мисрмаликнинг кучи тенг эмас. Энди Мисрмалик амакининг ўлдириб, йигитларимизни қириб ташлайди. Сосунни хонавайрон қилиб, халқни қиличнинг дамидан ўтказди. Сен эса айни урушадиган пайтда ичиб олиб, тойлоқдай бўлиб ухлаб ётган бўлсанг, додимни кимга айтай.

Довуднинг газаби қайнаб, бир зумда кайфи тарқаб кетди. Ирғиб ўрнидан турди-да, ўқ-ёйинни қўлига олар экан, шундай деди:

— Қўрқма, холажон! Миср кўпцаги Малик қилмишига яраша таъзирини ейди. Жангда ўлсам ўламанки, Миср лашкарларига Сосун подачисининг ҳаром тукини олиб кетишга ҳам йўл қўймайман!

Довуд Огон бақироқнинг олдига келиб:

— Амаки! Мисрмалик мен билан урушгани қўшин тўлаб келибди-ю, нега менга айтмадинг?— деди.

— Ўғлим!— деди Огон бақироқ.— Сенга ачиндим. Ҳали ёнсан. Мисрмалик билан жанг қилишни сенга ким қўйибди?

— Ғалати одам экансан-ку!— деди Довуд жаҳли чиқиб.— У билан мен урушмасам, ким уруша олади?.. Менга қурол бер.

Огон бақироқ кўнди.

— Майли,— деди у.— Истагинг шу бўлса, бор, аслаҳахонага кир, у ерда қадимги қиличлар бор, кўнглингга ёққанини танлаб ол.

Улар орасида бўлиб ўтган бу суҳбатни олчоқ Верго эшитиб қолди. Довуднинг бошидан-оёғигача разм солиб чиқди-да, истеҳзо билан унга шундай деди:

— Довуд! Мисрмаликни ўлдирганингдан кейин, ерга ётқизгани-да, қулोगини кесиб ол. Қулोगини кўтара олсанг, менга совға қилиб олиб келгин, хўпми?

Довуднинг қўли қичиб олчоқ Вергони бир оз мулла қилиб қўймоқчи бўлган эди-ю. ўзини зўр-базўр тутиб қолди.

«Нима бўлсаям, ўз амаким-ку,— деб ўйлади у,— бунинг устига қариб қолган. Майли, оғзига келганини валдирай-версин.

Довуд амакисининг аслаҳахонасига кирди. У ердан занглаган бир қилични танлади, кейин қароқчилардан тортиб олган тойини минди-да, жанг майдонига қараб суриб кетди.

Бундай қараса, қаршисидан кампир келаётибди.

— Довуд ўғлим, йўл бўлсин?— деб сўради кампир.

— Мисрмалик билан жанг қилишга кетяпман,— жавоб берди Довуд.

Унинг жавобига кампир кулиб юборди.

— Шу аҳволда-я! Шер кушандаси Мгернинг ўғлимини тагин. Шуюм от бўлдим? Шуюм қиличми? Шу аҳволнинг билан керилиб Мисрмаликнинг олдига жанг қилгани кетясанми ҳали?

Довуднинг кўнгли олпиди.

— Қандай қилиб боришим керак экан, кампир?— жеркиб берди.— Бўлмаса, қўлимга биронта сихми ё косовми тутқазиб қўй, шулар билан жанг қилай.

— Хафа бўлма, болам. Яхшиси, сен менга шуни айтиб бер-чи: нега Огон амакнинг сендан отангинг қурол-аслаҳаларини яшириб келади?

У бахмал чакмонин киярди доим,
 Бели бўлсин учун маҳкам ва қоим,
 Кумуш камар боғларди яхшилаб шунда,
 Пўлат дубулға ҳам бор эди унда.
 Аскарний этикни олиб оёққа,
 Жалолий дулдудли ташқари ёғқа
 Чиқариб, урарди садаф эгарни,
 Урарди югани, югани зарни.
 Чақин қиличини тутса кафтида,
 Ҳарбий хоч ҳам ёнар эди кифтида.

Довуд бу сўзларни эшитиб ҳайрон қолди.

— Эна, қурол-аслаҳалар қаерга яшириб қўйилган?

Довуднинг бу саволига камшир шундай жавоб қилди.

— Довуд! Амакинг Оғон отангнинг қурол-аслаҳалари яширилган жойни кимда-ким бировга кўрсатса, ундодан буидоғ бўлсин, деб оғзига сўз олиб қўйган. Агар уларни сенга кўрсатсам, қаргинга қоламан. Ихшиси, ўзинг боргин-да, Оғон бақироқдан сўрай қол. Лекин у отангнинг қурол-аслаҳаларини ўз ихтиёри билан ўла қолса ҳам ёруғ дуйёга чиқармайди. Амакингнинг ёқасидан бўғиб, қиблагохимнинг қурол-аслаҳаларини ҳозир тошиб берасан, деб туриб ол.

Довуд камширнинг гапи билан амакисиникига кириб борди. Унинг ёқасидан бўғиб азот кўтарди-ю, шундай деди:

— Оғон амаки! Энди ҳолинг қалай?

Отамнинг қуроли қайда? Айтиб бер!

Отамнинг совути қайда? Қайтиб бер!

Жалолий дулдудли, садаф эгарни,

Пўлат дубулға-ю, югани зарни,

Чақин қиличини ҳам қайтар шу дамда:

Ҳарбий хоч порласин тездан елкамда!

Тошиб бер! Ихшилликча бермасанг куч билан оламан, қўлимдан бутун чиқмайсан. Бир урсам, етти қават ернинг тагига кириб кетасан.

— Буни ўзинг билмагансан, кимдир ўргатган! Ким ўргатган бўлса ҳам тили қирқилсин! Отанг — шер кушанда-си Мгер қазо қилгандан кейин унинг қурол-яроғу кийимларини чуқур бир ертўлага яшириб қўйган эдим. Юр ўша ерга, олиб бераман.

Иккаласи олдинма-кейин ертўлага тушишди. Мгернинг қурол-яроғлари, кийимлари деворда осиглиқ турган экан,

Довуд уларни олиб ўзига ўлчаб кўра бошлади. Мовут жоммага етти қат ўралди. Кумуш камарни белига боғлаган эди, белини етти марта айланди. Дубулгага етти пуд пахта тиққан эди, бошига тўғри келди, жанг этигининг учига ҳам етти пуддан пахта тиққан эди, шундагина оёғига мос келди.

— Довуд ўғлим! — деди Оғон бақироқ. — Мгернинг гурзиси ҳув ана, бурчакда ётибди. Кўтаришга кучинг келса, ол, бўлмаса, тегма, урушгаям бөрма, бекорга нобуд бўлиб кетасан.

Довуд бир қўлига отасининг гурзисини олди, иккинчи қўли билан амакисини тутди, шу аҳволда қирқта зинадан кўтарилиб ташқарига чиқди. Буни кўриб Оғон бақироқнинг юраги жунбишга келди.

«Худо хоҳласа Довуд отасининг ўрнини босадиганга ўхшайди, — деб ўйлади у. — Мен Мгернинг катта акасиман, шунга қарамай, укамнинг гурзисини кўтариш уёқда турсин, ўрнидан жилдиролмайман. Довуд бўлса, ҳали бола бўла туриб гурзини кўтаргани кўтарган, қирқта зинадан нисанд қилмай олиб чиқди-я».

Довуд ертўладан чиққандан кейин тагин:

— Амаки! Жалолоий дулдул қаерда энди? — деб сўради.

Оғон бақироқ унинг бу сўроғига шундай жавоб қилди:

— Оҳ, болажоним! Отанг Жалолоий дулдулни кўз қорачигидек сақланглар, деб фармон бергандан кейин мен уни отхонага қамаб, эшикни суваб ташлаганман. Сув, ем-хашакни эса дарчадан тушираман. Жалолоий дулдулни ташқарини айлантирай, қуёш юзини кўрсатиб ҳовлига олиб чиқай десам, анув Мисрмаликдан қўрқаман. Қани юр, отхонага кирайлик-чи!

Иккаласи катта отхонага боришди. Довуд уёқни қаради, буёқни қаради, ҳеч қаерда кирадиган эшик кўрмади.

Кейин гурзи билан деворга бир урган эди, одам сиғадиган жой ўпирилиб тушди-ю, ичкари кирди. Қараса, Жалолоий дулдул боғлоқли турибди. Жоивор эгасининг қурол-аслаҳалари ҳидини сезиб, кишнаб юборди. Довуд отга яқинлаб бориб, қўлини сағрисига қўйиши билан дулдул Довудни аччиғланиб чунонам тепиб юбордики, у деворга бориб урилиб ҳушидан кетди. Бир оз муддат ўтгандан кейин ўзига келиб аччиқ-аччиқ йиғлади.

— Оҳ, Жалолоий, — деди Довуд зорлавиб. — Дадамнинг яхши кўрган оти мени Мисрмалик билан жанг қилишга

олиб боради, ғанимнинг устидан ғалаба қозонишимда кўмакчи бўлади, деб ишонгандим, сен бўлсанг бунинг ўрнига мени тепиб ўтирибсан?

Шу пайт Жалоллий дулдулга тил битиб, одам овозида гапира бошлади:

— Довуд, сени шу ҳолимда қандай қилиб жангга олиб бора оламан? Менга бир қара! Хор бўлдим. Нима аҳволга тушиб қолганимни кўрялсанми? Отанг қазо қилгандан кейин бераҳм амакинг мени зиндонга ўхшаган қоп-қоронғи отхонага қамаб қўйди. Бир марта ҳам устимни тозалагани йўқ. Қашлоғич нималигини унутиб ҳам юбордим!

Довуд отнинг олдига келиб, бўйнидан қучоқлади, юзини юзларига суртиб пешонасидан ўпди. Кейин етти қулоқли катта дошқозонда сув иситди, бир пуд совун билан Жалоллий дулдулни обдан чўмилтириб ювди, тозалади, ёлини, жуңларини арабча қилиб таради, ем халтасига етти пуд арпа солиб туриб шундай деди:

— Энди сенинг эгани — мен бўламан. Шу кунгача сени ҳеч ким ювиб тозаламаган эди. Шу бугундан бошлаб сенга ўзим қарайман, ўзим ювиб, ўзим тозалайман.

Довуд отни тизгинидан ушлаб отхонадан ташқарига олиб чиқди, кейин амакисига қараб:

— Оғон амаки! Энди менга отамнинг садаф эгар-жабдуғини келтириб бер, — деди.

Оғон бақироқ Довудга садаф эгар-жабдуқни келтириб берди.

— Довуд! — деди у. — Отанг отга эгар ураётиб айилини тортганда, отни осмонга кўтариб юборарди. Агарда сен ҳам отни эгарлаётиб уни даст кўтара олсанг, жангга бор, бўлмаса, овора бўлмай қўя қол!

Довуд садаф эгар-жабдуқни олиб отга урди, айилини тортаётиб Жалоллий дулдулни бир кўтариб қўйди, кейин:

— Амаки! Энди менга отамнинг чақин қиличини бер, — деди.

Оғон бақироқ унинг бу талабига шундай жавоб қилди:

— Чақин қилич хумда қорамойга солиб қўйилган. Мгер қилич керак бўлиб қолганда уни уч бор ҳамла билан суғуриб оларди. Агарда чақин қилични хумдаги мойдан суғуриб олишга чоғинг келса, жангга бор, бўлмаса, овора бўлмай қўя қол.

Довуд отасининг қиличини дастасидан ушлаб туриб бир тортгандаёқ суғуриб олди-ю, белига боғлади. Қилич шу қадар узун эдики, ерда судралиб қолди.

— Амаки!— деди Довуд яна.— Энди менга отамнинг Ҳарбий хочини бер.

Унинг бу талабига Оғон бақироқ шундай жавоб қилди:

— Отангнинг Ҳарбий хочини сенга беролмайман. Агар сен мабодо отангнинг Ҳарбий хочини тақиб юришга муносиб бўлсанг унинг ўзи келиб елкангга ўрнашиб олади, агар бушга лойиқ бўлмасанг, елкангга қўнмайди ва сен жангга бораман, деб овора бўлмай қўя қол.

Шу онда худонинг амри билан Ҳарбий хоч қаердандир пайдо бўлиб, Довуднинг ўнг елкасига ёпишиб олди.

Ана шундан кейин Довуд Жалоллий дулдуга минди, отасидан қолган Пиглори карнайини чалиб, уйи олдида отини гижинглатаверди. Майдонга сосунликлар йиғилишди. Оғон бақироқ Довудга қараб туриб юраги эзилиб кетди. Кейин бирдан йиғлаб юборди-ю, юраги тўлиб шундай деб куйлайверди:

Зил кетмоқда юрагим... Ачинаман мен!
 Кўхна Сосун сипарига ачинаман мен!
 Эски қурол-аслаҳага ачинаман мен!
 Нима қилай, бедов отдан айрилмоқдаман,
 Бедов отдан айрилмоқдаман!
 Нима қилай, қиличдан ҳам айрилмоқдаман,
 Қиличдан ҳам айрилмоқдаман!
 Шундай оғир, Ҳарбий хочга хайр-хўш демоқ,
 Ҳарбий хочга хайр-хўш демоқ!

«Амаким тушмагурнинг бу қилиғи қандоқ бўлди?— деб ўйлади Довуд.— Сосуннинг қурол-аслаҳаларига ачинади-ю, Сосуннинг ёш йигитига ачинмайдимми?..»

Содда Довуд Оғон бақироқ қалб тўридаги ширин сўзларини, афсус-надоматларни кўшиғининг охирига олиб қўйганини тушуниб етмаган эди. Мана ўша сўзлар:

Жоним ачир Довуд шерга, шерлар шерига,
 Сосун кўрки, Сосун фахри — эрлар эрига.

Довуд хаёлига келган ганлардан ўзи уялиб қолди.

— Жон амаки! Мендан хафа бўлма,— деди у ҳаяжон билан.— Мен кўшиғининг дастлабки қаторларини эшитиб туриб сендан ранжигандим ва оз бўлмаса чақин қилични кўтариб юбораёзгандим. Кўшиғининг сўнгида мени ёдга олишингни қаердан билай ахир. Энди билдимки, Довуд

сен учун Сосуннинг ҳар қандай қурол-аслаҳаларидан ҳам азирроқ экан.

Довуд шундай деб отдан тушди, келиб, амакисининг қўлидан ўнди, ўз навбатида Огон бақироқ ҳам Довуднинг пешонасидан ўпиб унга оқ фотиҳа берди. Довуд отасининг кўҳна карнайини чалиши билан ёшу қари, қизу жувоп бари сосунликлар Довудни ўраб олишиб қўшиқ куйлай бошлашди:

Довуд! Қолгин биз билан, борма, борма, шер ўғлон!
 Айрилмагин бизлардан, Довуд полвон, ҳеч қачон!
 Эркалармиз сени биз, сувлар қуйиб қўлингга,
 Пози неъматлар бериб, гуллар сочиб йўлингга.
 Довуд! Қолгин биз билан! Борма, борма, шер ўғлон!
 Айрилмагин бизлардан, Довуд полвон, ҳеч қачон!

Довуд отга минди. Кейин: «Ё нону шароб, ё халлоқи олам! Ўзинг мадад бер», деб худога нола қилди-ю, халойиққа ўғирилиб у ҳам шундай деб куйлайверди:

Оналарга дейман: «Алвидо!»
 Сизлар она эдингиз менга.
 Сянгилларга дейман: «Алвидо!»
 Сизлар сянгил бўлдингиз менга.
 Хуш қолингиз, жондай жўралар,
 Қора халқу бою тўралар.
 Бир дайди фарзандингизман,
 Безор қилдим барчаингизни ҳам.
 Эй, сосунлик — кичик ё катта —
 Сиз акаси, сиз менга ота,
 Дастурхонда ўлтирганда жам.
 Эслаб қўйинг бир бор мени ҳам!

Ана энди шу ерда Сим шаҳрининг машҳур маликаси, Саносар паҳлавоннинг хотини, шер кушандаси Мгернинг опаси бўлмиш Довуднинг бувисини бир эслайтлик.

Сосуи маликаси Дехқун-цам, қаердасан, дарак бер? Нега энди Сосуи подшоҳлиги ҳақидаги ривоятларга аралашмай қўйдинг?.. Мана бу саргузаптлар ичида Дехқун-цамнинг кўринмаётгани бонси шундаки, у ўгли шер кушандаси Мгер билан унинг хотини оламдан ўтганларидан кейин ўз хобгоҳини ичидан қулфлаб олган ва шундай деб қасамёд қилган эди:

— Ёлғизим Довуд катта бўлиб шер кушандаси Мгер-

нинг ўрнини босмагунча, унинг кийимларини кийиб қурол-ярогларини тақмагунча, Жалолий дулдулга минмагунча ўз хобгоҳимдан остона ҳатлаб ташқарига чиқмайман.

Довуд қўшиқ айтиб, карнай чалиб Сосун халқи билан хайр-хўшлашган куни ёш бир оқсоч Сосуннинг нуроний кампирга овқат олиб борган эди. Ана шунда Дехдун-цам оқсочдан:

— Оппоқ қизим! Ташқарида кимнингдир Мгернинг карнайини чалгани қулоғимга кирдими, а?— деб сўраб қолди.

— Ҳали ҳеч нарсадан хабаринг йўқми, оқплап модар! Довуд шу тобда отасининг яроғ-аслаҳаларини таққан, чақин қиличнини белига осган, Жалолий дулдулни мишган пайт, у ҳозир отасининг карнайини чалапти. Мисрмалик билан жанг қилишга кетяпти,— деб жавоб берди оқсоч.

Дехдун-цам буни эшитиб юрагига ўт тушиб хурсанд бўлганидан жойида ўтиролмади қолди. Гулдор чойшаби йиллар ўтиши билан эскириб, ранги ҳам ўнгиб кетганди. Дехдун-цам ирғиб ўридан туриб кетди, чойшаби жойида қолаверди.

Шу пайт Довуд бувисининг деразаси ёнидан ўтиб кетаётганди. Дехдун-цам деразадан бошини чиқариб, отасининг отини миниб бораётган Довудга кўзи тушди.

— Жалолий, Жалолий, юрагимга яқиним, Жалолий!— деб нолиш қолаверди кампир отга қарата.— Довудимнинг отаси йўқ — отасининг ўрнини бос, ота бўл! Довудимнинг оваси йўқ — онасининг ўрнини бос, она бўл! Сен Саносарга ака эдинг, унинг неварасидан ҳам акалик меҳрингни дариг тутма, ака бўл! Сен Мгеримнинг йўлдоши эдинг, унинг ўғлига ҳам дўст бўл, йўлдош бўл! Довудимни Сова-сар тоғидаги Сут булогига олиб бор. Довуд устингдан тушсин ва оби ҳаётдан қониб-қониб ичсин. Ана шунда у бир-данга қудратли паҳлавонга айланиб кетади. Довуднингани у ердан тўппа-тўғри Порцакарга — Синов тоши қошига элтгин. Довуд қиличи билан темир устунга урсин. Агар қилич солганда темир устунни қирқиб ташлай олса, жангга борсин, бўлмаса уйга қайтиб келсин, куч йиғиб, кейин яна бир синаб кўрар.

Шу онда Жалолий дулдул тилга кириб, одамлардек гапирга бошлади:

— Хотиржам бўл, оқилаи модар! Амрингни бажо келтираман!

VI

Довуднинг жангда ғолиб чиқиши

Жалолий дулдул Мгернинг ўглини олиб Совасар тоғи томон елиб кетди. Сут булоғига келиб тўхтади. Қараса, Довуд устидан тушишни хаёлига ҳам келтирмаётибди. Кейин аста тиззалаб ерга чўкди.

Буни кўрган Довуд от чарчабди деган қарорга келди.

— Ҳа, Жалолий дулдул бўлмай бўйнинг узилгур!— деб ҳайқириб юборди Довуд.— Мен сени йўлшигда қон дарёси учрасаям олиб ўтиб кетарсан, деб ўйлардим, ҳали кичкинагина жилгадан чўчиб турибсанми?

Довуд шундай деб бир қамчи босган эди, отнинг қовурғалари синиб кетди.

От аччиқланиб:

— Ипма қилдинг, сосунлар тентаги?— деб қичқириб юборди.— Қовурғамни синдирдинг-ку! Ҳозир осмону фалакка кўтариламан-да, қуёшда куйдириб кул қилиб юбораман!

— Кўтарилавер!— деди Довуд.— Мен сув фарзандиман. Бир зумда қорнингга яширишиб оламан.

— Мен эса ўзимни осмони фалақдан ерга ташлаб, сени тошларга уриб, гўштингни тилка-пора қилиб ташлайман.

— Тошларга урсанг уравер! Мен ўт фарзандиман, бир зумда яна устинга миниб оламап.

Шундан кейин Жалолий дулдул ювош тортиди.

— Эҳ, сосунлар тентаги!— деди у.— Отангинг ҳурмати гуноҳингдан ўтаман! Буvingнинг берган насихатларини унутдингми? Сут булоғининг бошида турганимни кўрмаяпсанми? Тушиб сувдан ичгин-да, қовурғамни силаб қўй.

Довуд шундагина хатосини тушувиб етди. У отдан тушиб, унинг юз-кўзларидан ўпди, биқинини булоқнинг суви билан ҳўллаб, сувлигини чиқариб ўтга қўйиб юборди. Булоқ суви шифобахш эмасми, бир зумда отнинг синган қовурғаси тузалиб, асли ҳолига қайтди. Довуд бўлса, сувдан қониб-қониб ичди, булоқнинг бўйига чўзилиб ётганча уйқуга кетди.

Жалолий дулдул келиб маст уйқуда ётган серзарда эгасини фагин иссиқ уриб кетмасин деб қуёшдан пана қилиб турди.

Довуд роппа-роса бир соатдан кейин уйгонди. Шу ўртада нима синоат рўй берди денг? Довуд шунақанги улканлашиб кучга тўлиб кетдики, дубулгаси ўз-ўзидан бошидан учиб, этиклари оёқларидан счилиб кетди, камари бўлса счилиб анча нарида чўзилиб ётар, жомасининг барлари бир-бирига етмасди...

Довуд ўрнидан туриб дубулгасининг учигаги етти пуд пахтани олиб ташлади, шунда дубулга бошига қўйиб қўйгандек мос келди. Этикларининг учидан етти пуд пахтани суғуриб ташлаган эди, оёғига тўғри келди. Чақин қиличини белига боғлаб бундоқ қараса, ҳали ерда судралиб юрган қилич тиззасига ҳам тушмай ликиллаб қолди.

Довуд отасининг залварли гурзисини кўтарган эди, гурзи қўлида пардай енгил бўлиб кетди. Кейин у отга минди-ю, дулдулни темир устун томон чоптириб қолди. Бориб қиличинини суғуриб отда турган жойида бир солган эди, қилич тўсинни шарт кесиб ўтди. Довуд орқасига ўтирилиб мундоқ қараса, тўсиннинг кесилган юқориги қисми настки қисмининг устида ағдарилмай турибди — қилич тўсинни шунақаям тез қирқиб ўтиб кетгандики, у қирқилсаям, аввалгидек тик туриб қолаверган эди.

Буни билмаган Довуд ўз-ўзидан хафа бўлиб ҳайқириб юборди:

Оёқларим! Совасарга келмасангиз эди кои,
Бундан кўра кошки эди қуриб қолса қўл бевои,
Бир зарб билан Порцакарни кеса олмади ахир!
Бундан кўра яхшироқдир бўлса кўзларим басир!
Бундоқ расво эканимни қайси кўз билан кўрай?!
Суюк юртим вайрон бўлар, бошимни қайга урай!

Шунда тўсатдан қасрдандир буралиб-айланиб даҳшат билан гирдоб шамол пайдо бўлиб қолди. У келиб Порцакарни ўраб қулатиб ташлади-ю, яна узоқ-узоқларга учиб кетди. Ана шундагина Довуд чақин қиличи билан устунини икки бўлиб ташлаганига ишонч ҳосил қилди, руҳи кўтарилиб, ўзига-ўзи таскин бера бошлади:

Совасарга етказдингиз, бўлди бас,
Оёқларим зипҳор-зиҳор бўшашманг!
Бундай зарбни урмоқ ҳазил иш эмас,
Қўлларим-ей, бўлипгиз бор, бўшашманг!
Ўтқир бўлинг, тийрак бўлинг, кўзларим,
Порцакарни этдингиз хор, бўшашманг!

Довуд шу сўзларни айтиб ўз кўнглини кўтариб, руҳини чоғ қилди-да, отнинг бошини жанг майдонига қараб бурди. Тоннинг чўққисига чиқиб бундоқ қараса, чор атрофни чодир тутиб кетибди, осмондаги юлдузларни, ер юзюндаги ўт-ўлацларни санаб санонига етиш мумкин эди-ю, лекин Мисрмалик лашкарларини санаб адо қилиш мумкин эмасди. Уларнинг чодирлари Совасарнинг ён бағридан Ботмон кўпригигача опшоқ бўлиб чўзилиб ётарди.

Довуд ботир эди, лекин ҳар қандай ботирнинг ҳам юрагига ваҳима, қўрқув тушиши мумкин. Соп-саноқсиз Миср лашкарларининг кўриниши Довуднинг ҳам юрагига гулгула солди, у тараддудланиб қолди.

— Вой-бўй! Шунча лашкар билан бир ўзим қандай жанг қила оламан?— руҳи чўкиб умидсизликка тушди.— Агар шунча кўшин қамшига айланиб қолса-ю, мен ўроқчи бўлсам ҳам шунча қамшини барибир қирқиб уддалай олмаган бўлардим. Агар шунча кўшин пахта, мен оловга айланиб қолганимда ҳам шунча пахтани куйдириб тамом қилолмаган бўлардим. Агар шунча кўшин кузги гармсел бўлиб қолса-ю, мен жанубдан эсанг шамол бўлганимда ҳам шунча гармселни ўнқир-чўнқирларга, жарларга суриб кетолмаган бўлардим. Агарда шунча кўшин янги туғилган кўзичоқларга айланиб қолиб, мен оч бўри бўлганимда ҳам шунча кўзини еб битиролмаган бўлардим. Эй худо! Бу соп-саноқсиз лашкар билан якка ўзим қандай олишаман энди?

Жалоллий дулдул Довуднинг юраги чўчиганини сезиб, тилга кириб шундай деди:

— Ташвиш тортма, Довуд, бардам бўл! Қўлингдаги қиличнинг билан қанча ганимнинг бошини олсанг, мен ҳам думим билан шунчасини уриб ағдараман, қўлингдаги гурзинг билан ганимнинг қанчасини нобуд қилсанг, мен ҳам туёгим билан шунчасини у дунёга жўнатаман. Чақин қиличнинг билан ганимнинг қанчасини куйдирсанг, ҳар нафасимда, бурнимдан чиққан ўт билан мен ҳам шунчасини ёндириб ташлайман. Елкангдаги Ҳарбий хочнинг ганимнинг қанчасини қулатса, майдонда югурганимда туёқларимдан чиққан шамол ганимнинг шунчасини учириб юборди. Қўрқма, Довуд, ёнингда ҳамроҳингман! Мабодо жазирама иссиқ комига тортиб чарчаб қолсанг, сени олиб Совасарга — Сут булогига учаман, чашмадан қониб-қониб ичсаң, дам олиб куч тўплайсан, кейин яна жанг майдонига элтаман.

Жалолийнинг бу ганидан Довуднинг кўнгли кўтарилиб, кучига куч қўшилиб кетди. Кучини тўплаб туриб энди жангга отилмоқчи бўлган эди, яна ўйланиб қолиб, ўзига-ўзи шундай деди: «Сосун тоғларига яна бир қур тўйиб қараб олай-да, кейин жангга кирай». Довуд отининг бошини «Биби Марьям макони»га қараб бурди. Бориб Сосун тоғларининг ўнқир-чўнқир жарликларига, чуқур дарбанту дараларига, Совасарнинг анвоий гуллари, дарахтларига суқ билан хўп назар ташлаб юраги орзиқиб куйлайверди:

Эй сиз, тивланг, Совасарнинг тип-тиниқ булоқлари,
 Сувларингиз шифобахшдир, дардга даво! Бор бўлинг,
 Жанг чоғида аён менга азоб берар ташвалик,
 Сиз жимирланг, сиз лимилланг, эй алвидо! Бор бўлинг!
 Сиз ҳам менинг Совасарим кўрки бўлган шўх гуллар,
 Сиз ҳам учқур, енгил қанот эркин еллар, бор бўлинг!
 Мен бу жанги қирғин аро ўт ичида ёларман,
 Сиз-чи, салқин ҳаво олиб овлап диллар! Бор бўлинг!
 Билиб қўйинг, эй Сосуннинг осмонўпар тоғлари,
 Қисматимда қонли уруш, қонли жанг бор. Бор бўлинг!
 Сизлар учун мағрур бошим қўяжакман ерга мен,
 Сиз-чи, бошини балад тутинг, сиз сервиқор, бор бўлинг!

Довуд жонажон Сосуннинг тоғлари билан шу йўсун видолашди. Кейин қаддини фозлаб, ўзини созлаб жангга ташлапмоқчи бўлган эди, яна ўйланиб қолди. Сосунликларнинг қадимий удуми бўйича аввал рақибни-огоҳлантириб қўяй, номардлик бўлмасин, ана ундан кейин қирғин солай, деган қарорга келди.

Довуд душман яқинидаги бир тепаликнинг устиса чықди-да, наъра тортиб Миср қўшинларига жар солаверди:

Ким уйқуда бўлса — уйғонсин,
 Уйғонганлар зирҳга ўрансин.
 Урансини ўқ-ёйин олсин,
 Олсини тез эгарласин от,
 Сўнг жанг сари боғласин қанот!
 Мисрликлар, бўлинг эҳтиёт!
 Мен боряпман жангга бу асно,
 Писиб келди деб юрманг аммо,
 Еқтирмайман гап-сўзни асло!

Довуд шундай деб рақибини огоҳлантирди, кейин ичида худога шундай деб нола қилди:

«Эй еру сувни яратган, осмону фалакни бино қилган, бандаларингнинг ризқини сочиб қўйган халлоқи олам! Қиличирмоқ катта ариққа қўшилишида ирмоққа ҳам куч ато қилгайсан, катта сувга тезда қўшилиб кетмайди, унинг оқимини бирмунча вақт кесиб туради. Мисрмаликнинг устидан зафар қозонишимда менга ҳам куч, мадад бер!»

Довуд шундай деди-ю, ўқдай отилиб булутли кунда момақалдироқдан чиққан яшиндай чақнаб тоғ бағридан тушиб, ўзини Миср лашкарларига урди... Дам уёққа югурди, дам буюёққа югурди, қиличининг ўнгига солди, сўлига урди, тупроқли йўлда кўтарилаётган гирдобмисол рақиб қўшинларининг ичида жавлон уриб кезиб юраверди. У тушгача рақиб лашкарларини шу алфозда янчдиям, қирдиям, босдиям, хуллас, ҳеч кимга омонлик бермади.

Бунинг устига Довуд қанча душманни қулатган бўлса, Жалоллий дулдул ҳам шунчасини ер тишлатди.

Тўзон кўтарилиб осмону фалакни чанг қоплаб олди. Қуёшнинг юзи беркилиб, ҳаммаёқни қоронғилик босди. Мана бу чанг-тўзон ичида фақат Довуд қўлидаги чақин қиличнинг ярқиллаб кўтарилиб тушишигина кўзга чалиниб қоларди.

Ана энди кун туш бўлганда тўкилган қонлар дарё бўлди, қон душман жасадларини Ботмон кўпригига суриб бориб дарёга оқизиб юборди.

Шу тариқа Миср қўшинларининг ярми қирилиб, ярми қолди. Омон қолганларининг ичида бир чол ҳам бор эди. Ана шу чол беҳуда қон тўкилишини тўхтатмоқчи бўлди, найзаси билан ўзига йўл очиб, Довуд томонга бораверди.

— Пўшт! Йўл беринглар менга!— деб қичқирди у.— «Довуд, сен билан гаплашмоқчиман, Довуд, тўхта!»— дедим.

Чолнинг «Довуд, тўхта!» деган товуши узўқдан Довудга «Довуд ахта!» деб эшитилди. Довуд бундан қаҳрланиб, отини тўхтатди-да, чолга қараб қичқирди:

— Ҳой, қариб қуюлмаган чол! Нега мени «ахта» деб ҳақорат қилиясан?

Мисрлик мўйсафид жангчи бунга жавобан шундай деди:

— Довуджон, ўғлим! Қулогингга нотўғри кирди. Мен «Довуд, сен билан гаплашмоқчиман, Довуд тўхта!»— дедим.

— Буважон, нима ҳақда гаплашмоқчисан, айта қол.

— Довуд, худо ҳаққи, айт: нима сабабдан, бизни қариб ташляясан, сенга нима гуноҳ қилдик?

— Сизларни ўлдириш хаёлимда ҳам йўқ эди. Миср-малик менга қарши уруш очгандан кейин қирмай нима қилай?

— Бундай қарасам, галати йигит экансан!— деди мисрлик чол.— Сенга уруш очган Мисрмалик бўлса-ю, биз билан жанг қиласанми? Манави ғам-аламда эзилган хоксор одамларнинг гуноҳи нима? Буларнинг ҳар бири каттагина рўзгорни амал-тақал қилиб тебратиб турган камбагал бева-бечоралар-ку. Буларнинг қай бири тўридан гўри яқин ота-онасини қолдириб келган, қай бири ёш қайлигини ташлаб келган, болалари етим қолган. Мисрмалик бизни урушга зўрлаб олиб келди. Сосунинг душмани биз эмас, ўшанинг ўзи. Жуда жанг қилгинг келаётган бўлса ўша билан олиш.

— Ҳа, отахон, ҳақ гаини айтдинг!— деди Довуд ўйлаб туриб.— Лекин Мисрмаликнинг ўзи қаерда? Нега бу ерга шунча лашкарни бошлаб келди? У мендан нимани талаб қилади-ю, сизлардан нимани истайди?

— Мисрмалик чодрида уйқусини уриб ётибди, ҳуванави кўришиб турган чодир! Яшил, каттакон...

— Нега чодирнинг матоси дам осмонга кўтарилиб, дам настга тушяпти?— қараб туриб сўради Довуд.

— Чодирнинг устига етти пуд қўرғошин осиб қўйилган,— жавоб берди чол.— Мисрмалик нафас чиқарганда қўрғошин баландга кўтарилади, қўрғошин билан бирга чодир ҳам ёйилиб тепага кўтарилади. Мисрмалик нафас олганда, қўрғошин настга тушиб тўппа-тўғри унинг лабига келиб қадалади, шунда чодир ҳам йиғилиб келади.

Довуд отининг бошини қўйиб чол кўрсатган яшил чодирга яқинлаб борди. Чодирга кириш жойида иккита паҳлавон соқчилик қилиб турар, еттига қиз Мисрмаликнинг тевонини қаширди. Исмил хотин бўлса ўғлининг бошида ўтирибди. Чодирнинг ичига каттакон гилам тўшалган.

— Мисрмаликни уйғотинглар, буёққа чиқсин!— деди Довуд баланд овоз билан паҳлавонларга.

— Уни уйғотгани қўрқамиз,— деб жавоб беришди паҳлавонлар,— Мисрмалик бир ухлаганда етти кун ухлайди, энди атиги уч кун ўтди, яна тўрт кун бор. Роппа-роса етти кун бўлгандан кейин ўзи уйғонади.

— Унинг уйғонишини-ю, у ёнбошидан-бу ёнбошига ағдарилишини кутиб ўтиришга тоқатим йўқ!— деб қичқирди Довуд.— Шунча бечораларни ҳайдаб келиб урушга солиб қўйибди-ю, ўзининг уйқуси уриб ётишини қара! Уй-

ротинглар! Агар у дунёда беажал яратилган бўлса, мен ажалман, агар унинг жонини олгани Азроил келмаган бўлса, Азроилнинг ўзи мен бўламан. Унга шундай уйқу ато қилайки, бир умр уйғонмай қолсин.

Буни эшитган паҳлавонлар сых қиздириб келиб Мисрмаликнинг товонига босишди.

Мисрмалик керишиб, ҳомуза тортди:

— О-о-о!.. Онажон! Қизларнинг ўрнимни ёмон солишибди, бурга чақанти.— Шундай деб у яна хуррак ота бошлади.

Шундан кейин паҳлавонлар олочнинг тишини қиздириб келиб товонига босишди.

Мисрмалик бошқа ёнбошига ўгирилиб:

— О-о-о! Онажон! Қизларнинг ўрнимни ёмон солишибди. Мени қандала чақди,— деди.

— Ҳеч қандай бурга-мурга ҳам, қандала ҳам чаққани йўқ сени! Мисрмалик, тур ўрнингдан!— даҳшат билан ҳайқирди Довуд.— Мен келдим қошинга! Тур, жанг қиламиз! Ё ҳаёт, ё ўлим!

Мисрмалик ижирганиб оғзини катта очди-да, бир эснадди. Кейин бир қўли билан қовоғини кўтариб ўнг кўзини, бир қўли билан чап кўзини очди. Қараб нимани кўрди денг? Чодирнинг олдида кишнаб ер тепиниб турган дулдулнинг устида қонга беланган Довуд ғазаб билан турибди.

Мисрмалик ҳайрон бўлди.

— Ким бўласан?— сўради у.

— Мен шер кушандаси Мгернинг ўгли Довуд бўламан. Мени жанг қилишга чорлагандинг, мана келдим, тур ўрнингдан.

Мисрмалик хахолаб кулиб юборди.

— Ха-ха-ха-ха! Ўша Довуд соқов сенмисан ҳали? От минишга қачон ўргандинг? Йўқол кўзимдан, итвачча! Бориб одамларга: «Мен Мисрмаликнинг чодирга бордим, чақиргандим, қўрқиб чиқмади», деб мақтанавер. Шунинг ўзи ҳам сен учун ҳаддан ташқари катта шараф.

— Ким аввал кулса кейинига йиғлайди, деган гап бор,— деб қўйди Довуд.— Кулиб бўлдингми? Қани тур, энди жанг қиламиз!

— Эй, бечора соқов-а! Мен билан олишишга сенга йўл бўлсин? Сени менга новуштага беришса, тушликкача етмайсан, қорин очади, тушликка беришса, кечки тановулга қорин очиб қолади. На уёқли, на буёқлисан.

— Бас, етар, ҳадеб чиранаверма!— деб қичқирди шун-

да Довуд.— Мен сенга понуштагаям, тушликкаям, кечки овқатгаям — ҳаммасига етиб ортаман, ўлганингда маъраканггаям қоламан.

Мисрмалик Довуддан шу сўзларни эшитгандан кейин ўтирган жойида кучининг борича бир пуфлади. Ўзича ҳозир Довудни от-поти билан юмалоқ ёстиқ қилиб учириб юбораман, деб ўйлаган эди. Унинг дамига чодир ети еридан йиртилиб кетди, ўт-ўланлар илдиз-пилдизи билан суҳтурилиб, чап-тўзон кўтарилди. Бир неча бақувват дарахт сиплиб, тошлар шақир-шуқур думалаб кетди. Фақат Довудгина ҳеч нарса кўрмагандай оти билан жойида қимирламай тураверди. Буни кўриб Мисрмалик бир оз чўчиб, гап оҳангини ўзгартириб қолди.

— Довуд! Шошилиб нима қиламиз? Отдан туш, ичкарига кир, овқатланайлик, дам олайлик, урушини бўлса қочмас, ана ундан кейин олишаверамиз-да.

— Тушмайман,— деб жавоб берди Довуд.— Шунча бева-бечораларни ўлимга бошлаб келибсан, ҳозир улар бекордан-бекорга побуд бўляпти. Шунча одам ўлиб кетаверсин-у, иккаламиз бу ерда маза қилиб салқинлаб ётамизми? Йўқ, бўлмайди, қани, мард бўлсанг чиқ майдонга! Уёғига худонинг хоҳлагани бўлар!

Шу пайт Довуднинг олдига Исмил хотин яқинлаб келди:

— Довуд, жон ўғлим!— деди у.— Шунча урушиб чарчагансан. Отдан туш, дамингни ол, ундан кейин урушсаларинг урушаверарсанлар!

Исмил хотин кўз ёши тўкиб ялиниб-ёлворавергач, Довуд соддалик қилиб отдан тушмоқчи бўлди. Лекин Жалолий прғишлайвериб Довудни устидан тушишга йўл қўймади. Чунки маслаҳат бундоқ бўлган эди: Исмил хотин ва Мисрмаликнинг амри билан чодирга кираверишда чуқур ўра қаздирилган ва устига чиройли гилам тўшаб қўйилган эди. Она-бола ҳийла ишлатиб, Довуд чодирга қадам қўйиши билан уни чуқурга тушириб юбормоқчи бўлишган эди. Исмил хотин Довудни кашмирилиқ қилиб узоқ вақт авради, отдан тушиб чодирга киргин, деб ялиниб-ёлворди ва ниҳоят, ўзининг ширинсухаплиги билан Довудни отдан тушишга кўндирди. Жалолий дулдул бўлса, бундан қаттиқ газабланиб, эгаси устидан тушиши билан тикка осмонга кўтарилди-ю, Совасарга қараб равона бўлди.

Довуд чодирга яқин бориб остонага чап оёғини қўйиши билан «гуре» этиб ўрага қолаб тушди.

— Тупроқдан пайдо бўлгандинг, яна аслингга қайт-динг, Довуд!— деб бўкирди Мисрмалик. У шундай деб, ётиб яна пинакка кетди.

Шу кечаси Огон бақироқ туш кўрди: тушида Мисрнинг юлдузи чарақлаб ёниб турганмиш, Сосуннинг юлдузи сўниб қолганмиш. Огон бақироқ чўчиб уйғонди.

— Тур, хотин, тур!— деди у.— Бир туш кўрдим. Тушимда Мисрнинг юлдузи чарақлаб турганмишу, Сосуннинг юлдузи сўнаётганмиш. Бу Довуднинг фалокатга учраганининг белгиси.

Сария хонимнинг кўкрагида ҳалиям Довудга кеки бор эди.

— Ҳа, худо кўтарсин сени!— минғирлади у.— Уйқуси сенга-ю, тушга қолганда ўзгаларнинг қисматидан фол кўрасан, тагин менга уйқу бермаганингга ўлайми!

Огон бақироқ ётиб ухлаб қолди-ю, яна туш кўриб чўчиб уйғонди.

— Тур хотин! Яна туш кўрдим. Миср юлдузи чиқибди, Сосун юлдузи сўнибди. Бу Довуднинг ўлим ёқасида турганидан далолат.

— Афтигдан олсин, нодон! Нимага уйқунг қочиб кетди ўзи? Довуд ҳозир биронта нозаниннинг оғушида маза қилиб айш-шрат қиляпти. Сен бўлсанг уни деб менга уйқу бермаяпсан!

Огон бақироқ яна ухлаб туш кўриб, уйғониб кетди.

— Тур ўрнингдан энди, хотин! Тушимда Миср юлдузи Сосун юлдузини ютиб юборибди. Бу Довудни ўлдиришгани бўлади. Тур, шамни ёқ!

Сариянинг жаҳли чиқиб кетди.

— Туш-туш, деявериб жонимданам тўйдирвординг, чол! Озгина уйқу берсанг-чи энди, мизғиб олай.

Огон бақироқнинг аччиғи чиқиб, хотинининг биқинига бир туртиб шундай деди:

— Етти ёт беғоналигингга борасан-да, Сосун шоҳлигига юрагинг ачимайди. Тур ўрнингдан, шамни ёқ, нақ худди бўлмаса...

Сария жавраб-жавраб ўридан турди. Шамни ёқиб Огон бақироқнинг қурол-аслаҳаларини келтириб берди.

Огон бақироқ бақирганда ёрилиб кетмай тагин, деб еттита қўтоснинг терисига ўралди, устидан ҳўкизларни қўшга қўшганда боғлайдиган занжирлардан еттитасини сириб ўради. Кейин отхонага кирди. Биринчи бўлиб оқ отнинг белига қўлини қўйиб деди:

— Оқ отим! Довуд жанг қилаётган ерга қанча фурсатда олиб борасан?

Оқ отнинг бели букилиб қорни ерга тегиб кетди.

— Тушгача,— жавоб берди от.

— Берган емларим ҳаром бўлсин! Жанг майдонига тушда бораманми? Довуднинг жанг қилаётган ёки ўлган хабарини тушга бориб биламанми ҳали?

Огон бақироқ шундай деб қўлини қизил отнинг устига қўйди.

— Қизил отим! Жанг майдонига қай фурсатда етказасан?

Қизил отнинг бели букилиб қорни ерга тегиб кетди.

— Эрталаб,— жавоб берди у.

— Берган емларим ҳаром бўлсин сенга! Мен Довуднинг ё ғалаба наърасини, ё бўлмасам ўлим олди ҳайқиригини эрталаб эшитарканманми энди?— Огон бақироқ шундай деб қўлини қора тўриқнинг устига қўйди.

— Тўриғим! Довуд жон олиб, жон бераётган ерга қай вақтда етказасан?

Тўриқ отнинг бели майишмади, қорни ҳам ерга тегмади.

— Жиловимдан ушлаб чап оёғингни узангига қўй, ўзингни тутиб қололсанг бас, ўнг оёғингни эгардан оширгунча сени жанг майдонига элтаман.

Огон бақироқ камоли хурсанд бўлиб кетганидан тўриқ отнинг пешонасидан ўпди. Узангига оёқ қўйиши билан от елдек учиб бир зумда Огон бақироқни Совасарга олиб келди. Тоғнинг энг баланд чўққисида Огон отнинг жиловини тортди-ю, чор атрофга назар ташлади. Жалоллий дулдул Довуднинг амакисини узоқдан кўриб, кишнаб олдига югуриб келди. Огон бақироқ қараса, отнинг кўзларида маржон-маржон ёш оқиб турибди.

Буни кўриб Огоннинг жон-пони чиқиб кетди.

— Эй, аттанг!— деб ҳўнграб юборди у.— Наҳотки Довудни ўлдиришган бўлса? Ҳа, ўлдиришибди, бўлмаса дулдули Совасарга қочиб келармиди?

Огон бақироқ отдан тушди. Бақирганимда товушим тортиб кетмасин, деб бир эман дарахтга ўзини занжир билан боғлаб қўйди. Кейин шундай деб қичқираверди:

Эй, Дову-уд!

Довуд, э-э-э-эй! Довуд!

Қаердасан, чор атрофда йўқсан-ку, ахир?

Тўхтама, тез Ҳарбий хочни ёрдамга чақир!
 «Биби Марьям макони»га сидқидил сиғин:
 «Е нону шароб, халлоқи олам,
 Узинг қўлла бандангни бу дам!»
 Эй, ўзингни қўлга ол-да, сидқидил сиғин!
 Довуд, Довуд, э-э-э-эй!

Оғён бақироқнинг товуши тоғларга урилиб, дараларга ёйилди, жарлардан акс садо қайтарди ва ниҳоят, ётган жойида Довуднинг қулоғига кирди. Бу пайтда Довуд темир занжирлар билан ўраб-чирмаб ташланган ҳолда чуқур ўрада нима қиларини билмай ўтирарди.

— А-ҳа! — деди у. — Бу амакимнинг овози!..

Буни эшитиб Довуд ҳам шундай деб наъра тортиб юборди:

Е нону шароб, парвардигори олам!
 Е тоғдаги «Биби Марьям макони»!
 Унг кифтимда ёниб турган Ҳарбий хоч!
 Ўзларингиз қўлланг мени ушбу дам!

Довуд шундай наъра тортиб, бир чираниб силкинганда темир занжирлар парча-парча бўлиб узилиб кетди, ўрадан чиқиб тўпна-тўғри Мисрмаликнинг қаршисига келди.

— Хўш, Мисрмалик!.. Тонг отганда сен билан йигитчасига олишамизми энди ё йўқми?

Мисрмалик Довудни кўриб кўрққанидан турган жойида қотиб қолди, Довудга яқин келишга юраги бетламади.

Довуд Мисрмаликка тегмай чодирдан чиқди. Уёқ-буёққа қараса, Жалолий дулдул йўқ. Тўғри Совасарга қараб югурди. Довуднинг келаётганини Огон бақироқ узоқдан кўриб чақира бошлади.

— Ҳов, сосунлар тентаги, буёққа кел! Жалолий дулдулинг мана бу ерда, — деб чақирди.

Довуд амакисининг олдига келиб кўришиб, унинг қўлини ўпди, ёмон кунда кунига ярагани учун ташаккур билдирди. Жалолий дулдул бўлса, эгасининг қилган қилигидан қаттиқ хафа бўлган эди, яқин келмай нарида тураверди. Довуд узоқдан туриб бўлса ҳам отидан кечирим сўради, ялиниб чақирди. Кўнгли бўш жонивор унга раҳми келиб эгасини кечирди. Довуд Жалолийга миқди-ю, шундай деди:

— Ава энди, амаки, сиз отингизни Сосунга чу денг, мен эсам жангга кетдим.

Довуд отнинг бошини Сут булоғига бурди, бориб бир архарни отди-да, шишириб маза қилиб еди, сувдан қониб вчди, кейин ётиб мириқиб ухлади. Шу ётганича эргалаб-гача ухлади. Азонда туриб отига минди-ю, жанг майдонига қараб отилди. Мисрмаликнинг чодирин олдига келганда отнинг бошини тортиб:

— Тур энди, Малик! Кеча мени алдаб доғда қолдирганинг, ўрага ташлаганинг. Бугун нима қиламиз энди?— деб қичқирди.

Довуднинг овози тоғ кўчгандай гулдираб кетди. Бу вақтда Жалолоий дулдул бурнининг ҳар бир тешигидан терак бўйи олов пурқаб турар, Довуднинг чақин қиличи бўлса қуёшда ёвга ваҳима солиб ялтирарди.

Мисрмалик чодиридан чиқиб шундай деди:

— Довуд! Кел энди, ярашайлик! Мен сенга бож тўлай, фуқаройинг бўлай, урушмай қўя қолайлик, хўп дей қол!

— Биз ярашиш эмас, урушимиз керак!— унинг сўзини бўлди Довуд.

Мисрмалик қараса, Довудни ярашишга кўндиролмайдиган.

— Бўпти, Довуд! — деди у. — Лекин қандай қилиб урушамиз? Ёқалашамизми ёки бир-биримизни навбат билан урамизми?

— Хоҳласанг — ёқалашамиз, хоҳласанг — навбат билан урамиз!

— Ундай бўлса навбат билан ура қолайлик.

— Сен истаганча бўла қолсин, — Довуд рози бўлди.

— Довуд! Ким биринчи бўлиб уради: сенми ё менми?

— Сен ура қол, Малик, — деди Довуд. — Учта зарбани биринчи бўлиб сен бер. Мен тирик етимман, ўлсам орқамда йиғлайдиганим йўқ. Сенинг бўлса, хотининг, опанг, опанг бор. Агар мен урадиган бўлсам, худо кўрсатмасин, ўлдириб қўйсам, доғингда қолишади. Ундан ташқари сен менинг ўғай бўлсам, акамсан, бир-икки кўйлакни олдин йиртгансан, шундай бўлгандан кейин ҳурматиинг, биринчи зарба ҳам сеники бўлади. Бошла!

Довуд Лераи майдонининг ўртасига туриб олди.

Мисрмалик ўзининг уч юз пудли гурзисини қўлига олиб, олти оёқли қора тўриқ отини мишиб суриб кетди. Ботмон кўпригига борганда отнинг бошини орқасига бур-

ди. Ҷша ердан отини учириб келиб гурзиси билан Довудни «Тарақ» этиб солди.

Зарбадан ер ёрилиб кетди, осмонга чанг-тўзон кўтарилиб, қуёшнинг юзини тўсиб қўйди.

— Довуд, тупроқдан пайдо бўлгандинг, яна аслингга қайтдинг-да!— деди Мисрмалик.— Фақат сени ўзимиз не ҳасратда боқиб катта қилдигу бир уришда ўлдириб қўйдик, ана шуниси ачинарли бўлди!

Лекин шу он чанг-тўзон ичидан Довуднинг овози келди:

— Йўқ, Малик, адашдинг, мен тирикман! Шунча вақтдан буён энди битта зарба бердингми? Бўл, иккинчи зарбанга шошил!

Чанг тарқади. Мисрмалик қараса, Довуд ҳеч нарса кўрмагандай бамайлихотир отнинг устида қаққайиб ўтирибди.

Мисрмалик унинг олдига отини чоптириб келиб, шундай деди:

— Довуд, қўй энди, ярашайлик! Хоҳлаганингча бож тўлай, фуқаройинг бўлай, шахтингдан қайт, ярашайлик!

— Ҳа, мен сенга бир марта ишониб бўлганман!— деди Довуд.— Орамизда келишиб бўлмайдиган қадимий хусумат, нифоқ бор. Яхшиси, иккинчи зарбангни беравер.

— Ҳа, шунақами ҳали!— деб ҳайқириб юборди Мисрмалик.— Мен яқиндан югуриб келгандим, бунинг устига бор кучим билан ҳам урмагандим.

Мисрмалик бу сафар отини чоптириб Диёрбакиргача борди. Ана ўша ердан орқага қайтиб ўқдай учиб келди-ю, бор кучи билан Довуднинг бошига «Тара-ақ» этиб гурзиси билан солди.

Гурзининг зарбидан ер ларзага келиб, етти жойдан ёрилиб кетди. Чанг-тўзон кўтарилиб, кўк юзпни қоплаб олди. Кечаси ой кўринмади, кундузи қуёш, икки кеча, икки кундуз Довудни чанг-тўзон қоплаб ётди.

— Тупроқдан яралгандинг, яна ўз аслингга қайтдинг-да, Довуд,— деди Мисрмалик.— Фақат сени боқиб, парвариш қилиб катта қилганимиз эси кетди. Ақлсиз чиқдинг, ажалинг ҳам ўз қўлимизда экан.

Лекин шу онда чанг-тўзон орасидан Довуднинг овози эшитилди:

— Йўқ, Малик, бахтга қарши ҳали мен тирикман! Охири зарбангни бер энди.

Чанг тарқади. Мисрмалик қараса, Довуд отнинг устида бамайлихотир ўтирибди, ҳеч қаери лат ҳам емаган.

Бу сафар Мисрмаликнинг яна ҳам попуғи пасайиб, юраги пўкиллаб қолди.

— Довуд! Кел энди, ярашайлик!— деди у.— Сенга бож тўлай, сидқидилдан хизматингни қилай!

— Бўлмаган гап!— деди Довуд.— Сен мени жанг қилгани чорлагандинг, шундай бўлгач, зарбангни тезроқ бер энди.

Бу гапдан яна Мисрмаликнинг газаби ошиб қутуриб кетди.

— Э-э-э-ҳ!..— деб ҳайқириб юборди у.— Бу сафар ҳам узоққа бормай яқиндан келгандим. Бунинг устига бор кучимни ишга солмадим. Мана энди кунингни кўрса-таман, Довуд!

Мисрмалик бу сафар отини чоптириб ўз юрти Миср-га борди. Ўша ердан орқага қайтиб, уч юз пудли гурзисини қўлида чоғлаб келаверди, келаверди, ниҳоят, етиб келиб Довуднинг бошига бор кучи билан «та-р-а-а-ақ» этиб солди.

Мисрмалик гурзисини ургандаги товуши қирқ кунлик йўлдан эшитилди, ер ларзага келиб, жанг майдони қирқ еридан ёрилиб кетди. Миср халқи «Ер қимирлапти», деб ўйлади. Чанг-тўзон булути осмони фалакка кўтарилиб, ҳаммаёқни қоплаб олди. Уч кечаю уч кундуз на қуёш, на ой кўринди. Довуд уч кеча, уч кундуз тўзон ичида қолди.

— Тупроқдан бунёд бўлгандинг, яна ўз аслиннга қайтдинг-да, Довуд,— деди Мисрмалик.— Фақат бекор-га овқат бериб парваришлаб катта қилганимиз қолди. Қайсарлик қилди, ўзидан кўрсин. Гурзимни ишлатишга, у дунёга жўнатишга тўғри келди.

Аммо шу пайт чанг-тўзон ичидан Довуднинг овози эшитилди:

— Йўқ, Малик, афсуски, мен ҳали тирикман! Энди менинг навбатим, ҳой, эҳтиёт бўл!!!

Чанг-тўзон тарқади. Мисрмалик қараса, Довуд Леран майдонига қурилган қалъа мисол Жалолоий дулдул отида хотиржам ўтирибди.

Мисрмалик қўрққанидан ранги қув ўчиб кетди, лаблари титраб, тиззалари қалтирай бошлади.

Шу ва Исмил хотин Довуднинг олдига тиззалаб юриб келди.

— Довуд! Малик — аканг бўлади! Ўз акангнинг қотили бўлма, болам! — деди.

— Онажон! — деди Довуд. — Мисрмалик мени ўлдиришга чоғлаб, зарбалар берганда, нега унинг йўлини тўсиб чиқиб: «Малик! Довуд — сенинг ўз уканг бўлади!» дейишга тилинг бормади? Энди зарба бериш навбати менга келганда, Довуд акам бўлиб қолдим, а? Йўқ, осмонда худо бўлса, ерда адолат. Малик менга уч марта ҳамла қилган экан, мен ҳам эди унга уч марта ҳамла қиламан.

Лекин шу пайт Мисрмаликнинг ўзи орага суқилди:

— Довуд, мени етти соатга ўз ҳолимга қўй, илтимос қиламан. Чарчадим, чодирга кириб бир оз ётиб дам олсам девдим, ундан кейин майли, ҳар қанча зарбанг бўлса беравер.

— Бўпти, бора қол! — деди Довуд.

Мисрмалик ўз чодирга бориб Довудни ўлдириш учун қаздирган ўрага тушди, устидан қирқта кўтоснинг терисини ёптирди, унинг устидан эса қирқта тегирмон тош билан ўзининг қурол-аслаҳасини, кўрпа-тўшагини бостирди. Кейин чуқурда ётган жойидан:

— Довуд! Энди сенинг галинг, ур! — деб қичқирди.

Довуд яқин келиб, чуқурга қараб туриб шундай деди:

— Дунёнинг ишини қара-я! Ота-боболаримиз: «Бировга чоҳ қазисанг, ўша чоҳга ўзинг йиқиласан», деб бекор айтишмаган-да.

Довуд Мисрмаликнинг ҳийласини бир қарашдаёқ сезди-ю, лекин бу нарса уни шаҳдидап қайтаролмади. «Ё пону шароб, ё халлоқи олам, ўзинг мадад бер!» — деб Жалолоий дулдулнинг бошини Совасарга қараб бурди. Совасарга бориб орқасига қайтди. Чақин қиличини қинидан суғуриб ғанимни нимталаб ташлашни ўйлаб отини учириб келаверди. Лекин шу онда Исмил хотин кўксини чок этиб Довуднинг йўлини тўсиб чиқди.

— Довуд! — деди у. — Сени оқ сут бериб боққанман, берган сутим ҳаққи, шу зарбангни менга бахшида эт.

Довуд қиличини тушириб бир ўпди-да, пешонасига босиб туриб шундай деди:

— Онажон! Тўғри, мени оқ сут бериб боққансан. Ёш экамман, Мисрда яшаганимда Мисрмалик мени ўлдиришмоқчи бўлганида унинг чапғалидан қутқариб ўлимдан

сақлаб қолгансан... Кўнглинг тўқ бўлсин. Биришчи зарбамни сенга бахш этдим.

Довуд отининг бошини қўйганча яна Совасарга борди, орқасига қайтиб чақин қилични қўлида шай тутган қолда ғаними сари елдай учиб келаверди. Шу вақт Мисрмаликнинг опаси унинг йўлини кесиб чиқди.

— Довуд!— деди у.— Гўдаклигингда сени ўзим ўйнатиб, ўзим кўтариб катта қилганман. Иккинчи зарбангни менга совға қил!

Довуд қиличини туширди. Кейин бир ўпди-да, пешонасига босиб туриб шундай деди:

— Опажон! Айтганинг бўла қолсин, иккинчи зарбамни сенга бахшида этдим!.. Энди битта зарбам қолди. Бунисидан отам тирилиб келсаям воз кечмайман!..

Довуд Жалолоий дулдулни яна Совасар томон учириб кетди. Бориб орқасига қайтди-ю, чақин қиличини қўлида ўйнатиб елдай учиб келаверди, келаверди, келаверди...

Шу пайт Исмил хотин ўз канизақларига амр қилди.

— Карнай-сурнай чалинглар, уду торни чертинглар, қўлга дуррача олиб минг нозу ишва билан ўйинга тушинглар. Довуд ҳали ёш, бўйдоқ, сизларга қарайди-да, эси оғиб секинроқ зарба бериши, Мисрмалик ўлмай қолиши мумкин...

Қизлар карнай-сурнай чалиб, уду торни чертиб, позистигнолар билан ўйинни бошлаб юборди...

«Мени йўлдан оздиришмоқчи бўлишибди-да,— дарров пайқадн Довуд.— Уларга қарасаму хаёлим бўлиниб, секинроқ зарба берсам, кўнгилларида...» Довуд шундай деб ўйлаб бир наъра тортди:

Е нону шароб, парвардигори олам!

Эй, тогдаги Биби Марьям макони!

Унг кифтимда ёниб турган Ҳарбий хоч!

Довуд шундай деб бор кучи билан чақин қиличини бир солди. Қилич қирқта тегирмон тошни, қирқта қўтоо терисини қирқиб ўтди, Мисрмаликни бошидан то оёғига гача икки бўлиб, яна етти газ ерга кириб кетди.

Мисрмалик чуқурда туриб қичқирди:

— Довуд! Мен бундаман! Иккинчи зарбангни беравер энди!

— Йўқ,— деб жавоб берди Довуд,— мард йигит бир марта зарба беради. Сенинг шу ердалигингни билиб турибман! Қани, бир илтифот қил-чи, гавдангни силкитиб

юбор, қаердалигинги кўрамиз, шу ердамикинсан ё у томонга жўнаганмикинсан!

Мисрмалик кўзгалмоқчи бўлиб бир силкинди.

Силкинди-ю, иккига бўлиниб тушди. Шу билан Мисрмалик оламдан ўтди.

Чуқурни очишиб икки бўлак мурдани тортиб олишди.

— Исмил хотин!— деди шунда Довуд.— Мисрмаликнинг ярми менинг дадамнинг ўғли, ярми сенинг ўғлинг. Шундай бўлгандан кейин мен унинг ярмини Сосунга кўмаман, қолган ярмини эса, сен Мисрга олиб бориб дафн эт.

Мисрмаликнинг онаси билан синглиси ўликнинг бошида дод-фарёд қилиб қон-қон йиғлашди.

Ниҳоят, Исмил хотин кўз ёшларини артиб, Довудга шундай деди:

— Довуд! Мисрмаликни ўлдирдинг... Лекин сен ҳам менинг ўғлимсан-ку. Энди гап шу. Мисрмаликнинг хотинига уйлан. Сосун билан Миср подшолигини ўз қўлингга ол.

— Йўқ, онажон!— деди Довуд.— Миср маликаси менга икки дунёдаям хотин бўлолмайди. Мисрмалик қайнаса қони қўшилмай, менинг акам бўла олмаганидек, Миср юрти ҳам менинг юртим бўлолмайди. Хоҳласанг Сосунда яшайвер. Мен сени ўз туққан онамдек парвариш қиламан.

— Йўқ, Довуд!— деди кўнглидагини баён қилиб Исмил хотин.— Сосунда яшай олмайман.

— Унда ихтиёр ўзингда,— деди Довуд ҳам.— Мисрга бор. Миср энди сенинг қўлингда, хотиржам яшайвер.

Довуд шундай деб отига қамчи босиб Миср лашкарларининг олдига борди. Омон қолган лашкарларни лашкарбошилар билан бирга ўз қошига чорлади-да, шундай деб маъруза қилди:

— Ҳой Миср лашкарлари, сўзларимга қулоқ солинглар, ҳой Миср лашкарбошилари, сўзларимни уқиб олинглар! Шу дақиқадан эътиборан сизларга эркинлик бераман: қаердан келган бўлсангизлар, ўша ерга қайтиб кетаверинглар. Она юртингизга бориб, уй-уйингизга тарқалинглар, ўйнаб-кулиб дам олинглар, саломат қолганларингиз учун отамнинг арвоҳини дуо қилинглар.

Довуднинг бу гапини эшитиб чор атрофдан ҳар хил овозлар, саволлар ёғилиб кетди:

— Довуд! Мисрмаликнинг ўлгани ростми?
— Мисрмалик энди ер юзидан йўқолди,— деб жавоб берди Довуд.

Мисрликлар суюниб кетишди.

— Довуд!— дейишди улар. Худойи таоло сени ҳеч қачон кучдан қўймасин, бир умр ёш ва навқирон бўл, қиличнинг ғанимларингга абадий қирон келтирсин!

— Худо омадингни берсин!

— Умринг узоқ бўлсин!

— Ота-онасининг жойи жаннатда бўлсин!

Довуд мисрликларга миннатдорчилик билдириб, шундай деди:

— Ғам-аламга мубтало бўлган бечоралар, энди озодсиз, уй-уйларингизга кетаверинглар. Дехқону қоранда, ҳунарманду сувори, пиёдалар, уй-уйларингизга бораверинглар! Сизлар ҳам тинч, аҳил яшанглар, бизнинг ҳам тинч яшашимизга халақит берманглар. Сизнинг юртингиз — ўзларингизники, бизнинг юртимиз эса, ўзимизники бўлсин! Сизлар ўз ерларингизни ҳайдаб экин экинлар, бизлар эса ўз еримизни ҳайдаб экин экайлик. Пешона тери билан топган нонингиз ўзингизники, бизники эса ўзимизники бўлсин. Тинч-тотув, иттифоқ бўлиб яшайлик. Ёмонлик ҳеч қачон иттифоқдан келмайди, нифоқдан келади. Ёмон ниятда келган бўлсангизлар яхшилик билан кетинглар! Хайр энди! Лекин шу нарса доим ёдингизда бўлсин: мабодо яна бир Мисрмалик пайдо бўлиб сизларни урушга ҳайдаб келгудек бўлса, мен — Довуд Сосуний, Жалолойи дулдулу чақин қилчим билан чуқур ўрада, қирқта тегирмон тошнинг тагида бўлган тақдиримда ҳам сизларни муносиб қарши оламиз ва тор-мор қилиб кўлингизни кўкка совуриб юборамиз!

Исмил хотин Мисрнинг қолган-қутган қўшинини эргаштириб ўз юртига йўл олди.

Мисрмалик билан ҳамтовоқ бўлган мисрлик бож йигувчилар, лашкарбошилар ҳам лашкарлари билан йўл-йўлакай Довудни алқай-алқай чор атрофга тарқалишди.

— Довуд Сосуний отасининг васиятини юзага чиқарди,— дейишарди улар.— Ўз жонажон Сосунини озод қилди, бутун дунёда тинчлик ўрнатди.

Кери-Торос ҳам душман билан жанг қилиб турар эди, кейин бирдан Довуд Мисрмаликни ўлдирибди, деган хабарни эшитиб қолди. Шунда у ҳам жангни тўхтатиб,

лашкарларини тўплаб, Леран майдонига қараб йўлга тушди.

Довуд билан Кери-Торос бир-бирини узоқдан кўришди-ю, шодиёна қичқиршиб, бир-бирининг бағрига оти-лишди.

Кери-Торос Довудни бўтамлаб пешонасидан ўпди. Довуд амаксининг қўлидан ўпди, шу билан ҳаммаси хандон-хушон Сосунга қайтиб кетишди.

Улар ўзлари билан ўлжа ҳам, асир ҳам олишмади.

Довуд Мисрмаликнинг ярим жасадини расм-русмини ўрнига қўйиб Леран майдонига дафн қилдирди. Унинг ўнг қулогини қирқиб олди-да, олчоқ Вергога тортиқ қилиш учун аравага ортиб Сосунга келтирди.

Сосунликлар шаҳарга яна қанақа лашкар келяпти, деб томларга чиқиб қараша бошлашди. Бир зумда Сосунни яна дод-фарёд тутиб кетди. Улар Сосунни яксон қилиш, қиз-жувонларини асир қилиб, ҳайдаб кетиш учун Миср лашкарлари бостириб келяпти, деб ўйлашган эди.

Лекин шу пайт Сосунга икки жарчи кириб келиб, қалъа деворига чиқди-да, юртга шундай деб жар солди:

— Ҳой, сосунликлар! Нега энди дод-фарёд кўтарасизлар! Ҳув, келаётган Довуд бўлади. У Миср лашкарларини қириб ташлади. Мисрмаликнинг ўзини ўлдирди. ана энди тантана билан қайтиб келяпти.

Халойиқ буни эшитиб шод-хуррам бўлиб кетди. Ҳамма Довуд томон югуриб келди. Йўлларига гуллар сочди, қўшиқ айтиб, гиламлар тўшади, рақс тушиб, ўйин-кулги билан уни катта майдонга бошлаб борди. Халқ йўл-йўлакай Жалолий дулдулнинг қонга беланган бурунларидан ўпди, Довуднинг қонга беланган қурол-аслаҳаларини юзларига, кўзларига тавоф қилди. Хурсанд бўлганларидан дам йиғлашди, дам кулишди. Довудни қайта-қайта ўпишиб, этакларини қайта-қайта тавоф қилишди.

— Яшасин Довуд, Сосуннинг эр ўғли Довудга офарин!..

— Яшасин Довуд, шер кушандаси Мгернинг асл фарзанди, баракалла сенга!

— Довуд! Сен бизнинг халоскоримизсан!

— Довуд! Умринг боқий бўлсин!

— Минг йил яша, Довуд!

— Олгин, олдирмагин, сенга қасд қилганлар паст бўлсин!— деяверишди.

Бутун Сосунни бир Довуду аунга офаринлар айтувчи сон-саноқсиз хандон дудоқлар, чехралар бошиб кетди.

Ниҳоят, Довуд найзасининг учи билан Мисрмаликнинг қулогини илиб олди-да, амакиси олчоқ Вергога қараб:

— Верго амаки! Мисрмаликдан совға олиб келишим-ви илтимос қилгандинг. Мана, истагингни бажо келтирдим. Агар кучинг етса, эсонликка кўтариб юр!

Бутун халқ қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

Сосунликлар етти қозон сув иситишди. Бу сувга Довуд ўзи ҳам ювинди, Жалолий дулдулни ҳам ювинтирди, жанг пайти сачраб қотиб қолган қонларни ювиб тозалади. Кейин арабчасига яхшилаб қашлади-да, отхонага олиб кириб ем халтасига етти пуд арпа солиб қўйди.

Шундан кейин Довуд оғир кунда йўлдош бўлган ҳалиги кампирниқига борди. Бир ичишда бир хум шаробни симирди-ю, ётиб ухлаб уч кун деганда кўзини очди. Уйғониб қараса, бошида кампир ўтирибди.

— Яхши ухлагингни, Довуд?— деди у.— Тани жонинг соғ-саломатми?

— Энажон!— деди Довуд.— Оғир кунда ҳамдард бўлдинг. Менинг онам йўқ, энди менга она бўл. Шу бугундан бошлаб, сеинг ихтиёрингдаман, нима буюрсанг қулоқ қоқмай бажараман.

— Довуд, менинг чироғим!— деди кампир.— Сен энди ёш эмассан, улғайдинг, отанг — шер қушандаси Мгернинг ўрнини босдинг. Амакингни олдига боргинда, девонхонани очиб беришларини буюр, отангнинг тахтини эгалла.

Довуд кампирнинг гапи билан амакисининг олдига келиб шундай деди:

— Оғон амаки! Менга девонхонани очиб бер. Мен отамнинг тахтига ўтираман.

— Очиб бераман, азаматим, очиб бераман!— деди Оғон бақироқ.— Тахта энди сен ўтирмасанг ким ўтирарди. Сосуннинг шами сўнган эди. Сен уни қайтадан ёқдинг. Мгернинг қурол-аслаҳаларини эсонликка тақиб юр, отангнинг Жалолий дулдулини ўзинг йўргалат. Отангнинг тахти ҳам, бахти ҳам, шон-шуҳрати ҳам ўзингга буюрсин, бўтам!

Тўртинчи қисм

I

Довуд куёв

Довуд йигирма ёшга тўлди!

Одам кўрса ҳаваси келадиган йигит бўлди.

Исми жисмига монанд чиройли йигит бўлиб етишди.

У шаҳарни айланиб юрганда қизларнинг ҳаваси келар, оналари бўлса, куёвинг бўлса, шундоқ бўлса, деб орау қиларди.

Кунлардан бир куни Оғон бақироқ ухлаб ётганда, Сария ўрнидан турди. Сомса, товуқ гўшти, асал, пишлоқларни рўмолга тугди, етти йиллик шаробни кўзага солди. Энг чиройли кийимларини кийиб, сочларини тараб, пардоз-андоз қилиб, кўзларига сурма тортиб, ўзига роса оро берди-да, шамни кўтариб Довуднинг олдига кириб борди.

Бу вақтда Довуд эшикни ичкаридан қулфлаб олиб ухлаб ётган эди.

— Довуд! Оч эшикни! — деди Сария.

— Ким у? — сўради Довуд.

— Мен, келинойинг Сарияман.

Довуд туриб, эшикни очди, Сария ичкарига кириб ўтириб олди.

— Довуджон, сени соғиниб қолдим... — деди у. — Бирон тузукроқ нарса пиширишга вақтим бўлмади. Борини кўтариб келавердим. Еб ол, ош бўлсин.

Сария таомни Довуднинг олдига қўйиб, етти йиллик шаробни қадаҳга қўйиб:

— Ол, ич! — деди.

Довуд келинойисининг ҳаракатларидан ўйланиб қолди: «Буёғи қандоқ бўлди? Келинойим онам ўрнида она бўлиб юрган бўлса, келиб-келиб худди ярим кечада мени ўйлаб қолиб овқат олиб келгани қизиқ бўлди-ку!»

Довуд миннатдорчилик билдириб:

— Келинойи, сиз онам ўрнида онасиз, — деди.

Сария хоним бунга жавобан шундай деди:

— Довуд, менинг эркатойим, қувончим! Сосунда сендан бўлак мард, баҳодир йўқ, шу даврга қадар бўлган

эмас, бундан кейин ҳам бўлмайди. Ол, қўзим, маза қилиб еб-ичиб ол!

Довуд еди-ичди, кайфи ошиб, яна ичди.

— Нега ичмас эканман? Ахир келинойим менга ўз жигаридай меҳрибончилик қилипти-ку!— деди ўзича.

Шундай деб яна ичди. Коса кетидан коса ичавериб қирқ коса шаробни кўрдим демади... Лекин бу шароб оддий шароб бўлмай, етти йиллик шароб эди, ўз кучини кўрсатди! Довуд ёстиққа бошини қўйди-ю, «хурр», «хурр» хуррак отиб ухлаб қолди. Уйқу зўрлик қилиб, келинойиси билан суҳбатни давом эттиролмади.

Сария эгилиб Довуднинг пешонасидан, юз-кўзларидан ўпди. Кейин унинг ҳеч нарса сезмаслигига, маст уйқуда ётганлигига ишонч ҳосил қилди. Муроди ҳосил бўлмай, ўрнидан туриб ўз хобгоҳига равона бўлди.

Сария шу алфозда бир ҳафта қатнаб қуруқ қайтиб кетаверди. Довуд унинг келтирган товуқларини сомсаларига қўшиб паққос туширарди-да, етти йиллик шаробини ичиб «хурр», «хурр» хурракни отиб ухлайверарди. Ниҳоят, Сария: «Нега энди мен тентак унга етти йиллик шароб олиб келяпман-а! Ичиб олиб, хуррак отиши учунми? Бундан менга нима фойда?»— деб ўйлаб қолди.

Кейинги сафар кўзани яримлатиб олиб келди. Довуд еб-ичди-ю, маст бўлмай қолди. Шунда Сария келиб унинг тиззасига ўтирди, бўйнидан қучиб ўнмоқчи бўлди.

— Келинойи!— деди ҳушёр тортган Довуд.— Ҳозироқ тиззамдан тушиб, ҳов анави ўриндиққа бориб ўтир. Ана шундан кейин бемалол гаплашамиз. Сен менинг онамсан-ку, ахир!

— Нега энди сенинг онанг бўларканман, Довуд?— деди Сария.— Мен амакингнинг хотини бўламан: етти ёт бегонаман.

— Она нимаю, амакининг хотини нима, мен учун иккови ҳам бир. Амаким отам бўлса, сен менинг онамсан. Мен учун муқаддас бир зотсан. Ҳа.

— Эҳ, Довуд, мен боғдан келсам сен тоғдан келсан-а.

— Нега энди тоғдан келарканман?

— Мен етти ёт бегонаман. Мана, амакинг билан яшаётганимга қанча йиллар бўлди, ҳали ҳам фарзандимиз йўқ. Амакинг кўнглимга урган, сен анчадан буен қал-

бимга яқин бўлиб қолгансан. Худо берса сендан ўзинг каби келишган, паҳлавон бир фарзанд кўриш истагим бор.

Сария хоним шу сўзларни айтиб Довуднинг бўйнига осилиб олди.

«Шу тобда бир урсам ўлдириб қўяман. Амаким: «Хотинимни Довуд ўлдириб қўйди», деб мендан домангир бўлади,— деб ўйлади Довуд.— Урмасам, бари бир қўйвормайди. Епишиб олганини қара... ипсиз боғланиш деб шунни айтади-да... Мана жазо!»

— Келинойи! Бор уйингга, менга уйқу бер. Сенинг хоҳишинг... эртага амалга ошади,— алдади Довуд.

Шундан кейин Сария хоним Довуднинг тиззасидан тушди. Кўз ёшларини кўлоб қилиб уйига жўнади.

Довуд келинойинини дам уриб ўлдиргиси келса, дам унга раҳми келди.

Эрталаб турди-ю, кампирнинг олдига бориб, бўлган ҳодисани ипидан-игнасигача оқизмай-томизмай айтиб берди.

Кампир унинг гапларини обдан эшитиб бўлиб шундай деди:

— Довуд, қўзим, мен келинойингга айб қўёлмайман! Сен йиғирма ёшли гўзал баҳодирсан. Кўрган қиз сенга ошиғу беқарор бўлиб қоляпти. Сенинг келинойинг ҳам... у ҳақда нима ҳам деёлардим?.. Бир сўз билан айтганда, у ҳам худонинг ноқис бир бандаси, аёл-да.

— Момо, энди нима қилишим керак?

— Уйлан,— жавоб берди кампир.— Бошқалар сенга кўз олайтириб юрмаслигини хоҳласанг, чиройли бир қиз топиб уйлан. Табиатнинг ўзи сени шундай хушқомат, чиройли қилиб яратиб қўйибди, кўзларинг чақнаб ёниб туради, сенга етишсам деганлар сон мингта.

Довуд хижолатдан қизариб кетди.

— Бирданига уйланишим қанақа бўлади? Уяламан!— деди у.

— Нега уяласан?— деди кампир Довуднинг гапини бўлиб,— тўғри амакингнинг олдига бориб, менга муносиб қиз топиб уйлантириб қўйинглар деявер. Ахир, сен Сосунинг ҳукмдори бўлсанг, нимадан ҳам уялардинг!

Довуд кампирнинг сўзи билан амакисининг уйига борди. Эшикни тақиллатиб уни чақирди. Амакиси билан уёқдан-буёқдан анча эзмаланишиб гаплашиб ўтирди-ю,

лекин уйланиши ҳақида лом-мим деб оғиз очолмади...
Уялди!

Орадан бир йил ўтди.

Кушлардан бир куни Оғон бақироқнинг ўзи Довудга шундай деб келди.

— Довуд! Сен бизни зolim Мисрмаликнинг зулмидан халос қилдинг, Сосуннинг ўчган чирогини қайта ёқдинг. Мана энди Сосуннинг ҳукмдорисан. Мен сени ўзингга муносиб қиз топиб уйлантириб қўяман.

Довуднинг икки юзи олмадек қизариб кетди.

— Ҳа, амаки, ўзим ҳам бошни икки қилиш ҳақида ўйлаб юргандим,— деди чайналиб.

Шундан Оғон бақироқ Хлат шаҳрига қараб жўпади. Хлат шаҳрининг маликаси Чимишқик-султон — Оқ девнинг қизи ниҳоятда келишган, гўзалликда тенги йўқ бир малак эди. Оғон бақироқ мана шу қизни Довудга унашди. Довуднинг шухрати қизнинг ҳам қулоғига етган экан, у ҳам таранг қилмай тезда рози бўла қолди.

Довуд билан Чимишқик-султон бир-бирларининг бармоқларига узук тақишди.

Бир вақтлар Довуд Оқ девни ўлдиргандан бўён унинг қариндош-уруғлари билан Сосун ораларидаги адоват, кек аримаган, улар ҳали-ҳали бир-бирига душманлик кўзи билан қараб юришар эди. Оғон бақироқ: «Оқ девнинг қизини Довудга олиб бериб қуда-анда бўлсак, орамиздаги душманлик ҳам зора йўқолиб кетса», деб ўйлаб шу ишни қилган эди.

Довуднинг шухрати бутун оламга ёйилди. Ҳамма жойда одамлар бир-бирига қараб:

— Довуд Мисрмаликни ўлдирибди, ўз жонажон юртини озод қилибди, Миср унга бож тўлайдиган бўлибди,— деб ҳайратда қолишди.

Бу овоза Капуткохга, Хондут хотингача етиб борган эди.

Хондут хотин дегани Капуткох подшоси Вачо Маржонинг қизи бўлиб, унинг гўзаллиги таърифи етти иқлимга етиб борган эди.

Шапух шоҳ қизингни берасан, деб ўз совчиларини юборган эди. Хуллас, дунёнинг тўрт тарафидан келган элликта паҳлавон шу тобда Хондут хотиннинг қўлини сўраб ётишган, шоҳ саройида еб-ичишиб, Хондут хотин

қай биримизни танларкин, деб маҳтал бўлиб юришган эди.

Лекин Хондут хотин Довуд Сосуний ҳақида кўп эшитган ва у ўзича шундай деб ўйлаб юрган эди: «Агар ер юзида менга муносиб қайлиқ бўладиган бўлса, у ҳам Довуддир. Довуддан бошқани кавушимга патак ҳам қилмайман. Мана буларга эса, назаримни ҳам солгим келмайди».

Кунлардан бир куни Хондут хотин деразасининг олдида ўтирган эди, наstdан учта бахши ўтиб қолди: бири — оқ соқолли, иккинчиси — қора соқолли, учинчиси, — ҳали ёш, соқол-мурти чиқмаган. Хондут хотин уларни қақирди-да:

— Ҳой, бахшилар! Бир кунда қанча чойчақа ишлайсизлар?— деб сўради.

— Ҳар куни ҳар хил,— жавоб беришди улар.— Баъзан кунига бир кумуш танга топсақ, баъзан икки кумуш танга топамиз. Ишимиз шунақа, худонинг бергапи.

— Бахшилар! Мен сизларга кунига уч кумуш тангадан бераман. Сосунга бориб келасизлар!

— Нима иш билан?

— Сосуннинг шоҳини Довуд дейишади. Бориб унинг саройи қаердалигини сўрайсизлар, кейин хосхонасига кириб таърифимни келтириб мақтайверасизлар, мақтайверасизлар. Шу даражада кифтини келтириб мақтайсизларки, мен унинг кўнглига ёқиб қолиб, у менга уйланиш фикирига тушсин. Борасизларми?

— Хондут хотин!— дейишди улар бараварига.— Ёруғ дунёда сенинг чиройингни мадҳ чўққисига миндиришдан ҳам кўра адолатли ва савобли иш йўқдир. Сени мадҳ этиш учун Сосун экану буюрсанг Фарағистонга ҳам бориб келишга тайёرمىз. Бир оғиз сўзинг!

— Йўқ,— деди Хондут хотин.— Фарағистонни қўя турунглар. Сизларнинг мақтовингиз билан Довуд Капуткохга келса, мен сизларга уч кумуш танга эмас, ҳар кунингизга уч олтин танга бераман. Ана, энди йўлга тушаверинглар, худо ёр бўлсин!

Хондут хотиннинг гапи билан бахшилар Сосунга кириб келишди. Кўча тўла болалар ўйнаб юришарди. Бахшилар улардан:

— Довуд Сосунийнинг саройи қаерда?— деб сўрашди.

Болалар бараварига чувиллашиб кетишди.

— Обориб қўямиз! Ўзимиз обориб қўямиз!

Болалар бундоқ қарашса, нотаниш одамларнинг бўйнида думли тоғора осилиб турибди.

— Бўйнингизга нега думли тоғора осиб олдингиз? — деб сўрашди улар.

— Булар тоғора эмас, дўмбира,— дейишди бахшилар.

— Дўмбира деганингиз нима?

Болалар қўлларини чўзиб дўмбирани ушлаб кўришган эди, овоз чиқиб кетди.

Болалар ҳайрон бўлиб қолишди.

— Вой! Нима бу ўзи? Тоғорадан овоз чиқиб кетса-я, келинлар, тоғораларини тортиб қламиз-да, ўзимиз ўйнаймиз.

Болалар шундай дейишиб бахшиларга ёпирилиб кетишди. Кери-Торос деразадан болаларнинг қилиқларини кўриб турган эди, бақириб берди:

— Ҳой, ҳой! Ҳа, Сосун тентаклари! Бахшиларга тегманглар! Улар биз томонларга қўшиқ айтиб бергани келишган.

Болалар чувиллашиб тарқалиб кетишди. Бахшилар Кери-Торосга миннатдорчилик билдиришди-да:

— Довуд Сосунийнинг саройи қаерда?— деб сўрашди.

— Унда нима ишларинг бор эди?

— Бизни шохимизнинг қизи юборди. У бориб мени Довуд Сосунийга мақтанглар, таърифимни келтиринглар. Сизларнинг гапларинг маъқул тушиб, зора Довуд Капуткохга келса-ю, менинг кўлимни сўраса, деди.

— Қаерликсизлар?

— Капуткохдан.

— Шунақа денглар!..— деди Кери-Торос.— Ундай бўлса, Довуд дегани мен бўламан. Қани, бир малликангизнинг таърифини келтиринглар-чи!

Бахшилар бир-бирига кўз қисишиб:

— Хондуд хотин мапа шу мункайган чолга тегарканми?.. Икки дунёдаям тегмас!— деб қўйишди.

Бахшилар саройга кириб еб-ичишди, йўл ҳордиғини чиқаришди.

Бу пайтда Кери-Торос саройга бутун қариндош-уруғларини, Сосуннинг манман деган йигит-ялангларини чақириб келди. Сарой одамга тўлиб, оёқ босгудек жой қолмади.

— Қани, бахшилар, куйланглар энди!— деб буюрди Кери-Торос.— Маликангизнинг кўнглидагини билайлик.

Бахшилар бўйниларида дўмбираларини олиб, тиззаларига қўйишди.

Биринчи бўлиб оқ соқол бахши куйлади.

Мана, Хондуд хотиннинг сиз кўринг ҳуснини!

Қўл-оёғи қалам билан чизиб қўйгандай,

Оҳ, гўё қалам-ла чизиб қўйгандай!

Тирноқлари эгов билан учкир бўлгандай,

Воҳ, гўё эгов-ла учкир бўлгандай!

Ҳавас қилинг Хондуд хотин изига боқиб:

Илон каби тўлғанади қирқта ўрим соч,

Оҳ, тўлғанар қирқта ўрим соч!

Ҳавас қилинг Хондуд хотин юзига боқиб:

Қирмиз юзга боқиб қолар гуллар поилож,

Воҳ, қолади гуллар поилож!

Мисли Боғдод миворидек қомати расо,

Оҳ, минорадек қомати расо!

Ҳавас қилинг энди унинг кўзига боқиб:

Кўзларида мангу ёшлик сочади зиё,

Мангу ёшлик сочади зиё!

— Офарин, офарин!— дея йигит-яланглар бараварига ҳайқириб юборишди.

— Жим!— деди Кери-Торос.— Халақит қилманглар. Навбатни қора соқолли бахши олди:

Сен деб, Довуд, васф этай Хондуд хотинни,

Нозикдир қад-қомати шамшод бамисол.

Сен деб, Довуд, васф этай Хондуд хотинни,

Ҳалолийдек чобукдаст у соҳибжамоил.

Сен деб, Довуд, васф этай Хондуд хотинни,

Лаблари лаб эмасдир баайни асал.

Сен деб, Довуд, васф этай Хондуд хотинни,

Оғзидаги тиш дема марвариду лаъл.

Сен деб, Довуд, васф этай Хондуд хотинни,

Пахтадан ҳам момикдир унинг томоғи.

Сен деб, Довуд, васф этай Хондуд хотинни,

Кўрсанг қалбинг титратур дарду фироғи.

— Вой-бўй, жуда ажойиб экан-ку!— дейишди сосунлик йигит-яланглар.— Мана шундай мақтовлардан кейин ҳар қандоқ тош юрак ҳам эриб, сув бўлиб оқиши турган гап!

— Довуд адойи тамом деявер энди!

— Жим!— деди Кери-Торос йигитларга ва ёш бахши-га мурожаат қилди:— Қани йигитча, гал сенга!
Ёш бахши дўмбирасини чалиб куйлай кетди:

Дудоқлари учмоҳ эшигидай хуш,
Йўқ, гўзалдир, гўзалроқ яна!
Киприклари турна патидай бўлмиш,
Йўқ, нафисдир, нафисроқ яна!
Хондуд оппоқ мисли тоғлардаги қор,
Йўқ, оппоқроқ, оппоқроқ яна!
У гул каби хушбўй, гулдай беғубор,
Йўқ, хушбўйдир, хушбўйроқ яна!
У сарвдай келишган, хушбичим, хушқад,
Йўқ, хушбичим, хушқадроқ яна!
У етти қоплондек кучли, бақувват,
Йўқ, бақувват кучлироқ яна!

— Малак у, фариштанинг ўзи!— дейишди йигитлар бараварига завқланишиб.

— Довудга мос қиз худди шунинг ўзи!

— Бас қилинглар!— деб қичқирди Кери-Торос.— У қиз эмас, жодутар. Кўриб турганимиз бахшилар жодугарнинг элчилари. Улар бу ерга Довуднинг бош-кўзини айлантириб, ўзларининг сеҳргарлик ўлкасига олиб кетмоқчи, обориб ўша ерда ўлдириб юбормоқчи ва шу билан Сосуннинг чирогини ўчирмоқчи бўлиб келишган. Уринглар маккор бахшиларни, созларини синдирипти!

Ана шунда сосунлик йигит-яланглар бахшиларни дўппослаб кетишди, дўмбираларини дабадала қилиб, ўзларини ҳайдаб юборишди.

Қўрқиб кетган бахшилар тўдадан чиқиб тирақайлаб қочиб қолишди. Кўприкка келгач, тўхташиб, бир-бирига қараб шундай дейишди:

— Сосунликлар бир қайнови ичида дейишарди. Ишонмагандик, мана жаззаси.

— Уларга нима ёмонлик қилдик ўзи? Нега бизларни бу қадар калтаклашди?

— Айбимиз шуки, Хондуд хотиннинг амри билан уни мақтадик, холос.

— Биз, Довуд йигитларнинг сараси, деб юрсак, у мункиллаган чол экан-ку!

Шу пайт Довуд ўз жўралари билан ов қилиб ўлжаларини елкаларига ташлаб тоғдан тушиб келиб қолди, Кўп-

рикниңг устида нима қиларини билмай кўрқиб ҳангу манг бўлиб турган бахшиларни кўриб:

— Салом, биродарлар! Бу ерда нима қилиб турибсизлар? Қаердан келгансизлар?— деб сўради.

— Биз капуткохлик бахшилармиз,— жавоб берипди улар.

— Билишимча, кимдир сизларга озор берганга ўхшайди, хафа кўрипасизлар,— деди Довуд уларниң рафторига қараб туриб.

Шунда оқ соқолли бахши:

— Ҳа, сосунлик тентаклар роса калтаклашди, дўмбираларимизни синдиришиб, шаҳардан қувиб чиқаришди,— деди.

— Нима учун?— ҳайрон бўлди Довуд.

Бунга қора соқолли бахши шундай деб жавоб қилди:

— Шоҳимизниң қизи Хондут хотин, Сосунга боринглар, мениң таърифимни келтиринглар, сизларниң гапларингиз маъқул келиб зора Довудга ёқиб қолсам, сосунлик баҳодир Капуткохга келиб менга уйланса, деб юборган эди. Сосунликлар қўшиқларимизни эшитиб туришди-ю, бирдан жазавалари кўзиб, уравериб пўла қилиб юборишди, дўмбираларимизни синдириб ташлашди.

Соқолсиз бахши унга қўшимча қилди:

— Улар бунинг ҳаммасини Довудниң амри билан қилишди. Шўримиз қуриди. Дўмбирасиз ҳолимиз не кечади энди?

— Нима-нима?— деб сўради Довуд.— Довудниң ўзини кўрдингизми?

— Кўрганда қандоқ!— дейишди бахшилар,— Довуд дегани ўша экан-да!

— Нима, у сизларга ёқмадимиз?

— Кошки бировга ёқадиган одам бўлса! Соч-соқоли қордай оқ, ўзи бужмайган, миясини еб қўйган бир чол экан! Шундай тўридан гўри яқин чолга эрга тегмоқчи бўлган маликамизга раҳмимиз келяпти!

Довуд ўртоқларига қараб қўйди. Ҳаммаси бараварига қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборишди.

— Шундай кеча йўл бўлсин?— сўради Довуд бахшилардан.

— Капуткохга кетяпмиз,— жавоб берипди бахшилар.— Бориб маликамизга айтамыз, мункайган Довудга тегишни орзу қилмай қўя қол деймиз. Тенг тенги билан, Довуд униң тенги эмас.

— Ҳой бахшилар!— деди Довуд ўзини кулгидап аранг тўхтатиб.— Довуд — бу мен. Сизларга ўзини Довуд деб кўрсатган одам амаким бўлади.

Бахшилар ҳайратланиб бир-бирларига қараб олишди.

— Ҳа, бу ростданам ҳақиқий Довуд бўлса ажабмас!— дейишди улар.— У мункиллаган чол эди — қана қасига Довуд бўлсин?

— Бахшилар!— деди Довуд.— Мана сизларга бир ҳовуч кумуш. Сосунга қайтиб боринглар, дўмбираларингни устага бериб тузаттиринглар. Кейин ҳузуримга келинглар-да, Хондунтингизнинг таърифини қилинглар.

Бахшилар Довуднинг қўлидан бир ҳовуч кумушни олишиб, Сосунга қайтиб боришди, дўмбираларини тузаттиришди. Кейин Довуднинг хосхонасига келишди, ҳар бири Хондут хотинни Кори-Торосга мақтаб ўлардай калтак едирган ўша қўшиқларини бошқатдан боплаб куйлаб беришди.

Довуд Хондут хотин шаънига айтилган мақтов қўшиқларини мириқиб эшитиб бўлгандан кейин кичик бахшининг қўлидан дўмбирасини олди-да, яхшилаб созлаб туриб қўшиқ бошлади:

Эй бахшилар, ҳар доим бут кечсин сизнинг турмуш,
Хондутга бўлган меҳрим сиз ёндира олдингиз.
Менинг қалбим — мисоли янги сутдек эди хуш,
Куйингиздан ачиди — унга қутқу солдингиз.
Сосун янглиғ мустаҳкам эди қалбим ороми,
Бу қалъани забт этиб киролдингиз сиз фақат.
Кузги сувдек тиниқди қалбимнинг кўзгу жоми,
Баҳор лойқаси ила хиралашди оқибат.
Қалбим пўлат совутдек, маҳкамликда эди тош.
Энди эриб бормоқда оловларга бермай дош.

Довуд шундай деб сизни ерга қўйди, бахшиларга қараб:

— Ҳой бахшилар, Капуткоҳга йўл олинглар, бориб Хондут хотинга шундай денглар: мени олти кун кутсин, еттинчи кун унинг меҳмони бўламан. Чажванда нонушта қиламан, Бандимоҳда тушлик, кечки овқатга эса маликангизнинг саройида ҳозир бўламан,— деди.

Довуд бахшиларга яна бир ҳовуч олтин бериб Капуткоҳга узатиб қўйди.

Довуд бахшиларни кўприккача кузатиб қўйиб, уйга

қайтар экан, чуқур ўйга толди, чунки бахшилар мақтовини келтирган Хондуд хотиннинг қиёфаси ҳечам кўз олдидан кетмасди.

Кулар кетидан кунлар ўтди. Довуд Хондуд хотинни соғиниб озиб-тўзиб кетаверди. Куни бўйи ҳеч нарса емас, ҳеч нарса ичмасди.

Ундаги бу ўзгаришни сезган Кери-Торос бир куни гапга солиб қолди:

— Довуд, ўғлим! Наҳотки худо сени фақатгина жанг қилиш учунгина яратган бўлса? Сенга нима бўлди? Ҳар куни жанг қилиб юрган кезларингда этингга эт қўшилиб, кучга тўлиб борардинг. Мана, урушлардан қутулганимиздан буён кундан-кун кучдан қолиб, бўшашиб қолясан. Нима бўлди сенга?

— Кери-Торос амаки, алашим зўр, сен буни тушунмайсан!

— Қандай дардинг бор, болагинам?

— Шунчаки...

— «Шунчаки» деганинг нимаси? Агар дардинг оғир бўлса айт, ёрдам берайлик.

— Менинг дардим капуткохлик Хондуд хотин! — деди Довуд дангалига.

Кери-Тороснинг жон-пони чиқиб кетди.

— Нима?.. Хондуд хотининг нимаси тагин? Чўпчак айтиб мени лақиллатмоқчимисан?

— Капуткохлик бахшилар Хондуд хотинни мақтаб кетгандан буён ичимга чироқ ёқса ёримайди, мақтовни эшитдиму юрагимдан урди, қаттиқ севиб қолдим ва бу севги кундан-кун қалбимни ўртаб борапти. Томоғимдан на овқат ўтади, на сув. Капуткохга сафар қиламан. Уша ерларда ўлигим қолиб кетсам, бораман!

— Довуд, жигарим! — деди Кери-Торос. — Гапимга қулоқ сол, хавфли ўйинингни бас қил. Капуткохга борган одам қайтиб келмайди. Ичим, у ерни куч билан олиб бўлмайди. У ер сеҳргарлар мамлакати. Одамларни сеҳрлаб қўйишади. Яхшиси, капуткохликлар билан алоқа қилмаслик керак. Менинг сўзимга кир: Капуткохга оёқ босма. Кел, иккаламиз дунё бўйлаб сафарга чиқайлик. Қаерда, қайси шоҳнинг қизи кўнглингга ёқиб қолса, ўшани олиб бераман.

— Йўқ, — деб эътироз билдирди Довуд. — Бўлмайди, амаки. Дунёда менга аталгани фақат Хондуд хотин. Ундан бошқасига назаримни ҳам солмайман. Хондуд хотин-

ни олиб келишга бораман деб оғзимга сўз олиб қўйдим. Улигим ўша ёқларда қолиб кетсам, бораман энди.

— Лекин сен хлатлик Чимишқик-султонни никоҳингга олгансан-ку, — деб эслатди Кери-Торос.

— Чимишқик-султонингиз хаёлимгайм келаётгани йўқ. Қалбим Хондут хотин сари талпинапти! Қапуткохга борганим бўлсин!

Кери-Торос Довуднинг бир сўз айтгандан кейин албатта устидан чиқишини, унинг учун айтилган сўз отилган ўқ эканини жуда яхши биларди. Шунинг учун елкасини қисиб қўя қолди.

— Ихтиёринг, болам!

II

Хондут хотин

Сосундан Чажвангача етти кунлик йўл, Чажвадан Бандимох дарёсининг кўпригигача ҳам етти кунлик йўл, кўприкдан Қапуткохгача яна шунча йўл.

Довуд Жалолий дулдулни учириб нонуштагача Чажванга етиб келди. Утириб бир оз тамадди қилди-да, отга миниб тушликка Бандимохта ҳозир бўлди. Дарё яқинида Горцот деган қишлоқ бор бўлиб, шу қишлоқнинг етти кўшчиси Чимишқик-султоннинг ерини ҳайдаётган эди. Худди шу пайти кўшчилар тушлик қилишарди. Довуд уларга яқин келди-да:

— Ҳорманглар, кўшчилар! — деди.

— Саломат бўл! — дейишди кўшчилар.

— Худо қувват берсин!

— Раҳмат! — дейишди кўшчилар. — Кел, даврамызга қўшил, овқатлангин.

— Миннатдорман, — деди Довуд. — Шошиб турибман. Овқатингизга шерик бўлсам, сизларга ҳеч нима қолмайди. Бемалол еяверинглар.

Шунда мўйсафид кўшчи туриб:

— Э, оллоҳнинг бандаси! Дунёни қўш боқади. Қўшнинг олдида оч-наҳор ўтиб кетиш айб бўлади. Йўқ, биродар, кел, ўтир. Кўрамиз қанчагача кучинг етаркин. Иштаҳангни бир кўриб қўяйлик! — деди.

Довуд отдан тушди, дулдулини бемалол ўтлаб турсин, деб сувлигини чиқариб ўтга қўйиб юборди-да, келиб кўшчилар ёнига ўтирди.

— Майли, сизнингча бўла қолсин,— деди у аравага суяниб.

Қўшчилар етти кунга мўлжаллаб етти қулоқли қозонда пиширилган паловни келтириб Довуднинг олдига қўйишди. Унинг ёнига етти кунга мўлжалланган нождарини уйишди. Кейин, қани кўрамиз, деб бир-бирига кўз қисишиб қараб тураверишди.

Довуд иккита поннинг орасига катта-катта икки кафт ошни солаверди-да, букиб туриб икки тишлаганда тамом қилаверди. Қўшчилар бир-бирини тирсақлаб туртишиб ҳайратдан кулиб қўйишди. Довуд бўлса ҳеч кимга парво қилмай, қўшчиларнинг етти кунлик озиқ-овқатини паққос туширди. Устидан етти кунга мўлжаллаб қўйилган сувларини симириб олди-да, отга миниб хайрлашди.

— Бай-бай-бай!— деб афсусланишди қўшчилар унинг кетидан.— Нима қилиб қўйди у? Бир ҳафталик овқатимизга қирон келтирди-ку. Энди бир ҳафта қўш ҳайдашимиз керак, ким бизга нон-сув беради? Қишлоққа қайтиб борсак: «Бир ҳафталик овқатни бир кунда еб битирибсизлар, нима, бўримсизлар?»— деб дашном беришади. Бир йўловчи ўтириб олиб ҳаммасини еб қўйди, десанг ҳеч ким ишонмаса. Энди нима қилдик?

Довуд қўшчиларнинг афсус-надоматларини эшитиб орқасига қайтиб келди.

— Сизлар бирпас ўтириб дам олиб туринглар, бир ҳафтада ҳайдайдиган ерингизни бир соат ичида ҳайдаб бераман-қўяман!— деди.

— Қандай қилиб ҳайдаркансан?

— Бунинг қийин жойи йўқ. Етти кунлик озингизни бирпасда еб битирган эканман, етти кунлик ишингизни ҳам битириб бераман.

Довуд аввал етти қўшни бир-бирига занжир билан маҳкамлаб боғлаб чиқди, кейин занжирнинг бир учини ушлаганча, Жалолий дулдулга минди-да, майдоннинг нарига бошига тортиб бориб келди. Шу бориб келишнинг ўзидаёқ майдоннинг ярмини ҳайдалиб бўлди.

— Хўш? Энди ишондингизми?— сўради у.

Қўшчилар ҳайратда бир-бирига қараб қолишди.

— Бу иш сенинг кучинг билан эмас, балки отингнинг кучи билан бўлди,— деб қолди бирдан ён қўшчи.

Бу сўзни эшитган Довуд отдан иргиб тушди, занжирни қўлига ўраб олиб қўшни ўзи тортиб кетди. От билан ер-

нинг ярмини ярим соатда ҳайдаган бўлса, қолган ярмини ёлғиз ўзи ярим соатда ҳайдаб битирди.

— Энди нима дейсизлар?

Қўшчилар ҳайратда оғизларини очиб қолишди.

— Офарин, офарин!— дейишди улар.— Беҳад кучли экапсан, худонинг бапдаси! Сен худди Довуд Сосунийга ўхшайсан-а!

Довуд кулиб:

— Ҳа, ўша Довуд Сосуний дегани мен бўламан,— деди.

Буни эшитиб қўшчиларнинг кўзлари косасидан чиқиб кетай деди.

— Сен ростдан Довуд Сосуниймисан ҳали?

— Худо ҳаққи, мен Довуд Сосуний бўламан. Мана бу бўлса Жалолий дулдулим!

Қўшчилар хурсанд бўлиб Довудни ўраб олишди.

— Довуд!— дейишди улар.— Сен тўғрингда кўп эшитгандик, лекин ўзингни кўрмагандик. Сен еган бир ҳафталик овқатимиз ош бўлсин, розимиз. Қаерда бўлсанг — қоқилма, бошинг тошдан бўлсин! Қадамнинг теккан жойларда ўтлар кўкарсин, гуллар очилсин! Ҳеч қачон ғам кўрмагин! Худоё худовандо ниятингга етгин!

Довуд қўшчиларнинг бир ҳафтага мўлжалланган овқатини қапсалаб ошаётганда бир ёш қўшчи ваҳми келиб, от чоптириб бориб, бу ғаройиб паҳлавон ҳақида Чимишкик-султонга гапириб берган эди.

«Бу фақат Довуд бўлиши мумкин,— деб ўйлади шунда Чимишкик-султон,— келиб менинг тузимни ичибди-ю, Хондут хотиннинг олдига равона бўлибди-да! Хондут хотин!.. Ким бўлибди у... Менинг жимжилогимгаям арзимайди.

Худди шу вақт Довуд Чимишкик-султоннинг саройи ёнидан ўтиб қолди.

Чимишкик-султон чақириб уни тўхтатди. Югуриб чиқиб отининг жиловидан тутганча:

— Йўл бўлсин?— деб сўради.

— Қапуткоҳга.

— Биламан, кимни деб кетаётганингни. Бахшилар менга ҳаммасини гапириб беришди. Отдан туш, саройга кир, тамадди қилиб, дамингни ол. Қапуткоҳ қочиб кетмас.

Чимишкик-султон гўзал, бунинг устига ширинсухан қиз эди. Сўзамоллиги билан Довудни эритиб юборди. Довуд қандай қилиб отдан тушганини билмай қолди. У саройга

кириб тамадди қилиб, анор шарбатидан тайёрланган етти йиллик гулгун майдан сипқорди, еди-ичди, маст бўлиб Чимишқик-султоннинг тўшагига кирди... кейин ухлаб қолди.

Довуд тонготар-отмас уйғониб, виждон азобидап эзила бошлади, ўзидан ўзи жаҳли чиқиб сўқинаверди.

«Нималар қилиб қўйдим-а!— деди ўзича. Менинг халқимни алдаб бўлмагувчи эди. Нега энди мен мана бу аёлнинг ширин сўзларига учиб юрибман?»

— Довуд,— деди Чимишқик-султон,— Яна бир кунгина қола қол!

— Йўқ!— унинг сўзини кесди Довуд.— Бир марта алдаганинг ҳам етар!

— Довуд!— давом этди Чимишқик-султон.— Ахир, биз, иккаламиз узук алмашганмиз, никоҳланганмиз-ку!

— Ҳа, биз узук алмашганмиз, никоҳланганмиз, лекин узукни ўзимиз эмас, менинг амаким билан сенинг онанг алмашган. Никоҳ эса уларнинг ихтиёри билан бўлган,— деб жавоб берди Довуд.— Бундан бир ҳафта аввал узугингни қайтариб юборгандим-қу.

Довуд шундай деди-ю, отга миниб жўнаб кетаверди.

Чимишқик-султон унинг орқасидан қараб қолаверди.

— Сен соқов Довуд, шошмай тур ҳали, кунпингни кўрсатмасамми!.. Келиб, бир кеча ялаб-юлқаб кўнглимни кўтарган бўлди-ю, Хондут хотиннинг шамоли учириб қолди. Мен сенга Хондут хотинни кўрсатиб қўяман ҳали!.. Ким бўлибди у... Жимжилоғимгаям арзимайди!

Шу кундан бошлаб, Чимишқик-султон Довудга кўнглида кек сақлаб, душман бўлиб қолди.

Хондут хотин деразада ҳақ деб кўчага термилиб уч кун Довудни кутди, лекин ундан дарак бўлмади.

Тўртинчи кун кун ёйилиб айни чошгоҳ бўлганда Хондут хотин узоқдап еру осмонга олов пуркаб келаётган бир суворига кўзи тушиб қолди.

«Бу албатта Довуд»,— деб ўйлади Хондут хотин ва дарвозабонга буюрди:

— Гамтол, тез дарвозани ёп! Анув сувори келиб қолади!

Гамтол дарвозанинг зулфинига қўл узатгани ҳамано, Довуд етиб келди. Мана шу дақиқада кимда-ким Довуд билан Жалолийга қараса, беихтиёр: «Худонинг қудратидан ўргилай! Тоғнинг устига тоғ миниб турибди-я», деб юбориши турган гап. Довуд Жалолийнинг жиловини Хондут хотиннинг нақ дарвозаси тагига келиб тортди.

Хондут хотин Довудни кўриши билан шодлигидан юраги қинидан чиқиб кетай деди: бир зумда унга қараб олма отди. Довуд абжирлик билан илиб олиб, ҳидлаб, Хондут хотинга қаради. Қаради-ю, ўзидан кетиб қолай деди. «Хондут хотини қурмағур шу қадар ҳам офатижон бўладими ўзиям? Нақ қуёш билан ҳусн талашади-я! «Қуёш, сен чиқмай тур, сенинг учун оламни ўзим ёрита қолай», деса деғундай-а. Бахшилар Хондут хотинни бири олиб, бири қўйиб шунча чираниб мақтаганлари билан чиройининг ярмини ҳам таърифлаб беришолмаган эканлар», деб ўйлади Довуд Хондут хотиннинг ҳусну малоҳатига лол қолганидан.

Хондут хотин бўлса, шу онда деразасини ёпиб, ичкарига яшириниб олди. Довуд дарвозага яқинлаб борди. Қараса, қўлида каттагон гурзиси билан бир ҳайбатли паҳлавон турибди. Довуд қўрқиб кетганидан таъзим қилди. Гамтол ҳам унинг таъзимига таъзим билан жавоб қайтарди.

— Буни қара-я!— деди паҳлавон.— Мана, қирқ йилдирки, шу ерда дарвозабонлик қиламан, ҳали ҳеч кимнинг таъзимига таъзим билан жавоб бермаган эдим. Довуд Сосунийни кўрдиму таъзим қилса, қўрққанимдан мев ҳам таъзим қилиб юборибман-а!

Довуд ҳам унга шундай деб жавоб қайтарди:

— Худога шукур! Сен ҳам менга қўрққанингда таъзим қилган бўлсанг, хавотир оладиган жойи йўқ экан. Мен ҳам сенга қўрққанимдан таъзим қилган эдим. Агар сен меннинг саломимга алик олмаганингда, шўрим қурирди, икки дунё кўзимга қоронги бўлиб кетарди.

— Ишим, сен ўзи ким бўласан?— сўради Гамтол.

— Довуд Сосуний бўламан.

— Афв этсинлар, Довуд Сосуний, куш келибсиз! Қайси шамол учирди биз томопларга?

— Мен Хондут хотиннинг ишқида келдим, унга уйланмоқчиман. Уни қандай қилиб кўрсам бўлади?

— Хондут хотин ҳар жума қирқга кәнизини ёнига олиб шоҳнинг боғига сайрга чиқади. Бугун жума. Вақтни қўлдан бой бермай боққа бор, уни ўша ердан топасан.

— Отинг нима?— деб сўради Довуд ҳам.

— Кампаларининг исми Гамтол бўлади.

— Гамтол! Менга «иним Довуд» деб мурожаат қилдинг. Кел, худони ўртага қўйиб ака-ука тутинайлик.

— Дулёни юз марта кезиб чиққанимдаям сендан аъло ука тополмайман, бўйти,— деди Гамтол.— Довуд, омадинг

ёр бўлиб Хондут хотин сепга насиб қиладиган бўлса, мени ўзингга вакил ота қилиб оласанми?

— Дупёни юз марта кезиб чиққанимдаям севдан аъло вакил ота тополмайман, бўшти,— деб жавоб берди Довуд ҳам.

Шундай қилиб Довуд шоҳнинг боғига борди, отининг айил-пуштанини бўшатиб анвойи гуллар, райҳонлар ичига қўйиб юборди-да, Обиҳаёт булоғининг бошига бориб ётиб ухлаб қолди.

Бир маҳал Хондут хотин қирқ канизини ёнига олиб боққа кириб келди. Қараса, Довуд Обиҳаёт чашмасининг бошида ухлаб ётибди, оти бўлса турфа гулу райҳонларни топтаб еб юрибди.

Буни кўриб Хондут хотиннинг жаҳли чиқиб кетди.

— Довуд Сосуний деганлари тарбия кўрмаган бир бетамиз экан-ку!— деди у.— Нима, менинг боғим унга от боқадиغان ўтлоқми? Ўзлари талтайиб ётибдилар, отлари бўлса хилма-хил гулларимни, райҳону жамбилларимни босиб-янчиб юрибди. Менинг боғимга қуш қаноти билан учиб, илон қорни билан судралиб киролмайди. Бу боққа кирадиганларнинг боши ўнта. Анави тентакка айтинглар, ҳозироқ туёғини шиқиллатиб қолсин. Бўлмаса паҳлавонларимга айтсам гўштини бурда-бурда қилиб ташлайди. Шошманглар, шундай деяпману тағин ўзимнинг раҳмим келяпти. Аввал яхшилаб қоринни тўйғазинглар, кейин менинг сўзимни айтинглар. Оч одамни ҳайдаб юбориш инсофдан бўлмас.

Канизаклар Довудга овқат келтиришди. Довуд Обиҳаёт булоғида чўмлди, еб-ичди, қоринни яхшилаб тўйғазиб олиб, кейин каанизакларга қарата шундай деди:

— Ҳой қизлар, Хондут хотин бекачининг аҳволлари яхшими?

Канизлар шундай жавоб беришди:

— Хондут хотин бекамиз: «У ким ўзи? Менинг боғимдаги гуллар, райҳону жамбилларга отини қўйвориб, пайҳон қилишга журъат этадиган қанақа эррайим экан? Ҳозироқ боғдан чиқиб кетсин», деб буюрди, бўлмаса...

— Агар Хондут хотинингиз бу ердан чиқиб кетишимни истаса,— уларнинг сўзини бўлди Довуд,— нега унда мени таом билан сийлади. Йўқ, мен бу ердан ҳеч қаёққа кетмайман. Хондут хотинингизга айтилг: кўнглига келганини қилаверсин,

Ҳанизлар қайтиб кетишди.

Довуд Ғамтолни чақириб:

— Ғамтол! Отимни қаерга қўяй?— деб сўради.

— Иним Довуд!— жавоб берди Ғамтол.— Элликта паҳлавоннинг оти ҳов анави отхонада. Сен ҳам отингни ўша ерга боғлаб қўя қол.

Довуд бориб отхонанинг эшигини очди, кейин Ҳалолийнинг бошидан сувлигини олди-да:

— Бор, жонивор! Отларини сен енгсанг, мен ҳам эгаларини енгаман!— деб уни паҳлавопларнинг отлари ичига қўйиб юборди.

Ҳалолий дулдул отхонага даҳшат солиб кишнаб кириб кетди. Бир зумда элликта отнинг ҳаммаси қўрқанидан деворга ёпишиб қолди. Ҳалолий дулдул элликта отнинг охуридаги бедани битта қўймай еб чиқди. Буни кўрган отбоқарлар Хондут хотин ҳузурига югуриб келишиб:

— Довуднинг оти зўрлик қилди, кучини кўрсатди,— дейишди.— Энди эгасининг ўзини кўрамыз.

Хондут хотин деразада туриб Довудга олма отганда буни кўрган элликта паҳлавоннинг ҳаммаси хафа бўлган эди.

— Етти йилдан буён юрагимиз куйиб, бағримизни захга бериб ётибмиз,— дейишганди ўшанда улар бир-бирига,— лекин у бизга бир марта назар ҳам ташлагани йўқ. Маанаи Сосуннинг шолғомхўри келиб ҳали отдан тушмаёқ Хондут хотин унга олма отди. Довуд соқовнинг биздан голиб чиқиб, устимиздан тантана қилишига сираям чидаб туролмаймиз.

Довуд саройга кириб келганда элликта паҳлавон шаробхўрлик қилиб ўтиришган эди. Довуднинг олдида улар худди ёш болага ўхшарди. Улар Довудни кўришлари биланоқ руҳлари тушиб, нима қилишларини билмай қолишди. Кейин ўзаро шундай деб тил бириктиришди:

— Йигитлар, келинлар, Довудни хўп ичириб маст қиламиз-да, кейин ўлдириб ташлаймиз. Бўлмаса ишларимиз хуржун. Хондут хотин унинг олдида биронтамизни сариқ чақагаям олмайди.

Шундай дейишиб Довудни даврага таклиф қилишди. Етти йиллик анор майидан қуйиб, Довудга коса туттишди.

— Хуш келибсиз, Довуд!— дейишди улар.— Хондут хотиннинг соғлиғига оқ қилиб юбор.

Довуд уларга хўмрайиб қараб шундай деди:

— Нима, меп сизларга чумчуқманмики, ангишвонага солиб узатасаллар? Каттароқ хум-пумларинг йўқми? Олиб келларинг, ичганга яраша ичайлик-да, мундоқ юрәкдаги аламлар тарқасин.

Улар бир зумда хум келтиришиб Довуднинг олдига қўйишди, коса ўрнига мис кўза тутқазишди. Довуд бир ичишда етти кўза шаробни симириб юборди. Кейин кайфи ошиб, боши кўкрагига эгилиб қолди.

Шунда паҳлавонлар қиличларини яланғочлашиб, Довуднинг калласини узиб ташламоқчи бўлишди.

Эшик олдида турган Гамтол буни кўриб, Довудга қараб:

— Иним Довуд, ҳо Довуд иним! Бошнинг атрофида пашшалар айланишиб қолишди, ҳайдаб юборсанг-чи!— деб қичқирди.

Довуд бошини кўтариши билан паҳлавонлар қиличларини дастурхоннинг тагига яширишди.

Довуд қаттиқ маст бўлгани сабабли боши яна эгилиб қолди. Паҳлавонлар қиличларини яна дастурхоннинг тагидан чиқаришди.

Хондут хотин бўлса, бу пайтда томга чиққал ва олдига бир сават ёнғоқ қўйиб олиб мўридан ўз куёв бўлмишларининг макру ҳийлаларини кузатиб турган эди. Довуд бошини эгиб, паҳлавонлар қиличларини дастурхоннинг тагидан олган онда Хондут хотин мўридан туриб ёнғоқ ташлаб юборди. Ёнғоқ ҳам тўппа-тўғри келиб мис патнисга тушди-ю, патнис жаранглаб кетди. Довуд уйғониб бошини кўтарди, паҳлавонлар бараварига яна қиличларини дастурхоннинг тагига яширишди, улар қўрққанларидан ранглари ўчиб, титраб кетишди. Хондут хотин шу зайлда саватдаги ёнғоқдан битта-битта ташлаб Довудга уйқу бермади. Ниҳоят Довуднинг кайфи тарқади, қорни очиб хизматкорга:

— Дастурхонни йиғиштириб олгип-да, менга овқат-повқат олиб кел. Кўзингга қара, биронта ҳам нон ушоқ тўкилмасин, увол бўлади!— деб буюрди.

Хизматкор дастурхонни йиғиштирмоқчи бўлган эди, паҳлавонлар уни тўхтатишди.

— Дастурхонга тегма! Овқатингни олиб келавер.

— Нима-нима?— деб сўради Довуд.— Овқатни дастурхонга солиб олиб келинадими ёки бўлмаса дастурхонни овқатга солиб олиб келинадими, а?

Шунда Довуд жаҳл билан дастурхонни тортиб юборди,

мундоқ қараса, ҳар бир паҳлавоннинг олдида яланғочланган қилич турганмиш.

— Бу нима қилганингиз!.. Нега олдингизга қилич қўйиб ўтирибсизлар?

— Ш-шундай, ўзимиз.

— Жуда ер чопишга боп қиличлар экан-да! Сосуннинг қизлари бунақа тешачалар билан баҳорда резавор кавлашади. Қани, буёққа чўзларинг.

Паҳлавонлар қиличларини қўрқа-писа Давудга узатишди. Довуд уларни биттадан тиззасига уриб синдираверди. Кейин синган қиличларни Гамтолга бериб:

— Буларнинг барини хуржунимга солиб қўй,— деди.— Пишиқ пўлат экан, отимга тақа қилдираман.

Паҳлавонлар қўрқиб кетиб ташқарига қочиб чиқишди.

— Гамтол, буёққа кел!— деб қичқирди Довуд.— Уй иккаламизга қолди, товуқлар ҳовлида юраверсин.

Хондут хотин ҳамма куёвлар ичида Довудгагина майл билдирди. Бунинг учун:

— Довудни ҳузуримга таклиф қил,— деб буюрди бир канизига.— Қолган эллик паҳлавон пастда овқатланишаверсин.

Довуд Хондут хотинининг хобгоҳига чиқиб борди. У Хондут хотинни кўриши билан ўзини тутиб туролмади: кела солиб қучоқлаб, пешонасидан ўпиб кетди. Бу билан кўнгли тўлмай, ёноқларидан ҳам ўпиб-ўпиб олди. Ундан кейин бунга ҳам қапоатланмай, кўкракларига ёпишиб кетди.

Хондут хотин энди буёғига чидаб туролмади, Довуднинг башарасига тарсаки тортиб юборди. Қалтак зарбидан Довуднинг оғиз-бурни қоп-қора қон бўлди.

— Нега урдинг?

— Қилмишингга яраша!— деб жавоб берди Хондут хотин.— Менинг дадамнинг сенинг дадангдан камчилик жойи йўқ. Арслоннинг эркаги ҳам арслон, модаси ҳам. Пешонамдан ўпганингда: «Бечора, шунча йўл азобини тортиб келди, майли, хумордан чиқсин», дедим, ўзимга-ўзим таскин бердим, пешонамни қўйиб юзларимдан ўпдинг, «майли, ёш ҳали, кўзининг қурчи қонсин», дедим, ўзимни юпатдим, юзларимни қўйиб кўкрагимга ёпишганинг нимаси? Шапух шоҳ билан шаҳзода Ҳамзалар дадамга қўлимни сўраб одам қўйишган. Бугун мен сенга майл билдирсам, эртага улар эшитишиб келишади-да, сени бир чеккага суриб қўйиб мени олиб кетишади, Устига-уштак

яна: «Мовмушук! Сосун шолгомхўридап бўлак кўнгил бергани одам тополмадингми!» деб таъна қилишади.

Довуд бу сўзлардан ортиқ даражада газабланиб кетди. Хондут хотиннинг хобгоҳидан югуриб ташқарига чиқди-да:

— Гамтол ака! Отимни олиб чиқ!— деб қичқирди.

Гамтол отхонадан Жалолий дулдулни етаклаб чиқди.

Довуд отга миниб энди қамчи босай деганда Хондут хотин саройидан югуриб чиқиб, отнинг жиловидан тутиб қолди.

— Довуд, тўхта!— деб қичқирди у.

Довуд унинг гапига қулоқ солмай жиловни юлиб олиб отни чоптириб кетди. Хондут хотин бўлса йиғлаб, Довуд, қайт, деб орқасидан эрганиб бораверди.

Лекин Довуд қайтмади.

Хондут хотин ҳам орқасига қайтмади. Унинг кетидан нола қилиб кетаверди, кетаверди, охири оёғидан ковуши йиртилиб тушиб қолди. Энди оёқда пайпоқ билан югуришга тушди. Хондут хотин шу йўсинда узоқ чонди. Охири пайпоқлари ҳам титилиб оёқларидан тушиб қолди. Шундан кейин оёқ яланг югура бошлади. Жон ҳолатда шу қадар кўп югурдики, оёқларини яралади, тиканлар, тошлар оёқларидан оққан қондан қип-қизил бўлиб қолаверди. Довуд эса ҳеч нарсага парво қилмай отининг бошини шу қўйгандан қўйиб кетаверди, кетаверди, орқасига қайрилиб боқини лозим топмади. Ниҳоят, Хондут хотин от туёғидан тушган изларга оёқ қўйиб чопишга тушди. Отнинг ҳар бир изи Хондут хотин босганда қонга тўлиб қолаверди. У шу зайлда югураркан ҳадеб:

— Довуд, худо ҳаққи тўхта! Отингни тўхтат, етиб олай! Орқангга бир қара, ҳолимни кўр, фақат бир мартагина қарагин-да, кейин кетавер, розиман!— деб ёлворди.

Ниҳоят, Довуд отининг бошини тортди-ю, орқасига қараб кетидан яланг оёқ югуриб келаётган қизни кўрди: «Анавини қара-я,— деб ўйлади у,— Хондут хотин онадан тугилиб ҳали яланг оёқ юрмаган. Энди эса орқамдан ҳаммаёғини дабдала қилиб отимнинг изларини қонга тўлдирганча яланг оёқ югуриб келяпти!..»

Хондут хотин етиб келиб Жалолий дулдулнинг жиловидан ушлади.

— Довуд!— деди у.— Мени ҳалок қилма, уволимга қоласан. Яраларимни кўрдингми? Менга раҳминг келсин,

қайт орқанга! Довуд, галати экансан-ку! Нима учун мени шунча хўрлайсан, нега мендан шу қадар хафа бўлдинг?

— Нега хафа бўлмас эканман!— ҳайқирди Довуд.— Сени деб Сосундан келдим. Шунча узоқ йўлни сен учун босиб ўтдим! Бир марта ўшганга шунақа урадим одам деган, оғиз-бурнимни қонга беладинг-ку. Менинг ўрнимда ким бўлсаям сендан қаттиқ ранжиган бўларди.

— Довуд, жоним, ургангани таъна қилма!— деди Хондут хотин.— Элликта паҳлавон етти йилдан буён остонамни ялаб ётибди. Лекин шулардан биттаси ҳам ҳалига довор юзимни кўрганни йўқ. Сен бўлсанг келдинг сўрагани ўрнига қучоқлаб ўпиб кетдинг, ҳамманинг олдида шарманда қилдинг. Мен сени хобгоҳимга бирпас суҳбатлашиб ўтираман деб чақиргандим, танишсак, бир-биримизни яқиндан билсак, ана ундан кейин аҳду паймон қилиб кўнглимиздаги ниятимизга етсак, деб ўйлагандим, сен бўлсанг...

Довуд Хондут хотиннинг жўяли гапларидан улиб қолди.

— Хондут! Нима жазога лойиқ кўрсанг ҳаммасига розиман!— деди.

— Довуд!— деди Хондут хотин ҳам шунда.— Мен тапамда жоним бор экан, Сосунгами, Мисргами, дунёнинг қай чеккасига бўлмасин, кетингдан яланг оёқ югуриб бо-равераман деб олт ичганман.

Шундан кейин Довуд қизни кўтариб олдига ўтқазди-ю, отини Капуткохга қараб елдириб кетди.

III

Довуднинг Хондут ошиқлари билан қилган жанги

Шарқ мамлакатлари шоҳи Шапух укаси — Ғарб мамлакатлари шоҳи Бап-френкига шундай хат жўнатди:

«Довуд Сосуний Мисрмаликни ўлдириб жуда босартусарини билмай қолди. Энди Капуткохга бориб Хондут хотинга уйланмоқчи бўляпти. Унинг бир таъзирини бериб қўйишимга ёрдам бер».

Бап-френки акаси Шапухнинг хатини ўқиди-да, ўзи Довудга қуйидагича мактуб ёзиб юборди:

«Довуд Сосуний! Сен шу қадар баҳодир бўлиб кетган экансан, кел, бир куч синашайлик. Агар келмасанг Шарққа қўшин тортиб бораман, Сосунци, Капуткохни вайрон қилиб кулини кўкка созуриб юбораман».

Бап-френкининг хатини жарчилар Сосунга элтишди. У ердан Довуднинг Капуткохга кетганини эшитишгандан кейин хатни олиб Капуткохга жўнашди.

Элчилар хатни келтирганда Довуд ухлаб ётган эди, уни Хондут хотин олиб ўқиб, ўзича шундай хулоса чиқарди:

«Довудим узоқ вақт жапг қилиб қаттиқ чарчаган, майли, ухлаб дам олсин. Мен қандай қилиб бўлса ҳам урушнинг олдини олишга уриниб кўраман».

Хондут хотин шундай деб ўйлаб Бап-френкига ўз номидан шундай хат ёзиб юборди:

Бап-френки! Бу хатни сенга Капуткох шоҳининг қизи, Довуд Сосунийнинг қайлиги Хондут хотин ёзди. Довуд сенга ҳеч қандай ёмонлик қилган эмас. Умри бино бўлиб сени бир маргаям кўрмаган, номингни эшитмаган бўлса, яна унда нима ололмаган қасдинг бор? Нега уни жанг қилишга чақирясан? Довуд бормайди. Агар жудаям баҳодир бўлиб, кучингни қаерга қўйишни билмай қолган бўлсанг, ўзинг кела қол. Лекин бир ўзинг келма, бунини сенга мен ачинганимдан, азбаройи раҳим келганидан айтялман. Мисрмаликнинг қисматини унутма.

Ўзинг билан бирга бошқа шоҳларни ҳам етаклаб кел, агар Довуд Сосунийни дунёда енгадиган куч бор бўлса, балки енгарсизлар.

Элчилар Хондутнинг хатини ўз шоҳлари Бап-френкига етказишди, Бап-френки зудлик билан вазирларини чақиртириб:

— Энди нима қилдик? — деб маслаҳат солди.

— Уруш қилмайлик, — деди вазирлардан бири.

— Нега энди? — ҳайқирди Бап-френки. — Шапух акамга ёрдам бермаймизми? Йўқ, жапг қиламиз.

— Ундай бўлса, — деди вазир. — Вачо Маржога душман бўлмиш ҳамма шоҳларга мактуб йўллайлик, ёрдамга келишсин.

Шундай қилиб, улар маслаҳатни бир ерга қўйишиб, Хондут хотинга кўз олайтириб юрган олти шоҳга нома юборишди.

Бап-френки лашкарлари билан босиб келиб Хондут хотинни зўрлаб олиб кетиш учун Капуткохни қамал қилди.

Ана энди Шарқ мамлакатлари шоҳи Шапух, Охан шоҳи, Тохан шоҳи, Ландбанд шоҳи, Ҳалаб шоҳи, Қорашоҳ — олти мамлакатнинг ҳукмдори олти гарабдан ўз лашкарлари билан Капуткохни ўраб Хондут хотинни олиб кетмоқчи бўлишди.

Шоҳларнинг ҳар бири ўз кўнглида Вачо Маржонинг қуёшталъат гўзал қизи менга насиб бўлади, деб ният қиларди.

Довуд деразадан қараб етти шоҳнинг қўшинини кўрди-да:

— Хондут! Сен менинг юзимга тарсаки туширган кунинг дадангинг рақиблари келиб Капуткохни қамал қилсин, деб худодап астойдил илтижо қилгандим. Мана, нолам худога етиб борибди — ташқарига бир қара! — деди.

Хондут хотин ташқарига қараб:

— Ҳа!.. Қўрқишмапти, келишибди, — деб қўйди.

— Нега энди қўрқишлари керак экан?

Ана шунда Хондут хотин хат ҳақидаги сирни очди.

— Мен, — деди у, — ёзган хатим уларни қўрқитиб юборади-ю, сенга қарши уруш қилишга юраклари дов бермайди, деб ишонгандим. Демак, улар қўрқишмабди, келишибди!

Эрталаб Вачо Маржо эликта паҳлавонни қошига чорлади.

— Етти мамлакатнинг шоҳи Хондут хотинни талашиб юртимизга босиб келди, — деди уларга қарата шоҳ. — Қайси биринг жангга чиқасан?

Унинг гапига жавобан паҳлавонлар шундай дейишди:

— Мана, етти йил бўлибдики, қизингни бироқ марта кўрмадик. Довуд Сосуний кечагина келишига қарамай, қизинг унга олма отди, ўз хобгоҳига чорлаб, иззат-икром қилди.

— Бундан чиқди жангга чиқмас экансизлар-да? — сўради Вачо Маржо тоқатсизланиб.

— Йўқ, чиқмаймиз, — дейишди паҳлавонлар. — Хондут хотин кимга олма отгап бўлса, жангга ҳам ўшанинг ўзи чиқаверсин. Урушда ким ғолиб чиқса, қизимни ўшан-

га бераман, деб ваъда берсанг, жанг қиламиз, бўлма-са йўқ.

Шу пайт гапга Довуд аралашди:

— Жангни мен қиламан!— деди.— Сенлар тинчгина уйқуни ураверларинг. Жанг майдони қасрда бўлса, Довуд Сосуний ҳам ўша ерда ҳозир бўлади.

— Довуд!— деди Хондут хотин.— Шунча жанг қилиб чарчагансан-ку, ахир...

— Хондут!— деди Довуд.— Мен сен учун мапа бу лашкарлар экану бутун олам билан ҳам жанг қилишга тайёрман. Жангга кириш учун амрингга мунтазирман, буюр. Жангдан уч кунда қайтиб келаман, агар уч кунда қайтмасам, билгинки, менинг ўлганим. Фақат сендан битта илтижом бор: менинг жасадимни жанг майдонидан олиб чиқиб, ўз қўлинг билан дафн эт. Унг елкамда Ҳарбий хоч бор, шу менинг белгим. Шу хочга қараб топиб олишинг мумкин.

Довуд шундай деб Жалолий дулдулни олиб чиқиш учун отхона томонга юрди. Хондут хотин Довуднинг орқасидан бориб:

— Довуд, тўхта!— деди.— Ота-боболаримизнинг удуми бўлмача, эр жангга отланганда отини унинг хотини олиб чиқади. Отингни мен олиб чиқа қолай.

Довуд ҳовлида кутиб турди. Хондут хотин отхонага кириб борди. Қараса, элликта от думини қисиб бир бурчакда турибди, уларнинг олдида эса, Жалолий ишгол қилиб бўлмас кўрғондек ер денсиниб гижинглаётибди. Хондут хотин яқин бориб Жалолийга қўл узатди, ёлдан ушлаб ташқарига олиб чиқмоқчи бўлган эди. Жалолий уни тапи-маганидан, бўйсунгиси келмади. Боши билан бир туртиб юборган эди, Хондут хотин демаган ҳов нарига учиб тушди.

— Войдод, Довуд!— деб қичқирди у ётган жойида.— Отинг мени ўлдирди!

Довуд югуриб отхонага кирди, Хондут хотинни кўтариб тургазиб, отига шундай деди:

— Бай-бай-бай, Жалолий дулдулим! Уялмадингми? Менинг қайлиғимни уриб юборибсан-ку! Нима, бунинг аёл кишилигини кўрмадингми? Эркак деган кучини аёлга эмас, эркакка кўрсатади.

Шунда Жалолий дулдул хижолат тортиб бошини эгди.

— Апа энди олиб чиқавер!— деди Довуд Хондут хотинга қараб.

— Нималар деяпсан, Довуд, отим тешиб ўлдирсин демокчимисан?— деди Хондут хотин.

— Кўйсанг-чи! Отим аввал сени танимаган, бегона деб ўйлаган. Энди эса билиб олди, тегмайди. Олиб чиқавер.

Хондут қўрқа-ниса Жалолойнинг олдига борди, ёлдидап ушлаб ҳовлига етаклади. От индамай орқасидан чиқиб келаверди. Шундан кейин эгар-жабдуқни урди.

Довуд тортмани таранг тортиб отининг пешонасидан ўйиб қўйди. Кейин «Ё нону шароб, ё халлоқи олам!»—деб ҳайқириб, иргиб эгарга миниб олди, жонивор от девордан бир сакраб ўтди-ю, эгасини жанг майдони томон суриб кетди.

Довуд отининг бошини баланд бир тепаликка чиққанда тортди. Қараса, денгизда қанча қум бўлса, ер юзини шунча лашкар тутиб ётибди, ўрмонда қанча дарахт бўлса, жанг майдонини шунча чодир тутиб кетибди.

«Ота-боболаримнинг удуми бўйича, аввал рақибларимни огоҳлантириб қўйишим, ана ундан кейингина жангга киришим зарур!»— деди Довуд ва рақибларига қараб овози борича қичқираверди:

Ким уйқуда бўлса — уйғонсин тезда,

Ҳей-ҳей, уйғонсин тезда!

Ким уйғонган бўлса эгарласин от,

Ҳей-ҳей, эгарласин от!

Отни эгарлаган минсин отига,

Ҳей-ҳей, минсин отига!

Довуд писиб келди ўғридай гўё,

Дегаилар ўзидан кўрсинлар аммо!

Довуднинг овози худди момақалдироқ янглиғ тоғларга, дараларга урилиб акс садо берганча гулдираб етти шоҳнинг лашкарлари қулоғига етди.

— Худо, ўзинг қўлла, ганимнинг бошига Леран даштидаги қирғинни солай! Довуд шундай деб бир ҳайқирди, душман лашкарлари томон ўқдай учиб кетди. Етиб бориб тўполоқ гирдобмисол майдонни кезаверди, дам жанг майдонининг у ерида пайдо бўлар, дам бу ерида, ўнгдан келганини ўнгда қулатди, сўлдан келганини сўлда. Кўриган жонни босиб-япчиб ўликларни пичан гарамлагандай уйиб ташлайверди. Бутун Капуткох водийси мурдага тўлиб кетди. Қон дарё бўлиб оқиб ҳаммасини оқизиб кетди.

Шапух шоҳ Довудга узоқдан кўзи тушиши билан га-
забдан қутуриб, ҳайқириб уч юз пудлик гурзисини отди,
Довуд унинг гурзисини осмонда келаётган жойида илиб ол-
ди-ю, куч билан қайта ўзига қараб иргитди. Гурзи тегиб
Шапухни отдан учириб юборди, миясини пачақлаб ўтиб,
яна етти кангун ернинг қаърига кириб кетди.

Шу пайтда Охан шоҳи билан Тоҳан шоҳи Шапухнинг
ёнида эди. Бу даҳшатли ҳодисани кўришди-ю, отларини
орқасига буриб қочиб қолишди. Довуд уларни қувиб кет-
ди. Лашкарлар бўлса, бу қувишнинг охири нима билан
тугашини нафас олмай кузатиб туришди. Чанг-тўзон кў-
тарилиб қуёшнинг юзини беркитиб қўйди. Тўзонда Довуд-
нинг чақин қиличининг ярқиллаши-ю, Жалолий дулдул-
нинг туёғидан чиққан учқунларгина кўриниб қоларди.

Довуд шоҳларни қувиб етиб иккаласининг ҳам бошини
олди. Кейин кесилган каллаларни найзасининг учига сан-
чиб, азбаройи қўрққанидан юраклари ёрилиб ўлаётган
лашкарларнинг олдига келтириб ташлади.

— Мана бу ўлжани олинглар-да, бу ердан туёғингизни
шиқиллатиб қолинглар!— деди уларга Довуд.

Душманнинг ярим лашкари яқсон бўлди, энди яна
ярми қолди.

Довуд учта шоҳни ўлдирди, яна тўрттаси қолди.

Ана шундан кейин қолган шоҳлар бир ерга йигилишиб,
ўзаро кенгаш ўтказди.

— Энди нима қилдик?— дейишди улар.— Кучимиз
қайга етди, Довудни енгиб бўлмайди чоғи.

Бап-френки туриб шундай деди:

— Эски китобларда ёзилишича, Довуднинг ажали ўз
туғишганларининг қўлида! Энди қайси биримиз бўлмай-
лик, биттамыз Сосунга борамиз. У ерда Довуднинг қарин-
дошларидан биронта паҳлавонни топамиз, Довудни
ўлдириш учун алдаб-сулдаб йўлга солиб олиб келамиз,
гап шу.

Сосунга Ҳалаб шоҳи йўл олди. У бориб Оғон бақироқ-
қа шундай деди:

— Оғон, ёрдам бер, илтимос! Турон мамлакатидан
бир паҳлавон чиқиб лашкарларимизни қириб ташлади.
Эшитишимга қараганда, Сосунда баҳодирлар кўп эмиш.
Шулардан бироптасини юбор, бориб ғанимнинг додини
берсин. Эвазига етти шаҳар берамиз.

Оғон бақироқ ўйлаб-нетиб ўтирмай, олчоқ Вергога мас-
лаҳат солди:

— Верго! Кел, уларга ёрдам учун Парон-Астхикни юборайлик. Ваъда қилишган етти шахарни олиб Сосунга қўшиб олайлик, қалай?

Парон-Астхик олчоқ Вергонинг ўгли бўлиб, у ҳам кучда тенги йўқ, қудратли паҳлавон эди. У пўлат қилич-ни белига боғлади-да, бедовни миниб, жанг майдонига ўқ-дай отилиб келди.

Довуд Хондут хотиннинг олдига келиб шундай деди:

— Хондут! Эртага мен яна жангга кираман.

— Довуд! Ҳаддан зиёд чарчагандинг-ку ахир,— деди Хондут хотин.— Борма. Ўрнингга мен бора қолай.

— Йўқ, Хондут, сени ҳеч қачон урушга яқин йўлатмайман!— деди Довуд.— Мен жангга боришим шарт. Лекин менга остона ҳатлаб ташқари чиқмайман, эшик-деразани очмайман, жангни томоша қилмайман, деб сўз берасан.

— Майли, сенингча бўла қолсин,— деди Хондут хотин.— Эшик-деразага яқин йўламайман, очмайман, уйда иш тикиб ўтираман.

Тонг отиши билан Довуд яна жангга кириб кетди.

Тушга қадар Парон-Астхик билан олишди. Довуд амакиваччасини таниди, у бўлса, танимади. Довуд ҳавиллашиб, номига урса, Парон-Астхик жони бориचा урарди.

Бирдан Хондут хотиннинг хонасига қиличнинг ярқиллаган шуъласи тушиб қолди. «Нима экан бў! Ҳайронман,— деди Хондут хотин ўзига-ўзи.— Ҳозир кундузи, ойнинг шуъласи хонага тушини мумкин эмас. Чақмоқ чақди десам, осмонда булут йўқ. Ярақлаётган нима экан?»

Хондут хотин ортиқ чидолмади, ўрнидан туриб, деразани очиб қаради. Қараса, бир баҳайбат отлиқ ҳадеб Довуднинг бошида қилич ўйнатаётибди. Билса, қиличлар урушганида чиққан учқуннинг шуъласи унинг уйига тушган экан. Хондут эсли-хушли, саводхон қиз эди. Эски китоблардан Довуднинг ажали ўз қариндошларидан бирининг қўлида эканини ўқиган эди. Шу пайт ўйлаб туриб Довуднинг бошида қилич ўйнаётган баҳоқир унинг амакиваччасилигини билди. Хондут бундай қараса, Довуд рақибини аяб, ёлғондакамига ураётибди, Парон-Астхик бўлса, ростакамига жон-жаҳди билан қилич солаётибди. Шунда Хондут сзини қўлга олди-да, куйлай бошлади:

Парон-Астхик, тўхта ҳей!
 Сенга дейман: тўхта, ҳей!
 Ут ичра қолди Довуд,
 Довудни айлаб нобуд,
 Гул тарзимни сўлдирма,
 Мени тирик ўлдирма.

Хондутнинг овози Довуднинг қулоғига кирди:

— Бай-бай-бай!!— деди у ҳаяжон билан.— Хотиннинг чидами мана шунақа бўлади-да! Уйда чидаб ўтира олмаслигини билувдим-а!

Довуд амакиваччасининг чиндан ҳам ўлдириб ниятида қилич солаётганига қаноат ҳосил қилди-ю, чақин қиличчи бир солган эди, унинг отини иккита бўлиб ташлади. Ўзини эса дабдала қилиб иргитиб юборди.

Парон-Астхик ўлим олдидап:

— Оҳ!.. Ўз туғишганимнинг қўлида ўлим топдим-а!— деб инграб юборди.

— Вой, бундан кўра кўзларим кўр бўлгани яхши эди!— деди Довуд ҳам йиглаб.— Ўз амакиваччамни ўлдириб қўйдим! Сосунда қадимий удум бор эди: уруғ-аймоғимиздан биронтаси ўладиган бўлса, бошини қариндошининг тиззасига қўйгувчи ва кейин жонини оллога тонширгувчи эди.

Довуд отдан иргиб тушиб жигарининг бошини тиззасига олди. Парон-Астхик қаршилиқ кўрсатмади, кейин фаргара тутиб бир хириллади-ю жони узилди.

Довуд жигарининг ўлганини кўриб, ўзи ҳам шу заҳоти ҳушидан кетиб, унинг совуқ жасади устига йиқилиб тушди. Бунга кўрган душманлар Довуднинг устига ёпирилиб келди. Лекин Жалоллий дулдул даҳшат солиб кишнаб Довуднинг атрофида айланаверди, душманларни унга яқинлаштирмади.

Довуд бир маҳал ҳушига келиб кўзини очди. Иргиб отига миниб душманлар устига ташланди. Уни кўриб гапимлар тирақайлаб қочишга тушди.

— Қочманглар!— деб қичқирди Довуд уларнинг кетидан.— Подшоҳингиз қаердалигини айтсангиз, ҳеч кимга тегмайман.

Лашкарлар тўхтади.

— Подшоҳимиз Бан-фрепки сичқоннинг инини минг тўнгага олиб жуфтакни ростлаб қолди,— дейишди лашкарлар.— Фарбга, ўз шаҳрига кетди.

Довуд Бап-френки яширинган шаҳарга бориб, унинг хизматкорларига, Бап-френки буёққа чиқсин, мен у билан гаплашмоқчиман, деб буюрди.

Бап-френки чиқиб келди. Бундоқ қараса, гўё қалъанинг устига қалъа мингашиб тургандай Жалолийнинг устида ҳайбат солиб Довуд ўтирибди. Бап-френки буни кўрди-ю, яна орқасига қарамай қочиб қолди.

Довуд уни қувиб етиб, шартта калласини узиб ташлади. Кейин тахтга бошқа одамни шоҳ қилиб ўтқазди-да, шаҳар аҳлига шундай мурожаат қилди.

— Халойиқ! Биз билан урушишни бир умр хаёлингиздан чиқариб ташланглар. Мабодо подшоҳингизми, вазирми, ким бўлмасин сизларни урушга тортиб, бизга қарши оёқлантирмоқчи бўлса, дарров менга хабар қилинглар, бошига Бап-френкининг кунини соламав.

Халойиқ бараварига:

— Сенинг гапинг биз учув қонун,— деди.

Шундан кейин Довуд яна жанг майдонига қайтиб борди-да, лашкарларга қарата шундай деди:

— Мен подшоҳингизни ўлдирдим. Энди ўз ватанларингизга қайтиб кетаверинглар. Тинч-тоғув, аҳилликда умргузаронлик қилаверинглар, бундан кейин ҳеч қачон уруш билан юртимизга бостириб кела кўрманглар.

Шундай қилиб, Довуд Шарқ мамлакатлари шоҳини, Ғарб мамлакатлари шоҳини, Охан шоҳини, Тохан шоҳини ўлдирди, қолганлар эса қочиб қолди, ўз юртидан бошпана топди.

Энди Довудга нима қолди? Ҳеч нарса! Фақат уйга бориб: «Хондут хотин! Эшикни оч! Мен келдим, Довудман»,— дейиш қолди, холос.

Лекин қисмат Довуд бир балони даф қилса, унинг олди-га иккинчи балони кўндаланг қилиб қўяверарди.

Бутун дунёга донги кетган Ҳамза паҳлавон Хондут хотиннинг отасига:

«Хондутни менга хотинликка бер. Бермасанг — ўзингдан кўр» — деган мазмунда нома жўнатди.

Бу хатни ўқиб Вачо Маржо яна саросимага тушиб қолди.

«Энди нима қилдим-а? — деди ўзига-ўзи. — Агар қизимни Ҳамзага берсам, Довуд Сосуний газабланади. Довудга берсам, паҳлавон Ҳамза хафа бўлади. Икки ўт орасида қолдим-ку!»

Вачо Маржо шаҳарнинг оқсоқолларини чақириб, уларга маслаҳат солди.

— Нима қиламиз энди?— деб сўради у.— Паҳлавон Ҳамза нома ёзиб, қизингни бер, деб дағдаға қилипти. Буёқда Довуд Сосуний қизини менга берармикин, деб, шунча жанг қилди, жон олиб жон берди. Қизимни қайси бригада берганим маъқул? Бунисига берсак, унисидан қутулмаймиз, унисига берсак, бунисидан. Сизлар нима маслаҳат берасизлар?

Шаҳар оқсоқоллари унга шундай жавоб қилишди:

— Довуд Сосунийга хат ёзиб чопар жўнат, бориб Ҳамза паҳлавон билан куч синашсин. Ким енгса, ўшага сонга тариқасида қизингни берасан, сенга маслаҳатимиз шу.

Хондуннинг кичик укаси отга минди-ю, эгарнинг қошига ёпишиб олганча бир зумда жанг майдонига етиб бориб отасининг хатини Довудга топширди.

Худди шу вақтда Сосуннинг бедов отларида Кери-Торос, Оғон бақироқ, олчоқ Верго бошлиқ Сосуннинг бир тўда ёш-яланлари ҳам келиб қолишди. Парон-Астхикнинг ўлдирилгани хабари уларнинг қулоғига етган, шунинг учун ҳаммаси биргалашиб унинг жасадини олиб кетиш ва Сосунга дафн этиш учун келишган эди.

Довуд ўз уруғ-аймоқлари билан сўрашиб, қучоқлашиб кўришди, кейин Вачо Маржоннинг хатини ўқиб берди.

— Хўш, энди нима қилмоқчисан, қулоқсиз шолғомхўр?— деди Кери-Торос.— Хондун хотин деб шундан-шунга келмасанг, шунча азият чекмасанг, сенга лойиқ қиз Сосуннинг ўзидан топилмасмиди? Назаримда, Ҳамза паҳлавонни Козбадин ё Мисрмалликка, Шапух ё Бап-френкига, ёки бўлмаса амакиваччанга тенглаштирмоқчимисан? Уни Ҳамза паҳлавон дейдилар! Биргина жимжилогининг ўзи сенинг қўлларингдан йўғон.

Олчоқ Верго бўлса йиглаб шундай деди:

— Сен ўз амакиваччаннинг қотилсан, сени унинг хуни тутмаса илло-билло рози эмасман. Сени арвоҳ уради. Ажалинг ўз уруғ-аймогинг қўлида, ҳа, билиб қўй.

Энди Оғон бақироқ гап бошлади:

— Довуд, азаматим, Ҳамза паҳлавон билан жанг қилма, у сени ўлдириб қўяди. Сен Чимишқик-султон билан никоҳлангансан. Майли, Хондун хотинни Ҳамза паҳлавон олса олаверсин. У билан тенг бўлма.

Довуд уларга шундай жавоб берди:

— Огон амаки, Кери-Торос, сен ҳам сўзларимни қулоқларингизга қуйиб олинглар! Хондут хотин — менинг дунёда яққа-ягона қувончим, орзуим. Менга бошқа ҳеч кимнинг кераги йўқ. Мен Хондут хотин деб сон-саноқсиз лашкарни яқсон қилиб ташладим, Хондут хотин деб тўртта подшони у дунёга гумдон қилдим... Йўқ, мен унинг учун яна жангга кираман, уёғига худонинг буюргани бўлар.

Довуд шундай деб отининг бошини бурди-ю, Шарққа қараб елиб кетди.

Юра-юра Ҳамза паҳлавон яшайди-ан шаҳарга етиб келиб одамлардан:

— Ҳамза паҳлавон қаерда туради? — деб сўради.

— Ўз саройида, — деб жавоб беришди унга.

Паҳлавон Ҳамза ўтирган жойида ҳам бўйи беш ҳалаб кангунига баробар келарди.

Довуд бориб салом бериб сўрашди. Ҳамза унинг саломига бир кўзини сал қисиб алик олди.

— Ҳамза паҳлавон! — деди Довуд. — Сендан Хондут хотинга совға олиб кетгани келдим.

— Ўзинг кимсан? — деб сўради Ҳамза паҳлавон. — Отинг нима?

— Каминалари Довуд Сосуний бўладилар.

Ҳамза паҳлавон Довуднинг оёғидан бошигача синчиклаб тикилиб чиқди-да, кейин жимжилоридан узугини олиб:

— Мана бу узук етти юз тилла туради. Ма, ол. Мендан Хондут хотинга совға эт, — деди.

— Йўқ, — деди Довуд. — Мен бу ерга узукка эмас, балки Хондут хотинга совға қилиш учун бошингни олиб кетгани келганман.

— Нима?.. Нималар дединг? Сенинг бошингни олиб кетгани келдим дедингни?

— Ҳа, худонинг амри билан бошингни олгани келдим. Кўрамиз, кимнинг боши унга армуғон этиларкин.

— Мишиқи!

— Ким мишиқилигини кўрамиз ҳали.

Шунда икки баҳодир отга минди, қўлларидаги даҳшатли гурзиларни билан бир-бирига ташланишди. Улар бел соат бетиним гурзи солишди. Лекин биров бировини ет-голмади. Шундан кейин бараварига отдан тушишиб, қўл жангини бошлаб юборишди. Бир-бирининг белларини майиштириб, қовурғаларини қайиштириб юборишди, лекин

бирон томоннинг устунлиги сезилмади. Ана шунда Довуднинг ёдига худога нола қилиб сиғинадиган сўзлари тушиб шундай деди:

Е нону шароб, халлоқи олам,
Тоғдаги «Биби Марьям макони»,
Мадад беринг елкамдаги Ҳарбий хоч!..

Довуд бор кучини билагига тўплади. Кейин Ҳамзани жон-жаҳди билан азот кўтариб, гурсиллатиб ерга урди, кўкрагидан тиззаси билан босиб туриб, калласини олиш учун чақин қиличини қинидан суғурди.

Буни кўрган Ҳамза паҳлавон шундай деди:

— Довуд! Икки оғиз гапим бор, аввал эшитгип, кейин калламни олсанг розиман.

— Хўш, гапир!

Паҳлавон Ҳамза Довуднинг тагида ётган жойида шундай деди:

Чиқай дейди сўнгги нафасим,
Бошимдадир ўлим шарпаси,
Она-Ватан, шараф ҳаваси —
Соя янглиғ тинди юзимда.
Рустамдай эр ҳам ҳоким бўлмас ер юзинда.
Ҳоким бўлмоққа ҳатто Сулаймон эмас қодир,
Ҳоким бўлмас ҳатто Ҳамза Баҳодир!
На кўкда юлдуз кўргум,
На ерда кундуз кўргум.
Довуд Сосуний келди,
Бошимни тутиб тургум...

Довуд Ҳамза паҳлавоннинг калласини олиб хуржунга солди, кейин Жалолоий дулдулга минди-да, қайдасан Хондуд хотин деб йўлга тушди.

IV

Довуднинг Хондут хотин билан
яккама-якка курашиДовуднинг Чимишқик-султонга
қасами

Довуд одатда кундузи жанг қилиб, кечқурун Хондут хотиннинг бағрига қайтиб келарди. У Ҳамза билан жанг қилишга кетган куни шомда қайтиб келмади.

— Шўрим қуриди!— деди Хондут хотин.— Довудга бирон шикаст етди, ўлдириб қўйишди шекилли!

Эрталаб тонг отиши билан Хондут хотин эркакча кийимларни кийди, қурол-яроғларни тақди, отга миниб жанг майдони томон олиб кетди. Нияти Довуд тирик бўлса, унга кўмаклашиш, ўлган бўлса жасадини топиб, йиғи-сиғи қилиб дафн этиш эди.

Хондут хотин Довудни ахтариб ўликларнинг ичида анча вақт юрди. Баҳодир келбатли ҳар бир жасадни найзаси билан ағдариб ўнг кўкрагида Ҳарбий хоч бор, йўқчилигини текшириб кўраверди.

Шу пайт қарама-қарши томондан Довуд келаверди.

Довуд Хондут хотин мурдаларни ағдариб елкаларидан ниманидир қидираётганини узоқданоқ билди. Кейин юзини қизил рўмол билан боғлаб, товуш ўзгартириб:

— Салом,— деди.

Хондут жавоб бермади.

— Ҳов йигитча!— деди Довуд.— Мен бир йўловчиман, йўлимда рўпара келиб қолганинг учун салом бердим. Нега саломимга алик олмайсан?

— Бунинг сенга алоқаси йўқ,— жавоб берди Хондут.— Сен билан сўрашишни эи кўрмадим. Сўрашмайман, тамом. Бор, йўлингдан қолма.

Довуднинг кулгиси қистади.

— Худо ҳаққи, жавоб бера қолсанг-чи,— деди яна у,— қаёққа кетяпсан, нега бу қадар жаҳлинг чиққан?

— Мунча менга ёпишиб оядинг?— ўдағайлади Хондут.— Йўлингдан қолма дегандан кейин кетавер-да. Нима қиласан пачакилашиб!

Шундан кейин Довуд ўзини тутиб туролмай, хахолаб кулиб юборди.

— Билиб турибман кимни қидираётганингни! У одамни уч кун муқаддам у дунёга жўнатганман. Ишонмайсанми? Мана, унинг боши хуржупимда.

«От — Довуднинг оти, лекин ўзи Довудга ўхшамайди,— деб ўйлади Хондут.— Наҳотки ана шу пусха Довудни ўлдириб отини мшииб олган бўлса?»

Хондут хотин хаёлига келган бу фикрдан бир чўчиб тушди.

— Жа, тилиннга эрк бераверма!— деди Хондут хотин.— Уни ўлдириб бўлсан. Уни ўлдирадиган одам ҳали дунёга келгани йўқ.

— Ҳа-ҳа! Кўриб турганингдак уни ўлдирадиган одам дунёга келган, мана ўлдирдим-ку. Агар эр қилгинг келаётган бўлса менга тега қол.

— Агар сен Довудни ўлдиролган бўлсанг, мени ҳам ўлдир. Бу томонга менинг ўлигимни босиб ўта оласан, бўлмаса йўқ, ўтказмайман. Биз жанг қилишимиз керак.

— Урушмоқчимисан... ҳали?.. Жуда соз!

Икки орада жанг бошланди. Отлар туюқлари билан ернинг тупроғини чиқариб юборишди, осмонга қуюн кўтарилиб, кўк юзини чап-тўзон қонлаб олди. Паҳлавонлар бири-бирини айлашиб ўтиб пайт пойлаб роса гурзи солишди, лекин ҳеч кимнинг устунлиги сезилмади. Довуд аяб урди. Хондут хотин бўлса, уни танимай, қаттиқ қаҳрланиб, газабдан ўзини йўқотиб, ўлдириш ниятида гурзи солаверди.

Ниҳоят, Довуд шундай таклиф киритди

— Отларга раҳмим келяпти, кел, ерга тушиб муштлаша қолайлик.

Иккиси отдан тушиб ёқа бўғишиб кетишди. Довуд Хондутни даст кўтариб ерга урди-ю, тиззаси билан босиб олди.

— Ҳой, паҳлавон, мени ўлдирма!— деб ялинди Хондут хотин.— Мен — аёлман.

— Аёллигингни билиб турибман!— деди Довуд.— Хув туширган тарсакинг учун энди аламимни олдим. Эсингдами? Башарамга тортворганингда оғзи бурнимни қоп-қора қон қилгандинг.

— Вой!..— деб қичқириб юборди Хондут хотин.— Сен Довудмисан ҳали?

— Худди ўзи-да!

— Вой, тентагим-эй! Демак, ўлмаган, соғ-саломат экан-сап-да?

— Отдайман, аввалгидан ҳам соғман.

— Довуд Хондуд хотинни кўтариб олиб юз-кўзларидан ўпди. Кейин отларига миниб, уйга қайтиб келишди. Йўл-йўлакай Хондуд хотин ўз бошидан ўтганларни ҳикоя қилиб берди.

— Довуд! Сен билан жанг қилганимни кўнглингга оғир олма. Бекорга ёқа бўгшиганим йўқ. Бундан уч йил муқаддам мени Қорашоҳнинг ўглига эрга беришган эди. Тўй қилиб узатиб олиб кетишди-да, ясатиқли уйга туширишди. Кечқурун эрим келиб ёнимга ўтирди, иккаламиз ҳазил-ҳузул қила бошладик. Шунда бирдан: «Вой, нима бўлди?» деб қичқириб юборганимни биламан. Бундоқ қарасам, эримнинг қўли узилиб ётибди. «Майли, зарари йўқ,— деб ўйладим ўзимча,— эрим шаҳзода, ер ҳайдамаса, экин экмаса, менга қўли йўқ бўлса ҳам бўлаверади». Кейин қучоқлаб бағримга босганимни биламан, бир зумда белининг умуртқаси узилиб кетди-ю, бағримда жон берди-қўйди. Шундагина ўзимда беқийёс куч-қудрат борлигини сезиб қолдим. Шоҳ билан малика дод солиб йиғлаша бошлашди. «Худо бизни кимга рўпара қилди,— деб додлашарди бечоралар.— Бу бизга келимми ё хунхорми?» Шундай қилиб уйимга қизлайин жўнатиб юборишди. Сўнг кимнинг бошида ақл билан билагида кучи меникидан ортиқ бўлса, ўшангагина тегаман, деб аҳд қилдим. Довуд, мендан фақат сен кучли чиқдинг! Энди сен менинг эримсан, мен эса сенинг хотинингман.

Икки ошиқ-маъшук мана шундай ширии суҳбат қуриб, бир-бири билан ҳазил-мутойиба қилишиб уйга қайтиб келишди. Шунда Довуд хуржундаги Ҳамзанинг бошини олиб Хондуд хотиннинг оёғи остига ташлади.

— Бу йиғит — Довуд Сосуний бўлади,— деди Хондуд хотин ота-оналари ва ака-укаларига Довудни кўрсатиб,— у Мисрмаликки ўлдириб Сосунни унинг зулмидан қутқарди. Ғанимларимизнинг лашкарлари яқсон қилди. Шарқ мамлакатлари шоҳини, Ғарб мамлакатлари шоҳини ўлдирди, Охан шоҳини, Тохан шоҳини у дупёга жўнатди, помдор паҳлавон Ҳамзани ер қаърига тикди. Натижада Капуткохни ёвлар хуружи-ю, ғанимлар ҳужумидан халос этди, бунинг ҳаммасини фақат мени деб қилди. Энди уни нима билан мукофотласак экан?

Хондуд хотиннинг ота-онаси, ака-укаси бараварига.

— Сени мана шу йигитга берамиз, қалинингга Ерайдан Бандимохгача бўлган ер-сувни ҳадя этамиз,— дейишди.

Довуд билан Хондут хотин Сосунга жўнаш учун йўл тадоригини кўра бошлашди. Вачо Маржо қизига берган қалинлар, кийим-кечаклару мол-дунёни қирқта отга юк-лашди.

Довуд Жалоллий дулдулга минди, Хондут хотин эса Оқ отга минди, шундай қилиб куёв билан келин қариндош-уруғ, ёру биродарлар билан хайр-хўшлашиб йўлга ту-шишди.

Улар Хлат ўлкасига етишганда олдиларидан Чимиш-кик-султон кесиб чиқди.

— Йўл бўлсин, Довуд соқов?— деди Чимишкик-сул-тон.— Мен билан никоҳлангандинг, иккаламиз узук алмаштиргандик, энди мени қўйиб Капуткоҳдан Хондут хотинни олдингми? Мен ҳали хувук эканманми? Нега мендан воз кечдинг? Энди иккаламиз жанг қилишимиз лозим. Ё мен сени ўлдираман, Хондут иккаламиз бева қоламиз, ёки бўлмаса сен мени енгасану Хондут хотинга бемалол уйланаверасан. Билиб қўй, мен ҳаёт эканман, бошқа хотиннинг юзини кўрмайсан.

«Энди нима қилдим?— деб ўйлади Довуд.— Агар ҳо-зир у билан жанг қилсаму бир фалокат бўлиб ўлдириб қўйсам, Довуднинг кучи хотинга етибди-да, бир хотинни уриб ўлдириб қўйибди, деган гап бутун оламга тарқалади. Ундан ташқари Хондут хотиннинг кўз олдида аёл киши билан қандай қилиб муштлашаман, номус-ку!»

Довуд Чимишкик-султонни сал четроққа бошлаб бориб, қулогига шундай деди:

— Бир илтимос... Ёнимда қиз бола бор. Агар биз ҳозир олишадиган бўлсак, ажратаман деб ўртага тушади-да, от туёқлари тагида қолиб кетиши мумкин. Ҳозирча мени қўй-вор, уни амакимнинг қўлига топшириб бир ҳафта деганда қайтиб келаман.

— Нону шаробни ёт этиб қасам ич, бир ҳафтадан қай-тиб келиб, сен билан жанг қиламан дегин!

Довуд қасам ичди.

— Нону шароб ҳаққи, тоғдаги «Биби Марьям макони», ўнг елкамдаги Ҳарбий хоч ҳаққи, парвардигори олам гу-воҳлигида қасамёд қиламан, ропна-роса бир ҳафтада Хлат-га қайтиб келиб, сен билан жанг қиламан.

Чимишқик-султон ўзини четга олиб:

— Кетаверинглар энди, — деди.

Довуд билан Хондут хотин Сосунга қараб йўлида давом этди.

Сосуннинг князлари, ёшу қари — бутун халойиқ Довуд билан Хондутни хандон-хушон кутиб олишди, уларни черковга олиб боришиб, никоҳ ўқитишди. Кейин етмиш буғу, етмиш архар сўйишди, еттига катта хумда етти йиллик шароб олиб чиқиб, етти жуфт бахшини чақиритиб, етти кечаю етти кундуз тўй-томоша қилишди, бутун ёшу қари еб-ичди, шод-хуррам бўлишди.

Хондут хотин Довудни бағрига олгандан кейин унинг Чимишқик-султонга тик туриб ичган қасами ронша-роса етти йилгача эсидан чиқиб кетди.

V

Мгернинг туғилиши ва Довуднинг ўлими

Довуд энди шароб ичмай қўйди.

Куну тун Хондут хотиннинг ишқи билан сармаст бўлиб юраверди. Кунлардан бир куни у Хондут хотинга қараб шундай деб қолди:

— Хондут! Мен сени Капуткохдан олиб келдим, элликта паҳлавондан тортиб олиб, уларнинг олдида катта гуноҳ қилдим. Шунинг ўйлаб виждоним қийналяпти, эшитишимга қараганда, Гуржистонда гўзал қизларнинг сон-саногини йўқитиб. Энди гап бундоқ: ўша элликта паҳлавонни ёнимга оламан-да, Гуржистонга жўнайман. Бориб элликта қиз танлайман, қай бири қайси бирининг кўнглига маъқул тушса, ўшанга олиб бераман. Кейин яна Сосунга қайтиб келаман.

Хондут хотин унга шундай деди:

— Довуд! Мени ота-онамдан айириб, бу ерга олиб келдинг. Энди бу ҳам етмагандай яна ташлаб кетмоқчимисан?

— Хондут! — деди Довуд. — Сен билан бирга менинг йил яшасам ҳам барибир меҳрингга қонмайман. Боришим шарт. Бормасам виждон азобида ўлиб кетаман.

Хондут Довуднинг бир сўзлилигини, нима деса албатта сўзининг устидан чиқинини жуда яхши биларди. Ундан

ташқари Хондут ҳам барча аёллар каби эрига қарам эди, шу боис тақдирига тан берди.

— Довуд! Агар ўғил тугсам отини нима қўяй, айтиб кет?— деди.

— Агар ўғил кўрсанг — номини Мгер қўй, токи падари бузрукворимизнинг табаррук номлари унутилмасин.— Довуд хотинининг ганига шундай деб жавоб берди-да, қимматбаҳо тошлар қадалган билагузугини қўлидан чиқариб узатди.— Ўғил тугсанг, мана шу билагузукни ўнг қўлига тақиб қўй, мабодо қиз тугсанг, сенига сақлаб қўй. Бегона юртларда узоқ қолиб кетсам, орқамдан ўғлимни юбор. Қўлидаги билагузугидан таниб оламан.

Шундай қилиб Довуд Жалолий дулдуга минди, «нону шароб»дан мадад сўраб узоқ сафарга чиқди.

Элликта мамлакатга бориб элликта паҳлавонни топди, ҳаммасини ёнига олиб Гуржистонга қараб йўл олди, Кўнглига ёқадиган биронта қизни кўриб қолса, дарров ота-онасининг олдига бориб:

— Қизингизни укамга бермайсизми?— деяверди.

Довуд совчи бўлади-ю, биров қуруқ қайтарармиди?

Довуд шу йўсинда элликта паҳлавонни ҳар бирининг кўнглига ёқадиган гўзал қизни топиб, уйлаптириб қўйди.

Гуржистонда ҳуснда тенги йўқ бир санам яшарди. Бу қиз Довуднинг ўзинга маъқул келиб:

— Мана бунисини эса ўзим олиб кетаман, Хондут хотинга оқсоч бўлади,— деди.

— Бу қиздан яхши оқсоч чиқади-да, ўзиям,— дейишди паҳлавонлар.

— Энди, биродарлар,— деб ганини давом эттирди Довуд.— Сизларга худо ёр бўлсин, уйларингизга жўнашлар! Мен ҳам ўз уйимга, Сосунга кетишим керак! Ҳаммангизга ҳам оқ йўл!

Шунда паҳлавонлар ўрнидан туриб, бир-бири билан қучоқлашишиб ўпишишди, бир-бирига таъзим қилиб хайрлашишди-да, қайлиқларини отларининг сағрисига ўтқазиб олишди.

— Раҳмат сенга, Довуд!— дейишди ҳаммалари бараварига.— Кўнглимиздаги орзуйимизга етказдинг. Сенга ниятимиз шу, омадинг дарисин, фалоқатинг арисин, дўстга хор, номардга муҳтож бўлма, сенга қасд қилганлар паст

бўлсин, дўстларинг кўпайиб, душманларинг куйиб ўлсин. Оқ йўл!

Наҳлавонлар тарқаб ўз юртларига жўнаб кетишди.

Довуд ҳам қизни орқасига мингаштириб Хондуд хотинининг дийдорига ошиқди.

Энди гапни Хондуд хотиндан эшитинг.

Довуд Гуржистонга кетиши билан Вачо Маржо қизини олиб кетишга одам юборди.

Шу кунларда Хондуд хотин ҳомиладор эди. Отасининг уйига келиши билан кўзи ёриб ўгил кўрди.

Хондуд хотиннинг ўгил туққан хабари Сосунга етиб борди, Кери-Торос тезда Капуткохга келиб:

— Агар бола ростдан ҳам Довуднинг ўғли бўлса, ўз кучини кўрсатиши керак, — деди.

Энагалар болани йўргаклашди. Қўлбоғнинг ўрнига қўшнинг занжири билан яхшилаб ўраб-танғиб боғлашди. Бир маҳал чақалоқ йиғлаб қолди, оёқ-қўлини ёзиш учун чиранган эди, шу онда денг, бафармони худо, занжир тарсиллаб узилиб кетди, ҳалқалари чор атрофга сочилиб, шамдонларни уриб синдирди, идиш-товоқларни чил-чил қилиб ташлади. Бўлмасам-чи, Довуд билан Хондуддан бола туғилади-ю, нимжон бўлармиди. Кери-Торос болани қўлига олди, уни салмоқлаб кўриб:

— Бу Довуднинг фарзанди, ўлмасдан катта бўлса баҳодир бўлади! — деди.

Шундан кейин каттакон бир тоғора келтиришиб, болани чўмилтиришди. Шу пайт бола чап қўлини мушт қилиб олганлигини кўриб қолушди. Кўпчилик бўлиб роса уринишди ҳамки, унинг бармоқларини ёзиша олмади.

— Чақалоқ сизларга ҳам, бизларга ҳам шодлик, қувонч олиб келди, — деди Вачо Маржо Кери-Торосга қараб. — Лекин унинг мана бундай мажруҳлиги дилга ғашлик солади-да.

Шундан кейин Кери-Торос боланинг қўлини силаб-уқалай бошлади. Ниҳоят, бир амаллаб бармоқларни ёзди. Қараса, гўдакнинг кафтида бир томчи қон қизариб турибди.

— Эҳ-ҳе! — деб ҳайқириб юборди Кери-Торос. — Мана, гўдак бутун дунёни бир томчи қонга айлантириб, уни кафтида ушлаб турибди. Агар соғ-саломат катта бўлса, ҳайратомуз ишлар қилади. Ер уни кўтариб туришга ожиз қолади. Фақатгина тош кўтариб тура олади.

Орадан икки-уч кун ўтди. Хондут хотин ўглини ибодатхонага олиб бориб чўқинтирди. Кейин унга Мгер деб исм қўйишди.

Одамларнинг болалари йиллаб ўсса, Мгер ой сайин ўсди; одамларнинг болалари қйлаб ўсса, Мгер кун сайин, соат сайин ўсди. Орадан бир оз вақт ўтгандан кейин Кери-Торос Хондут хотин билан Мгерни Сосунга олиб кетди.

Мгер икки ёшга тўлганда, йигирма ёшли паҳлавоннинг жуссасини берди. У ўзи айланиб шаҳар кезар, болалар билан ўйнаб кўнгил ёзарди.

Сосуннинг ўртасидан каттакон бир дарё кесиб ўтарди. Мгер мана шу дарёга кўприк қурди. Агар кўприкдан одамлар ўтиб қолгудай бўлса, уларни тўхтатиб, дўшослардида, шундай дерди:

— Ҳой итваччалар! Назарингизда кўприкни бизга қурган деб ўйлайсизлар-да, а? Нега менинг кўпригимдан ўтянсизлар?

Одамлар шундан кейин орқасига қайтиб дарёдан кечиб ўта бошлашарди. Шунда Мгер яна уларнинг олдига келарди-да, роса дўшослаб кейин шундай деяди:

— Ҳой итваччалар! Мен ахир кўприкни сизлар учун қурганман-ку, нега энди дарёдан кечиб ўтаётибсизлар? Битта-яримтангни сув оқизиб кетгудек бўлса, уволларингга қоламан-ку!

Шаҳар халқи Мгернинг қилиқларидан Кери-Торосга шикоят қила бошлашди. Кери-Торос Мгерни чақириб қўйди, лекин бу фойда бермади. Шундан кейин «Вачо Маржо невараси билан овуниб юрсин», деб уни Капуткохга жўнатиб юборди.

Шундай қилиб, Мгер билан Хондут бир йил Сосунда яшашди, бир йил Капуткохда. Мгер Сосунда нима ҳунар кўрсатган бўлса, Капуткохдаям шу ҳунарини тарк этмади: ёш болаларни уриб майиб қилди, дарахтларни илдиз-илдизи билан суғуриб ташлайверди. Одам оёғи тегмаган осмонўпар қояларга тармашиб чиқиб кетди — бургутларнинг тухумини олди. Хуллас, текканга тегиб, тегмаганга кесак отиб юраверди.

Оғон бақироқ бунни кўриб суюнар ва доим:

— Мгер отасига тортди, — деб қўярди. — Довуд ҳам ёшлигида худди шунақа, ерга урса осмонга сапчийдиган шўх эди.

Олчоқ Верго бўлса-чи, нуқули

— Довуд бир безорини бизларга ташлаб кетди. Ўзи бўлса Гуржистонда айшини суриб юрибди,— деб вайсарди.

Керй-Торос эса:

— Болакай тинка-мадоримизни қуритди. Келинглар, уни яна Капуткохга жўнатиб юборайлик,— дерди оғир хўрсиниб.

Хондутнинг иккита укаси бор эди. Ака-ука ҳар куни тоққа бориб ов қилиб келишарди. Қушлардан бир куни Хондут укаларига зорланиб:

— Жон укалар! Мгерниям бирга ола кетинглар, қўш-виларга сира кун бермай қўйди,— деди.

Эртаси тонгда тоғалари Мгерни ўзлари билан тоққа олиб чиқиб кетишди. Шу куни уларнинг овлари бароридан келмай, ҳеч нима отишолмади. Мгер бўлса бир архарни қувиб ушлаб, тоғаларига берди. Тоғалари ўлжани Мгернинг елкасига ортишиб уйга қайтишди. Шаҳарга яқин келганда архарни ундан олишди-да, жўраларининг олдига боришиб, тонготар ўйин-кулги қилишди.

Шу зайлда икки ҳафта ўтди.

Ниҳоят бир куни Хондут хотин Мгердан:

— Ўғлим, сен ҳам у-бу нарса ов қиляпсанми, йўқми?— деб сўраб қолди.

— Ҳа, ов қиляпман,— деб жавоб берди Мгер.— Мен архар тутаман. Ундан кейин шаҳаргача елкамда кўтариб келаман. Шаҳарга келганда эса тоғаларим ўлжамни олиб қўйишади-да, жўралари билан маза қилиб улфатчилик қилишади.

— Ундай бўлса, эртага тутган ўлжанингни тоғаларингга берма, уйга олиб кел,— деди Хондут хотин.

— Хўп бўлади, онажон,— деди Мгер.

Эрталаб тоғалари Мгерни олиб одатдагидай овга кеттиди. Мгер бу сафар каттакон бир буғу тутди. Тоғалар буни кўриб лол бўлиб қолишди. Кейин буғунини Мгерга кўтаририб уйга қайтишди. Шаҳар четига келганда ака-ука Мгерни тўхтатишиб:

— Қани, Мгер, буғуни ерга қўйгин-да, гирллаб уйга жет,— дейишди.

— Йўқ,— деди Мгер.— Энди бугунги ўлжамни сизларга бермайман.

— Яъни, бермайман деганинг нимаси?

— Бермайман, вассалом. Ўлжа меники, шунақами? Шундай бўлгандан кейин уни онамга олиб бормоқчиман,

Мгернинг катта тоғаси туриб шундай деди:

— Сосунликлар қип-қизил тентак бўлишади, дейишганда, ишонмасдик. Мана, энди ўз кўзимиз билан кўриб ишониб турибмиз.

Кичик тоғаси катта тоғасига қараб шундай деди :

— Кел, шолғомхўрлар зоти билан ади-бади айтишиб ўтирмай, калтаклаб тортиб оламиз-қўямиз.

Катта тоға Мгернинг бир юзига тарсаки туширган эди, кичик тоға бошқа юзига шапалоқ тортиб юборди. Мгер бундан ғазабланиб кетди, бир қўли билан катта тоғасини, иккинчи қўли билан кичик тоғасини маҳкам ушлади-да, кўтариб олиб чунонам ерга урдик, иккаласи ҳам тил тортмай ўлиб қолди. Ака-уқанинг тишлари иржайганча қолаверди.

— Буни қара-я!.. Яна мендан кулишганига ўлгинг келади буларнинг! — Мгер шундай деб ўлжасини елкасига ташлаганча уйига жўнади.

— Мгер, тоғаларинг қаерда қолди? — сўради Хондут, — уларнинг ҳам ўлжалари борми?

— Уларда ўлжа тугул шимилдириқ ҳам йўқ, — деб жавоб берди Мгер. — Менинг ўлжамни яна тортиб олмоқчи бўлишган эди, бермадим, жаҳлим чиқиб иккаласини кўтариб туриб ерга урдим. Йиқилган жойида менинг устимдан кулганча ётиб қолаверишди.

Хондут хотин бу гапни эшитиб додлаб юборди.

— Оҳ Мгер! Нималар қилиб қўйдинг? Ўз тоғаларингнинг, жигаргўшаларингнинг ўлдириб қўйибсан-ку, ахир.

Хондут билан Вачо Маржо тезда тоққа чиқиб боришди. Қарашса, Мгернинг тоғалари киндигигача ерга кириб кетган бир алфозда тишларини тиржайтириб ўлиб ётганмиш.

Вачо Маржо ўғилларини йиглай-йиглай олиб келиб, дафн эттирди. Кейин:

— Бор, ўглингни олиб Сосунга жўна. Қорасини ўчир, иккинчи бор кўзимга кўринмасин, — деб қизини ҳайдаб юборди.

Она-бола Сосунга қайтиб келишди.

Орадан етти йил ўтди. Шу пайтгача Довуддан на дарак бўлди, на бирон-бир хабар.

Кунлардан бир куни Мгер онасидан:

— Ойи! Менинг дадам борми? — деб сўраб қолди.

— Нега йўқ бўларкан, эси йўқ? — деди Хондут. — Се-

нинг отанг Довуд Сосуний бўлади. У Сосуннинг ишонган тоғи. Дунёда унга тенг келадиган паҳлавон йўқ.

— Нега бўлмаса болалар кўчада менга: «Сенинг отанг йўқ. Ташландиқсан», деб жиғимга тегаверишади? Отам бор бўлса, у қаерда?

— Отанг элликта паҳлавонни уйлантираман, деб Гуржистонга кетган. Кетаётиб менга мана бу тилла билафўзукни ташлаб кетган. Агар ўғил туғсангу ўғлим катта бўлса, шуни ўнг билагига тақиб қўй, келавермасам, мени қидириб Гуржистонга борсин, деб тайинлаган. Бир бор-майсанми?

— Нега бормас эканман? Қачонгача болалар мени ташландиқ деб жиғимга тегиб юришади? Борганим бўлсин.

Ана шунда Хондуд хотин ўглининг ўнг қўлига Довуд ташлаб кетган билагузукни тақиб қўйди. Мгер отхонага кириб учар отлардан бирини етаклаб чиқди. Эгарлаб, қурол-аслаҳаларни тақди, эгарга сакраб миниб, йўлга тушди.

Мгер юра-юра каттакон бир майдонга етиб борди. Шу тобда унинг қаршисидан отнинг сағрисига чиройли қизни ўтказиб олган бир отлиқ келаверди.

Отлиқ етиб келгандан кейин Мгер унга тегажўғлиқ қилиб гап ташлади:

— Ҳой эчки соқол! Шу ёшингда чиройли қизни мингаштириб юришинг жоизми? Бу қиз менга муносиб. Менга бера қол!

— Ҳой болакай!—деб қичқирди Довуд.— Қара, она сутнинг ҳали лабингда қуримай турибди! Шундай бўлгандан кейин қиз қайси биримизга муносиб — сенгами ёки менгами?

Довуд назарига илмай ўтиб кетмоқчи бўлган эди, Мгер қизга қўлини чўзиб бирдан:

— Шундай қизни олиб кетишингга йўл қўймайман,— деб қолди.

Шунда Довуднинг қазаби қайнаб кетиб, ўзини тутолмай шундай деди:

Ҳай-ҳай-ҳай-ҳай! Буни қара-я! Ол-а!
 Оғзидан сут таъми кетмаган бола!
 Мени кўрса ўрлар ганимлар оҳи,
 Денгизни кечибон сузиб ўтганда,
 Зарра ҳўл бўлмади отим туёғи,—

Энди-чи, бир ирмоқ, бир шўрлик банда
 Ҳтказмайман, дейди! Секинроқ-да, ҳой!
 Жарлигу гирдоблар менгами писанд?
 Энди-чи, қандайдир нурагаҳ девор
 Йўлимни тап тортмай қилиб олмиш банд.

Мгер нотаниш кимсага ўқрайиб қаради.

— Гапингдан англашилишича, мен ҳам гўдакман, ҳам ирмоқману ҳам нураган деворман, шунақами?— сўради Мгер. — Ундай бўлса, қани туш отдан, бир курашайлик, ана шунда иккимиздан қай биримиз гўдакмиз, қай биримиз ирмоқмизу, қай биримиз нураган деворлигимиз маълум бўлади-қўяди.

Довуд отдан тушди.

— Шошмай тур,— деди у.— Қизни хавфсизроқ бир ерга — ҳув анави тоғ чўққисига олиб чиқиб қўйай, ана ундан кейин олишамиз.

— Обор,— деди Мгер.

Довуд қизни тоққа олиб чиқиб қўйиб, қайтиб келди-да, Мгер билан олишиб кетди.

Икки паҳлавон омонсиз олишди, оёқларининг остидаги ер ўйилиб, тупроғи билқиллаб кетди. Чанг-чўзон кўтарилиб, кўк юзини қоплаб олди. Чор атрофни қоронғилик босди. Қоронғилик ичида ҳеч нарса кўринмас, фақат отаболанинг ҳарсиллашларию ҳайсирашлари эшитиларди, холос. Юз-кўзларидан, баданидан оқиб тушган тер ерни лой қилиб юборди.

Муштлашишдан натижа чиқмади, иккаласи қўлга гурзини олди. Ана энди икки орада гурзибозлик бошланиб кетди. Гурзиларнинг ҳаракатидан гирдоб, қуюн кўтарилиб, Довуднинг рўмолни осмонга учириб кетди. Рўмол шу учганча учиб кетаверди, кетаверди, кетаверди, охири бориб Хондутнинг остонасига тушди.

Хондут хотин эрининг рўмолни кўрибоқ дарров таниди. Шоша-пиша томга чиқиб қараса, ер юзини чанг-тўвон босиб кетган. «Бу худди Довуднинг рўмолчаси,— деб ўйлади Хондут ўзича,— афтидан, йўлда ота-бола тўқнашиб қолишгану бир-бирини танимай жангга киришиб кетишган».

Хондут хотин оқ отга миниб жанг майдони томон ўқдай учиб кетди. Бутун тоғу тошларни, қиру адирларни тўлдириб даҳшатли қасир-қусур, момақалди роқ янглир гумбирлаган овоз эшитила бошлади. Бувдоқ қараса, чанг-

тўзон қуюни аро икки қалъа — икки паҳлавон бири бири-
ни кўкрагига гурзи билан солаётибди. Атроф жавонибга
халқ йиғилган, лекин уларнинг биронтаси яқин боришга
юраги бетламай узоқдан кузатиб туришибди. Шу онда
Хондут хотин қалтироқ овоз билан бақириб юборди:

Довуд! Елвораман сенга, қулоқ сол!
Етиб борсин сенга мен чеккан полам!
Довуд, урма, урма, қўлинг торта қол!
Бу — Мгер, ўғлинг-ку, ёп-ёлғиз болам!

Хондутнинг зорини эшитиш қаёқда дейсиз! Ота-бола-
нинг қулоғига ҳеч нарса кирмасди. Иккаласининг ҳам
кўзи қонга тўлган, икки орада ҳаёт-мамот жанги борарди.
Хондут яқинроқ келиб қараса, Довуддан борган сари куч
кетиб боряпти, Мгер бўлса, кучга кириб кетяпти. Хондут
хотин яна қалтироқ овоз билан қичқира бошлади:

Мгер ўғлим, қулоқ ос онагинанг сўзига,
Билки, фиғоним баланд, нолаларим сочар дуд!
Елвораман, урма, бас, боқ-чи ғаним кўзига.
Бу отанг-ку, жон отанг, машҳуру замон Довуд!

Хондутнинг ноласи на отанинг, на боланинг қулоғига
бориб кирди. Ота-бола худди баҳорда биринчи бор оғил-
дан чиқариб юборилган дилгир қўтослардай ҳимранишиб
жон-жаҳди билан олишар, ҳа, улар ҳаёт-мамот учун жанг
қилишарди. Хондут энди қўлларини ёзиб, кўзларидан
тирқираб ёш оқизганча тоғларга ёлвора бошлади:

Тоғлар! Садо беринг Торосга шитоб,
Келсин, ботирларни ажратсин шу тоб!

Бу ҳам фойда бермади! Жигаргўшалари — эри билан
ўғли гўё кару тоғлар бўлса, унинг нолишларига бепарво
эди. Шунда Хондут хотин не қиларини, бошини қайга ура-
рини билмай қолди. Ўзини уриб, сочинин юлиб шамоллар-
дан мадад сўрай бошлади:

Учқур шамол, қанот боғлаб эс,
Солгин Кери томонга йўлни.

Келиб жанги тўхтатсину тез
Яраштираяп ота-ўғили!

Шу пайт Мгер бор кучини билагига йиғиб, бир ҳим-ранганча отасини кўтариб ерга урди-да, кўкрагидан тиз-заси билан босиб олди.

— Ҳой, ҳой йиғитча, шошма!— деб қичқирди Довуд ётган еридан.— Мени ўлдирадиган бўлдинг энди. Лекин менинг ҳам паҳлавон ўғлим бор, унга нима деб жавоб берасан?

— Ўғлинг ким?

— Мгер. Унинг ўнг қўлида билагузуги бор.

— Воҳ, ўлганим яхши!— деб ҳайқириб юборди Мгер.— Қўлларим синсин менинг! Ўз отамни ўз қўлим билан оз бўлмаса ўлдириб қўяёзиман!..

Мгер шу ондаёқ ўзини отасининг оёқларига ташлаб зор-зор йиғлайверди, қўлларини ўпиб узр сўрайверди.

— Дадажон, мени кечир! Сени танимай қолдим.

Лекин Довуд умрида биринчи мартаба рақибидан енгилиб, дили қаттиқ огриган, ҳақоратланган эди, шу сабабли ўз газабини боса олмади.

— Мгер!— деди у.— Ўз падари бузрукворинг билан олишдинг, унга қўл кўтариб ерга йиқитдинг, шу билан уни қаттиқ ранжитиб оқпадар бўлдинг. Энди худодан бир тилагим бор: у ҳам бўлса шуки, икки дунёда сенга ўлим етмасин, зурриёт ҳам битмасин.

Мгер падарининг қарғишини эшитиши биланоқ ўрпидан сапчиб турди-ю, отга миниб Капуткох тарафга солдириб кетди.

Мгер Капуткохга кетаётибди-ю, йўд-йўлакай отасининг «...сенга ўлим етмасин, зурриёт ҳам битмасин», деган қарғиши қулоғининг остида жараглаб эшитилаверди.

Мгер Капуткохга келгандан кейин ўзп теги қирқта бўйдоқ йиғит ва қирқта бўйи етган қизни йиғиб олиб зиёфатлар уюштираверди, отасининг қарғишини унутуш учун қирқ йиллик анор шаробиши ичаверди.

Довуд Хондут хотин билан оқсоч қизни олиб Сосунга кириб келди.

Довуднинг ҳаммаёғи қон бўлиб кетган эди.

— Хондут!— деди у.— Сув иситгин, ювиниб олай.

Довуд ечиниб каттакон тоғорага тушди.

Шу пайт Хондут Довуднинг ўнг елкасидаги Ҳарбий хочнинг қоракуяга ўхшаб қорайиб кетганини кўриб қолди.

Хондут оҳ тортиб додлаб юборди.

— Ҳа, Хондут, сенга нима бўлди?— деб сўради эри.

— Довуд!— деди хотини.— Елкангдаги Ҳарбий хоч қорайиб худди қоракуяга ўхшаб қолибди-ку!

Ана шу пайтда Довуднинг Чимишқик-султон олдида ичган қасами эсига тушиб, пешонасига бир урди.

— Эвоҳ!— инграб юборди у.— Мени қасам урган экан! Ана шунинг учун ҳам Мгер мендан голиб чиққан экан-да! Мен Чимишқик-султонга етти кунда етиб келаман, деб қасам ичган эдим, мана, қара, етти йил ўтиб кетибди-я.

— Борма, Довуд!— ялниб-ёлвора бошлади Хондут хотин.— Бахт сендан юз ўгирибди. Қасамингни бузиб қадимги кучингдан айрилибсан. Энди бировга бас келолмайсан, борма!

— Йўқ,— деди Довуд.— Сўз битта. Бораман, дедимми, бораман.

Довуд чақин қиличини тақиб, Жалолий дулдулга минди-да, Хлат мамлакатига йўлга чиқди. Етиб келиб отини тўғри саройнинг олдида тўхтатди.

Чимишқик-султон деразадан бошини чиқариб қаради.

— Довуд!— деди у.— Етти кунда қайтиб келаман деб қасам ичгандинг, мана, орадан етти йил ўтиб кетди. Мен шу бўйи ҳали эрга чиққанам йўқ, сени кутиб ўтирибман.

— Ҳа, қасам ичгандим, лекин қасамимни унутиб юборибман,— айбини бўйнига олди Довуд.— Бирдан эсимга тушиб қолди-ю, мана, кўриб турибсан, ваъдамни бажарай деб келдим. Чиқ, жанг қиламиз.

— Бир соатгина фурсат бер,— деди Чимишқик-султон.— Кийиниб, қурол-аслаҳаларимни тақаману чиқаман.

Довуд отини дарвозага боғлаб қўйди.

— Унгача отим шу ерда турсин, мен дарёга бориб чўмилиб келаман,— деди.

Довуд ечиниб дарёга тушди.

Дарёнинг қирғоғи қалин қамишзор эди. Чимишқик-султоннинг қизи мана шу қамишзорга яшириниб олганди.

Довуд келиши билан камонни ўқлаб, уни яхшилаб мўлжалга олди. Кейин ёйни тортиб туриб қўйиб юборди. Учига заҳар суртилган ўқ тўппа-тўғри келиб Довуднинг орқасига санчилиб, юрагини тешиб ўтди-ю, кўкрагидан ирғиб чиқди.

Оғриқ азобидан Довуд шу қадар қаттиқ бақриб юбордики, етмиш қўтос бир бўлиб бўкирганда ҳам Довуднинг товуши босиб кетарди. Унинг қичқириви ҳатто Сосунгача бориб етди.

— Оҳ, бошимизга мусибат тушди!— деб ҳайқириб туриб кетди Кери-Торос,— Довуд ўлди, Сосун шоҳлиги етим қолди!

Оғон бақироқ шу оннинг ўзида:

— Довуд!.. Қўрқма! Ердамга кетяпмиз!— деб бор овози билан қичқирди.

Кери-Торос, Оғон бақироқ, Чинчапорик, Хор-Манук, Хор-Гусанлар зудлик билан отларига минишди, Хлат дарёси томон ўқдай учиб кетишди.

— Довуд, болагинам! Ким сенга ўқ узди?—деб сўради Кери-Торос кела солиб.

— Кимлигини билмайман. Биров қамишзорнинг ичидан туриб отди,—жавоб берди Довуд.

Сосунликлар қамишзорни узоқ вақт қидиришди. Ниҳоят чалқанча ётган кўҳликкина бир қизни топишди. Довуднинг қичқириви қизни шу қадар қўрқитиб юборган эдики, қиз юраги тарс ёрилиб ўлиб қолган эди.

Суриштириб билишса, қиз Чимишқик-султоннинг Довуддан туққан қизи бўлиб чиқди. Довуд буни билгандан кейин, шундай деди:

— Бу менинг зурриётим. Мен қасам ичдиму қасамимни буздим, мана энди, ўз пуштикамаримдан бўлган фарзапдим ўзимни ҳалок қилди.

Довуд шу сўзларни айтиб, оламдан ўтди.

Ўзи ўлди-ю, қолганларга узоқ умр тилади.

Буни кўриб Якалолий дулдул ғазабидан қутуриб кетди. Осмонга бир сакраб тизгинини узди-да, шаталоқ отиб дуч келган тарафга югураверди. Рўпарасидан қанча одам чиққан бўлса, босиб-янчиб кетди, уюрларда қанча от подаларда қанча мол дуч келган бўлса, ҳаммасини ўлдириб, пачақлаб ташлади. Сосунга бўрондай учиб бориб тўппа-тўғри Хондутнинг саройи олдида тўхтади.

Хондут хотин чиқиб қараса, оти бору устида эгаси йўқ. Кери-Торос туриб-туриб шундай деди:

— Бўлар иш бўлди, энди келинлар, Довудни отга ўтқазамиз-да, йиқилиб кетмаслиги учун эгарга яхшилаб боғлаймиз. Кейин дилимиз йиғласаям, тилимизда қўшиқ айтиб, чавандозлардек ҳунар кўрсатиб Сосунга кириб борамиз, Шундай қилсак, балки Хондут Довуднинг ўлганини сўзмас.

Хондут бўлса, шу тобда сарой томига чиқиб Довуд тирик қайтадими, ўлик қайтадими деб, тўрт тарафга кўз тикиб турган эди. Бундоқ қараса, бир тўда одам ашула айтиб, чавандозлик қилиб ўйин-кулги билан келаётибди. Уларнинг ўртасида эса отда фақат битта Довудгина қимирламай ўтирибди, на ўннга бурилади, на чапга, шерикларининг ўйин-кулгиларига ҳам қўшилмайди.

Хондут дарров Довуд ўлганлигини, одамлар унинг жасадиши олиб келаётганлигини фаҳмлади-ю, додлаб айтиб йиғи солди.

Мағруру зўр қайтди уйига,
 Ношуд, новкўр қайтди уйига,
 Фақатгина мард, ботир Довуд
 Қайтолмади она уйига.

Шу тобда олчоқ Верго ҳам Хондут билан ёнма-ён турган эди.

— Хондут хотин, йиғлама, энди фойдаси йўқ! — деди. — Довуд оламдан ўтди, энди кўнглингни ўзим оламан. Паҳлавон Довудингдан айрилдинг, буёғига сенинг эринг ҳам, ҳукмдоринг ҳам ўзим бўламан.

Хондут Вергодан бу жирканчли сўзларни эшитгач, қалъанинг баланд деворига чиқиб борди. Кейин шундай деди:

— Довуд ўлди — менинг ҳам қуёшим сўнди. Энди усиз менга ёруғ кун ҳам, рўшнолик ҳам йўқ.

У шундай деб ўзини пастга ташлади.

Хондут хотин боши билан улкан бир харсанг тошнинг устига тушди. Харсанг тош ўйилиб бир зумда ўғир бўлиб қолди. Хондут хотиннинг кўкраклари урилган Сосун қалъасининг остидан, худонинг амри билан иккита булоқ қайнаб чиқиб келди. Ўша булоқлар ҳали ҳам қайнаб туради.

Хондут хотиннинг етти ўрим сочи келиб тушган ерда ҳозирга қадар етти қора устун қад кўтариб турибди.

Тошдаги ўғир қалъанинг остида ҳалигача сақланиб

қолган, баъзан сосунликлар келиб у ерда тариқ туйиб кетишади.

Шаҳарнинг оқсоқоллари, қирқ епископ, қирқ архимандрит, қирқ авлиё бошлиқ бутун Сосун халқи Довуд билан Хондутни кафанлаб, тобутга солишди, кейин ким додлаган, ким сочини юлиб фарёд қилган, ким худо раҳматига олсин деб дуо ўқиган, хуллас, бутун халойиқ додфарёд кўтариб уларни Совасар тоғига кўтариб боришди ва у ердаги «Биби Марьям макони» ибодатхонасининг олди-га дафн қилишди.

Сосун халқи етти кун мотам тутди.

Шундай қилиб Довуд билан Хондут оламдан ўтди. Ўзлари эса сизларга ҳам, бола-чақамизга ҳам узоқ умр тилаб кетишди.

Раҳмат ила ёд этилсин
сосунлик Кичик Мгер!
Раҳмат ила ёд этармиз
содиқ Гавҳар хотинни!
Раҳмат ила ёд этилсин
Кери-Торос, зўр инсон!
Раҳмат ила ёд этилсин
доно бақироқ Оғон!
Кичик Мгер ишларин ҳам
Сўйлаб берган ул инсон!
Қаршимизда турар энди
Кичик Мгер авлоди.

Тўртинчи авлод

*Кичик
Мгер*

Биринчи қисм

I

Мгернинг отасига мотам тутиши

Довуд билан Хондуд оламдан ўтганда Мгер Капуткохда эди.

Шу сабабли ота-онасининг ўлиmidан беҳабар қолди. У ўзи йигиб олган қирқта бўйдоқ йигиту қирқта қиз билан отасининг қарғишини бир оз бўлса ҳам ёддан чиқариш учун етти йиллик шаробни ичиб юраверди, улар билан ўйин-кулги қилиб кайф-сафо сураверди.

Вачо Маржо бўлса, уни атайлаб хилват жойда сақлаб, ҳеч кимга кўрсатмасликка ҳаракат қиларди. «Мгер ўз отасини, Сосунни ёдидан чиқариб, бизнинг юртда қолиб кетсин, ана шунда у мамлакатимизнинг қудратли таянчи, ишонган тоғи бўлиб қолади!» деб ўйларди ўзича.

Орадан бирмунча вақт ўтгандан кейин Чимишқиқ-султон Хлатдан Кери-Торос номига мана шундай мактуб йўллади:

Сосуннинг оқсоқоллари! Сизлар билан барибир жанг қилишим керак. Мен Довудга никоҳлангандим, иккаламиз бир-биримизнинг қўлимизга узук тақшигандик. Лекин Довуд мени алдади, бошқага уйланиб кетди. Қасамини бузгани учун уни мен ўлдирдим. Сосун энди менга бож тўлаши керак. Бож тўлашга розимисизлар? Рози бўлсангизлар, тўланглар! Йўқ, тўламаймиз, десанглар лашкар тортиб бораман, ерингизни қора қонингизга бўйяман-да, бор-йўғингизни олиб кетаман.

Кери-Торос хатни ўқиб шаҳарнинг оқсоқолларини чорлади, уларга маслаҳат солиб, шундай деди:

— Чимишқиқ-султон шундай деган экан, сўзининг устидан чиқади, лашкар тортиб келиб, еру тошни қора

қонга бұяб, бор-йүгимизни олиб кетади. Келинлар, Довуднийг қайнатасига одам юборайлик, Мгерни ундан олиб Сосунга келтирайлик. У отаси ололмаган үчүн ганимидан ўзи олсин. Мамлакатимизнинг ҳукмдори бўлсин. Ана шунда Сосун ўз пуштипаноҳига эга бўлади.

Кери-Торос билан Оғон бақироқ ўзлари билан еттита қўтоснинг терисини олиб, Қапуткохга йўл олишди. Вачо Маржонинг ҳузурига келишиб шундай дейишди:

— Юртингизда бизларнинг уруғимиздан бир одамнинг фарзанди яшарди, қани у?

→ Ўлган, — деб жавоб берди Вачо Маржо.

Вачо Маржо ёлғон гапирди. Аслида у Мгерни етти қават дарвоза ичига яширган ва ҳар бир дарвозанинг олди-та биттадан соқчи қўйганди... Мгер қариндошининг товушини эшитиб қолмасин, ёруғ дунёни кўрмасин деб, карнай-сурнайчиларни олдириб келгирган, уларга бир дақиқа ҳам дам олмай чалаверинглар, деб фармон берган. Вачо Маржо Мгерни бекорга бунчалик эҳтиётламасди. Чунки Мгер олиб бўлмас кўрғон янглиғ Қапуткохни қўриқлар, душманларни унинг яқинига йўлатмас эди.

→ Ўлди дегин-а? — қайта сўради Кери-Торос.

→ Ёлғон гапирсам худо урсин, ўлган! — қасам ичди Вачо Маржо.

→ Бизнинг уруғларимиздан битта-яримтаси ўлиб-не-тиб қолгудек бўлса, барибир ундан бир нишона қолади, — деди Кери-Торос. — Бир ёшли Сосун боласининг бўйи ўн ҳалаб кангунига тўғри келади, икки ёшли Сосун ўғлонининг бўйи эса йигирма ҳалаб кангунига баробар бўлади. Сосунлик баччалар ҳар йили бўйига ўн кангундан ўсаверади. Шундай бўлгандан кейин қабристондан биз ўз ватандошларимизнинг қабрини дарров топиб оламиз.

Улар кўплашиб қабристонга боришди, лекин гўристонни шунча оралаб, Кери-Торос мўлжал қилган қабрга тенг келадиган биронта қабрини топишолмади. Шундан кейин Оғон бақироқ сўзга киришди.

→ Қани, Вачо Маржо, тўғриси ганир, жигаримизни қаерга яшириб қўйибсан? Яхшиси, ўзинг айта қол, бўлмаса шундай бақираманки, юртингдаги бор ҳомиладор хотинлар қўрққанларидан чала туғиб қўйишади, бор сипирларинг бола ташлайди, бор қўтосларинг ўлик туғади, шаҳарингдаги бор чол-кампир қўрққанидан юраги ёрилиб

ўлади. Сен шуларнинг хунигаям, уволигаям қолмагин-да, яхшилиқ билан ўғлимизни чиқариб бер, юртимизга олиб кетайлик.

Лекин Оғон бақироқ билан Кери-Торос ҳар қанча сўрашмасин, дўқ-пўписа қилишмасин, барибир Вачо Маржо ўз сўзида туриб олди: Мгерни қаерга яширганини айтмади. Шундан кейин Оғон бақироқ ўз овозимдан ёрилиб кетмай тагин деб, еттита қўтос терисига ўралиб олди, бақирим билан сурилиб кетиб қолмай тагин деб, устидан занжир билан чандиқлаб ўраб улкан бир дарахтга боғлаб қўйиб қичқираверди:

Эй, эй Мгер! Ишратга кетдинг.

Эй, эй Мгер! Ишратга кетдинг.

Бош кўтармай ичасан шароб...

Довуд-Хондут қабрда ётар,

Ев Сосунни вайрона этар,

Элу юртинг бўлмоқда хароб.

Мгер бирдан унинг товушини эшитиб қолди.

— Жимларинг! Тўхтат карнай-сурнайингни! Амакимнинг овози қулоғимга киргандай бўлди,— деди.

Лекин машшоқлар тўхташ ўрнига янада баландроқ чалиша бошлашди. Ясовулбоши бўлса шундай деди:

— Бўталоғим Мгер! Амакингнинг товушини қандай қилиб эшита олардинг? Ахир улар бу ердан йигирма кунлик йўл нарида туришади-ку!

Шу вақт Оғон бақироқ яна қичқариб қолди:

— Мгер, Мгер, Мгер, ҳо-ой, Мгер!

— Ўчирларинг карнай-сурнайингни!— деди Мгер.

Таниш товуш, садоларни илғар қулоғим,

Машириқданми, мағрибданми — била олмайман.

Оғон амак мени излаб келибди чоғи,

Шимолданми, жанубданми — била олмайман.

Шу пайт капуткохлик машшоқлар яна ҳам баландроқ чалишди. Ясовулбоши эса, шундай деди:

— Қўзичоғим Мгер! Сенинг амакинг бу ердан жуда-жуда олисда, сен унинг овозини эшитолмайсан. Бу ҳовлида ўйнаб юрган болаларнинг қий-чувлари, парво қилма уларга.

Лекин Оғон бақироқ бор овози билан қичқираверди:

Эй Мгер! Эй Мгер! Чиққин теа!
 Мөн машриқдан чақирмоқдаман,
 Чақиряпман сени мағрибдан,
 Бермоқдаман жанубдан овоз.
 Чақиряпман шимол ёқдан, рост:
 Чимишқик еди Довуднинг бошин —
 Жонимизда ҳеч қолмади жон.
 Қасос тилар унинг ўлими,
 Сосунликсан ахир сөн, Мгер —
 Келу отанг учун қасос ол!
 Эй Мгер! Эй Мгер! Чиққин теа!

Шу пайт бутун Қануткох халқи йиғилиб келиб Вачо Маржодан ўпқалаб ялина бошлашди:

— Умринг боқий бўлсин, шоҳимиз! Бошимизни балога қўйдинг. Ўша сосунлик телба етимчани берсанг бериб юбора қол, Оғон бақироқ ҳадеб томоғини йиртавермасин. Унинг овозидан бор ҳомиладор аёлларимиз чала туғиб қўйишди, бари бўғоз сигирларимиз, бўғоз қўтосларимиз бола ташлади. Бари хачирларимиз ўлик туғди, чолу кампирларимизнинг-ку, ҳаммаси қўрққанларидан юраклари ёрилиб ўлди, хароб бўлди-ку, ахир.

Оғон бақироқ уларга қарата шундай деди:

— Ялинаверинглар, ялинаверинглар, унгача мен яна бир бақириб қолай... Ҳой-ой, паҳлавон Мгер!.. Мгер, Мгер, ҳо-ой, Мгер!!

— Худо ҳаққи, бу амакимнинг товуши! — деди Мгер.

Мгер шу сўзларни айтиб, бир машшоқни олиб зарб билан иккинчисига урган эди, иккаласи ҳам бир зумда жон берди-қўйди. Шундан кейин у қай бирини силтаб деворга урди — бошини ёрди, қай бирини тепиб учириб юборди... бир дарвозани қулатиб иккинчисига борди, иккинчисини қулатиб учинчисига, хулласи калом, Мгер етти дарвозани қулатиб худди қипши билан дилгир бўлиб таиқарига чиққан икки ёшли бақувват қўтосмисол кўчага отилиб чиқди-ю, ҳансираб атрофга аланглай бошлади.

Мгер қисқа муддат ичида шу қадар етилиб, шу қадар кўриниши ўзгариб кетган эдики, сосунликлар дафъатан уни таниёлмай қолишди.

— Шошмай тур-чи, Оғон, бир синаб кўрай, — деди Кери-Торос. — Агар бу ўспирин Довуднинг ўғли бўлмаса ўлдираман-да, Сосунга қуруқ қайтиб кетаверамиз.

Кери-Торос шундай деб Мгернинг йўлини тўсиб чиқди.

— Ҳой, ўспирин! Йўл бўлсин? Бу, жуда авзойинг бу-
вуқ кўринади?

— Кимдир мени чақиргандай бўлди,— деди Мгер.—
Кимлигини билмай турибман.

— Ўзинг кимсан? Кимга бунчалик зарур бўлиб қо-
либсан?

— Ким, киммиш... Сенга ўхшаган биронтасигадир-да.

— Йўқ, сен ҳали гўдаксан.

— Ким, мен гўдакманми?

Мгернинг аччиги чиқиб, Кери-Торосни қучиб бир эз-
ган эди, икки биқинини бир-бирига қапиштириб қўйди.

Кери-Торос шу заҳоти ҳушдан кетиб йиқилиб тушди.
Кўплашиб унинг юзига сув сепишди, қорнини силаб уқа-
лашди. Ниҳоят, уни бир амаллаб ўзига келтиришди.
Кери-Торос ўрнидан туриб шундай деди:

— Вой-вуй!.. Йиғитча, айт, кимнинг ўғлисан? Маълум
қил, отанг ким, онанг ким, бўлмаса, ташландиқ бир ҳа-
роми экансан дейман.

— Ўзинг ҳаромисан!— қичқириб юборди Мгер.—
Менинг отам Довуд Сосуний, онам эса Хондут хотин бў-
лади, билиб қўй!!

Шунда қариндош-уруғлар бир-бирини танишиб, қучоқ-
лашиб кўришишди, бўйниларига осилишди. Мгер Кери-
Торосни қучоқламоқчи бўлган эди, уни нари итарди:

— Тентагим! Биқинимдан дарча очиб қўйдинг, шунинг
ўзи ҳам етарли!

— У менинг ҳам икки ўғлимни ўлдириб қўйган,— гап-
га аралашди Вачо Маржо.

— Бунинг бизга дахли йўқ,— деди Кери-Торос.— Ўл-
дириб қўйган бўлса, ўзингнинг неваранг.

— У дейсанлар, бу дейсанлар-да, тагин ўз неваранг
дейсанлар,— деб гапни илиб кетди Вачо Маржо.— Мгер
менинг икки ўғлим ўрнига қолган бўлса-ю, уни олиб кет-
гани келганингиз қизиқ. Мгер, ўғлим! Сосунга кетасанми
ё Капуткоҳда қоласанми, ўзинг ҳал қил?

— Нега энди Капуткоҳда қолар экан,— деб тутақиб
кетди Огон бақироқ.— Мгер, Сосунга кетамиз, юр!

Мгер бундай ўйлаб кўрса уни қидириб Кери-Торос
келибди. Огон бақироқ келибди-ю, ўз отаси келмабди.

— Отам қани?— деб сўради Мгер.— Нега келмади?

— Ох, Мгержон!— кўзларидан ёш оқизиб йиғлашга
тушди Огон бақироқ.— Отангни Чимишқик-султон ўлдир-
ди, онанг бўлса, бу аламга чиқолмай оламдан ўтди. Яқин-

да Чимишкик-султон устимизга лашкар тортиб келмоқчи. Сосунни хонавайрон қилмоқчи, еримизни ерда, тошимизни тошда қонга бўяб, барини Хлатга олиб кетмоқчи.

— Менинг қиблагоҳимни ғанимлар ўлдиришдими ҳали? Волидам қазо қилдими?

Мгер шундай деди-ю, ўзини ерга отиб ҳўнграб йиғлай-верди.

Кери-Торос билан Огон бақироқ ўзларини Мгерга ташлаб ердан кўтариб олмоқчи бўлишди, лекин ҳар қап-ча уринишмасини, уни турғизишолмади.

Мгер шу йиғлашида уч кечаю уч кундуз йиғлади, унинг кўз ёшлари дарё бўлиб оқди.

Уч кундан кейин ўрнидан туриб ўтириб бошини чангаллаб олганча шундай деб айтиб йиғи солди.

Кўр бўлинг, эй кўаларим! Етим қолдим ёшлайин...
 Йўқ, аскарый чакмонни қиймайди энди отам!
 Кўр бўлинг, эй кўзларим! Етим қолдим ёшлайин...
 Кумуш камар боғламас қад ила қомати ҳам.
 Кўр бўлинг, эй кўзларим! Етим қолдим, ёшлайин...
 Қўндирмагай бошига нўлат дубулга ортиқ.
 Кўр бўлинг, эй кўзларим! Етим қолдим ёшлайин...
 Киймас энди оёққа этик қўнжидан тортиб...
 Кўр бўлинг, эй кўзларим! Етим қолдим ёшлайин...
 Чақин қилич олмагай энди бақувват қўлга.
 Кўр бўлинг, эй кўаларим! Етим қолдим ёшлайин...
 Ортиқ энди минмайди у Жалолнй дулдулга!..

Мгер йиғини тугатиб ўрнидан турди, бир ирғиб отига минди-ю, Кери-Торос билан Огон бақироққа қўшилиб Сосун томон йўлга тушди.

II

Мгернинг отаси учун ўч олгани

Сосунга кетаверишда йўлда Матхаванк деган монастирь бўларди. Чимишкик-султон ҳам, Довудга душман бўлган бошқа шоҳлар ҳам — ҳаммаси Мгер Сосунга борадиган бўлса фақат шу йўлдангина ўтишини яхши били-

шарди. Шунинг учун улар тил бириктиришиб, ибодатхона позирига чопар юборишди. Уни олтин-кумуш бериб аврашиб: «Агар шу ердан Мгер Сосуний ўтиб қолгудек бўлса, зудлик билан бизни хабардор қиласан», дейишди. Улар ўзларича Мгерга қўққисдан ҳужум қилиб ўлдиришмоқчи эди.

Сосунликлар Матхаванкка яқинлашганда, кун кеч бўлиб қолди. Кери-Торос олдинда, Мгер билан Оғон бақироқ ундан кейинда борарди. Шунда Кери-Торос тўсатдан отининг бошини тортиб қолди.

— Ҳа, нега тўхтадинг?— деб сўради Мгер.

— Анувни қара,— деди Кери-Торос.— Катта-катта эман дарахтлари кесилиб йўлга қўндаланг ташлаб қўйилбди.

— Бунда душманининг қўли бор-ов,— дарров сёзди Оғон бақироқ. Улар эман дарахтлари монастирь позирининг амри билан йўлга ташлаб қўйилганини қаердан ҳам билишарди. Нозир ўзича шундай ҳисоб қилган эди: сосунликлар етиб келиб эман дарахтларини четга суриб ўзларига йўл очишади, кейин чарчашиб, дам олиш учун монастиргга киришади, ана шунда бориб хабар қилсам, уларнинг рақиблари етиб келишади-да, у дунёга жўнатишади.

— Торос бува!— деб таклиф киритди Мгер.— Сен Оғон бувам иккалангиз дарахтларни менга узатиб туринглар, мен эсам уларни жарга обориб улоқтираверамап.

Шундай қилишди. Кери-Торос билан Оғон бақироқ йўгон-йўгон эман дарахтларини Мгерга узатиб туришди. Мгер бўлса, уларни айиқдек айқириб жарликка улоқтираверди. Кун отгунча тинмай ишлаб, ўзларига йўл очишди, дарахтлар ҳам беҳисоб экан, жарлик тўлиб-тошиб кетди, лекин ўзлари ҳам роса чарчашди.

Кейин яна йўлга тушишди. Буздоқ қарашса, қоронғилик қаърида монастирь оқариб кўриниб турибди. Улар дарвозага келиб тақиллатишган эди, монастирь позирини келиб:

— Сизларга нима керак?— деб сўради.

— Бизлар йўловчилармиз — чарчаганмиз,— дейишди сосунликлар.— Ичкарига киргиз. Дам олиб бир кеча тунаймиз-да, тонг билан яна йўлга тушамиз.

Позир уларни ичкарига киритди. Одамларига уларни яхшилаб меҳмон қилишни буюрди. Кейин сосунликларга

оёқни узатиб бемалол ухлайверинглар, деди-ю, ташқари чиқиб душманларга чопар югуртирди.

Ҳориб-чарчаб келган йўловчилар у-бу тамадди қилган бўлишди, лекин уйқу босиб бири-бирига пинакка кетишди.

Кери-Торос тоғ саҳар уйғониб, деразадан қараса, ҳаммаёқни лашкар босиб кетибди. Қўрқанидап:

— Ҳой, Мгер, тур ўрнингдан! Етти шоҳнинг лашкари бизни ўраб олибди, — деб қичқириб юборди.

Мгер билан Оғон бақироқ ирғиб туришиб, деразага югуришди. Қарашса, ер-кўкни лашкар тутиб кетибди. Даладаги ўтларни ҳисоблаб чиқиш мумкин эди-ю, душман лашкарларини санаб санаёғига етиш мумкин эмасди. Монастирь ноziри лашкарлар ўртасида туриб, бармоғи билан ҳадеб сосунликлар ётган хонани кўрсатарди. Мгер кўп ўйлаб ўтирмай, қурол-аслаҳаларини тақди-да:

— Ё вону шароб, ё халлоқи олам!.. — деб ҳайқирди. — Қани, жангга! Бардам бўлинглар!..

Мгер хонадан югуриб чиқиб отига миниб, қўлга гурзисини ушлаганча, душман томон ўқдай отилди.

Кери-Торос билан Оғон бақироқлар ҳам отларига миниб, рақиблар томон елиб кетишди.

Мгер отини учуриб келиб ўзини душман қўшинлари ичига урди. У шундай жанг қилдики, ҳеч ким уни илғаб ололмасди, ҳозиргина шу ерда бўлса, бир зумда лашкарларнинг нариги чеккасига ўтиб қоларди. Ғанимларнинг ўнгидан келганини ўнгидан урди, сўлидан келганини сўлидан, босиб-янчиб кетаверди. Худди гирдоб-қуюн чивинлар тўдасини қандай қилиб ёриб ўтиб тирқиратиб юборса, Мгер ҳам душманларни шу алфозга солди.

Мгернинг бу жангидап Кери-Торос билан Оғон бақироқ ҳам руҳланиб кетишди. Уларнинг ҳар биттаси биттадан теракни илдиз-илдизи билан суғуриб олиб ғанимга босқин ясашди.

— Ҳой!.. — деб қичқирди Мгер. — Нега энди теракларни кўтариб олиб жанг қилиясизлар?

— Сен ҳосилни ўриб, ётқизиб кетяпсан, биз эсақ уни бир чеккадан ғарамлаб боряпмиз, холос.

Ғаним шоҳлар буцдоқ қарашса, лашкарлари енгилиб бораётибди. Шунда еттига шоҳ отларига минибди-ю, ҳар бири ўз мамлакатига қараб қочиб қолишди.

Чимишқик-султон бўлса ҳамманинг олдига тушиб қочди.

Мгер ноziрни ушлаб монастиргга олиб келди. Сочидан

тортиб туриб калласини ерга бир уриб мажақлади-да, шундай деди:

— Мана шу художўйларнинг маскани бўлмиш муқаддас монастирнинг позирини айгоқчи бўлиб чиққан экан, ибодатхонанинг номи ҳам шу бугундан бошлаб Матхаванк эмас, балки Матнаванк¹ деб аталади.

Сосунга етиб келишгандан кейин Огон бақироқ Сосун шоҳлиги аслаҳонасида қурол-яроғларни олди, отхонадан Жалолий дулдунни етаклаб чиқди-да, шундай деди:

— Қондош-жондошимиз, Мгер! Отаннинг кийим-кечакларини кий, қурол-аслаҳаларини тақ, дулдунга мин. Энди Сосун шоҳлигининг яккаю ягона ишонган тоғи сенсан! Шундай бўлгандан кейин буларни кимга ҳам асраб ўтирардим?

Шунда:

Ота чакмонига ўранар ўғлон,
Белини камар-ла боғлайди шу он,
Бошига қўндиран дубулгани бот:
Ота найзасини қўлга олар шод.
Гурзисин елкага қўяру боқар,
Чақинкор қиличин ёнига тақар,
Оёққа ялади пўлат этигин,
Жалолий дулдунни аркалаб секич,
Авайлаб уради садаф эгарни,
Кейин тақибон югани зарни,—

оёғини узангига тираб Жалолий дулдунга мишмоқчи бўлган эди, дулдун тилга кириб гапириб юборди:

— Ҳа-ҳа!.. Ўпкагни бос! Ҳар қандай каллаварам ҳам тармашиб миниб кетаверадиган от эканман-да, наздинда! Нима, сен жуда осмондан оёғингни узатиб тушганмидинг? Ҳе йўқ, бе йўқ менга мишиб кетаверадиган: Жалолий дулдунга муносиб эпчиллик борми сенда?

— Жалолий дулдун, дилимни вайрон қилма сен ҳам,— ялиниб-ёлворди Мгер.— Мен эганнинг пушти камаридан бўлган боламан. Сосун шоҳлигининг эндиги таянчи ўзим бўлиб қолдим, марҳаматингни мендан дариг тутма, жонивор!

— Сўзларинг юрагимни юмшатиб юборди, болам!— деб жавоб берди Жалолий дулдун.— Довудни ҳеч қачон

¹ Бу ерда сўз ўйини бўляпти: «Матнел» арманчасига «сотқин», «ванк» эса ибодатхона деган маънони билдиради. «Матнаванк» — «сотқиннинг ибодатхонаси» дегани.

унутмайман, унинг ҳурмати учун сенга тақилмайман.
Мина қол!

Шундан сўнг Мгер Жалолоий дулдулга минди, Огон бақироқ билан Кери-Торосни ёнига олди. Чимишқик-султондан Довуднинг ўчини олиш учун Хлат шахрига қараб жўнаб кетди.

Йўл-йўлакай Огон шундай деб борди:

— Мгер болам, гапимга қулоқ сол! Сен ҳали ёшсан, Кери-Торос билан мен бўлсам шартимиз кетиб, партимиз қолдик, қаридик, қадимгидай куч-қувватимиз йўқ энди... Хлат шахри олиб бўлмас қўрғон. Чимишқик-султон бўлса, марди майдон бир аёл...

Мгер Огон нимага шама қилаётганини фаҳмлаб қолди.

— Бобожон!— деб ҳайқариб юборди у.— Нима, сенингча, биз Сосун эрлари эмасмизми? Ҳа, биз сосунликмиз. Душман шоҳлар бизнинг ўзимиз тугул қабристондаги қабрларимизга ҳам яқин келишга журъат қилишолмайди. Отларимизнинг бошини бир қўяйлик-да, жангга кириб кетаверайлик.

Шу ерда Жалолоий дулдул яна тилга кириб, сўзлай бошлади:

— Қўрқманглар! Мабодо қиличларинг камлик қилса, бурнимдан чиққан олов қилич ўрнини босади. Агарда найзаларингиз етмай қолса, думимнинг ҳар бир мўйи сизга найза бўлиб хизмат қилади. Агар гурзиларингиз камлик қилиб қолгудек бўлса, туёқларим сизга гурзи бўлсин, лашкаримиз йўқ деб гам еяётган бўлсаларингиз, мен учганда кўтаришган шамол лашкар ўрнини босади.

Мгер билан ҳамроҳлари отларининг бошини бир қўйишиб Хлат шахрига етиб боришди.

— Қандай маслаҳат берасизлар?— сўради Мгер.— Лашкарга ҳужум қиламизми ёки бўлмаса қалъагами?

Қариялар ййлаб-ййлаб шундай дейишди:

— Агар лашкарларга ҳужум қилсак — улар ҳадсиз-ҳисобсиз, қалъага ҳужум қилсак, қалъа мустаҳкам, олиб бўлмайди.

Мгер буни эшитиб кулиб юборди.

— Бай-бай-бай!.. Ҳа, мияси ачиган чоллар-а! Ҳар бирингиз мендан икки баробар катта ва оғирсиз. Юракларингизга қойилман. Жангга иккалангизни бирга юбораман, ўзим эса ёлғиз кираман. Қалай, энди розимисизлар?

Огон бақироқ билан Кери-Торос уялиб:

— Бўпти, ундай бўлса, қалъага ҳужум қила қолайлик, — дейишди.

Шундай қилиб азаматлар қалъага ҳужум бошлашди. Мгер чақин қиличини кўтарди-ю, момақалдироқ янглиг гулдураб ўзини душманлар тўдасига урди. Ер отнинг туёқларидан худди қўшда ҳайдалгандай ҳайдалиб кетди. Паҳлавон Мгер чарчоқ билмас ўроқчи ўт ўргандай душманларни ер тишлатиб қатор қулатиб ташлайверди. У Чимишқик-султоннинг ҳар бир саф лашкарини чўзилтириб ер тишлатганда:

— Мана буниси отам учун, мана буниси ҳам отам учун! — деб қўяверди.

Чимишқик-султон Мгернинг шахтини кўрди-ю, отининг ёлига ёпишганча тирақайлаб қочиб тушди. Мгер уни орқасидан қувиб етиб, найза санчиб йиқитди. Кейин сочиларидан Жалолий дулдулнинг думига маҳкам боғлаб, отининг бошини қўйди. Ҳар мамлакатда жодугарнинг бир парчадан эти қолиб кетаверди, охири Жалолийнинг думида унинг фақат сочигина осилиб қолди.

Мгер душманидан отаси учун шу тариқа ўч олгандан кейин:

— Қани бориб кўрай-чи, Кери-Торос билан Огон бақироқнинг ишлари қалай экан? — деб дулдулнинг бошини яна Хлат томон бурди.

Огон бақироқ билан Кери-Торос шу вақтда бутун халқни қиличнинг дамидан ўтказиб, шаҳарни хонавайрон қилиб ташлаган эди. Бутун шаҳарда биттаю-битта мушук тирик қолди. У ҳам қўрққанидан миноранинг чўққисига чиқиб ўша ердан шаҳардаги қиёмат-қойимнинг маънисига тушунмай, атрофга алаңлаб қараб тураверди. Мгер каттакон теракни илдизи билан суғуриб олди-да, уриб мушукни миноранинг чўққисидан учуриб юборди. Унда ўч олиш иштиёқи шу қадар зўрайиб кетган эдики, отасини ўлдирган шаҳарда кўринган ҳар бир тирик жон кўзига бало бўлиб кўринарди.

Мгер Хлат шаҳрида тирик қолган мавжудот — мушукни ўлдиргандан кейин Хлат шоҳлигида тагин битта-яримта қишлоқми, овулми назардан қолиб кетган бўмасин, деб шерикларини ёнига олиб Немурт тоғи чўққисига кўтарилди. Шунда кўзи бирдан Хлат шаҳрининг бир жойида секин-аста узун бўлиб юқорига кўтарилаётган ту-туинга тушиб қолди. Учаласи от ўйнатиб шаҳарга тушиб келишди. Келиб қарашса, бир кампир харобазор ичида

гулхан ёқиб ўтирибди, тутун шу гулхандан кўкка ўрлаётган экан.

Сосунликлар яқинроқ келишиб ундан:

— Ҳой момо, нега гулхан ёқиб ўтирибсан?— деб сўрашди.

Кампир уларга қараб:

— Сосунлик телбалар Хлат шаҳрини бутунлай ер билан яксон қилиб ташладик, энди бирон жойдан тутун ҳам чиқмайди, деб чиранишмасин учун гулхан ёқиб тутун чиқариб ўтирибман,— деб жавоб берди.

— Ундай бўлса, ўтда нимани тоблаётибсан?— сўради Мгер.

— Заҳарли ўқ,— жавоб қилди қари жодугар.— Отасини қандай ўлдиришган бўлса, мана шу ўқ билан ўғли Мгер Сосунийнинг ўзини ҳам худди шундай ўлдираман.

Мгер шерикларига кўз қисиб қўйиб, кампирга мурожаат қилди:

— Ҳой, кампир! Сен айтган Мгер Сосуний менинг ўзим бўламан! Ҳалиги гапларинг учун шу тобда икки дарахтнинг бошини эгсам-да, бир оёғингни бирига, иккинчи оёғингни иккинчисига боғлаб, дарахтни қўйворсам, икки нимта бўлиб қоласан. Шу маъқулми?.. Мен эсам, ундай қилмайман. Сен бир қариб қолган нотавон кампирсан. Сени ўлдирсам одамлар Мгер Сосунийнинг кучи аёли кишига етибди-да, бир кампирни ўлдирибди, деб гапириб юришади. Майли, ошингни ошаб, ёшипгни яшаб, истаганича тутун чиқаравер! Мен бўлсам отам учун ўчимни олиб бўлдим.

Мгер шундай деб ўз ҳамроҳлари билан йўлга тушди, кампир унинг орқасидан қичқириб қарғаб қолди:

— Худоё худовандо сени ер ютсин! Тошга киргин, тошнинг ичида ҳам ором топмагин, Мгер!

Кампирнинг бу қарғиши Мгернинг юрагига заҳарли ўқ бўлиб санчилди.

— Кери-Торос!— деди Мгер.— Мен мана бу кампирга ҳаёт ҳадя этдим. У бўлса қилган яхшилигим учун менга ёмонлик тилаяпти. Нега у мени қарғаяпти, а?

— Ҳа, ўғлим, дунё шундай қурилган,— деб жавоб берди Кери-Торос — Яхшиликка ёмонлик қайтади.

— Кери-Торос!— деди яна Мгер.— Дунё нега бунақа тескари қурилган?

— Билмайман, болам. Мана юз йил умр кўряпманки, дmmo ҳануз кўп нарсаларнинг сирини билолмадим.

Иккинчи қисм

I

Гавҳар хотин

Орадан бирмунча вақт ўтди. Қушлардан бир қуни Мгер туриб Оғон бақироққа шупдай деб қолди:

— Буважон! Кўнглим нотинч. Ҳадеб уйда ўтиравериш жошмга тегди. Бир дунёни айлашиб келсам девдим.

— Нима ҳам дердим, бўтам,— деди Оғон.— Кўнглинг шунн тусаган экан, бора қол.

Мгер жанг кийимларини кийиб, аслаҳаларини тақди. Кейин Жалолий дулдулни минди-да, Сосун халқи билан хайр-хўшлашиб йўлга тушди.

Юра-юра бир баланд қоянинг тагига бориб тўхтади. Арслон изидан қайтмаганидек, Мгер ҳам юрган йўлидан қайтадиган йитилардан эмасди. Лекин қоя унинг йўлини тўсиб қўйган эди. Шу пайт қоя тагидан бир тулки лип этиб чиқиб қолди. Мгер уни қувлаб-қувлаб, охири қоянинг тепасига чиқиб борди. Мгер теварак-атрофга назар ташлаган эди, узоқ-узоқларда кўзига бир шаҳар маркази кўринди. У отнинг бошини буриб ўша шаҳар томон елдириб кетди.

Анча-мунча йўл босгандан кейин олдидан бир гор чиқди. У шу ерда отдан тушиб, ўтириб дам олмоқчи бўлди. Энди ўтирган ҳам эдики, қараса, яқинида каттакон бугу пайдо бўлиб, тилини осилтирганча горга кириб кетаётди. Мгер камонни тўгрилаб бугуни отиб ўлдирди. Шу пайт қаердандир бир неча отлиқ пайдо бўлиб Мгерни бўралаб сўкиб кетишди.

— Сен кимсан? Подшонинг бугусини ўлдиришга қандай журъат қилдинг?

Мгер ҳайқириб ўрнидан туриб кетди. Суворилар унинг овозини эшитиб, тоғдек гавдасини кўришди-ю, бу нақ Мгер Сосунийнинг ўзгинаси бўлади, дейишиб, отларини орқасига бура, қамчи босишиб қочиб қолишди.

Мгер уларни қувиб Боғдод шаҳрига кириб борди. Бағдодда Пачик деган одам подшо эди. Мгер шаҳар чегарасида отдан тушиб, бу ерда чодир қуриб яшайверди. Мгер Сосунийнинг Бағдодга келгани, унинг шаҳар четйда чодир қуриб яшаётгани ҳақидаги хабар охири подшога ҳам етиб борди.

Начик шоҳ ўз вазиру вузароларини, мансабдорларини ёнига олиб, Мгерни қарши олгани йўлга чиқди. Бориб:

— Хуш келибсан, Мгер!— деди.

— Салом,— деди Мгер ҳам.

— Отанг Мисрмалик билан уруш қилиб юрган вақтларидаяқ иккаламиз қалин дўст бўлиб, бир-биримизга ваъдалар беришган эдик.

— Умринг боқий бўлсин, шоҳ,— деди Мгер.— Нимани ваъдалашган эдингизлар?

— Биз у билан,— жавоб берди шоҳ,— борди-ю, мен қачон бўлмасин қиз кўрсам, сен ўғил кўрсанг, қизимни сенинг ўғлига бераман, агарда сен қиз кўрсангу мен ўғил кўрсам, сен қизингни менинг ўғлимга берасан, қуда бўламиз, деб ахдлашган эдик. Мана, худо отангга ўғил ато қилди, менга эса қиз. Хоҳласанг менга куёв бўлишинг мумкин эди.

— Шундай бўлган бўлиши мумкин, дунёда нималар бўлмайди дейсан,— жавоб берди Мгер.— Агар қизинг менга ёқса, унга уйланаман. Иси нима?

— Гавҳар.

Ҳаммаси бошлашиб Гавҳар хотиннинг ҳузурига бо-ришди.

Гавҳар хотин қурмагур ўзиям қиз эмас, бир фаришта эди. Куну тун жамолига термилганинда ҳам киши тўймайдиган малак эди.

Мгер билан Гавҳар хотиннинг юлдузи юлдузига тўғри келиб қолди-ю, иккаласи ваъдани бир жойга қўйишди. Кейин Мгер ўз чодирга қайтиб кетди.

Тонготарда Гавҳар деразасидан ташқарига қаради. Қараса, Мгернинг гавдаси чодирга сиғмай, тиззасидан буёғи ташқарига чиқиб ётибди, қиз унинг оёғини офтоб уриб кетмасин, деб хавотирга тушиб қолди.

Гавҳар қора тўриққа эгар-жабдуқ уриб, эркакча кийимларни кийиб қурол-яроғларни тақди-да, отни қичаб Мгернинг чодирга етиб келди, кейин йўгон овоз билан шундай деди:

— Ҳой, Мгер! Нега бундай қилиб ётибсан? Қара, оёғингни, офтоб уриб кетади-ку!

— Чодир кичкина бўлса нима қилай,— жавоб берди Мгер.

— Чодир кичик эмас, ўзинг улкансан, гавдангни қара, шаҳлавонларникига ўхшайди,— деди Гавҳар кулиб.

— Гавдамни худо шундай яратган,— деди Мгер.— Бор, йўлингдан қолма, уйқумга халақит берма!

— Ухлатмайман!— деди Гавҳар.— Мен Пачик шохнинг ўгли бўламан. Сени синагани келдим. Ҳозир иккаламиз жанг қилишимиз лозим. Жангда мени енгсанг, синглимни оласан, енгилсанг, калланг кетади.

Мгер қурол-яроғларини тақиб отига минди.

Гавҳар хотин ҳам бунгача бир сайҳонликка чиқиб тайёр бўлиб турди...

Орада жанг бошланиб кетди. Гавҳар гурзи иргитса, Мгер уни ҳавода ушлаб олиб унинг ўзига қайтарар, Мгер гурзи иргитса, Гавҳар ҳавода илиб олиб, уни яна Мгерга отарди. Шу алфозда анча вақт жанг бўлди. Икки томондан биронтасининг ҳам устунлиги сезилмади. Мгер гурзини куч билан эмас, балки секинроқ отар, тагин Гавҳарнинг акасини уриб ўлдириб қўймай, деб қўрқарди. Гавҳар-чи, у ҳам гурзини бор кучи билан эмас, секинроқ иргитар, тагин куёв тўрани ўлдириб қўймай, деб қўрқарди. Мана шу йўсинда икки соат олишгандан кейин Гавҳар туриб шундай таклиф киритди:

— Бўлди, Мгер, бу ҳолда отларни ишдан чиқариб қўямиз. Бор чодиринга, дам олиб тур, мен сенга ҳозир овқат бериб юбораман.

Гавҳар саройга қайтиб келиб, бир қўйни пиширтирди, нов ва бир меш шароб ҳозирлади-да, хизматкорларини чақириб:

— Мана шуларнинг ҳаммасини Мгер Сосунийнинг чодирига ташлаб келинглар,— деди.

Мгер яхшилаб еб-ичди, қорини тўқлаб олиб, азонгача ухлади.

Эрталаб туриб Гавҳар юзига қизил чодир тутиб, қизил отга минди-да, Мгернинг олдига келиб:

— Ҳой, йигит! Сен Мгер Сосуний бўласанми?— деб қичқирди.

Мгер чодирнинг ичидан туриб:

— Аввал қорнимни тўйгаз, кейин кимлигимни айтаман,— деди.

Гавҳарнинг амри билан Мгернинг чодирига нонни тоғ қилиб уйиб ташлашди, бутун бошли битта бузоқни пиширшди ва буларга қўшиб бир хум шароб ҳам келтиришиб, барини Мгернинг олдига қўйишди. Мгер обдан еб-ичиб, яхшилаб қоринини тўйгазиб олгандан кейин:

— Ҳа, мен Мгер Сосуний бўламан,— деб жавоб берди.

— Менинг Гавҳар опамга уйланмоқчи бўлиб келган ўша Мгер-а?

— Ҳа, ўша.

— Ундай бўлса, мен Пачик шоҳнинг кенжа ўғли бўламан. Иккаламиз шартлашамиз, сен ютиб чиқсанг, Гавҳар сеники бўлади, эрта тонгда олиб кетаверсан, агар ютқазсанг, каллангни оламан.

— Шартинг қандай?

— Шарт шундай: қўлингдаги узугингни ҳув анани тошнинг устига қўясан— камондан ўқ отиб узукдан ўтказиш ўйнаймиз. Қимда-ким ўқни ўтказолмаса ютқазган бўлади.

Мгер бориб қўлидаги узукни тошнинг устига қўйиб келди. Биринчи бўлиб шартни Гавҳар бажаришга тушди. У камонни тортиб яхшилаб мўлжалга олиб туриб қўйиб юборган эди, ўқ тўғри келиб узукдан ўтиб кетди, узук ҳатто қимирламади ҳам.

Навбат Мгерга келди. У бир оёғи билан ерга тиззалаб туриб узукни мўлжалга ола бошлади. Худди шу пайт Гавҳар юзидан чодрасини кўтариб, Мгерга ўгирилиб қараб қолди. Мгер Гавҳарнинг ҳуснига маҳлиё бўлиб, бир кўзи билан унга тикилиб туриб отган эди, нишонга уролмади. Уқ узукни ҳамариб унинг ёнидан ўтиб кетди. Шундан кейин Гавҳар қилич яланғочлаб келди:

— Шартимиз эсингдами? Калланг билан видолашавер.

— Жоникма, шошмай тур!— деди Мгер.— Ахир шартимизни ўзинг буздинг-ку. Нега менга ўгирилиб қарадинг. Сен қараганингда сенга кўзим тушди-ю, беихтиёр «Вой-бўй, укаси шундай чиройли бўлса, опаси қандай экан?»— деб ўйланиб, мўлжалга яхши уролмадим— бир кўзим билан сенга қараганим учун ўқим хато кетди. Хўп десанг, яна бир марта отиб кўрай.

Гавҳар бориб узукни жойига қўйиб келди. Мгер мўлжаллаб туриб ўқ узган эди, ўқ бу сафар тўппа-тўғри бориб узукнинг ичидан ўтиб кетди.

Гавҳар шодон кулиб юборди.

— Офарин, Мгер!— деди у.— Гавҳар хотиннинг эри бўлишга муносиб экансан!

Мгер ана шунда у билан шарт боғлашган йигит шоҳнинг ўғли эмас, балки қизининг ўзи эканлигини билиб қолди.

Эртасига уларни никоҳлашди. Етти кечаю етти кундуз юртга тўй беришиб хурсандчилик қилишди.

Кечаси Мгер Гавҳарнинг тўшагига кирганда хотини ўрталарига қилич қўйиб қўйди.

— Мгер!— деди у.— Миср шоҳи отамга ё бож тўла, ёки қизингни берасан, деб шарт қўйган. Миср шоҳини йўқотгин-да, отамни бож тўлашдан озод қил, ана ундан кейин мен сенинг хотининг бўламан, сен эса жуфти ҳа-лолим.

— Оббо!— деди Мгер.— Бу дунёда урушнинг ниҳояси ҳам, саноғи ҳам бўлмас экан. Ҳа, дунё ёмонларга тўла.

Мгер саҳар туриб қараса, Мисрнинг лак-лак лашкарлари шаҳарни ўраб олибди.

Ана шундан кейин Мгер яроғ-аслаҳаларини тақди, пўлат совутни кийди, кейин Жалолий дулдулга миниб, ўзини жангга урди. У гўё тоғ сурилганда тошларни бо-сиб-яичиб, дарахту шох-шаббаларни ўпириб-мажақлаб ташлагани сингари ғаним лашкарларини қийратиб жанг майдонининг у бошидан-бу бошига бориб келаверди.

Мгер тушгача жанг қилди.

Лекин Мгер ҳам бир инсон-да! Тушдан кейин отидан тушиб, яроғ-аслаҳаларни эгарга осиб қўйди-да, ёзилиб келиш учун юз қадамлар нарига борди. Миср лашкарларининг саркардаси Қозбадиннинг невараси эди. Шунда у ўз лашкар бошларини чақириб шундай деди:

— Дўстлар! Ё ҳозир ҳаракат қилиб қолиш керак, ёки ҳеч қачон. У сосунлар тентаги Довуднинг зурриёти бўлади. Агар яна отига миниб олгудек бўлса борми — тамом, ҳаммамизни қиличнинг дамидан ўтказад.

Саркарда бир ишора қилган эди, лашкарлар бостириб борди-ю, Мгернинг оёқ-қўлини боглаб шоҳнинг қошига олиб келишди.

— Дунё тургунча тургин, шоҳим!— дейишди улар.— Мгер Сосунига қандай жазони лозим кўрадилар?

Миср шоҳи уларга қараб шундай жавоб берди:

— Мгер — шаҳзода, унинг бошини олиш ноўрин. Шунинг учун Мисрга олиб кетамиз-да, чуқурдан-чуқур бир қудуққа ташлаймиз, ўша ерда приб-чириб кетсин. Ҳозир эса Жалолий дулдулни тутиб келинглари. Миниб олиб Гавҳар хотинни унинг сагрисига ўтқазайин-да, Мисрга олиб жўнай.

Э-ҳа, Жалолий бировга тутқич берадиган отмиди?..

У Мгернинг банди бўлганини кўрди-ю, осмону фалакка иргинлаб депгиздай тошди, кишнаб, оғзида кўпик сачратиб, ўнгидан келганини ўнгидан, сўлидан келганини

сўлидан тениб майиб қилди, шу алфозда мингларча душманни ер тишлатиб Совасарга қараб ўқдай учиб кетди.

Гавҳар хотин Мисрнинг айёр лашкарлари Мгерни банд қилишганини деразадан кўриб турган эди. Унинг бутун вужуди зирқираб юрагининг ичкарасидан бир ингроқ кўтарилиб келди.

— Миср шоҳи, қулоғингда бўлсин!— деди у.— Сен ўзим тугул эшигимдаги эчкимгаям эга бўлолмайсан.

Гавҳар эркакча кийимларини кийди, қора тўриққа минди-да, тоққа чиқиб, отасининг душман зоти қамал қиллолмайдиган бир қалъасига яшириниб олди.

Мисрликлар Пачик шоҳнинг қизини ўн кунгача қидиришди, ҳаммаёқнинг тўс-тўполонини чиқариб юборишди, лекин ҳеч қаердан дарагини топиполмай, охири умидини узиб қайтиб кетишди.

Шундан кейин Миср шоҳи Пачик шоҳдан бож олди, қўл-оёғи занжирбанд Мгерни туяга орттириб Мисрга жўнади. Олиб бориб уни чуқур бир қудуққа ташлаттирди.

— Майли, ҳозирча у мана шу чуқурда ётти кечаю етти кундуз ёта турсин. Кейин келиб қудуқни тошга тўлдириб ташлаймиз, бўлмаса у чиқиб кетади-да, ер юзини тавом остин-устун қилиб юборади.

II

Мгернинг маъракаси

Миср шаҳрида бир арман кампир яшарди. Кампирнинг қирқта эчкиси-ю якка-ягова битта қизи бор эди. Бу ҳув бир пайти Козбадин Сосунга юриш қилганда, унинг устидан қулган кампир эди.

Миср шоҳи Мгер Сосунийни занжирбанд қилиб олиб келиб қудуққа ташлаганини эшитгандан кейин кампир ўзига-ўзи шундай деди:

«Сосунимизнинг шамчироғи қудуқда сувсиз, нонсиз, ўлиб кетадиган бўлди. Бунга йўл кўймайман. Нон, сув олиб келаман-да, олдига қизимни тушираман. Сосун уруғидан неварали бўлиб олсам зан омади иш бўлади».

Кампир ҳар кун эрталаб биттадан эчкисини сўйиб, гўшт, нон кўтариб келиб Мгер от-наҳор ўтирмасин, дон қудуққа ташлаб кетаверди. Орадан етти кун ўтди. Кам-

пир шоҳнинг одамлари келиб қудуқни тош билан тўлдириб кетишларини биларди. Шунинг учун қудуқнинг галтагини ушлаб туриб қичқирди:

— Мгер! Бугун қудуқни устингдан тош билан тўлдириш учун одамлар келишади. Эритилган қўргошин қуйишади. Сен турган қудуқнинг ёнида тагин битта қудуқ бор. Уни фақат мену тангри билади. Мана шу косов билан ўнг томопингни кавла. Ана шунда мен айтган қудуққа чиқасан. Икки пуд ювилмаган юнг ҳам ола келганман. Нариги қудуққа ўтганингдан кейин туйнуқни яхшилаб бекитиб қўясан. Миср шоҳининг хизматкорлари келишиб: «Мгер Сосуний! Тирикмисан?»— дейишганда, «Тирикман!»— дегину, шу заҳоти нариги қудуққа ўтиб ол, кейин тешикни бекит.

Кампир ҳамма маслаҳатларини бериб бўлиб қайтиб кетди.

Орадан бир соатлар чамаси ўтгандан кейин шоҳнинг одамлари келди-да, қудуқнинг тепасидан:

— Сосунлар тентаги Мгер! Тирикмисан?— деб қичқиришди.

Мгер қудуқдан туриб шундай жавоб қилди:

— Мен-ку, худога шукур, тирикман-а, бироқ менинг душманам ўлик.

Мгер шундай деб қўшни қудуққа ўтиб олди-ю, апилтапил тешикка юнг тикди.

Душманлар аввал қудуқни тош билан тўлатишди, кейин эритилган қўргошни қуйиб ташлашди. Қўргошин тошларни бир-бирига мустаҳкамлаб қудуқни текислаб юборди.

Мгер ётган жойида эритилган қўргошин ҳидини туюркан:

«Буни қара-я, сал бўлмаса, устимдан қўргошин қуйиб юборишаёди,— деди ўзига-ўзи.— Агар ўладиган бўлсам-ку, тезда жизгинагим чиқиб ўлардим-қўярдим, шу билан тамом-вассалом эди. Лекин мен ўлмаслигимга дуо кетган-ку, шундай бўлгач, қиёматгача қийналиб ётаверардим. Дунё нақадар ёмонликларга тўла-я! Дунёни бузиб қайтадан қурмоқ керак».

Орадан қирқ кун ўтди, кампир қирқта эчкисини сўйиб Мгерга олиб келиб тугатди. Мгер кампирнинг охири эчкисини еб бўлгандан кейин кампир галтакка суяниб туриб, шундай деб қичқирди:

— Мгер! Хотия кишини қўмсамаяпсанми?

— Нега бундай деб қолдинг, момо?— жавоб қайтарди Мгер.

— Менинг бир қизим бор. Агар сен рози бўлсанг, уни олдингга туширсам. Сосун наслидан неварали бўлсам деган ораушим бор эди.

Мгер ўйлаб-ўйлаб шундай жавоб берди:

— Яхши, тушира қол.

Кампир қизини олиб келиб белига арқон боғлаб қудуққа туширди. Мгер қизга назарини ҳам ташламади. Орадан икки соатлар чамаси ўтгандан кейин қизга:

— Синглим! Онанга айт, сени тортиб олсин,— деди.

— Опажон!— деб қичқирди қиз.— Мени юқорига тортиб ол.

Шунда Мгер арқонга ўзини яхшилаб боғлади. Кампир тортаверди, тортаверди... қараса, жуда оғир. Дам унинг оёқлари қалтираб кетар, дам галтакка суяниб қолар, дам муккайиб кетар... чарчаб, инқиллаб қолдиямки, тортаверди. Мгер ҳам кампирга енгил бўлсин учун қудуқнинг деворларидаги ботиқ, қабарик ерларга оёғини қўйиб секин-аста юқорига чиқаверди. Кампир эса, ҳарсиллаб-ҳарсиллаб арқон тортаркан ўзича: «Худога шукур-а! Қизим Мгернинг олдига тушганига ҳали ҳеч қанча вақт бўлгани йўқ-ку, дарров ҳомиладор бўлиб қолибди-я!»— деб ўйларди.

Кампир ҳеч қаёққа қарамай, инқиллаб-синқиллаганча арқон торта-торта, ниҳоят Мгерни ёруғ дунёга чиқариб олди. Бундоқ қараса, шунча куч сарфлаб тортиб чиқаргани қизи эмас, Мгер.

— Мени лақиллатибсан-да, Мгер, — деди кампир. — Қизимни қудуққа ташлаб чиқибсан. Мен очингдан ўлиб кетма деб бисотимдаги ҳамма эчкимни сўйиб егиздим, эсон-омон чиқсанг менга куёв бўлармикинсан, дегадим. Яхшиликка ёмонлик экан-да?

— Аввало, мен сенга қизингни келтириб олдимга тушир, деганим йўқ,— деди Мгер.— Уни ўзинг олиб келиб қўйнимга солмоқчи бўлдинг. Лекин мен шунча тузингни ичиб тузлигингга тупурмоқчи эмасман. Бизнинг авлодаждодимизда яхшиликка ёмонлик қиладигаплар бўлган эмас.

Мгер арқонни қудуққа тушириб:

— Ҳой синглим! Арқонни белингга маҳкам боғла!— деб қичқирди.

Қиз арқонни белига боғлади. Мгер уни қудуқдан тортиб олди-ю, кампирга қараб шундай деди:

— Буви! Қизинг энди менга сингил, ўзинг эса она бўл, шунча яхшилик қилиб онам Хондут хотиннинг ўрнини босдинг. Қайлигим кута-кута кўзлари тўрт бўлиб йўлга термилиб ўтиргандир, қилган яхшилигинини миннат қилма, ўтинаман, менда яхши хотира бўлиб қолсин!

Шу пайт кампир йиғлаб:

— Оқ йўл сенга, Мгер!— деди.— Сен халқимизнинг шамчироғисан. Берган тузимга мингдан-минг розиман!

Мгер бирдан ғамгин бўлиб қолди.

— Қаёққаям сизгардим?— деди 6ч-пчидан ўксиб, алам билан.— Шаҳрингда мусофирман. Қўлимда на қуролим бор, остимда на бедовим. Еярга ноним, ичарга сувим йўқ. Қаёққа борардим энди?

— Мгер, қорнингни тўйдирай десам, бор эчкиларимни сўйиб битирдим,— деди кампир.— Сепи ҳозир бир уйга бошлаб бораман, у ерда қорнингни ҳам тўйдиршади, от билан қурол-яроғ ҳам беришади.

— Улар қанақа одамлар экан?

Кампир Мгерга ҳаммасини бир бошдан айтиб берди.

Миср шаҳрида икки юзта арман оиласи яшарди. Уларнинг ичида Маркос Дарбин деган князь ҳам бор бўлиб, мана шу князь ўз халқини жуда-жуда севарди. У Мгернинг ўлгани хабарини эшитди-ю, ўз уйида унга худойи маърака қилаверди. Бунинг учун меҳмонхонасининг бир бурчагига тахт ўрнатди, тахтнинг устига эса Сосун кийим-кечакларини, қурол-яроғларини қўйдирди. Тахтнинг ёнига дастурхон тузади. Князнинг хонадонига кирган йўловчини яхшилаб меҳмон қилишар, шароб беришар, кейин бу одам қўлидаги шароб тўла косаси билан тахтнинг олдига келарди-да, унга уч букилиб таъзим қилиб:

— Умри боқий Мгер, арман халқининг шамчироғи, руҳинг шод бўлсин,— дерди.

Кампир Мгерни мана шу князнинг уйига бошлаб келди.

— Шу ерда сенга маърака қилишяпти.

Мгер тортинмай князнинг уйига кириб борди. Қараса, ростдан ҳам дастурхон атрофида арманлар қўп. Уларнинг ўртасида бир яғриндор, шопмўйлов барзанги ўтирибди. Мана шу одам Маркос Дарбин эди. Мгер таъзим қилиб:

— Салом, арманлар!— деди.

Мгернинг овози шу қадар қаттиқ гулдураб чиқдики, ҳатто шифтдан туцроқ тўкилиб, кесаклар кўчиб тушди.

— Хуш келибсан!— деди Маркос Дарбиш.— Қимсан, қаерлардан сўрасан, қайси шамол учирди?

— Мен оч-наҳор қолган бир йўловчимап,— деб жавоб берди Мгер, — менга бир бурда нон беринглар. Тамадди қилиб оламан-да, марҳумни дуо қилиб йўлимга кетавераман.

Мезбон хизматкорларига:

— Бу одамга таому шароб келтиринг,— деб буюрди.

Хизматкорлардан бири Мгернинг олдига келиб ундан:

— Айт-чи, баҳодир, сенга аввал таом келтирайликми ёки шаробми?— деб сўради.

— Шароб,— деб жавоб берди Мгер.

Қосагул хумга каттакон кўзани ботириб олиб, уни Мгерга узатди. Мгер кўзани нари суриб қўйди.

— Одам деган кўзадан шароб ичиб ҳам қонарканми?— деди у.— Мумкин бўлса, хумнинг ўзидан смирсам!

Ҳамма ҳайратда бир-бирига қараб олишди. Князь хизматкорларига:

— Хумни олдига келтириб қўй!— деб буюрди.

Мгер каттакон хумни худди кеса кўтаргандай қилиб қўлига олди-ю, бир сипқоришда охиригача ичиб тугатди, кейин бўшаган хумни бурчакка улоқтириб юборди:

— Ана энди бир маза қилиб овқатлансан бўлади!

Хизматкорлар бир нимта бузоқ гўшттини пиширишди, бир қозон палов дамлашди, бир тоғора нон келтиришди. Кейин барини Мгернинг олдига олиб келиб қўйишди. Мгер гўштни ноннинг орасига ўраб-ўраб шапиллатиб чайнаб ютаверди.

Князь Маркос унга қараб туриб ўзинча шундай деб ўйлади:

«Бу йигит ё Сосун зотидан, ёки бўлмаса ҳали мен эшитмаган, кўрмаган бир паҳлавон».

Мгер яхшилаб қорнини тўйгазиб олгандан кейин ўрнидан турди-да, тўпша-тўғри бориб ўзига атаб ўрнатилган тахтга ўтириб олди. Мезбону меҳмонлар бари ҳайрон бўлиб қолишди, кейин жаҳллари чиқиб:

— Бу нима номаъқулчилик, биродар?— дейишди.— Муқаддас маъракамизни оёқ ости қилдинг. Единг-ичдинг, энди Сосун тахтига таъзим қилгин-да, йўлингга кетавер, нима қиласан кўрнамаклик қилиб.

Мгер кулиб юборди.

— Ташқарида мени бир кампир кутиб ўтирибди. Бу ёққа чақиринглар,— деди.

Кампир кириб келгандан кейин Мгер княздан:

— Князь, меҳмонхонангда тўлланганларнинг бари арманларми ёки бегоналардан ҳам борми?— деб сўради.

— Сендан бўлак бегона йўқ,— жавоб берди Маркос.— Нимайди?

Мгер ўз халоскорини тахт ёнига чиқариб шундай деди:

— Бувижон! Мамави олижаноб арманларга менинг кимлигимни, шу тахтга ўтиришга ҳаққим борми, йўқми, шуларни гапириб бер.

Шунда кампир Мгернинг бошидан ўтганларни бир бондан айтиб берди.

Ана шунда арманлар беҳад қувонишди. Бирин-кетин келиб унга таъзим қилишиб, оёқ-қўлларини ўпишди. Мгернинг соғ қолгани учун худога минг-минг қатла шукурлар айтишди.

Майли, бу ерда арманлар Мгерни қутлаб хурсандчилик қилиб туришаверсин. Биз бўлсак, Сосун ерига қадам ранжида қилайлик. Суҳбатни ўша ерда давом эттирайлик.

Шу кунларда Кери-Торос бир туш кўрди. Тушида Миср қалъаси мустаҳкам турганмиш, Сосун қалъаси эса вайрон бўлиб кетганмиш.

— Хотин!— деди у.— Олти оёқли отимни ҳозирла. Мгернинг бошига кулфат тушганга ўхшайди. Ёрдámга сармасам бўлмайди.

Кери-Торос уруғ-аймоғи ичидаги бор паҳлавонларни чорлади.

Бақироқ Оғон,
Олчоқ Верго,
Хотот-Мотот,
Авуш-Котот!
Эй, Хор-Манук,
Эй, Хор-Гусан,
Чинчапорик,
Парон-Торник,
Кетдик! Сосуннинг
Ўчибдир шами!
Йўлга тушайлик!
Мгер йўқ. Мгер —
Беному нишон!

Сосунлик паҳлавонлар керакли юкларини хачирларга ортишди, кейин отларига минишиб:

— Қайдасан, Бағдод? Кетаяпмиз, бағрингни оч!— дейишди-ю, йўлга тушишди.

Улар етиб келишиб Бағдод яқинига чодир қуришди. Утган-кетгандан Мгерни кўрмадингми, деб дараклаб сўрайверишди. Билмаганлар тайинли жавоб бермади, билганлар эса:

— Мгерни банди қилиб Мисрга олиб кетишди, қудуққа ташлашиб, устидан тош тўлдиришди,— деяверишди.

Мгер мисрлик арманларникида етти кечаю етти кундуз кўнгил ёзди, ўйин-кулги қилди, кейин уларга миннатдорчилик билдириб Бағдодга, Гавҳар хотиннинг ҳузурига равона бўлди.

Бир соатлар чамаси йўл юргандан кейин бундоқ қараса, қаршисидан ҳаммага отнинг қашқасидай маълум тентак Авдол полвон келаётибди. Авдолнинг сочлари тўзғиб, юз-кўзларини қоплаган, энгил-бошларининг жулдури чиқиб кетган, ўзи эса каттакон бир тошни орқалаб олган эди.

— Авдол, қанақа тош кўтариб кетаётибсан?— деб сўради Мгер.

Авдол йўлидан тўхтаб, унга шундай жавоб қилди:

— Бу тошни Мгер Сосунийга олиб кетяпман. Эшитишимча, Мгерни банди қилишиб қудуққа ташлашибди, устидан тош тўлдиришибди. Бу маросимларда мен йўғийдим, минг афсусларки, мен ҳам унинг устига тош ташлай олмадим. Энди ҳечдан кўра кеч бўлсаям майли, дегандай мана шу тошни олиб бориб тентак Мгернинг устига ташлаб ўчимни оламан. У ашаддий душманим бўлади. Отаси Сосун жангида менинг отамни ҳалок қилган, ўзи эса Бағдоддаги урушда акамни нобуд қилди. Мана шунақа гаплар!..

Мгер кулди.

— Олиб келаётган тошинг Мгерга кичиклик қилади. Ўзингга эса, худо ҳаққи, лоппа-лойиқ.

Мгер Авдолнинг елкасидан тошни олиб, бир уриб ўлдирди-ю, шу ернинг ўзига кўмиб, устидан ҳалиги тошни бостириб қўйди. Кейин:

— Мана кўрляпсанми, худди бўйингга ўлчагандек лойиқ-а!— деди.

Шундан кейин Мгер Авдолнинг энгил-бошларини кийиб олди, сочини ҳам унинг сочига ўхшатиб юз-кўзига

тўзигитиб юборди-да, тўппа-тўғри Миср лашкарларининг олдига борди. Лашкарлар ундан:

— Авдол, қандай хабарлар олиб келдинг, гапириб бер?— деб сўрай бошлашди.

— Аввал қорнимни тўйгазинглар, кейин хабар бўлса, бир гап бўлар!— деди у.

Унинг олдига таом келтириб қўйишди. Мгер бемалол ўтириб олди-да, бир тўда лашкарга етарли овқатни кўрдим демай паққос туширди. Обдан қорни тўйгандан кейин гапга тушди:

— Нону шароб, парвардигорни ўртага қўйиб қасам ичаманки, мана шу қўлларим билан Мгернинг бошига ўзим тош қўйдим. Мгерни тош остига дафн этдик. Энди Мгер оламда йўқ.

Мисрлик лашкарбошилар завқланиб кулишди.

— Баракалла, Авдол!— дейишди улар.— Энди йўл бўлсин?

— Бағдодга бораман, Гавҳар хотинга уйланаман.

Бу гапдан лашкарбошилар қаҳ-қаҳ отиб кулишди.

Миср шоҳи мана шу лашкарларни Гавҳар хотинни топиб олиб келишга юборган эди. Улар Авдол полковнинг тентаклигини яхши билишарди, шунинг учун ҳам унинг гапларига аҳамият беришмади.

Мгер лашкарбошилар билан хайр-хўшлашиб Бағдод томон йўлга тушди, етиб бориб отини саройнинг олдида тўхтатди.

Гавҳар бўлса шу кунларда бошдан-оёқ қора кийиб, эрта-кеч деразанинг олдида кўчага термилганча ўз ўйларига гарқ бўлиб ўтирарди. У Авдолни кўриб қолди-ю, шундай деб қичқирди:

— Авдол! Худо ҳаққи, ростингни айт! Мгер ҳақида бирон хабар келтирдингми, йўқми?

Мгер овозини Авдолнинг овозига ўхшатиб туриб жавоб берди:

— Аввал қорнимни тўйгаз, кейин Мгернинг дарагини айтаман!

Гавҳар Авдолни олдига чақириб, хизматкўрларига уни яхшилаб овқатлантиришни буюрди. Авдол овқатни роса уриб, қорнини тўйгазгандан кейин Гавҳар:

— Авдол, Мгер қаерда?— деб сўради.

— Нону шароб, халлоқи олам номига қасам ичиб айтаманки,— деб жавоб берди Мгер ҳамон овозини Авдолнинг овозига ўхшатиб.— Мана шу қўлларим билан ўзим

Мгернинг оғзига нон солдим, ҳозир эса, сени қутлаш учун келдим.

Гавҳар қувонганидан қичқириб юборди.

— Қани ўзи? Нега ҳузуримга келмапти?

Сохта Авдол қаҳқаҳ отиб кулиб юборди.

— Тез орада келиб қолади, оз фурсатдан кейин қошингда бўлади!— деди у.— Ҳатто ҳозир шу ерда турибди, деб ҳисоблайверсанг ҳам бўлаверади.

Гавҳар суюнганидан оёқлари чалишиб, каравотга йиқилиб тушди. Мгер шу пайт: «Гавҳар, менга қара, наҳотки танимаётган бўлсанг?»— демоқчи бўлиб оғиз жуфтлади-ю, кейин ўйланиб қолди:

«Майли, ҳозирча билмай тургани маъқул. Бориб Кери-Торосу бошқа сосунликларнинг ҳолидан хабар олиб келай, нима қилишаётган экан», деди.

III

Мгернинг ўз қиёфасига кириши

Мгер Бағдод шаҳридан ўтаётганида бу ерга Кери-Торос бошлиқ сосунлик паҳлавонлар келишганини билган ва уларнинг одамлардан Мгерни сўроқлаб юришганини эшитган эди.

Шундан кейин сохта Авдол Гавҳарнинг саройидан чиқиб Кери-Тороснинг чодир томон от қўйди. Чодирга кириб қараса, сосунлик паҳлавонлар Маркос Дарбинга ўхшатиб, чодирнинг ичига тахт ўрнатишган, дастурхон тузаб Мгерга худойи қилишаётган экан.

Кери-Торос дарвиш паҳлавонни кўриб:

— Авдол! Худо ҳаққи, ростингни айт! Мгер ҳақида бирон хабар келтирдингми, йўқми?— деди.

— Аввал қорнимни тўйгаз, ундан кейин Мгердан гапирай,— деди Мгер.

Мгер Гавҳарнинг ҳузурда овқатланган бўлса ҳам барибир қорни тўймаган, оч эди. Дарвоқе, Мгер, егани ош бўлсину ўзи ҳам унча-мунча овқатни кўрдим демасди-да! У одам эмас, бамисоли бир тоғ эди.

Сосунликлар сохта Авдолнинг олдига ҳар хил егулик-ичгулик таомларни келтириб қўйишди. Мгер еб-

ичиб, обдан қорини тўйгазгандан кейин овозини Авдолнинг овозига ўхшатиб туриб шундай деди:

— Нону шароб, халлоқи олам номига қасам ичиб айтаманки, мен Мгернинг оғзига мана шу қўлларим билан бир бурда нон солдиму Бағдодга қараб йўл олдим.

Сосунликлар бу дайди рост гапиряптими, йўқми, деб қайрон бўлиб қолишди.

— Ёлгон!— деди олчоқ Верго.

— Ёлгонни фақат олчоқ Вергогина гапира олади,— деди Мгер.— Мен-сизларга ҳозир ўз белгимни кўрсатаман, ана шундан кейин Мгернинг тирик эканлигига бирпасда ишонасиз-қўясиз.

— Қанақа белгингни?— сўрашди сосунликлар баварига.

— Кери-Торос, менга айт-чи,— деди Мгер,— одам мана шушдоқ қозондаги шаробни бир кўтаришда сипқориб тамом қила оладими?

Кери-Торос хўрсиниб қўйди:

— Оҳ, Авдол, ярамга туз сепма,— деди у.— Бундай қозон тўла шаробни бир вақтлар Катта Мгер ичарди, кейин Довуд ичди, улардан кейин Кичик Мгер ичадиган бўлган эди. Оҳ, нимаям қилайлик, шўримиз қуриган. Кичик Мгердан айрилганмиз!

Шундан кейин сохта Авдол яна Кери-Торосга мурожаат қилди:

— Кери-Торос! Мгернинг ҳурмати, ана шу қозонни тўлатиб шароб қуй, сипқориб юбораман, бир юрагинг енгил тортсин!

Кери-Торос, Мгер ҳурмати, деган сўзни эшитгандан кейин, қозонни тўлдириб шароб қуйиб:

— Ич, азамат,— деди.

Мгер қозонни икки қулогидан кўтариб, четини лабига олиб келди-да, ичаверди, ичаверди. Охири бир томчиям қолдирмай, барини тугатди. Кейин қозонни ўлоқтириб юборган эди, таги тешилиб қолди.

— Худо ҳаққи, барини ичиб битирди!— деб юборишди сосунликлар ҳайратдан ёқа ушлашиб.

Шунда Мгер тўппа-тўғри бориб тахтга ўтириб олди.

— Хой-хой!— деб қичқирди олчоқ Верго ва келиб туриб Мгернинг юзига бир шапалоқ урди.— Иzzатини билмаган, бориб ўз жойингга ўтир.

Бундан ғазабланган Мгер Вергони ёқасидан ғишпа бўғиб олиб кўтариб ерга урди. Парон-Торник, Чинчхапорик, Хор-Манук, Хор-Гусан, Котот-Мотот, Авуш Котот, Огон бақироқларни ҳам ёқасидан олиб устма-уст тахлай берди. Энг устига Кери-Торосни ётқизди-да, тирик одамлардан иборат баланд ғарам пайдо қилди. Кейин:

— Хўш, энди Мгер Сосунийнинг жойи қаердалигини билгандирсизлар? — деб сўради.

Ғарамнинг энг тагидан олчоқ Вергонинг пинқиллаган овози эшитилди:

— Агар сен ҳақиқатан ҳам Мгер Сосуний бўлсанг, айт-чи, Сосун мамлакати ҳақида нималарни биласан?

— Онам Хондут хотишнинг ўлимига сен сабабчи бўлганигни биламан, — деб жавоб қайтарди Мгер. — Отам ўлганда онаминг шаънига ҳақоратли сўзлар айтгансан, кейин муштипар волидам ўзини қалъа деворидан ташлаб нобуд қилган... Хўш, Сосун мамлакатига ҳақиқатдан бир шингил эшитдингми?

Олчоқ Верго кўрққанидан шу ондаёқ иштонини хўллаб қўйди.

Шу пайт Кери-Торос билан Огон бақироқ «ғарам»дан сакраб тушишди-ю, Мгерни қучоқлаб ўпиб, йиғлаб юборишди.

— Оҳ, Мгер, қуёшимиз, юртимиз чароғи! Бу сенмисан ҳали? Кўзларимиз кўр бўлгани яхши, сени танимай ўтирибмиз-а, ўзинг ҳам роса ўзгариб кетибсан-да, — дейишди.

Шунда сосунликлар бараварига Мгерни қучоқлашиб, ўпиб кетишди. Ҳар қанча қучоқлашиб ўпишмасин, унинг дийдорига тўйишмади. Ёр-биродарлар ҳол-аҳвол сўрашиб, бир-бирига меҳри қониб, кўнглини жойига туширгандан кейин Мгер Кери-Торосдан:

— Кери-Торос! Менинг Жалолоий дулдулим қаерда? — деб сўради.

— Жалолоий дулдулингми? Совасарга қочиб кетган. Ушлаймиз деб э, уриндик, биронтамизни ёнига йўлатмади.

Мгер қўйнидан бир рўмолча чиқарди.

— Мана шу рўмолчада менинг тер ҳидим бор, — деди у. — Совасарга боринглар-да, рўмолчани узоқдан отимга кўрсатинглар. Ҳидини олади-ю, ўзиёқ учиб келади.

Хор-Манук билан Чинчхапорик рўмолчани олиб, отла-

рига мина, Совасарга равона бўлишди. Улар уч кун деганда Жалолоий дулдул билан қайтиб келишди. Мгернинг қурол-аслаҳалари билан чақин қиличи ўша вақтда эгарга қандай тангилган бўлса, ҳануз шундай турган экан.

Мгер Кери-Тороснинг чодирда ювиниб-тараниб бўлиб, қурол-яроғларини тақди-да, Жалолоийга миниб, Гавҳарнинг ҳузурига йўл олди.

Гавҳар Мгернинг йўлига ҳануз кўз тикиб деразанинг олдида ҳақ деб ўтирган эди.

Мгер чақин қиличини қинидан суғуриб ҳавода бир айлантирган эди, қилич қуёшда ярақлаб Гавҳарнинг кўзини қамаштириб юборди. Шунда у бошини кўтариб:

— Оҳ Мгержоним, севиклим!.. Сепмисан?— деб қичқириб юборди.

— Худо ҳаққи, ўзимман!

Мгер отдан тушиб, Гавҳарнинг хонасига югурди. Бориб қизни қучоқлаб ўпаверди, ўпаверди, шу ўпганча тушдан кун ботгунча бағридан қўймай ўпди. Гавҳар бўлса суюнганидан ўзидан кетиб қолди. Бир маҳал ўзига келиб:

— Худога шукур! Авдол Мгер тирик деганда унчалик ишонқирамагандим,— деди.

— Авдол нима деганди?

— Мгер тирик деганди-да.

— Авдол бу ерга келганмиди?

— Келганди.

— Нотаниш одамни хонанга киритибсан-да?.. Менга одамлар айтишарди-я, хотин зоти бевафо бўлади, деб. Мен ишонмасдим!

Гавҳар йиглаб юборди.

— Мгер, азизим! Сени сўрамоқчи бўлган эдим-да.

Шунда Мгер шу қадар қаттиқ қаҳқаҳа уриб кулиб юбордики, унинг кулгисидан шамлар ағдарилди, шамдонлар бир-бирига урилиб, ҳаммаёқни жаранг-журиг босиб кетди. Шунда Мгер Гавҳарга ўзининг Авдол билан бўлган учрашуви-ю, кейинги саргузаштини бир бошдан гапириб берди. Энди Гавҳарнинг аччиғи чиқиб аразлади.

— Уялмайсанми, Мгер?— деди у.— Севган йигит ўз севиклисини бунчалар алдамайди.

— Сени синаб кўрмоқчи бўлгандим,— деди Мгер.— Бир вақтлар мени қандай синагандинг, эсингдами?.. Энди севгинга садоқатинг чақин қиличимдай мустаҳкам эканлигига ишонч ҳосил қилдим.

Гавҳар аразидан тушиб яна эрига суйкалди.

— Хуш келибсан, Мгержоним, хуш кўрдик!— деди у.— Яна учрашарман, дийдорингга тўйрман деб сираям ўйламагандим. Мана, соғ-саломат кўрдим, энди ўлсам ҳам армоним йўқ.

Миср саркардаси Мгернинг қочгани, яна ўз Жалоллий дулдулини мингани хабарини эшитди-ю, гапни кўпайтирмадан ярим йўлданоқ қўшинларини орқага қайтариб, Мисрга жўнаб қолди.

Кери-Торос Пачик шоҳнинг ҳузурига кириб, шундай деди:

— Дунё тургунча тургин, шоҳ! Ўзинг биласанки, мен бу ерга ошиқ ўйнаб кўнгилхушлик қилгани келганим йўқ. Энди келимининг қалинини берсанг, Сосун томон жўнасам.

Лекин шу пайт суҳбатга Мгер суқилиб қолди.

— Кери-Торос, мен Сосунга бормайман,— деди у.

— Нега бормас экансан, биродар? Отангинг ўрни бўш турибди. Бориб ўзинг ағалла.

— Йўқ,— деди Мгер,— отам мени қаргаган, Верго амаким бўлса онамни ҳақоратлаганидан волидаи беозорим номусга чидай олмай, ўзини-ўзи нобуд қилган. Энди менга ўлим ҳам етмайди, зурриёт ҳам битмайди. Дунёда ёмонлар кўп, қачонки, дунё остин-устин бўлиб қайта қуриямас экан, Сосунга бормайман.

Мгердан бу гапни эшитиб, сосунликлар бир кўзида йиги, бир кўзида кулги билан ўз юртларига қайтиб кетишди.

Тез орада Пачик шоҳ оламдан ўтди, Бағдодга Мгер подшо бўлди.

IV

Козбадиннинг неваралари

Орадан бирмунча вақт ўтди. Козбадиннинг неваралари Сосун ҳукмдорсиз қолганидан хабар топишди-ю, буваларининг ўчили олиш учун дашкар тўплаб, Сосунга юриш қилишди.

Буни кўриб Огон бақироқ тезда Мгерга шундай хат жўнатди:

Мгер! Козбадиннинг неваралари ҳаддан ташқари ҳамиятсиз бўлиб кетишди, Сосунга босиб келиб бож йиғишяпти, хотин-қизларимизни Мисрга зўрлаб олиб кетишяпти, кўплаб қон тўкилмоқда. Юртда дод-фарёд. Кери-Торос ҳам оламдан ўтди. Верго буванинг феълани, унинг ким эканлигини ўзинг яхши биласан. Фақат бир ўзим қолдим. Лекин мен ҳам қариб кучдан қолдим, Сосунни ҳимоя қилишга қувватим етмайди. Хатимни олганинг замон ўтирган бўлсанг тур, турган бўлсанг югур, ўз юртингни душмандан ҳимоя қил.

Мгер хатни ўқиб кўриб Гавҳарга шундай деди:

— Хотин! Мен Сосунга сафар қиламан. Гурзимни эса дарвозанинг олдига қўйиб кетаман. Мабодо битта-яримта ғаним келиб қолгудек бўлса, «Мгер уйда ухлаб ётган экан, гурзиси дарвозасининг олдида турибди», дейди-ю, қайтиб кетаверади. Сенга тегмайди.

Мгер хотини билан хайрлашиб, анжомларини кийди, қурол-яроғини тақди, кейин Жалолийга миниб, Сосунга равона бўлди.

Мгер Сосунга кеч бўлиб, қоронғи тушганда кириб келди. Келиб қараса, Огон бақироқ уйининг эшигини тамбалаб қўйибди. Бутун шаҳар халқи қўрққанидан ининига кириб кетган. Катта майдонда эса қимирлаган жон йўқ. Ана шунда Мгернинг қони қайнаб кетди-ю, бор овози билан қичқираверди:

Эй! Огон бобожон! Уйғон-чи, уйғон!
Келди-ку, Мгеринг — уйғон-чи, уйғон!
Иккимиз ҳам ҳордик: мен ила дулдул,
Тура қол, бобожон, уйқудан уйғон!

Огон бақироқ уйқусида Мгернинг товушини эшитди-ю, мудраб шундай деди:

— Хотин! Таниш овоз эшитгандай бўлдим уйқум қочиб кетди.

— Ухласанг-чи, овсар чол!— деди хотини.— Шаҳар дарвозасини қулфлаб қўйгансан, уйингнинг эшигини бўлса, ичкаридан тамбалаб олгансан, яна нимадан қўрқасан?

— Нега кўрқмас эканман?— деди Огон бақироқ.— Қариб қолган бўлсам, буниг устига ғанимларим ёним-да, пуштипаноҳимиз эса узоқда.

Мгер қараса, ҳеч ким эшикни очмаётибди. Кейин том-га чиқди-да, мўридан ичкарига қичқирди.

Эй! Огон бобожон! Эшигингни оч!
Кута-кута ҳолдан тойибман бутун.
Уйим эса йироқ. Қуйилмоқда тун...
Ердамимга ахир муҳтож-ку, Сосун?..
Эй,Огон бобожон! Эшигингни оч!

Огон бақироқ ўрнидан ирғиб туриб эшикни очган эди, Мгер югуриб келиб унинг қўлини ўпди. Огон эса Мгернинг пешонасидан ўпиб туриб шундай деди:

— Хуш келибсан, Мгер! Уйингни кимга ташлаб келдинг?

— Гурзимга.

Огон бақироқ ҳайрон бўлди.

— Сенсиз гурзингнинг қўлидан нима келарди?

— Душманларим келиб қолишса, дарвозанинг олди-да гурзимни кўришади-ю, «Мгер уйда экан», деб ўйлашиб, уйга киришга юрак бетлашолмайди.

— Гурзингнинг бирон белгиси борми?

— Ҳа. Дастасига олмосдан ишлов берилган. Кундузи қуёшда ярқираб туради, буни кўриб душманлар остонамга яқин йўлашолмайди. Қоронғида шам ёқиб қўйилса, шамнинг нурида олмос яна товланади, буни кўрган душманлар: «Мгер уйда экан», дейди-ю, яна ўзини тортишади.

Огон бақироқ Мгернинг тадбиридан суюниб кетди.

— Хуш келибсан, Мгер, хуш кўрдик!— деди у яна.— Сосунни ҳимоя қиладиган одам қолмади, болам. Мана, ўзинг келдинг, уни ғанимларнинг човутидан асра энди, отангнинг ўрнини бос.

— Сизларга озор бераётган ким?

— Қозбадиннинг неваралари,— жавоб берди Огон.— Улар тўртта, ҳар бири йиртқич ҳайвонмисол очофат.

— Тонг билан жангга чиқаман, тўрталовини ҳам ушлайман,— деди Мгер.— Лекин нима қилай, ўша ерда саранжом қилиб ташлайми ё тутиб олдингизга келтирайми?

Оғон ўйлаб-ўйлаб шундай деди:

— Ўзинг биласан, болам. Хоҳласанг ўзинг ўлдир, хоҳласанг буёққа олиб кел, сосунликларнинг ўзлари тепкилаб ўлдиришиб бир хумордан чиқишсин.

Эрта саҳарда Мгер Леран майдонига ўқдай учиб борди. Қозбадин невараларининг чодирини узоқданоқ унинг кўзига ташланди. «Улар биздан нима истайдилар,— деб ўйлади Мгер.— Нима учун бемалол экин-тикин қилиб, ўз номимизни ўзимиз топиб ейишимизга қўйишмайди, ахир?!»

Қозбадиннинг неваралари ҳам Мгернинг келаётганини узоқдан таъқиб қилиб туришган, камонларини тўғрилаб мўлжалга олиб ётишган эди. Битта ўқ келиб Жалололийнинг оёғига тегди. Мгер қилич билан ўқни бир уриб ярмини учириб юборди, ярми отнинг оёғида қолаверди.

Жанг узоққа чўзилмади. Мгер Қозбадиннинг тўрттала неварасини ҳам тутиб олиб шаҳарга келтирди.

Ўқ зарбидан Жалололий дулдул оқсоқланиб қолди.

— Отингга нима қилди?— деб сўради бобоси.

— Оёғида ўқ синиб қолди,— деди Мгер.

Оғон бақироқ ўзи зўр табиб эди. Отнинг оёғидан ўқни суғуриб олди-ю, ярасига зумрад билан ёқутни эритиб қуйди. Шундан кейин дулдулнинг оёғи қадимгисидан ҳам яхши бўлиб тузалиб кетди.

Мгер Қозбадиннинг невараларидан иккитасини душманлар келиб қолгудек бўлса кўриб ақлларини йиғиштириб олишсин, деган ўйда шаҳар дарвозасининг бир табақасига, иккитасини бошқа табақасига миҳлаб қоқиб қўйди.

Мгер бобосиникида қирқ кун меҳмон бўлди, дам олиб, ўйнаб-кулди, ўз она юртини кезиб роса хумордан чиқди, кейин Жалололийга миниб Гавҳар хотиннинг ҳузурига ошиқди.

У анча-мунча йўл босганидан кейин бирдан қирқта паҳлавонга дуч келиб қолди. Паҳлавонлар от ўрнига туя миниб олишган эди. Мгер улар билан салом-алик қилишгандан сўнг:

— Йўл бўлсин? Бошингизга нима кулфат тушди?— деб сўради.

Паҳлавонлар хўрсиниб:

— Биз — Ҳалаб шоҳининг ўғиллари бўламиз. Қариб қуюлмаган бир онамиз ота тахтини эгаллаб, бизни юртдан ҳайдаб чиқарди,— дейишди.

— Ё тавба!— деди Мгер ҳаяжонланиб.— Ўз укаларини ота тахтидан маҳрум қилган опа қанақа опа экан? Уни бир кўрсам бўларкан-да.

— Агар билгинг келаётган бўлса, сенга тўғрисиби айтиб қўя қолайлик: онамиз одамхўр,— деб давом этишди паҳлавонлар,— онадан туғилибдики, одам ейди — одам гўшти билан тирикчилик қилади. Отамизни еди, онамизни еди, шаҳарнинг барча оқсоқолларини еб битирди. Навбат бизга келганда қочиб қолдик.

Мгер ҳайратдан донг қотиб қолди.

— Дунё ўзбошимчаликларга, ифлосликларга нақадар тўла-я,— деди у.— Нималар бўляпти ўзи. Одам одамни еса! Йўқ, мен бу одамхўрни ер юзидан қурштишим керак!

Ака-ука паҳлавонлар буни эшитиб қувониб кетишди.

— Мгер, бизга ака бўла қолгин!— дейишди улар.— Қирқта эдик, энди қирқ битта бўламиз.

Мгер қирқ ака-укани бошлаб Ҳалаб шаҳрига кириб келди. Одамхўр кампир уларга пешвоз чиқиб, азбаройи суюниб кетганидан тишларини қайраб ёнжирлатиб қўйди.

— Оҳ-ҳо-о!.. Ўз оёғи билан етиб келган қирқ ширии луқмаларим-эй!— деди у.— Мана буни омад дейдилар, қирқ кунлик емишим оёғим остидан чиқиб турибди.

Мгер тақин қиличини бир силтаб солиши билан кампирнинг калласини учуриб юборди. Ялмоғиз шу қалар ваҳшиёна ҳайқириқ билан ерга қуладики, унинг товушидан ертўлаларда бекиниб ётган одамлар кўчаларга югуриб чиқишди. Улар одамхўр кампирнинг ўлдирилганидан қувонишиб, бир-бирларини қутлай кетишди. Мгерни ўраб олишди-да, шундай балони даф қилгани учун унга чин қалбдан миннатдорчилик билдиришди.

— Биз шунча уриниб ялмоғизни ўлдиролмагандик,— дейишарди улар.— Уни сен ўлдиридинг, бизни одамхўрдан халос қилдинг, энди ҳукмронимиз ўзинг бўла қол. Подшоҳимиз бўл, биз сенга содиқ фуқаро бўлайлик. Умр бўйи садоқат билан хизматингда бўлишга қасамёд қиламиз.

Мгер ялмоғизнинг шоҳи кўйлагига тақин қиличидаги қонни артиб ташлади-да, уларга қараб шундай деди:

— Йўқ, биродарлар, менга ҳеч нимағиз керакмас, на олтинингизу, на шоҳлигингиз. Мен Довуд Сосунийнинг ўгли Мгер Сосуний бўламан. Менга ўлим етмайди, тирноқ ҳам битмайди. Дардим зўр, бир жойда ўтиришга сабрим чидамайди.

Мгер энди отининг бошини Жзир шаҳри томон бурди.

Шаҳарнинг қоқ ўртасидан Жзир Шат деган каттакон дарё оқиб ўтарди. Мана шу дарёнинг бир юз қирқта ирмоғи бор бўлиб, унинг суви кўп вақт қирғоқлардан тошиб кетар, ҳаммаёқни сел олиб шаҳарни вайрон қиларди.

Мгер эски арман китобларида «Яхшилиқ қил, дарёга ташла, балиқ билур, балиқ билмаса холиқ билур» деган нақлни ўқиган эди. Жзир шаҳрининг бошига тушиб турадиган офатни билгандан кейин ўзини тутиб туrolмади, бир каттакон қояни кўтариб келиб, дарёнинг шаҳарга кириш жойига кўндаланг қилиб қўйди. Дарё шу дақиқадан бошлаб якки ўзанга бўлиниб: бири чанга, бири ўнгга оқа бошлади. Шаҳар эса икки тармоқнинг ўртасида қолди, шундан кейин тошқин барҳам еб, шаҳар вайронгарчиликдан қутулди.

Мгер қоя устига бир қалъа қурди-да, унга Гулдор мижора деб ном берди. Мана шу қалъа ҳалига доғур турибди.

Мгер дунёни кезиб етти йил юрди. Еттита одамхўр девви ўлдирди, етти жойга еттита қалъа қурди-ю, кейин Гавҳар хотинни соғиниб қолиб, Бағдод томон ўқдай учди.

Мгер уйига етиб келиб қараса, гурзисини қандай қўйиб кетган бўлса, ўша қўйганча жойида қимирламай турибди.

Мгер уйга кирди, кўрса, Гавҳар хотин каравотда қўлида хат ушлаганча ўлиб ётибди.

У хотинининг тепасига тиззалаб борди, қўлидан хатни олиб ўқиб кўрди.

Гавҳар хотин шу сўзларни ёзиб оламдан ўтган эди:

Мгер! Ҳижрон азобидан ўляпман. Келганингдам кейин бир тилагим бор, шуни бажар. Жасадимни Сосунга олиб бориб, Хондут хотиннинг ёнига дафн эт.

Мгер Гавҳарнинг жасадини отининг эгарига ўнгариб, Сосунга олиб келди. Марҳуманинг тепасида етти кун йиглаб аза тутди, кейин Хондут хотиннинг қабри ёнидан қабр қазиб, Гавҳарни ўша ерга дафн этди. Мгер сосун-

ликлардан Совинар, Саносар, Багдасар, Катта Мгер, Армуғон, Довуд, Хондут хотин, Гери-Торос ва бошқаларнинг арвоҳи хотирасига етти жойда қурбонлик маъракаси ўтказди...

Орадан яна бирмунча вақт ўтди.

Ста-боболар арвоҳини ёд этиш меросими ҳам тугади. Лекин Мгернинг ўз шаҳрига кетгиси келмади. Дунёда Гавҳардай яккаю ягона севгилиси, ишонган тоғи йўқ бўлгандан кейин Мгерга шоҳликнинг, умуман, ҳаётнинг маъноси қолармиди?..

У Пачик шоҳнинг ўглига:

«Мен энди қайтиб бормаيمان, ўзинг подшо бўлавер!» деб хат ёзиб жўнатди.

Шу кунларда Мгер Оғон бақироқникида яшаб юрди.

Сария хоним бу вақтларга келиб қариб қолган, лекин қариса ҳам кўнгли ўлмаган, ўзи анча бақувват эди. У ҳали-ҳали Довудни эслаб юрарди. Мана, Мгер энди қўйиб қўйгандек тайёр отасининг ўзи бўлибди-қўйибди.

Кунлардан бир кун Сария хоним эрини овга жўнатиб юбориб, ўзи Мгернинг ётоғига кириб келди-да:

— Мгер! Гавҳар сендан бола кўрмадимми?— деб қолди.

— Йўқ,— деб жавоб берди Мгер хўрсиниб.— Отам мени қарғаган, энди мен дунёда ўлмайман ҳам, зурриёт ҳам кўрмайман.

— Вой, Мгержон-эй, улар ҳаммаси сафсата-ку,— деди шунда Сария.— Гавҳар хотин сендан бола кўрмаганига бир баҳона. Мен билан бирга ётгин, сенга паҳлавон бўладиган ўғил туғиб бераман.

Мгернинг газаби қайнаб кетди.

— Бундай бемаъни хаёл каллапгга қандай қилиб келди-а?— ҳайқириб юборди Мгер.— Сен ахир менинг бувимсан-ку! Шу тобда бир мушт туширсам, ернинг қаърига кириб кетасану, лекин бобом келиб: «Мгер хотинимни уриб ўлдириб қўйибди», деб мендан ўпкалаб юради. Бор жойингга, бундай бемаъни мақсадда иккинчи бор кўзимга кўринма!

Мгер шундай деб ўқ-ёйини олди-да, ов қилгани Совасарга чиқиб кетди.

Ниятига столмаган, Мгернинг олдида шарманда бўлган Сария ўз хобгоҳига қайтиб келди-ю, қўйлагини йиртиб, юзларини тимдалаб қонатиб, эрини кутиб ўтираверди.

Кечкурун Огон бақироқ овдан қайтиб келди.

— Сенга нима бўлди, хотин?— деб сўради у.— Нега келиб ўлжани қўлимдан олмаяпсан?

Сария индамади.

— Хотин, нега миқ этмайсан?— сўради Огон бақироқ япа.

Шундан кейин Сария хоним кўзига ёш олиб шундай деди:

— Ё неварангни дейсан, ё мени.

— Нега энди, хотин?

— Неваранг устимга бостириб келиб кўйлақларимни йиртиб ташлади, юзларимни тимдалаб қонатиб юборди. Зўрага қочиб қутулдим.

Огон бақироқ ўлжасини иргитиб юборди.

— Сария, жон хотин! Мен чолви шарманда қилма! Алдаяпсан! Бу қандай найранг! Мгернинг қўлидан бундай ишлар келармиди?

Сария ўтириб олиб сочларини юлаверди.

— Ишонмасанг ишонмай қўя қол, бу сенинг ишинг!— деб қичқирди у.— Лекин сўзим битта: ё мени дейсан, ё Мгерни, вассалом!

— Худодан кўрққин, хотин!— деди Огон бақироқ.— Менинг бағримни тилма, неварамдан жудо қилма, ўзинг кўриб турибсан, Сосун шоҳлигидан биттаю битта пуштипаноҳ мана шу Мгер қолди. Уни ҳам таг-туғи билан қўпориб ташлашнинг сенга нима зарурати туғилиб қолди? Сосуннинг сўнгги пуштипаноҳини ҳайдаб юборишга кўнглим бўлмапти: Агар уни қувиб юборгудек бўлсам, у ким кўрганнинг эшигида юрувчи саёқ бўлиб кетади.

Сария ўз бўғчаларини туга бошлади.

— Ундай бўлса,— деди у қатъият ила,— мен ўз юртимга кетганим бўлсин, сен эса Сосун шоҳлигининг пуштипаноҳини асра, бирга қўшмозор бўл.

Огон бақироқ Сариянинг шаҳиддан кўрқиб кетди.

— Шошма хотин, шошма! Бу шаҳдиндан қайт. Арман урф-одатида хотин қўйини қаттиқ гуноҳ саналади. Мен икки тарафлама оила бошлиғиман, қариб қолганман, қариганимда бошимга маломат ёғдирма, бу қилмишинг билан оппоқ соқолимга иснод келтирасан. Билганингни қил. Мгерни уйга киритмасанг, киритмай қўя қол.

Кечкурун Мгер овдан қайтиб келиб қараса, дарвоза қулф.

— Бува,— деб қичқирди у.— Нега мендан эшиклар-рингни беркитиб олдинглар?

Ичкаридан жавоб бўлмади.

Шунда Мгер йиғлаб туриб, шундай деди:

Буважон, жон бува! Эшигингни оч!

Мен етимга раҳм эт, ота бўла қол!

Уйинг ҳам бўлгуси ўз уйим мисол!

Буважон, жон бува! Эшигингни оч!

Огон бақироқ Мгернинг гапларини эшитиб юраги эзилди. Лекин нимаюм қила оларди. Томга чиқиб шундай деб қичқирди:

— Ҳой болакай, гапимга қулоқ сол: сен қилган номаъқулчиликни авлод-аждодимизда шу пайтгача ҳеч кам қилмаган. Авлодимиз ундай ишларга ўрганган эмас. Кет эшигимдан, қорангни кўрмай иккинчи бор!

Мгер Огон бақироқ нимага шама қилаётганини, косанинг тагидаги нимкосани дарров фаҳмлаб олди. Фаҳмлади-ю, бутун вужуди зирқираб кетди. Кўзларидан шашқатор ёшлари оққанча Огон бақироққа шундай деяверди:

Буважон, жон бува! Нелар дединг, оҳ!

Билиб туриб гуноҳ қилмагин, гуноҳ!

Офтобни кўрмасдан чиқсин, майли, жон.

Ут ичида ёнай, ёнай беомон.

Илондай қақраб тил, хокни ялайин,

Тин билмай, чўлларда хор-зор бўлайин,

Агарда Сарияга олайтирсам кўз!

Агар деган бўлсам бирор бадном сўз!

Сени алдади-ку, Сария фирибгар,

Майлига, яхши қол... Мен-чи дарбадар —

Кетамаи... Билиб қилдинг-а гуноҳ.

Буважон, жон бува...

Бу гапларни эшитиб турган Огон бақироқ баттар эзилиб кетди. Бор-э, нима бўлса бўлар, Мгерни уйга киргизайин, деди-ю, томдан тушиб эшикни ланг очиб юборди. Лекин у кечиккан, Мгер энди уйингни елкамнинг чуқури кўрсин, деб қасам ичиб кетиб қолган эди. Огон бақироқ Мгерни чақириб узоқ зорланди, кетма, деб ялиниб-ёлворди, лекин Мгер ўз сўзидан қайтмади, орқасига қарамай кетаверди.

V

Мгернинг Агравакарга¹ кетгани

Мгер азонга қадар тоғу тошларда саргардон юрди. Тонг отганда ҳолдан тойган, очиққан бир ҳолатда чўпонларнинг олдига тушиб келди.

— Бу кимнинг моллари?— деб сўради улардан.

— Верго бобоники,— деб жавоб беришди чўпонлар

— Мен оч-наҳор бир сайёҳман,— деди Мгер.— Битта қўй сўйиб берсангиз, ейману йўлимга кетавераман.

— Сени қара-ю!— дейишди чўпонлар.— Ўзимиз очликдан силламиз қуриб, бир хўплам сут соғиб ичишга журъат қила олмаймиз. Сен бутун бошли битта қўй сўйиб беринглар дейсан-а!

— Нега сут соғиб ичишга қўрқасанлар?— сўради Мгер.

— Верго бобо ҳар куни кечқурун молларини санаб, сутни ўлчаб олади. Агар фалокат босиб битта қўтир эчки ҳисобдан қолиб кетиб, бир пиёла сут кам чиқса борми шўримиз қуриди деявер: ҳар биримиз юз даррадан калтак еймиз.

Мгер яна дувёни лаънатлади. Лаънатлади-ю, йўлида давом этиб кетаверди.

Юра-юра ўроқчиларга дуч келиб қолди.

— Ҳорманглар, биродарлар!— деб қичқирди уларга.— Бу кимнинг экинзори?

— Верго бобоники,— деб жавоб беришди ўроқчилар.

— Мен оч-наҳор келаётган бир сайёҳман,— деди Мгер,— бир бурда нонингиздан берсангиз заҳар босди қиламану, йўлимга кетавераман.

— Сени қара-ю!— дейишди ўроқчилар.— Ўзимиз оч-наҳормизу сенга нонни қаердан оламиз?

— Нега оч-наҳор бўласизлар?— деб сўради Мгер.— Экин экиб ҳосил йиққан одамлар ҳам ҳеч замонда оч бўларканми?

— Верго бобо меҳнат ҳақимизга ҳар куни бир кафтдан арпа беради. Арпанинг қипигиниям бизга раво кўрмайди. Ўзи бўлса, томга чиқиб олиб, ўша ердан кечгача қилаётган ишимизни кузатиб ўтиради. Мабодо далада тутун чиққанини кўриб қолса борми, шу заҳоти олдимизга

¹ А г р а в а к а р — зим-зиё гор ёни қол.

етиб келади-ю, ҳар биримизга ўриш учун яна юз таёқдан ер ўлчаб беради.

Мгер дунёни яна қайта лаънатлаб, йўлида давом этди.

Мгернинг гавдаси оғирлашиб қолди. Подачилар билан ўроқчиларнинг оҳу нолаларини эшитгандан кейин унинг юрагини ҳам оғир харсанг тош босгандай бўлди.

Энди ер уни кўтариб туришга кучи келмай қолди.

Отининг оёқлари бўлса ерга ботиб қола бошлади.

Мгер кечгача Сосун тоғларини отда кезиб чиқди. Кун-ботарда опасининг қабрига келди-ю, шундай деб нол қилди:

Онажон, тура қол! Онажон, тургин!
Мени суриб қўйди Сосун давлати.
Қалбийнинг қатида ўстирдинг мени,
Покиза сутинг-ла тўйдирдинг мени.
Мен она меҳрига қачонлар зорман,—
Онажон, тура қол, онажон, тургил!

Шунда қабрнинг ичидан онасининг видоси эшитилди:

Қандай ёрдам этай сенга, улгинам?
Атрофимда ғимирлайди жонивор,
Чеҳрам сўлди, тўзиб кетди рангим ҳам,
На кўзимда ёниб турган учқун бор,
На илигимда қувват бордир, улгинам!
Қандай ёрдам этай сенга, улгинам!
Дарбадардай кезишингни ташла, бас!
Манглайга не битмиш — ўзгача бўлмас:
Елдиргин-да, сен Жалолоий дулдулни,
Агравакар тарафга солгин йўлни...

Мгер бу сўзларни эшитиб узоқ йиғлади, ялиниб-ёлворди, лекин онасидан бошқа садо келмади. Шундан кейин Мгер қиблагоҳи — отасининг қабрига юзини ўгириб ёлворди:

Отажон, тур энди! Отажоним, тур!
Сосун ўлкасига сиғмасдан қолдим.
Отажон, тур энди! Отажоним, тур!
Зулматли дунёни кезганча толдим,
Отажон, тур энди! Отажоним, тур!

Хотирлай олмайман сенинг исингни!
 Умрми — отасиз-онасиз умр?
 Қайларга ташладинг мен ёлғизингни?
 Отажон, тур энди! Куз етиб келди,
 Мен ялангоёқни бечора билди.
 Совугин қайратди, ҳоридим ёмон:
 Уст-бошим шалаббо, белда йўқ дармон,
 Қалтираб, дилдираб қаён борурман?
 Мен етим, қайларга бошим урурман?

Қабр ичидан отасининг шундай нидоси келди:

Қандай ёрдам этай сенга, жон ўғлим?
 Қўлимда бўлмаса қуввату мадор.
 Юзларим сўлгандир, рангим бевиқор,
 Қандай ёрдам этай сенга, жон ўғлим?
 Теграмда бижирлар ғиж-ғиж жонивор,
 Кўзимда олинмас қора дурра бор.
 Қандай ёрдам этай сенга, жон ўғлим?
 Дарбадар кезмоқни ташла энди, бас!
 Манглайга не битмиш — ўзгача бўлмас!
 Остингда ўйнатиб Жалолий дулдул,
 Фақат Агравакар сари солгин йўл.
 Вақт келар-да, улуғ жангнинг дастидан,
 Вайрон бўлар, сўнг тикланар коинот,
 Собит тургай шунда замин остингда,
 Шунда етгай қадрингга ҳам бу ҳаёт!

Мгер ҳўнграб узоқ йиғлади, ялиниб-ёлворди, лекин қабрдан бошқа садо чиқмади.

Шундан кейин Мгер Жалолий дулдулига миниб, жилловни ўз ҳолига қўйганча секин-аста Востан-Қапанга йўл олди.

Энди ер ҳам қариган, Мгерни ўз устида кўтариб юришга ҳоли қудрати келмаётган эди. Ҳар қадамда отнинг туёғи ерга ботиб қола бошлади.

— Э, аттанг! Замин қарибди-да! — деди Мгер ҳаяжон билан.

Мгер юра-юра кечга томон Ван шаҳрига етиб борди.

Худди мана шу ерда, шаҳарга кираверишда Агравакар қояси савлат тўкиб турарди.

«Ҳозир қиличимни мана шу қояга қараб соламан, — деди Мгер ўзинга ўзи. — Агар қоя иккига ажраб кетса,

бўйнимда гуноҳим йўқлиги, ажрамаса, гуноҳим борлигидан ишона».

Мгер шу хаёл билан чақин қиличини қояга бир солган эди, қоя иккига ажраб кетди. Ана шунда Мгер билан Жалолий дулдул ичкарига кирди. Қоя уларни ўз бағрига олди-ю, яна бир-бири билан бирлашиб кетди.

Сосувликлар Мгернинг қоя ичига кириб кетганини эшитишгандан кейин етти кечаю етти кундуз мотам тутишди.

Огон бақироқ бўлса, куя-куя унинг ҳасратида ўлиб кетди.

Хотима

Айтишларича, Агравакар йилига икки марта — Гул ва Меърож байрамларида очиларкан.

Мана шу кунларда Мгер қоя ичидан чиқиб бир кунда қирқ кунлик йўлни босиб ўтаркан. Унинг дулдули фақат тошларнинг устидангина қадам ташлаб юраркан, оёғи ерга тегиб кетди дегунча туёғи босиб кетаркан.

Буни кўриб Мгер яна қоя ичига кириб кетаркан.

Айтишларича, Меърож байрами арафаси тунида бир подачи Агравакар қояси этагида экан, шунда Агравакар иккига ажрабди-ю, чўпон унинг ичига кириб борибди. Ичкарига кирганидан кейин бундоқ қараса, рўпарасида баҳайбат бир от билан унинг ёнида паҳлавон бир одам турганмиш. Паҳлавоннинг икки қоши икки қоядай икки кўзига эгилиб тушганмиш.

«Ҳа, Мгер Сосуний деганлари худди шунинг ўзи!» — деб ўйлабди подачи ва унга қараб шундай дебди:

— Мгер, бу ердан қачон чиқасан?

Мгер унинг саволига шундай жавоб берибди:

— Агар мен бу ердан ёруғ дунёга чиққудек бўлсам, ер мени кўтариб туролмайдди. Дунёда ёмонлар кўп. Ер юзи фисқ-фужурга тўлиб кетган. Дунё остин-устун бўлиб, ҳаёт қайта қурилганда, арпанинг йириклиги ёнғоқдай бўлганда, буғдойнинг йириклиги наъматақдай бўлганда — ҳа, фақат шундай бўлгандагина мен бу ердан чиқишга фармон оламан.

Айтишларича, ҳар жумада Агравакардан сув оқиб чиқармиш, яна айтишларича, бу сувни Жалолий дулдул туёқлари билан депсиб чиқарармиш.

Айтишларича, ҳар жума куни Агравакар қояси ёнидан ўтган йўловчи Жалолий дулдулнинг кишнаганини эшитармиш...

Сўнгги бор элаш

Сосун ҳақда тинди қўшиқ,
 Эслашайлик сўнгги бор!
 Онабоши Совинарни
 Раҳмат ила ёдлайлик!
 Раҳмат ила ёд этилсин
 Сосун беги Саносар!
 Раҳмат ила ёд этилсин
 Телба-тенгак Багдасар!
 Раҳмат ила ёд этилсин
 Кери-Торос, зўр инсон!
 Дехпун-цам париваш ҳам,
 Зар кокил сарви равон!
 Раҳмат ила ёд этилсин
 Тинчликсевар мард Оғон!
 Ёдимизда бўлгай мудом
 Покиза руҳ Армуғон!
 Раҳмат ила ёд этилсин
 Кушандаи шер Мгер!
 Раҳмат ила ёд этилсин
 Голиб музаффар Довуд.
 Халқ мадади қодир қўли
 баланд, дасти зўр Довуд!
 Бирга мудом ўйноқласин
 Содиқ Жалолий Дулдул!
 Ёв устида яроқласин,
 Чақин қилич шуълакор!
 Раҳмат ила эслагаймиз
 Хондут хотин ақлини!
 Ҳов, кампиршо фаросатин
 Раҳмат ила ёдлармиз!
 Лаънат ила ёд этилсин

қонхўр шоҳ Мисрмалик!
Лаънат ила ёд этилсин
лаънати олчоқ Верго!
Лаънат ила ёд этилсин
фоҳиша Сарияхоним!
Лаънат ила ёд этилсин
Чимишқик-султон, айёр қиз!
Лаънат-ла... йўқ, раҳмат ила
эсланур Исмил хотин!
Раҳмат ила ёдлансинлар
паҳлавон Кичик Мгер,
Ва Мгернинг фироқида
сўлиб бўлган Гавҳар қиз!
Раҳмат ила ёд этайлик
сўзамол бахшилару,
Эрксевар оталарни,
меҳрибон оналарни!

МУНДАРИЖА

5

Биринчи авлод.
Савосар ва Багдасар

65

Иккинчи авлод.
Катта Мгер

99

Учинчи авлод.
Довуд Сосуний

257

Тўртинчи авлод.
Кичик Мгер

300

Хотима

301

Сўнгги бор эслаш

На ўзбекском языке

Наири Егиазарович Зарьян

ДАВИД САСУНСКИЙ

Повесть по мотивам армянского эпоса

Перевод с издания издательства «Художественная литература»,
Москва, 1972

Издание второе

Редактор М. Аҳмедова
Расмлар редактори И. Кириакиди
Техн. редактор В. Барсүкова
Корректор Ш. Собирова
ИБ № 2801

Босмахонага берилди 06.04.83. Босишга рухсат этилди 29.07.83. Формати 84×108¹/₃₂. Босмахона қоғози №3. Оддий янги гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 15,96+0,94 вкл. Шартли кр. отгиски 19,5. Нашр л. 16,3+1,43 вкл. Тиражи 60000. Заказ № 1558. Баҳоси 1с. 40т. (Мелованй қоғозда шартли босма л. 15,96+1,57 вкл. Шартли кр. от. 20,16. Нашр л. 16,3+1,58 вкл. Баҳоси 3 с. 10 т.).
Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129 Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича ЎзССР Дав. лат комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг Бош корхонаси. Тошкент, 700129. Навоий кўчаси, 30.

С(Арм) Зарьян, Наири.

3—41

Довуд Сосуний: Арман эпоси асосида яратилган қисса/ Русчадан Т. Алимов тарж. (Рассом А. Кива). 2-нашри. Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983.— 304 б.

Таниқли арман ёзувчиси Наири Зарьян арман халқининг минг йиллик тарихидан ҳикоя қилувчи «Довуд Сосуний» эпоси асосида қисса яратиб хайрли иш қилди.

Қиссада халқ қахрамонларининг тўрт авлоди ҳаёти тасвирланади. Ҳар бир авлод ҳаётида арман халқининг меҳнатсеварлик, ватанпарварлик, сулҳпарварлик, дўстлик каби ажойиб хислатлари ўз ифодасини топгандир.

Қиссанинг ёзилш услуби ўзбек халқининг «Алломиш», «Гўр-ўғли» дostonлари услубига бир қадар яқинки, бу нарса унинг халқчиаллигини, ўқимшиллигини яна ҳам оширган.

Зарьян, Наири. Давид Сасунский: Повесть по мотивам армянского эпоса.

С(Арм)